

84
Кирг Б 20

Кирг
09

Б 20

ЖУСУП
БАЛАСАГЫН

КУТ АЛЧУ
БИЛИМ

ЖУСУП
БАЛАСАГЫН

КУТ АЛЧУ БИЛИМ

ДАСТАН

Байыркы түрк тилинен
көтөргөн
ТОЛӨГӨН КОЗУБЕКОВ

ФРУНЗЕ
«КЫРГЫЗСТАН»
1988

Баласагын Жусуп.

Б 20 Кут алчу билим: Дастан / Байыркы түрк
тилинен котор. Төлөгөн Козубеков; Көркөмдөгөн
А. Момуналиев. — Ф.: Кыргызстан, 1988. — 528 б.
ISBN 5-655-00180-2

Мындан тогуз кылым мурда жазылган «Кут алчу билимдин» өзөгүн төрт негиз түзөт. Куттуу биликтен таалим алгандар адамзаттын асыл дүйнөсүнө жакшылыктын үрөнүн өндүрөт.

Б — 4704000000—80 190—88
М 451 (17)—88

ББК 84(0)4

ISBN 5-655-00180-2

Көркөмдөгөн А. Момуналиев
Рецензент Н. Жаркынбаев

769

НАЦИОНАЛЬНАЯ
БИБЛИОТЕКА
Кыргызской Республики
2008 г.

- © Издательство «Наука», 1983.
© Которулду, көркөмдөлдү, баш сөз. «Кыргызстан»
басмасы, 1988.

КУТ БЕЛГИСИ БИЛИК

Бирди билген — тирик,
Миңди билген — билик.
Эл макалы

1919-жылдын эрте жазы.

Топон аралашкан ылайдан момо-томолук уютуп, дубал жасап жаткан кишилерге акылдуу көздөрү кыбыңдай карап, ойлуу олтурган Жыгаччы Сатай аке:

Бирди билген — тирик,

Миңди билген — билик, — дечү экен байыркылар. Эзелки боз үйүбүздүн ордуна эми минтип там үй курганыңар жаңылык дегенде, кудай акы «тирик» менен «биликтин» маанисин ал жолу мен туюна алган эмесмин. Адатымча момурай түшүп: Ии, байыркылар бизден башкача айтышчу экен го» деп ойлопмун.

Көрсө, бирди билген — тирик — алдындагы ашка ка ниет кылып, айтканды өтөгөн жөн эле киши экен. Миңди билген — билик — калк басып өткөн өмүрлөргө даана ой жүгүртүп, ар заманда албан түрдүү бай, мазмуну терең окуяларга катышып, өз тажрыйбасын, соңкуларга үлгү даанышман сөзмөрлөрдүн айткандарын, көрөгөч көсөмдөрдүн билгилегин, өтөгөн жакшы иштерин, эр жүрөк эрен колбашчылардын жортуулда, айкашта, эл-жерди коргоодогу эрдик ыкмаларын көрөгөчтүгүн, айкөлдүгүн, чебер устаттардын, зергерлердин, ажалга айла тапкан табыптардын эмин коюңуз, деги адамдагы бардык билгиликти, дурус касиеттерди таалим кылып, жаман терс иштерден сактануу менен алдыңкы басаар жолго жарык берээр кутту, илим-билимдин касиеттүү шам-чырагын өзүнө жол көрсөтөр жоботуткан адам-билик. Ал куттуу илим-билимге ээ экен.

Сиңээр жерге суу төк,
Иштээр кишиге кеп айт.
Жакшынын сөзү көзүңдү ачат,
Жамандын сөзүнөн кутуң качат.

Ушул накыл сөздөрдү энемден эшиткенимде: Ии, бардык жакшылык, илим-билим куттуулукта болот тура. Кут качаны — бакытсыздык экен го», деген ой эс тарткан сайын жадымдан чыкпады. Кут касиети кеп-сөздө, илим-билимде деген ишенимге биротоло ынаган сайын сөзмөр адамдар жай олтурган маекте жандуу кеп-сөздү шурудай чубуртуп, албан-албан окуяларды көз алдыга келтире сүрөттөгөндө сөз күчү небаккы өткөн өмүр-тарыхты кадимкидей көз алдыга элестетчү болду.

Адилет атка мингизет.
Ач көздүк көргө киргизет.
Ырыс, дөөлөт — төрдө ойногон эгиз уул.

Касиет карын тойгузат
Анан касиеттүү чапан жабат.

Биздин ата-бабалар дал ушундай куттуу, касиеттүү сөздөрдөн тарбияланып, таалим алганды, ал жагымдуу жана таасирдүү таалимдин жибек учугу урпактан урпакка уланып, биздин күнгө жеткендигине окуучум, мына бүгүн өзүң окуп жаткан акылман акын бабабыз Жусуп Баласагындын: «Куттуу билик» дастаны айкын күбө!

Мындан тогуз кылым мурда жаралган бул дастандын автору Жусуп Баласагын өзү аныктагандай: Төрт өзөк бул китепти түзгөн негиз:

1. Адилет — Күнтууду өкүм бийликти ак өтөөгө милдеттүү ак жолду жаза баспас адил, өкүмдар аким ысмы.
2. Айтолду — өкүмдар акимге ырыс, дөөлөт берээр башкы вазир ысмы.
3. Акдилмиш — ак караны айра билген, дили ак таза адам.
4. Өткүрмүш — байлыкка, мансапка кызыкпас, кумарга алданбас каниет ысмы.

Ар күнү агарып аткан таң менен бирге Ааламга айныбай нурун сепкен Күн сымак адам рухундагы адилдикти, асылдыкты, тазалыкты, каниетти, дегеле адамды өзүнө да, урпагына да, жан-жаныбарга, жерге, сууга жаратылыш энчилеген шыбагасына, кубулуштарына болгон адамдык асыл мамилелер айкөлдүк, билгичтик жолунда бийик болушун уламдан улам таасын баяндай келип, илим-билимдин миң бир карымын айтылмыш төрт өзөктүн тунук башаты: Кут — куттуулукта жатканын баяндаган бул «Куттуу билик» — «Кут билими» китебин жараткан Жусуп Баласагын өзү: «Түрк сөзүнүн көркүнө нак тунарың...» деп эскертүү менен эл-журтка кайрылды:

Эске тут, бул китепти жазып койгон,
Атактуу сыпаа сөзмөр адам болгон.
«Күзөрдө» анын туулуп өскөн жери,
Жатык тил, учкул сөздүү тууган эли.

Бул азиз китеп — билик тереңдик негизинде — билим деңизи болуп берсе — каниет деген акын тилегине, бүгүн мына тогуз кылым күбө болуп отурат.

Ошол тогуз кылым мурда эле бул асыл китепти акылдуу туюнуп баалар. Куттуу биликтен таалим алгандар өз рухуна, өзүнүн адамдык асыл дүйнөсүнө жакшылыктын үрөөнүн өндүрөр. Караңгылыктын туткунунда камалып, кут билимин туюна албагандар өз рухун — ички асыл дүйнөсүн кеңите албай, жарды бойдон калтыраар. Малга, дүнүйөгө жардылык кемтик эмес, рухий жардылык адам баласын пас, шордууга айлантаып, катардан калтыраар, деген Жусуп Баласагын баамы да ошол өзүнө чейинки оозеки түрүндө адам рухуна жугум күч, жан азыгы, дилге уюп, кишини жакшылыкка чакырган сөз көркүнүн дааналыгына даанышман акындын ынангандыгы болучу.

Баса, адамдын адамдык асыл касиетин бөөлөп көркөтөп, анын ой сезимин ойготуп, аны улам өрдөтүп байытып, жаңы сапатты алдына тартуулаган эң таасирдүү куралы — анын өз тили. Өз тилине кам көрүп, аны байытып, улам өнүктүрүп турган адам жагымдуу ширин сөздү таруудай чубуртуп өз оюн, уккан-билгендерин угумдуу жагымдуу айткан адам, мейли, деле сырт кейпи көзгө толумдуу болбосо да акылга акыл ширеп, дилди жибиткен кеп-сөзү аны төрдө олтурган акылман, билги адам катары көтөрөөрү бышык.

Сырт келбети келишкен адамдын кеби жагымсыз, татык, айткан ою тайкы болсо, ал тек жандуу дарактай көркү кызыктырса кызыктыраар. Бирок, акыл-ою ачылбай туңгуюкка кептелээр. Шаксыз дарак жемишсиз болгондой — Руху өнүкпөгөн адамда чыныгы адамдык касиет, сапат болбос. Ал өзүнө да, башкага да жакшылыгы ченемдүү экендигин «Куттуу биликтин» каармандары: бири — чынчылдык, акыйкат, айкөлдүктүн; бири — акыл, парасат, кара кылды как жарган бийликтин; бири — кут, ырыс, дөөлөттүн; бири — сабыр, ынсап, канагаттын касиетин айкын ачкан сөз образдарынан көрүңүздөр!

Караңгыга жарык чачкан сөз касиети.
Чөлдөгөндүн суусунун кандырган да сөз кубаты.
Өлгөндү тирилткен да сөз таасири, сөз күчү!

Эмесе, Сөз курган имарат бардык имараттардын жарыгы, таасирдүүсү, өлбөсү тура!

Акылман хан менен бектин, аларды туюндурган ашпозчунун, баатыр жол башчы менен катардагы жоокердин, дегеле дыккан менен малчынын, өнөрман менен соодагердин, сугатчы менен суу, багбан менен жемиш дарагына чейин арди-катын, ата-баланын мамилелерине чейин, адеп-ахлактын ар бир тарымын, үлгүсүн, таалимин, таасирин; коомдук түзүлүштүн мийзамын, тартип эрежесинин калк аралык мамилелерин, ал тургай кайсы чөйрөдө тамак-ашты кантип ичишти, адам өз боюн кандай алып жүрүштү — бакылдап сүйлөбөй, какырынып-түкүрүнбөскө чейин насаат айтып, адептүүлүктүн жибек учугун ынадырганга чейин баяндаган соң Жусуп Баласагын «Куттуу биликти» бийликтин бийлигине тартуулады.

Ошентип сөз касиети ачылды. Сөз күчү баш бийликти жибитти, ынандырды.

Даанышман акын өзү айткандай, ак иш ак-адил бааланды.

Баш бийлик тарабынан Жусуп Баласагынга Хасс хажип наамы берилди. Акын Сарайдын баш акылчысы болуп калды.

Азаматты эки нерсе багыттайт —
Адал сөзү, ак эмгегин карытпайт.

Адам өлсө сөзү калат артында,
Жакшы атагы унутулбайт калкында.

Түбөлүккө өлбөйм десең сен эгер,
Ачык сүйлөп, ак ишинди улай бер.

Ошо ар заманда ачык сүйлөп, ак иш өтөгөн бабалардын таалимин улай келип, Жусуп Баласагын өз сөзүн айтты:

Акылман өкүмдарлар баары баштан,
Элине адил мийзам тартуулаган.

Акылчы акындан ушундай акыл алып, адөөлөттүк менен калк камын көргөн айкөл башкаруучу ак өтөр мүдөөсүн жүзөгө ашырып, акыйкаттыкты дайыма өнүктүрүп турганда калайык марыды. Өкүмпастыктын уругу сынды. Зордук-зомбулук тыйылды. Муң бөксөрдү. Калайыктын көңүлү көтөрүлүп, күлкүсү чыкты. Калк казаны толо кайнап, журт дасторкону кешиктүү болду. Жетим-жесирдин, кедей-кембагалдын ырысын кескен жокчулуктун учугу кыскалды.

Чечими адил, өзү айкөл билги бектин калк алдында жүзү жарык, иши үлгү, буйругу ак болду. Даңкы алыска жетти. Улустун асабасы бийиктеп, кыйыры тынч, эли кубанды.

Кут илиминде айтылгандай: «Эрдин тилегин эли тиледи. Элдин тилегин эри тиледи». Баш бийлик жамагаттын камын жалпы көрдү. Мээрим бакыты бизге да тиер. Ынтымак бар элде ырыс да бар, деп калайык ошо адөөлөт бийликке ынады.

Ак, адил иштин алдында ою арам, дили каранын тизеси бүгүлдү. Кылычы кыйрады. Жакшылыкты көрө албас арамдыгы күч бузуку кишилердин өз башына кайгынын кара казаны көмкөрүлдү.

Адөөлөт бийликтин өстөнү кенеңдеди. Агыны мол мөл түр суу тереңдеди. Өрүшү жашарды. Жайыты оттуу, малы семиз, өркөнү өстү. Бул учурду Жусуп мындайча сүрөттөдү:

Аалам көрдү, куту ташып көктөдү.
Козу, улакка бирге өрүдү көк бөрү.

Адилет, айкөл бийликке ак кызмат өтөгөн ырыс, дөөлөттүн ысмы Айтолду айныбай ак жолдо бийиктеген сайын, толгон Ай жер жүзүнө нурун сепкендей, адилеттиктин тамырын жайылтуу тилегинде Айтолду бийиктен караган нурдуу көркүнө жараша күмүш шыңгырындай угумдуу кеп-сөзү бийликке акыл кошту. Ак, адил ишке аны чакырды. Адилет Күнтууду Айтолдудай ак дил, акылманга ыраазы болуу менен адил бийликти жүргүзүш үчүн өз билгендерине чектелип калбастан, илим-билимдин миң бир учугун алымсабак улашты.

Бир күндүз нур мээримин, бири түндө ак жарыгын Ааламга серпкен Күн менен Айдын касиетине жуурулушкандай асыл жана эң таза ыйык максаттары алдыда турган — замандар бою адам баласы Жерден, да, Көктөн да тилеп жете албай келаткан адилдик, акыйкат, ырыс, дөөлөт, каниеттикке жеткизээр илим-билим булагын табуучу алтын учукту улагандыктан, «Миңди билген — билик» деген байыркы макалды Айтолду өзүнө сабак кыла алдыбы? Не Айтолдунун акылман сабагы калкыбызда ооздон оозго айтылып бизге жеттиби? Таң. Неси болсо да көпкө үлгү бул баба сөзүн «Куттуу билик» сабагы да, адилеттиктин учугун бизге жеткирген оозеки маалымат да эришаркак, мазмундаш болуп бизге жеткени чоң кубаныч, кымбат мурас.

Баса, пейилин тарытаар ар кандай залалдуу, кумарлуу терс жаман иштерди, адамдагы пас сапатты, орой кыял-жорукту, жалпы жарык ишке зыян келтирип көлөкө түшүрөөр нарксыз жорук-жосунду өтүрүктү, алдамчылыкты көз кызарткан ач көздүктү, кара таруу айланбас ичи тардыкты, эки жүздүүлүктү, жутунган озбурлукту, мансапкордукту, чектелген наадандыкты коюңуз. Деле жалпы эле жаратылыштын ченеминен чыккан салакалуу көрүнүштөрдөн адамдын ички дүйнөсү тазарганда гана ал, өзүнүн Адам атаган бийик ысмын таза сактаарын, адилеттике, ырыс-дөөлөткө, каниетке кенен жол ачаарын, ага өзү шериктеш, насиптеш болоорун — бардык асыл иштерди жараткыч катары адамдын ээлей турган орду бийикте экендигин «Куттуу билик» мындай дейт:

Акыл кайда болсо, улуулук толоор,
Билим кимде болсо билик болоор.

Акылы болсо, пайдасын эл көп көрөөр.
Билим билсе, азиз тирилик өткөрөөр.

Адамдагы бийиктик касиет биликте болоорун кут китеби айткандай, элибиз оозеки сактап келаткан: «Билеги күчтүү бирди жыгат, билими күчтүү миңди жыгат» деген накылдын өзөгү бир.

Төрдөн орун тийген болсо нааданга,
Улагада калганыңа арданба.

А акылман улагада болсо эгер,
Анда улага ардактуу деп биле бер.

Көрсө, кут бийиктикте, не пастыкта эмес, ал жакшылыктын бардык тармагын камтыган даана касиет — адилдик, айкөлдүк, чындык, ырыс, дөөлөт, ынсап, каниеттин башатынан жаралгандыктан — Куттуу адам — акылман, боорукер, кечиримдүү, айкөл, ак дилдүү — бактылуу.

Куттуу үй — жарык, жылуу, ырыс-кешиктүү. Ата-эне күлүп жыргап уул-кыз ойноп — ирегеден төрүнө чейин кут того берекелүү.

Куттуу улус — беги адил, эли тынч, ынтымактуу. Асабасы бийиктеп, эли ишмер, бүйрө, билги, өнөрман. Кыйыры чеп.

Куттуу Жер-суу — күнү мээлүн, абасы серүүн, суусу тунук, өрүшү менен, айдоосу түшүмдүү, ой-тоосуу гүлзардуу. Зоосунда улары ышкырып, тоо-түзүндө токою жыш. Кайберени малга аралаш жайылып, жан-жаныбарга ырыстуу!

Замандар бою калкыбыз кутту — куттуулукту ушундай даңазалап, ар дайым жакшылыкты тилеген адам баласынын көксөгөнү — ушул бардык жакшылыктын уюткусу — кут касиетин көз алдыга ушундай элестетти. Өз турагы, жер-суусу, өзү куттуу болуш үчүн жамандыктан оолактады. Жакшылыкты даңазалады. Куттуу билимди көксөдү.

Бардык жакшылыктын уюткусун асыроо кыйын экендигин Жусуп Баласагын өз дастанында мындайча эскерди:

Кары сөзүн айтылган капка сакта,
Кары сөзү алтын да сырын ачса.

Кут бир келет — бакпасаң кетип калат,
Бак бир конот, үйлөсөң өчүп калат.

Не деген накыл, көрсө бабалар калтырган акыл-насааттын кут илими катары бизге жеткенин көрүңүздөр. Ушундан улам: «Бактысыздан кут качат», «Жашыңда мээнет, карыганда дөөлөт», «Куттуу үйдө шам жанат», «Кут илимге эшик ачат» деген накыл сөздөр жаралып отурат.

Күнү бүгүн эл оозунда айтылган макал-лакаптардын бул түрмөгү да дал ушул «Куттуу билик» менен сабакташтыгы абзел иш. Демек, калкыбыздын баамында кут образы жандуу, касиеттүү.

Аны асырай алсаң токтойт, анте албасаң кетип калаг. Албетте, адамда жетилбегендик — кут качыраар кырсыгы, кемтиги кыйла болгондуктан, ал касиеттүү куттуулукту өзүнө токтотуп калтыруу үчүн албан сабак куттуу сөздөрдү өзү айтты. Ага өзү ынады: «Алыбай акенин түндүгүнөн кут түшүптүр. Жылкысы миңге жетти», «Бир замандан Коро-Карагайдын төрүнө кут түшкөн экен. Не ууру албай, не бөрү чапнай, ал төрдөгү мал аман багылат», «Санчы акенин этегине кут түшкөн экен. Кайда тизгин кармаса, сапары оң. Канга, бекке, кара калкка айтканы эм болуптур».

Жусуп Баласагын соңку урпактарга түбөлүк белек катары арнаган өлбөс дастанын «Куттуу билик» деп атаганы да түрк калкынын ишениминдеги бардык жакшылыктын жышаанасы ушул КУТ — Куттуулуктун сыйкыры, даарышы, касиети аны ынандырды. Неге дегенде бул бийик жышаана, деле калктын байыркыдан бери жалпы эле калайыктын дилине уюп калган бардык жакшылыктын сыпаты. Айрыкча өмүр-тиричилиги жаратылыш менен ар тараптан кеңири түрдө эриш-аркак өткөн көчмөн кабарлардын, калктардын баамындагы жандуу сөз сыпаты.

Махмуд Кашкари түрк тилин кенен изилдеп, бул узак-

ка жашай турган тилди ошол мезгилдеги түрк каблаларынын кимиси канчалык нак сүйлөөрүн иликтеп келип: уйгур, татар, йябаку, кай, басмыл башкур, булгар, субар ж. б. түркчө да сүйлөшөөрүн, өздөрүнчө да сөзү, диалектиси бар экендигин белгилейт.

Ал эми өзүнүн «Түрк сөздөрү жыйнагында» накта түрк тилинде сүйлөгөн: кыргыз, кыпчак, огуз, тукси, йагма, чигил, йарук каблалары экендигин жазган.

Аталган калктардын бул мезгилде кыргыздан башкалары өздүк атын жоюп коюшту. Алар не азыркы казак, өзбек, кыргыз, түркмөн, түрк сыяктуу түркү калктарына сиңди. Айрымдары тарыхый ааламат кесепетинен кыргын табышты.

Ошентсе да, бул кездери аталбай калган калктардын кийинки муундарга калтырышкан рухий мурастары азыркы учурда жашап жатат. Неге дегенде. жадаса таштан курулган мунара кыйраса кыйрайт, насили сөз жараткан мунара — ошол көркөм, касиеттүү түрүндө сакталып, жалпы, калайыкка сиңип, доор сүрө берет!

Эмесе, акылман акын Жусуп Баласагын, чоң тилчи-окумуштуу Махмуд Кашкари, деле Орхон-Энесай, Талас жазмалары сыяктуу бабалардан калган мурастарга деле азыркы мезгилде аттары аталбай калган каблалардын ортоктош экендигин айта кеткенибиз абзел.

Эгерде чыгаан тилчи-окумуштуу Махмуд Кашкари өзү айткандай, Урумдан чин аралыгындагы түрк каблаларын кеңири зерикпей аралап, бардык ана калктарынын уруу-урууларына чейин үрп-адатын, нарк-салтын, ырым жөрөлгөсүн, тилин кеңири изилдеп, кылдат баамдап, өзү айткандай, ошол түрк тилинин чыгаан билгиси, ар бир сөздүн жибек учугуна чейин так билген «найзачанынан» экендигине карабастан, ар бир кеп-сөздөгү көмүскө, тунгуюк туюнмаларын ачып, соңкуларга маданий мурас болсун деген ак тилекте «Девонун сөздүгүн» жараткан болсо, даанышман акын Жусуп Баласагын «Куттуу биликти» окуганында түрк тилинин көркүнө нак тунаарсың деп ынандырды, окурманды.

Түрк тилчиси Р. Р. Аратанын (1900—1964) эсебинде «Куттуу билик» дастанын аяктаганда анын автору элүү төрт жашта экени анык болсо, Жусуп 1015—1016-жылдары дүйнөгө келген. Түрктүн экинчи бир тилчиси Дилачар, Жусуп 1018-жылы төрөлгөнүн айтат.

Неси болсо да хиджри боюнча 462-жыл — биздин доор боюнча 1069—1070-жылдары өзүнүн «Куттуу билик» дас-

танын жараткан даанышман акын Жусуп Баласагын сары өзүн Чүй жазыгынын алкымы, Чүй дайрасынын боюна жайгашкан байыркы Токмок калаасынын түштүк-батышыраак тарабындагы — азыркы Бурана аталган — Баласагын калаасынын перзенти.

Учурунда Бухарадан кенен жерди ээлеген көркөм имараттуу, бийик мунаралуу, мечит-медреселүү, сеңилдүү, гүлдөгөн Баласагын калаасында төрөлгөн Жусуптун балалык чагы, жигиттик курагы калкы негизинен түрк жана согду тилдеринде сүйлөп, өз заманында рухий маданияты менен өнүккөн чөйрөдө өскөнү, жаратылышы кооз аймакты жердеп, сөз өнөрүн өнүктүрүп, сөз күчүн ченемдеген көчмөн уруулардын тиричилигин, кулк-мүнөзүн, тилин, дилин, өнөр-билимин кеңири изилдеп, жатка окулган улуу сөз сабактарын кулакка куя канык баамдап, жедеп бышып-жетилген кезде колго алгандыгына өзүнүн «Куттуу билигин» он сегиз айда жаратканы күбө.

Кантсе да, байыркыдан оозеки жат окулган дастандар, икаялар, накыл сөз, макал-лакаптар Жусуп акындын ихламын чакырганы байкалат. Чытырман токойдогу отун отунчунун аяк астында белен жаткан сыяктуу калк рухунун казасында кылымдап сакталган сөз куту акындын дилин тынчтыптастан шыгын ойготкондугу, кеменгерлигин тереңдетип, чеберчилигин жетилткендигин анын дастаны күнү бүгүнкүдөй баяндайт.

Балким жашынан китептен таалим-тарбия алган адам, мейли ал сергек окумуштуу болсун, мүмкүн биздин бул баамыбызга ынабас, жазма адабияттан таалим алмайынча чеберчиликке жетүү, көркөм өнүгүү, жетилүү кыйын, чыгарма жазма адабияттын таасирсиз өнүкпөйт, деп айтаар.

Албетте, жазма адабияттын таалимсиз чыгарма жалаң кабат. Ал чын. Бирок талантты эргиткен жандуу сөз өзүнүн тубаса касиети аркылуу чыгармадагы ал жалаңкабаттыкты жетилтип коёрун биз, ушул сөз болуп жаткан дастандан тогуз кылымдан кийин кандайдыр бир деңгээлде ошол өткөн заманга үндөш тажырыйбаны өз башыбыздан кечиргенибизден улам, баарыдан мурда кеп тубаса талантта жана ал таланттуу акындын адам жанынын дүйнөсүн бардык жагынан кеңири көрүшүндө. Тек билип-көрүп тим калбастан, сөз казасына ушунчалык берилип үйрөнүп, ак чабак сууда сүзгөндөй, ар бир кеп-сөздү кооз имараттын жандуу куралы катары өз-өз ордуна коё билгенде анын чеберчилиги өзүнөн өзү өнүгөөрүн, чыгармачылык деми улам артыла бергенин күбө тартабыз.

Дегеле жазма адабияттын башаты ага дем берип, көркөмдүк касиетин жетилтип, аны түбөлүккө түптөөр куралы да ошол — кадимки жандуу сөз — элдеги куттуу билимде.

Эмесе ошол элдеги куттуу билимди эркин калпып, таза жоруптап кырман толо дан кызылдан сузган дыйкандай, оозеки айтылган, накыл сөз баяндаган кемеңгердик кызылдан чебер өздөштүрүп, таланты эргип толкуп иштегендиктен «Куттуу билик» дастанын Жусуп Баласагын тез жаратты. Элдин рухий дүйнөсүнө ширешкендиктен, акындын бул куттуу чыгармасы кылымдарды карытты — бизге жана урпактарга кут берген мурас болуп калды.

Ошондой эле акындын замандашы, аймакташ жерде төрөлгөн түрк элинин кулуну, алгачкы тилчи окумуштуу Махмуд Кашкари илими жетилген чагында жамы түрк каблаларын кезип, алардын тилин, дилин, кеп-сөзүн, көзгө илешпес учугун улай дыкан, кылдат изилдеп, сонкуларга маданий мурас болсун деп тилеп, көп жылдык өмүрүн арнап, билимин, күчүн зарптап, 1072—1083-жылдары жазып бүтүргөн «Девону лугатит түрк» — «Түрк сөздөрүнүн жыйнагы» ошол замандагы түрк тилинин угумдуу; көрктүү сөз байлыгын күбөлөшү — бүгүн бизге айрыкча баалуу.

Бир мезгилде бир тилде жаралган бул эки асыл мурас — Махмуддун «Лугати» менен Жусуптун «Куттуу билиги» атайылап эле биринин ажарын бири ачып, эришаркак өнүккөндүгү — тарыхый маданий кырдаалда пайда болгон мийзамдуу көрүнүш. «Мына биз тарыхый чындыкты так ачышка ак дилден күбөбүз» дегендей, бирин бири тактап, толуктап, аныктап турганы абзел иш.

Эгерде биз Энесай, Орхон, Талас жазмаларына салыштыра карасак, алардан көп кийин жаралган Жусуптун дастаны менен Махмуддун «Лугатунун» рун эстеликтери менен тектештиги ачык-айкын болгондой эле, бүгүнкү кездеги калкыбыздын рухий дүйнөсү, жандуу кеп-сөзү өзөктөш, көп учурда бипбирдей.

Замандан заманга өтүп, ооздоп оозго айтылып келаткан «Улуу сөз», «Улама» түрмөктөрү, көркөм сөзгө айланып, бир бүтүн, зор көп пландуу дастанга ширелишкен «Манас» үчилтиги ошол байыртан айтылып келаткан макал-лакаптарыбыз жогоруда аталган улуу маданий эстеликтер менен тектеш гана болбостон, көп учурларда мазмундаш, сабакташ.

Академик түрколог В. В. Радлов Орхон рун жазмасын иликтегенден кийин «Куттуу билик» уйгур тилинде деген

өзүнүн алгачкы аныкташынан баш тартып мындай дейт: «1891-жылы мен Бамбердин көз карашы менен толук макул болуп, «Куттуу билик» байыркы уйгур тилинде жазылган деген пикирде элем, «Куттуу биликте» уйгур деген сөз бир дагы жолу кездешпейт...» деп белгилеп келип: «Менин «Куттуу билик» уйгур тилинде эмес деген пикирге келишиме да бир нерсе... өз эне тилинде биринчи китеп экенин көрсөткөн автордун сөзү негиз болуп отурат...»¹

Байыркы эстеликтерди салыштыруу менен, ал эстеликтер түрк элдерине тийиштүү экендигин айтат. Өз ишине жоопкерчилик менен мамиле жасаган бул чоң окумуштуунун илимий тажрыйбасын улап, биз, бүгүн сөзгө алынып жаткан Жусуп Баласагындын «Куттуу билик» дастанын кечигип болсо да окурмандарга тартуулап жатышыбыз, албетте, кубаттаарлык иш.

Деле кубаттоо менен бирге окурмандарга эскертээрмиз:

Бул мурастарга бабаларыбыздын кошкон салымы бай жана баалуу. Деле ташка тамгаланган рун жазмалары, деле «Куттуу билик» менен «Түрк сөздөрүнүн жыйнагы» болсун, бабаларыбыздын бизге аманат калтырган маданий мурастары экендигин анча элес албай келгендигибизден да болгонун моюнга алып, бул маселе боюнча өз байкоолорун белүшкөн окумуштууларга, тарыхты кенен иликтеген жазуучуларга, ал тургай чыгыш элдеринин макал-лакаптары, Жусуп Баласагындын «Куттуу билигин» орус тилинде которгон котормочулар да биз үчүн күйөрман болушту.

Маселен, Орто Азия элдеринин элдик поэзияларын жана «Куттуу биликти» орус тилине которгон акын Наум Гребнев биз менен болгон бир маегинде: «Куттуу билик» силерге көбүрөөк тийиштүү. Жеке эле анын мекени силердин жер болгондон эмес, анын мүнөзү да, дүйнөсү да силерге жакын», деп айткан эле.

Ал эми «Самаркан асманындагы жылдыздар» деген көп томдуу романдын автору, СССР Мамлекеттик сыйлыгынын жана Өзбек ССРинин Хамза атындагы Мамлекеттик сыйлыктын лауреаттары, Орто кылымдагы Орто Азияны жердеген калктардын тарыхын жакшы билген тарыхчы-окумуштуу, чоң жазуучу Сергей Петрович Бородин: Силер, кыргыздар, эң эле камырабассыңар. Жадаса өзүңөргө

¹ В. В. Радлов. «Куттуу биликке» акыркы сөз. «Кыргызстан маданияты» № 4 1969.

тийиштүү маданий энчини алуудан да жалтайлайсыңар! Деги байыркы адабий мурастарда силердин энчиер чоң экенин билесиңерби? Кыргыз түрк элдеринин ичинен байыркыларынан. «Манас» сыяктуу улуу баянды силердин бабаңар жаратканы бекер эмес! Өз мурасыңардан куру жалак калбагыла!» дегени али эсимде.

Мына ушинтип, өзүбүздөн мурда бизге таандык адабий мурастарыбызга кам көрүшкөн ак дил чыгармачыл ишмерлердин кеңешинен кийин да камырабастыктын кедергиси бөгөт болду.

Маселен, Махмуд Кашкаринин «Сөздүгүнө» топтолгон байыркы түрк сөздөрүнүн жүздөн сексени бүгүнкү күндө элибиз сүйлөгөн жандуу сөздөр экендигин ким тана алат!

Акырында тарых бардыгын өз-өз ордуна коёт деген аныктама бул жолу да өз чындыгын билдирди.

Кечигип болсо да өткөндөгү маданий мурастарыбызга көңүл буруубуздун башталышы, кадырлуу окурмандар, ушул колуңарга алган «Куттуу биликтин» байыркы тилибизден бүгүнкү тилге өткөндөгүсү.

Тарых мүнөзү анын көркөмдүгү кандайдыр бир деңгээлде мүчүлүш калган учурлар жок эместир. Тактап айтканда, байыркы тилибизден бүгүнкү өз тилибиздин туюн-ма ажырымы, ал тургай көркөм кабыл алуу, сөздүн бир мааниден экинчи бир карама-каршы мааниге өтүшү, көп сөздөрдүн бул мезгиле чейин көөнөп түшүнүксүз болуп кетиши, албетте, котормонун сапатына таасир тийгизгендиги байкалат.

Эмесе, «Карынын сөзүн капка сал» деген ошо баба сөзүн урматтап, мындан тогуз кылым мурдакы жандуу кеп-сөзүбүздү, ошол замандагы мүнөздү айкын-ачык элестете бергидей баалуу дүнүйө, улуу мурасыбыз «Куттуу билик» аркылуу улуу акын бабабыз Жусуп Баласагын менен маектеше берели!

ТУГӨЛБАЙ СЫДЫКБЕКОВ,
Академик

Ырайымдуу, кайрымдуу кудайымдын урматына

Кудурети күчтүү улуу Кудайга урмат жана даңк, ал улуулардын улуусу, бүткүл ааламдын ээси; жерди-көктү жараткан, кыбыр эткен жан-жаныбарларга жан салган да өзү, тилегендин тилегин берген, бардык каалаганын өтөгөн да өзү, көңүлүнө келгени ишке ашкан, каалаганы кабыл болгон, ойлогону орундалган да бир кудайымдын өзү. Бардык жан-жаныбарлардын улугу, теңиримдин тиреги Мухаммед пайгамбарга миң мертебе алкыш, анын жолун жолдоочуларды бир кудайым өзү колдосун.

Бул китептин атагы артык. Чин¹ акылмандарынын санат сөздөрү менен Мачин² даанышмандарынын ырларына сугарылып жаратылган бул китепти окуган жана урматтаган адамдын өзү урмат-сыйга ээ болуп, зоболосу көтөрүлсүн. Мачиндин акылман жана окумуштуу билермандары Чыгыш тараптагы Түркстандын элдеринде, бограхан тилинде жана түрк сөзү менен мындан жакшыраак ыр жыйнагын эч ким түзбөгөндүгүн ырастап жатышат.

Бул китеп кайсы падышага же кай тарапка жетпесин, өзүнүн өзгөчө жатыктыгы жана чексиз көркөмдүгү аркылуу, андагы акылмандар менен окумуштуулардын купулардына толуп, алардын ар кимисинин ар түрдүүчө наам берүүсүнө татыктуу болду. Чиндин төрөлөрү бул китепти «Такывалык жыйнак» деп аташты, Мачиндин өкүмдарларынын мурасчылары «Мамлекет түркүгү» дешти, Чыгыш өлкөлөрүнүн акимдери «Өкүмдарлар зыйнаты» деген ат беришти, ирандыктар — түрктөрдүн «Шах китеби» деп коюшту, айрымдар болсо — «Өкүмдарларга осуят китеп» дешип, турандыктар муну «Кут алчу билим» деп аташты.

Бул китепти жазган Баласагындык такыва, сыпаа

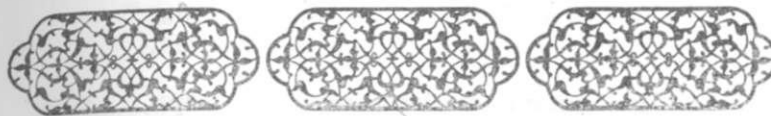
¹ Чин — Түндүк Кытай.

² Мачин — Түштүк Кытай.

киши. Ал китебин Кашкарда бүтүрүп, чыгыштын өкүмдары Тавгач-хандын ордосуна тартуу кылды, өкүмдар ага зор урмат-сый көрсөтүп, хас-хаджиб наамын берип, анын зоболосун көтөрдү, ошондон анын Улуу хас-хаджиб Жусуп аты ооздон түшпөй даңкталып келет.

Бул китептин өзөгү — айрым өзгөрбөс, түбөлүктүү түшүнүктөрдөн турат: биринчиси — адилет, экинчиси — дөөлөт, үчүнчүсү — акыл, төртүнчүсү — каниет делип, алардын ар бирине түркчө өз аттары берилген; Адилетти — Күнчыкты Элик атаган, бул өкүмдар; Дөөлөттүн аты — Айтолду, ал — увазир, Акылга — Акдилмиш деген ат берилген, ал увазирдин уулу, а Каниет болсо — Өткүрмүш аталып анын иниси делген. Мына ушулардын ортосунда өз ара сүйлөшүүлөр, суроо-жооптор аркылуу санжыра чечмеленет.

Бул китепти окугандын көңүлү көкөлөп, кудай жол берсе, китепти жазган адамдын ысмына дуба окуп койсун.

- ¹ Тирүүлөрдүн баарынан кудай улуу,
Бир өзүнө татыктуу урмат кылуу.

Ал улук да, күчтүү дагы ченемсиз,
Агаруу да, көгөрүү да жок ансыз.

Жерде, көктө күн көргөндүн эгеси,
Сага жашоо, өмүр берген дагы өзү!

Бардык жанга ичерине аш берди,
Баары тойлойт, өзү билбейт ичкенди.

- ⁵ Тирүүлөргө ач койбостон кам көрөт,
Жээрине аш, ичерине суу берет.

Тилегендин ой-тилегин болтурат,
Мээри түшсө — зоболосун зор кылат.

Кудайымдын элчисине ырахмат,¹
Жолун жолдоп жүргөндөргө урмат-даңк!

Баарыга баш ал Мухаммед пайгамбар,
Кудай кулу, көрө турган көзү ал.

Ушул китеп улуу күндөр жемиши,
Билимдүүгө — терең билим деңизи.

- ¹⁰ Чексиз баалуу билимдердин ширеси,
Аны окуп каниет табар ким өзү?

¹ Сөз курандагы Мухаммед пайгамбар туурасында бара жатат.

Жалаң акыл-насаат сөздөн түзүлгөн,
Шуру сымал жибек жипке тизилген.

Чыгыштын да, Мачиндин да бектери,
Жана толгон акылмандар бүт эми,

Бул китепти менчик мүлк деп эсептеп,
Казнасында бек сакташты шөкөттөп.

Мурас кылып бир-бирине беришти,
Наадандарга карматпады өз мүлктү.

¹⁵ Эң пайдалуу, эң керектүү, а бирок,
Көп түрктөргө түшүнүгү жогураак.

Уккан жанга жетет мунун мааниси,
А жазуусун — окуй албайт көп киши.

Ким китепти окуй билсе күтүнө,
Эки дүйнө жарык берер ишине.

Акимдери Мачин менен Чиндин да,
Бир ооздон жактырышты чынында.

Чыгыш жакта, жамы түрктүн элинде,
Буга тете китеп жок дейт эч кимде.

²⁰ Бул китептин баркын билет окуган,
Билимсиздин эмне келет колуна!

Билимсиздер баркын билбес, андайга,—
Кыйбас тууган болсо дагы карматпа!

Билимсиздер кантип окуп, түшүнөт?
А билимдүү окуйт, барктайт, күтүнөт.

Китеп сөзү — Бограхан¹ заң-зили,
Маңызы да, өзөгү да хан тили.

Мындан артык мурун китеп бар беле,
Жаралабы кийин буга тең, тете?

¹ Тавгач Кара Бограхан — Жусуптун заманында Караханиддердин мамлекетинин ханы, ордосу Кашкарда болгон. Кыргыздар аны Кара Буура хан деп да аташкан.

²⁵ Эгер чыкса андай белдүү азамат,
Даңктаганга мен даярмын кубаттап!

Бардык жерде, бардык жеткен ордодо,
Бул китепке түрдүү наам жолдоду.

Ар бир элдин улуктары чыгарып,
Ат беришти өз заңына ылайык.

«Такывалык жыйнак» дешти бүт Чинде,
«Мамлекет түркүгү» дейт Мачинде.

А Чыгыштын улуктары атактуу,
«Өкүмдарлар зыйнаты» деп аташты.

³⁰ «Шах китеби» — деп аташты ирандар,
«Кут алчу билим» — дешет бүт турандар.

Ар бир тилде китеп аты ар башка,
Бирок да түшүнүктүү бардык жакта.

Эң улук бул китепке ат бергендер,
Жараткан пенделердин тилегин бер!

Китепти окуй турган окурманым,
Көркүнө түрк сөзүнүн нак тунарың.

Билерсиң пайдасы көп көпкө мунун,
Бийликтүү өкүмдарга керек мунум.

³⁵ Китепте акылмандар насааты бар,
Башкаруу ыкмалары эсте тутар.

Падыша өз өлкөсүн сактоо жөнү,
Кандай шарт, кандай тартип керектиги,

Өлкөнү не ойрондоп, неден топтойт,
Бийликти эмне сактап, эмне жоктойт,

Черүүнү кантип топтоп, кандай жолго,
Жүрүштө баштоо керек жол болгондо,

Баарына бул китепте түшүнүк бар,
Такталып орду-ордуна келген алар.

40 Өлкөнүн камын көрчү мыкты улук,
Иш берет иштерманга тандап туруп.

Ал болсо терең ойлуу, акылга бай,
Анда ал — түнкү чырак, көктөгү Ай.

Укук бар өкүмдарда: ал — журт ээси,
Журтта да милдет — укук бар го дечи.

Ардактоо падышасын элдин наркы,
А элин сактоо, коргоо — анын парзы.

Башкарса ким өлкөнү — ал согушчан,
Кол курап, уруш жолун жолдоп ыкчам,

45 Канткенде кас душманын жеңип алар,
Китепте кеп-сөз болот айла-амал.

Канткенде каарман бек болуу керек,
Канткенде элге бейпил жашоо берет.

Эл баалайт, колдойт андай өкүмдарды,
Көксөшөт көңүлүнөн баш урганды.

Беделдүү белин чечип кызмат кылсын,
Беделсиз урмат-сыйдан алыс турсун.

Мында бар жакшыларды баалай билүү,
Жана да жамандардан алыс жүрүү.

50 Бири ушу — бузуктардын башын алуу,
Экинчи — жакындарды коргоп калуу,

Билимдүү, жөндүү жана баатыр жүрөк,
Казнаны бөксөртпөстөн кармоо керек.

Бар болсо бардык элдин ынтымагы,
Ыракат, жыргалы да болот баары.

Бул акыл-насааттарым айткан сага,
Дуба кыл унутпастан өзүң мага.

Эске тут, бул китепти жазган адам,
Атактуу, сыпаа, сөзмөр болгон абдан.

55 Акыл менен урмат көрүп, макталып,
Ырахатта өмүр сүрдү шаттанып.

Ал жетип журт ичинде урмат-баркка,
Бай экен калыс сөзгө, акыл-наркка,

Күз-Ордо¹ — анын туулуп-өскөн жери,
Жатык тил, учкул сөздүү тууган эли!

Шык кубалап тууган жерден чыгып кетти,
Бүткөрдү бөтөн жерде бул китепти.

Багыштап бардык дитин жазып накта,
Эмгегин аяктады Кашкар жакта.

60 Алдында падышанын окуйт муну,
Ал — Тавгач Кара Богра хандар ханы.

Белекке эсеп жеткис берди дүйнө,
Калам акы, ак пейил көңүлүнө.

Анан да Хас-Хаджибдик наамын берип,
Өзүнө кызматка алды жакын көрүп.

Кадырлап ага берген ушул наамын,
Хас Хаджиб Жусуп дешчү — унутпагын!

Баянын кабар этти, түшүнөбүз:
Төрт өзөк — бул китепти түзгөн негиз.

65 Адилет — анын бири, чындык жолу,
Дөөлөт — дейт экинчисин, бакыт ою,

Негизи үчүнчүнүн — акыл, ойлук,
Төртүнчү — каниет делет, кылуу топук.

Орундуу ар бирине ат берилет,
Айтууга анын баарын кезек келет.

¹ Балким байыркы Бурананын (Баласагындын) бир аты Күз Ордо болсо керек. Кыргыздар күз айында жайлоодон түшүп, кайра кыштоого көчкөнчө турук алчу жайы болгон окшобойбу. Ошон үчүн Күз Ордо деп атаганго деп ойлойбуз.

Күнчыкты деп атады — адилетти,
Өкүмдарлык милдети адилеттүү..

Айтолду — деп атады дөөлөт ысмын,
Увазир өкүмдарга, даана уккун.

⁷⁰ Акидилмиш — акыл аты, ою терең,
Уулу увазирдин болгон экен.

Өткүрмүш — деп атады каниетти,
Ини экен увазирге билген көптү.

Билип ал: ушул төрттө маани — ой бар,
Китеп бүттү,— тизилди керек ырлар.

Китеп көп арап, тажик тилдеринде,
Бул китеп эң биринчи биздин тилде.

Билимдүү бул китептин баркын билет,
Окуган — акыл-оюн эске түйөт.

⁷⁵ Сен үчүн түркчө ырлар тартуу кылдым,
Окуурда мага арнап дуба кылгын.

Өтөрмүн бул дүйнөдөн, уккун өзүң,
Акыл тут айткандарды ачып көзүң.

О, кудай, ак пейлиңди арттыра көр,
Жамы журт, момундарга кеңчилик бер!

МАЗМУНУ

КУТ АЛЧУ БИЛИМ

*Ырайымдуу, кайрымдуу кудайым-
дын урматына*

1. Жараткан кудайымдын урматына, анын улуу- лугу да, урматы да арта берсин	1— 33
2. Пайгамбардын жакшы сапаттары туурасында, анын ырайымы арта берсин	34— 48
3. Пайгамбардын төрт шакирттеринин сапаттары туурасында, анын ырайымы арта берсин	49— 62
4. Арстан хандын небереси, Али-Хасандын уулу, акыйкат менен диндин таянычы, улуу жеңгер, ашкан айкөл, ардактуу өкүмдөр Тавгач-Буура- Кара-хандын жаркын жаздай маанайын ур- маттоо менен, анын башынан кудайымдын ырайымы кетпесин	63— 123
5. Асман курунун он эки белгиси менен жети пла- нетасы туурасында	124— 147
6. Адам баласынын эң жакшы сапаттары билими менен акылында экендиги баяндалат	148— 161
7. Тилдин асыл сапаттары жана пайда-зыяны туу- расында баяндалат	162— 191
8. Китеп ээси кечирим сурайт	192— 229
9. Жакшы иштердин сонун сапаттары жана пай- дасы туурасында айтылат	230— 286
10. Окуу менен билимдин пайдасы жана өзгөчө- лүктөрү баяндалат	287— 349
11. Бул китептин атынын берилиши жана карылык туурасында баяндалат	350— 397
12. Баяндын башкы каарманы, жеткен адилет Күн- чыкты Элик туурасында айтылат	398— 461
13. Айтолдунун Күнчыктыга кызматка өткөнү туу- расында айтылат	462— 580
.	462—508

Хас-хаджибдин Күсөмүшкө айткан жообу . . .	509— 510
Күсөмүштүн Айтолдуга айткан сөзү . . .	511— 518
.	519— 522
Хаджибдин Айтолдуга берген суроосу . . .	523— 525
Айтолдунун хаджибге айткан жообу . . .	526— 529
.	530— 537
Хаджибдин Айтолдуга айткан жообу . . .	538— 541
.	542— 552
Хаджибдин Айтолдуга айткан жообу . . .	553— 557
Айтолдунун хаджибге айткан жообу . . .	558— 560
.	561
.	562— 569
Эликтин хаджибге айткан жообу . . .	570— 573
.	574— 580
14. Айтолдунун Күнчыкты Эликтин алдына келиши туурасында айтылат	581— 619
.	581— 588
Айтолдунун Эликке айткан жообу	589— 592
.	593
Эликтин Айтолдуга айткан жообу	594— 597
Айтолдунун Эликке айткан жообу	598— 600
.	601— 619
15. Айтолдунун өзү Дөөлөт экендиги туурасында айтылат	620— 656
.	620— 636
Айтолдунун Эликке берген суроосу	637— 642
Эликтин Айтолдуга айткан жообу	643— 656
16. Айтолду Эликке Дөөлөттүн сапаттары туурасында айтат	657— 764
.	657— 670
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	671— 672
Айтолдунун Эликке айткан жообу	673— 682
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	683
Айтолдунун Эликке айткан жообу	684— 696
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	697
Айтолдунун Эликке айткан жообу	698— 700
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	701
Айтолдунун Эликке айткан жообу	702— 713
Эликтин Айтолдуга айткан жообу	714— 719
Айтолдунун Эликке айткан жообу	720— 727
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	728— 729
Айтолдунун Эликке айткан жообу	730— 750
Эликтин Айтолдуга айткан жообу	751— 764
17. Күнчыкты Элик Айтолдуга Адилеттин сапаттары туурасында айтат	765— 791

.	765— 773
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	774— 775
Айтолдунун Эликке айткан жообу	776— 784
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	785
Айтолдунун Эликке айткан жообу	786— 791
18. Күнчыкты Элик Айтолдуга адилеттин сапаттарынын мааниси туурасында айтып берет	792— 954
.	792— 822
Айтолдунун Эликке берген суроосу	823
Эликтин Айтолдуга айткан жообу	824— 835
Айтолдунун Эликке берген суроосу	836— 845
Эликтин Айтолдуга айткан жообу	846— 853
Айтолдунун Эликке берген суроосу	854— 855
Эликтин Айтолдуга айткан жообу	856— 858
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	859— 861
Эликтин Айтолдуга айткан жообу	862— 869
Айтолдунун Эликке берген суроосу	870— 871
Эликтин Айтолдуга айткан жообу	872— 895
Айтолдунун Эликке берген суроосу	896— 898
Эликтин Айтолдуга айткан жообу	899— 906
Айтолдунун Эликке берген суроосу	907— 908
Эликтин Айтолдуга айткан жообу	909— 938
Айтолдунун Эликке айткан жообу	939— 950
.	951— 954
19. Айтолду Эликке тилдин жакшы сапаттары жана сөздүн пайдасы туурасында айтат	955—1044
.	955— 956
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	957
Айтолдунун Эликке айткан жообу	958— 967
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	968— 975
Айтолдунун Эликке айткан жообу	976— 980
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	981— 983
Айтолдунун Эликке айткан жообу	984— 994
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	995— 997
Айтолдунун Эликке айткан жообу	998— 999
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	1000
Айтолдунун Эликке айткан жообу	1001—1003
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	1004
Айтолдунун Эликке айткан жообу	1005—1009
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	1010—1011
Айтолдунун Эликке айткан жообу	1012—1016
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	1017—1018
Айтолдунун Эликке айткан жообу	1019—1028
.	1029—1044

20. Куттун кубулмагы жана Дөөлөттүн туруксуз- дугу туурасында айтылат	1045—1157
.	1045—1068
Эликтин Айтолдуга берген суроосу	1069
Айтолдунун Эликке айткан жообу	1070—1079
Эликтин Айтолдуга айткан жообу	1080—1084
Айтолдунун Эликке айткан жообу	1085—1106
Эликтин Айтолдуга айткан жообу	1107—1109
.	1110—1157
21. Айтолду уулу Акдилмишке акыл-насааттарын айтат	1158—1277
.	1158—1183
Акдилмиштин Айтолдуга берген суроосу	1184—1194
Айтолдунун Акдилмишке айткан жообу	1195—1202
Акдилмиштин Айтолдуга айткан жообу	1203—1207
Айтолдунун Акдилмишке айткан жообу	1208—1228
Акдилмиштин Айтолдуга айткан жообу	1229—1248
.	1249—1250
Айтолдунун Акдилмишке айткан жообу	1251—1264
.	1265—1277
22. Айтолдунун уулу Акдилмишке айткан осуят- тары туурасында баяндалат	1278—1341
23. Айтолдунун Күнчыкты Эликке жазып калтыр- ган керээзи туурасында айтылат	1242—1547
.	1242—1495
.	1496—1547
24. Күнчыкты Элик Акдилмиштин өзүнө чакырт- каны тууралуу айтылат	1548—1580
.	1548—1552
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	1553—1555
.	1556—1580
25. Акдилмиштин Эликке киргени туурасында айтылат	1581—1590
.	1581
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	1582—1584
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	1585—1590
26. Акдилмиштин Күнчыкты Эликке кызматка киргендиги тууралуу айтылат	1591—1849
.	1591—1600
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	1601—1603
.	1604—1654
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	1655—1657
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	1658—1664
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	1665

Акдилмиштин Эликке айткан жообу	1666—1676
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	1677—1678
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	1679—1683
.	1684—1691
.	1692—1715
.	1716—1750
.	1751—1763
.	1764—1790
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	1791—1795
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	1796—1814
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	1815—1816
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	1817—1831
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	1832—1834
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	1835—1846
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	1647—1649
27. Акдилмиш Эликке акылдын маанисин айтат	1850—1920
.	1850—1871
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	1872—1885
.	1886—1888
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	1889—1891
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	1892—1893
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	1894—1895
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	1896—1902
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	1903—1904
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	1905—1908
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	1909—1910
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	1911—1916
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	1917
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	
28. Бектикке ылайыктуу бектин кандай болушу керектиги туурасында айтылат	1918—1920
.	1921—1929
.	1921—1929
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	1930—1936
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	1937—1947
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	1948—2145
.	2146—2174
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	
29. Акдилмиш Эликке вазирликке жарактуу адам- дын кандай болушу керектигин айтат	2175—2180
.	2181—2268
.	2181—2264
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	2265—2268
30. Акдилмиш Эликке аскербашы кандай болушу керектигин айтат	2269—2434
.	2260—2416

• • • • •	2417—2428
• • • • •	2229
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	2430—2434
31. Акдилмиш Эликке улуу хаджибдик кызматка кимдер татыктуу экенин айтат	2435—2527
• • • • •	2435—2525
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	2526—2527
32. Акдилмиш Эликке кндай киши ордо башы боло ала тургандыгын айтат	2528—2595
• • • • •	2528—2591
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	2592—2595
33. Акдилмиш Эликке элчиликке барчу адам кандай болордугун айтат	2596—2671
• • • • •	2596—2668
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	2669—2671
34. Акдилмиш Эликке катчы киши кандай болушу керектигин айтат	2672—2739
• • • • •	2672—2739
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	2740—2742
35. Акдилмиш Эликке казыначылык милдет аткарчу адам кандай болушу керектигин айтат	2743—2827
• • • • •	2743—2822
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	2823—2827
36. Акдилмиш Эликке башкы ашпозчу кандай адам болушу керектигин айтат	2828—2882
• • • • •	2883—2876
• • • • •	2877—2879
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	2880—2882
37. Акдилмиш Эликке суусун башы адам кандай болушу керектигин айтат	2883—2956
• • • • •	2883—2926
• • • • •	2927—2932
• • • • •	2933—2943
• • • • •	2944—2947
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	2948—2949
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	2950—2955
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	2956
38. Акдилмиш Эликке бектер кызматчыларына кандай мамиле кылышы керектигин айтат	2957—3186
• • • • •	2957—3014
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	3015—3024
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	3025—3049
• • • • •	3050
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	3051—3060
• • • • •	3061—3066
• • • • •	3067—3092

• • • • •	3093—3096
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	3097—3101
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	3102—3115
• • • • •	3116—3119
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	3120—3136
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	3137—3152
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	3153—3156
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	3157—3160
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	3161—3174
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	3175—3184
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	3185—3186
39. Күнчыкты Элик Откүрмүшкө кат жазып, аны кантип жөнөткөнү туурасында айтылат	3187—3286
• • • • •	3187—3218
Эликтин Откүрмүшкө айткан насааты	3219—3274
• • • • •	3275—3280
• • • • •	3281—3288
40. Акдилмиштин Откүрмүшкө аттанганы туурасында айтылат	3289—3317
• • • • •	3289—3301
Откүрмүштүн Акдилмишке берген суроосу	3302—3305
Акдилмиштин Откүрмүшкө айткан жообу	3306—3317
41. Откүрмүш менен Акдилмиштин маеги туурасында баяндалат	3218—3511
• • • • •	3318—3320
Акдилмиштин Откүрмүшкө айткан жообу	3321—3333
Откүрмүштүн Акдилмишке айткан жообу	3334—3366
Акдилмиштин Откүрмүшкө айткан жообу	3367—3375
Откүрмүштүн Акдилмишке айткан жообу	3376—3402
Акдилмиштин Откүрмүшкө айткан жообу	3403—3450
Откүрмүштүн Акдилмишке айткан жообу	3451—3453
Акдилмиштин Откүрмүшкө айткан жообу	3454—3471
• • • • •	3472
Откүрмүштүн Акдилмишке берген суроосу	3473—3475
Акдилмиштин Откүрмүшкө айткан жообу	3476—3481
Откүрмүштүн Акдилмишке айткан жообу	3482—3486
Акдилмиштин Откүрмүшкө айткан жообу	3487—3511
42. Откүрмүш Акдилмишке бул дүйнөнүн көйүн айтат	3512—3645
43. Акдилмиш Откүрмүшкө бүгүн кызмат өтөө менен эртеңкиге ээ болуу жолун айтат	3646—3712
• • • • •	3646—3681
Откүрмүштүн Акдилмишке айткан жообу	3682—3706
Акдилмиштин Откүрмүшкө айткан жообу	3707—3712

44. Өткүрмүштүн Эликке жооп кат жазып жөнөткөндүгү туурасында айтылат	3713—3825
.	3713—3810
.	3811—3820
Акдилмиштин Өткүрмүшкө айткан жообу	3821—3825
Өткүрмүштүн Акдилмишке айткан жообу	3826—3832
Акдилмиштин Өткүрмүшкө айткан жообу	3833
.	3834—3841
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	3842—3843
.	3844—3848
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	3849—3857
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	3858—3861
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	3862—3865
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	3866—3874
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	3875—3887
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	3888—3889
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	3890—3892
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	3893—3895
45. Күнчыкты Элик Өткүрмүшкө экинчи катты жөнөткөндүгү туурасында айтылат	3896—3970
.	3896—3940
.	3941—3945
.	3946—3959
Өткүрмүштүн Акдилмишке берген суроосу	3960—3964
Акдилмиштин Өткүрмүшкө айткан жообу	3965—3968
Өткүрмүштүн Акдилмишке берген суроосу	3969—3970
46. Акдилмиш менен Өткүрмүштүн экинчи маеги туурасында айтылат	3972—4030
Өткүрмүштү Акдилмишке айткан жообу	3971—3994
Акдилмиштин Өткүрмүшкө айткан жообу	3995—4004
Өткүрмүштүн Акдилмишке айткан жообу	4005—4006
Акдилмиштин Өткүрмүшкө айткан жообу	4007—4016
Өткүрмүштүн Акдилмишке айткан жообу	4017—4022
Акдилмиштин Өткүрмүшкө айткан жообу	4023—4026
Өткүрмүштүн Акдилмишке айткан жообу	4027—4030
47. Акдилмиш Өткүрмүшкө бектерге кызмат кылуунун жол-жобосун айтат	4031—4164
.	4031—4154
.	4155—4158
Өткүрмүштүн Акдилмишке берген суроосу	4159—4164
48. Акдилмиш ордо кызматчыларына кандай мамиле керектигин айтат	4165—4319
.	4165—4313
Өткүрмүштүн Акдилмишке берген суроосу	4318—4319
49. Акдилмиш Өткүрмүшткө каратман элге кылчу мамиле айтат	4320—4335

50. Теги мыкты адамдарга кандай мамиле керектигин айтат	4336—4340
51. Даанышман, илимдүү адамдарга кандай мамиле керектигин айтат	4341—4354
52. Дарыкерлерге кандай мамиле керектигин айтат	4361—4365
53. Эмчилерге кандай мамиле керектигин айтат	4366—4375
54. Түш жоручуларга кандай мамиле керектигин айтат	4376—4391
55. Жылдыз саноочуларга кандай мамиле керектигин айтат	4392—4399
56. Акындарга кандай мамиле керектегин айтат	4400—4418
57. Дыйкандарга кандай мамиле керектигин айтат	4419—4438
58. Соодагерлерге кандай мамиле керектигин айтат	4439—4455
59. Малчыларга кандай мамиле керектигин айтат	4456—4468
60. Усталарга кандай мамиле керектигин айтат	4469—4474
61. Кедей-кембагалдарга кандай мамиле керектигин айтат	4469—4471
.	4472—4474
62. Өзүнө аялды кантип тандоо керектиги туурасында айтылат	4475—4503
63. Уул менен кыздарды кандай тарбиялоо керектиги айтылат	4504—4526
64. Кол астындагыларды кандайча татыктуу кармоо керектигин айтат	4527—4572
.	4527—4564
.	4565—4566
Өткүрмүштүн Акдилмишке берген суроосу	4567—4572
65. Акдилмиш Өткүрмүшкө конокко баруунун жол-жобосун айтат	4573—4643
66. Акдилмиш Өткүрмүшкө конокко чакыруунун жол-жобосун айтат	4644—4679
.	4644—4676
.	4677—4679
67. Өткүрмүш Акдилмишке бул дүйнөнүн көйүн унутуп, болгондо каниет кылууну айтат	4680—4933
.	5680—4873
Акдилмиштин Өткүрмүшкө айткан жообу	4874—4880
.	4881—4897
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	4898—4899
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	4900—4902
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	4903—4918
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	4919—4931
.	4932—4933

68. Күнчыкты Элик Өткүрмүштү үчүнчү жолу чакыртканы туурасында айтылат	4934—5030
.	4934—4940
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	4941—4944
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	4945—4954
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	4955—4957
.	4958—4972
Өткүрмүштүн Акдилмишке берген суроосу	4973—4976
Акдилмиштин Өткүрмүшкө айткан жообу	4977—4989
Өткүрмүштүн Акдилмишке айткан жообу	4990—5009
.	5010—5015
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	5016—5017
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	5018—5019
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	5020—5026
.	5027—5030
69. Өткүрмүштүн Акдилмишке келиши туурасында айтылат	5031—5034
70. Күнчыкты Эликтин Өткүрмүш менен жолукканы туурасында айтылат	5035—5131
.	5035—5039
Өткүрмүштүн Эликке айткан жообу	5040—5049
Эликтин Өткүрмүшкө берген суроосу	5050—5053
Өткүрмүштүн Эликке айткан жообу	5054—5071
Эликтин Өткүрмүшкө айткан жообу	5072—5080
Өткүрмүштүн Эликке айткан жообу	5081—5091
Эликтин Өткүрмүшкө айткан жообу	5092—5103
Өткүрмүштүн Эликке айткан жообу	5104—5113
Эликтин Өткүрмүшкө айткан жообу	5114—5117
Өткүрмүштүн Эликке айткан жообу	5118—5125
Эликтин Өткүрмүшкө айткан жообу	5126—5131
71. Өткүрмүштүн Эликке айткан акыл-кеңеши туурасында айтылат	5132—5466
.	5132—5390
.	5391—5396
Эликтин Өткүрмүшкө айткан жообу	5397—5401
Өткүрмүштүн Эликке айткан жообу	5402—5438
.	5439—5454
Эликтин Өткүрмүшкө берген суроосу	5455—5466
72. Акдилмиш Эликке эл башкаруунун жол-жобосун айтат	5467—5631
.	5467—5492
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	5493—5499
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	5500—5608
.	5609
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	5610—5621
.	5622—5631
73. Акдилмиштин өткөн өмүргө кейип, тобо кылышы туурасында айтылат	5632—5720

.	5632—5662
Акдилмиштин Эликке берген суроосу	5663—5664
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	5665—5667
.	5668—5684
Өткүрмүштүн Акдилмишке берген суроосу	5685—5687
Акдилмиштин Өткүрмүшкө айткан жообу	5688—5720
74. Өткүрмүштүн Акдилмишке берген кеңеши туурасында айтылат	5721—5761
75. Адилетке—адилеттик, адамгерчиликке—адамгерчилик кылуу туурасында айтылат	5762—5952
.	5762—5815
Акдилмиштин Өткүрмүшкө айткан жообу	5816—5821
.	5822—5830
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	5831—5834
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	5835—5845
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	5846—5853
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	5854—5878
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	5879—5893
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	5894—5933
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	5934—5937
.	5938—5949
.	5950—5952
76. Өткүрмүш ооруп калып, Акдилмишти чакыртканы туурасында айтылат	5953—5992
.	5953—5954
Кызматчысынын Акдилмишке айткан жообу	5955
Акдилмиштин кызматчыга берген суроосу	5956
Кызматчысынын чабарманга берген суроосу	5967
Чабармандын кызматчыга айткан жообу	5958
Кызматчысынын Акдилмишке айткан жообу	5959
Акдилмиштин чабарманга берген суроосу	5960—5961
Чабармандын Акдилмишке айткан жообу	5962—5963
Акдилмиштин чабарманга айткан жообу	5964
Чабармандын Акдилмишке айткан жообу	5965—5966
.	5967—5972
.	5973—5974
Акдилмиштин Өткүрмүшкө берген суроосу	5975
Өткүрмүштүн Акдилмишке айткан жообу	5976—5977
Акдилмиштин Өткүрмүшкө айткан жообу	5978—5985
Өткүрмүштүн Акдилмишке айткан жообу	5986—5988
Акдилмиштин Өткүрмүшкө айткан жообу	5989—5992
77. Акдилмиш Өткүрмүшкө түш жоруу туурасында айтат	5993—6031
78. Өткүрмүш Акдилмишке кандай түш көргөнүн айтып берет	6032—6036
Акдилмиш Өткүрмүштүн түшүн кандайча жоруу керектигин айтат	6037—6046

80. Өткүрмүш ошол эле түштүн башкача жорулушун айтат	6047—6086
81. Өткүрмүштүн Акдилмишке калтырган керээзи туурасында айтылат	6087—6285
Акдилмиштин Өткүрмүшкө айткан жообу	6087—6185
Өткүрмүштүн Акдилмишке айткан жообу	6186—6187
.	6188—6195
.	6196—6209
.	6210—6226
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	6227—6235
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	6236—6237
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	6238—6242
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	6243—6244
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	6245—6264
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	6265—6272
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	6273
.	6274—6278
Акдилмиштин Эликке берген суроосу	6279—6280
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	6281—6282
.	6283—6285
82. Өткүрмүштүн шакирти Акдилмишке Өткүрмүштүн өлүмүн угузат	6286—6292
.	6286—6291
.	6292
83. Өткүрмүштүн шакирти Акдилмишке кантип көңүл айтканы туурасында айтылат	6293—6298
84. Акдилмиштин Өткүрмүштүн өлүмүнө кайгырышы туурасында айтылат	
85. Эликтин Акдилмишке көңүл айтканы туурасында айтылат	6299—6303
.	6304—6520
.	6304—6319
.	6320
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	6321—6324
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	6325—6327
.	6328—6337
.	6338—6346
.	6347—6350
Эликтин Акдилмишке берген суроосу	6351
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	6352—6357
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	6358
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	6359—6378
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	6379—6386
Эликтин Акдилмишке айткан жообу	6387—6409
Акдилмиштин Эликке айткан жообу	
I Өткөн жаштыкка өкүнүп, карылык туурасында айтат	6521—6564
II Мезгилдин катаалдыгы, достордун мерездиги туурасында айтылат	6565—6606
III Бул китепти жаратуучу Жусуп улуу хаджиб өзүнө керээз айтат	6505—6645
.	6410—6419
.	6420—6455
.	6426—6450
.	6451—6494
.	6445—6507
.	6508—6520

*Ырайымдуу, кайрымдуу
кудайымдын урматына!*

I

ЖАРАТКАН КУДАЙДЫН УРМАТЫНА, АНЫН УЛУУЛУГУ DA, DAҢКЫ DA APТА БЕРCИH!

¹ Мен сөзүмдү баштадым кудайым деп,
Жараткандын жалгаса амири көп.

Даңкына, урматына санак жетпес,
Жараткан түбөлүктүү, өлбөс, өчпөс.

Жаратты жерди, көктү, Күн, Ай, түндү,
Жашоону жан-жаныбар жасап түрдүү.

Каалады тиричиликти жаратканды,
Болтурду, «бол» дегени болуп калды.

⁵ Жаралгандын бардыгы муңдуу дечи,
Муң билбес жаратканым жалгыз өзү.

О, күчтүү, түбөлүктүү муңсуз кудай,
Бир сага ушул аттар ылайыктай!

Улуулук — сенин гана улуу белгиң;
Теңдеш жок бир өзүңө, болбойт эч ким.

Сага эч ким кошула албайт, сен — бүтүнсүң,
Аягы, башы да сен бардык иштин!

Бу сенин бүтүндүгүң ченеп болбойт,
Дүйнөдө баарын сенин эркиң колдойт.

¹⁰ Чынында түбөлүктүү бир өзүңсүң —
Бирөөсүң, кошулбайсың өзүңө-өзүң!

Сен өзүң ичте-тышта дайым барсың,
Кербөйбүз, көңүлдөсүң дайым — ал чын.

Сен барсың бардык жерде Күн, Ай сымал,
Мааниңди жашыргансың көрүп турар.

Бул сенин бүтүндүгүң — тирлик эмес,
Тирликти өзүң бердиң жалган дебес.

Бардыгын сен жараттың, жанды, денди,
Баары өлөт, сенсиң жалгыз түбөлүктүү!

¹⁵ Жараткан — бардыгына өзүң дабаа,
Экинин¹ ар биринде белгиң даана.

Жок сага окшош дагы, теңдеш дагы,
Акылга сыйбас анын маңыздары.

Ал — жолдо, үйдө эмес, уктабайт да,
Бирок да баарын көрөт жандан башка.

Ондон да, солдон дагы, азыр, анан —
Астынан, үстүнөн да табылбаган...

Баарына орун берип, өзү жайсыз,
Билип ал: эч бир нерсе болбойт ансыз!

²⁰ Жүрөк сыры, сырдашы көңүлдөрдүн,
Чексиз дүйнө баарында сенин белгиң.

Сен жараттың бардык күн көргөндөрдү,
Түздү, тоону, деңизди, өрөөндөрдү.

Сен асманга жылдыз чачтың көп эле,
Түндү кууп, Күн чыгардың төбөгө.

Учкан, баскан макулуктар сансыз көп,
Бир өзүңдөн ырыс табат ичип-жеп,

Кыйналганда бардык жандар топурап,
Сенин гана таманыңа баш урат!

¹ Эки дүйнө жөнүндө деген мааниде айтылат.

²⁵ Бир кудай деп аалам ээси таанып бил,
Тобоо кылгын, ак дилиңден билип жүр!

Ойлобо анын сырын түшүнөм деп,
Ишенгин, ойго топук кылганың эп.

Анын кандай, кайда экенин тергебе,
Түшүн: кудай бардык жерде, үндөбө.

Кулуңмун — кайгысы көп, — муңсуз Теңир.
Кулуңдун күнөөлөрүн өзүң кечир!

Бир өзүңө сыйындым, мен үмүткер,
Жыгылсам муңга батып, колунду бер.

³⁰ Пайгамбардын үммөтүнө жолдой көр,
Кыяматта ыйман берип колдой көр.

Төрт шакиртиң көтөрүп даңктай бергин,
А мени, пайгамбарым, сактай көргүн!

Кыяматта жүзүн көрсөт, кудайым,
Дубаларын жанга топук кылайын!

Сага теңдеш мактоо сөздү таппадым,
Сөзүм бүттү. Өзүңдү-өзүң даңктагын.

2

ПАЙГАМБАРДЫН ЖАКШЫ САПАТТАРЫ ТУУРАСЫНДА, АНЫН ЫРАЙЫМЫ, АРТА БЕРСИН!

Кудай колдоп жиберген пайгамбарым,
Сен элиңе келгенсиң болуп дайын.

³⁵ Ошондо караңгы түн жарык болуп,
Ал жарык сага түштү куттай конуп.

Ал эле кудайымдын кабарчысы,
Ошондон ыйык жолго кирдиң ушу!

Унутуп атасың да, энесиң да,
Улантты ак кызматын мусулманга.

Уйку көрбөй, тамак ичпей күнү-түн,
Жаратканга жалынды бир сен үчүн.

Азап чекти ал сен үчүн сыйынып,
Сенде милдет,— өтө ишти тик туруп.

¹⁰ Ал дайым үммөтүм деп кайгы-азап жеп,
Тиледи тозок отун кечпесе деп.

Атадан, энеден да жакын болот,
Сен үчүн азап чегип, тарткан тозок.

Ал элге кудай берген ырайымы,
Иши да, өзү дагы ыйык чыны.

Жөнөкөй, сыпаа, бирок иши улуу:
Боорукер, пейили ак, жоомарт ушу.

Ал ыйык жерде, көктө тегиз бирдей,
Кудайым баарын берген чачпай-төкпөй.

⁵ Абалтан башчыларга башчы болуп,
Пайгамбар мөөрүн алды бакыт конуп.

Көңүл бурдум эми анын жолуна,
Кабыл туттум айткандарын оюма.

Пейил-оюм бузулгандан оңдой көр,
Сурагыңда пайгамбарым жолдой көр!

Кыяматта бура көрбө жүзүңдү,
Жол көрсөтүп сакта мендей кишинди!

ПАЙГАМБАРДЫН ТӨРТ ШАКИРТТЕРИНИН САПАТТАРЫ ТУУРАСЫНДА, КУДАЙЫМ АЛАРГА ЫРАЙЫМЫН ТҮШҮРСҮН!

Төрт шакирти өзүнүн ишенимдүү,
Кеңешип бардык иште бирге жүрдү.

⁵⁰ Экиси — кайнатасы, экөө — күйөө,
Баары тең мыкты адамдар асыл бүлө.

Баарынан эң мыктысы, биринчи — Атык,¹
Киши эле чын мусулман, акылы артык.

Байлыкты, өз жыргалын жактырбаган,
Жан эле ыйык жолдон эч чыкпаган.

Да бири теңдеши жок Фарук² болду,
Сөзгө бек, ишке тыкан, асыл ойлуу.

Арттырып ак дин үчүн сунган колун.
Кеңейтти шариаттын ыйык жолун.

⁵⁵ Үчүнчү — Осмон эле. Акылы мол,
Жоомарттык, кеңдик жактан бербеген жол.

Баарына колу жетти иши менен,
Пайгамбар эки кызды ага берген.

Мураскордун баарынан Али³ күчтүү,
Акылы, баатырдыгы ашып түштү.

Колу ачык, пейили да болгон жакшы,
Акылдан, айкөлдүктөн атак тапты.

Дин, шариат түркүгү мына ушулар,
Динсиздерди жазалап, жайлап турар.

¹ Атык — куткаруучу деген сөз. Абу-Бекир пайгамбардын бир ысмы.

² Омор пайгамбардын арабча аты, акты караны ачык тааныган адам дегенди билдирет.

³ Азирет-алы пайгамбар жөнүндө сөз болуп жатат, ал Мухаммет пайгамбардын кызы Айшага үйлөнгөн.

⁶⁰ Мага төрт түркүк болду төртөө жолу,
Өттү алар, бирок тирүү өмүр бою.

Буларга миң мертебе менден алкыш,
Кыла көр ысымдарын унутулгус.

Сүйүнсүн арбактары дуба кылсам,
Колдосун кыяматта күнөө кылсам.

4

АРСТАН ХАНДЫН НЕБЕРЕСИ,
АЛИ-ХАСАНДЫН УУЛУ, АКЫЙКАТ
МЕНЕН ДИНДИН ТАЯНЫЧЫ, УЛУУ
ЖЕҢГЕР, АШКАН АЙКӨЛ, АРДАКТУУ
УЛУУ ӨКҮМДАР
ТАВГАЧ-БОГРА-КАРА-ХАНДЫН
ЖАРКЫН ЖАЗДАЙ МААНАЙЫН
УРМАТОО МЕНЕН, АНЫН БАШЫНАН
КУДАЙЫМДЫН ЫРАЙЫМЫ КЕТПЕСИН

Чыгыштан жаздын атыр жыты келди,
Бейиштин жыргалындай мээрим берди.

Жер бети кары эрип жыпар чачты,
Бүт дүйнө сулуулукта көркүн ачты.

⁶⁵ Жашыл жаз кыш өмүрүн сүрүп салды,
Бакыттын түркүн гүлүн үйүп салды.

Күн кайтты өз жолунан кайрып улам,
Кой жылдызга Балыктын куйругунан.

Бактар кийди окшошуп жашыл көйнөк,
Кызыл, күрөң, кара, көк саймасы көп.

Жапканда жер бетине жашыл торко,
Өкүмдар кербен салды Кытай жолго.

Тоолор да боёнгонсуп осмо, басма,
Алоолоп кочкул жашыл ушул чакта.

42

⁷⁰ Миңдеген түркүн гүлдөр турду ачылып,
Айланага ажайып жыт чачылып.

Жакшы жыт коштоп кетти керимселди,
Чулгады аңкыган жыт көктү, жерди.

Каз, өрдөк, канаттуулар чууга толуп,
Каркылдап, чурулдашат учуп-конуп.

Талаада уч-кыйыры жок самсып учат,
Тоо аралап, чаңкаса көлдөн жутат.

Кыйкуулап көктө турна тизилишкен,
Баратат кербендердей жолго түшкөн.

⁷⁵ Улар куш обон созот арзып-арзып,
Сулуу кыз көңүлдөшүн чакыргансып.

Кекилик жанын сабайт какылыктап,
Кара каш, кызыл тамак, жашыл алкак.

Кара кузгун салаңдатып тумшугун,
Чыгаргансыйт чырлуу кыздай өз муңун.

Булбул сайрайт кубулжутуп гүлзарда,
Күнү-түнү издегенсип бир арга.

Элик ойнойт гүлдүн терип баригин,
Марал ойнойт сая кууп шеригин.

⁸⁰ Күн бүркөлсө, булут ыйлап басылар,
Гүлдөр күлүп, күн тийгенде чачырар.

Мындай кезде дүйнө өзүнө суктанып,
Турат сүйүү, кубанычка мактанып.

Мага ошондо Аалам өзү үн салды:
«Көрбөдүңбү хакан жүзүн ажардуу?»¹

Ач көзүңдү — силкип ташта уйкуну,
Укпадыңбы? Тыңша менде сөз куну.

¹ Богра — хан туурасында айтып жатат.

43

Жетим элем, жесил элем миң жылдап,
Тарпты таштап, кийим кийдим жаңылап.

⁸⁵ Мен жасандым, мага хакан өкүмдар,
Башымды ийип кызмат кылар оюм бар!»

Анан көктөн тарс-тарс этип чагылган,
Хакан кылыч сууруп алды кынынан.

Албарс кылыч кындан чыкты дүңгүрөп,
Аалам онтойт, элдер чочуйт күңгүрөп.

Аалам ээси, улуу жеңгер Богра-хан,
Эки дүйнө даңкы ташкан кыйладан.

Динге таянч, сен — өлкөгө тирексиң,
Элге — таажы, динге — устундай керексиң!

⁹⁰ Не тилесең, кабыл болду кудайдан,
Калканч болду, көмөк болду ал саган.

Аалам көркү, сен дасыккан өкүмчүл,
Өлкөгө Ай, душманына айбат сүр!

Тагдыр сага өлкө менен так берди,
Кудай сага бийлик менен бак берди.

Бул дүйнөгө бейпил заман орноду,
Бийлик алып хакан хакан болгону.

Келгин куштар учуп келди жабылып,
Рум менен Индустандан агылып.

⁹⁵ Хакан ысмын ырга салып ырдашат,
Айлананы кубанч коштоп жыргатат.

Гүлдөр жайнап дүйнө көркүн ашырды,
Асман, жер, тоо жамынышты жашылды.

Өкүмдарга бардык чөп-чар бүгүлүп,
Атыр жытын чачып турду жүгүнүп.

Жыпар жыттуу чылым сунат миң колдор,
Атыр жытка аңкып турат оң-солдор.

Чыгыш жактан белек келет сан жетпей,
Батыш жакта даңктайт аны эл дегдей.

¹⁰⁰ Бакыт өзү босогодон баш багат,
Баш баккандар бакыт жолдор иш табат.

Бүтүн дүйнө кызматына дапдаяр,
Хан даңкталып, душман тарпы таш жаяр!

Хакандын добулбасы аалам жарып,
Сокур да көзүн ачты тура калып.

Дүйнө тынч жакшы заңга башын ийип,
Өкүмдар заңдан тапты даңкты бийик.

Кимде ким акыйкатты келсе самап,
Мынакей өкүмдарды көрсүн карап.

¹⁰⁵ Эгерде бакыт жүзүн көргүң келсе,
Карап ал өкүмдарды миң бир эсе.

Эгер сен ага таалай каалайм десең,
Ак дилден кызмат өтө көңүл менен.

Сен кээде ак жүрөктү аңдаарыңда,
Карап ал акыл чачкан маңдайына!

О, даңктуу, адам туну асыл иштүү,
Эч өлбө — эл билбесин жетимдикти!

Кудай сага бийлик, даңкты ыйгарды,
Тобо кылып, тилөө керек ыйманды.

¹¹⁰ Эл ичинде бир макал бардыгы ырас:
«Уулуна — ата абийири, ысмы мурас!»

А уулу мураска алып жакшы атын,
Арттырат миң бир эсе кубанч затын.

Тартуунун алгандырсың жүзүн, миңин,
«Кут алчу билим» сага тартуум менин.

Белектин баары бүтөт, жок да арга,
Мен берген түтөт, турат кылымдарга!

Чогулткан дүйнөң кетер — суудай агып
Жазуунун өмүрү узун күндөй жарык!

- ¹¹⁵ Бул китепке жазылды аты хакандын,
Өчпөйт атың «Түрк куту» деп атандың.

О, кудай, аткара көр кылса тилек,
Боло көр иштеринде арка, жөлөк!

Досторун алкулум деп, кастарын сой,
Кубанч бер, керектерин таптыра кой!

Баарыга өмүр берер жамгыр төксүн,
Куураган дарак бүрдөп, токой өссүн.

Мейли аалам айлампасын тегеретип,
Кастарын хаканымдын чачсын жетип!

- ¹²⁰ Ушул жер астын-үстүн кыйраганча,
Жашыл гүл чөпкө айланып куураганча,

Түрк кутунун көкөлөп даңкы өссүн,
Көралбастын көздөрүн октор тешсин!

Анан да өкүмдардын максат, тилек —
Баарында кудай болсун арка, жөлөк.

Жыргалын күлкү, кубанч эли көрсүн,
Өзүнө Улукмандын жашын берсин!

5

АСМАН КУРУНУН ОН ЭКИ БЕЛГИСИ МЕНЕН ЖЕТИ ПЛАНЕТАСЫ ТУУРАСЫНДА

Сөз баштадым Теңирдин аты менен,
Жараткан бар күнөөмдү кечирсе экен.

- ¹²⁵ Жаратты эрки менен аалам, жерди,
Ааламга жарыктыкка Күн, Ай берди.

Тегеренме асманды жасап койду,
Түбөлүк тынымы жок, айлампалуу.

Көк асманга чачып койду жылдызды,
Кара түнгө каршы койду күндүздү.

Айрым жылдыз түнкү көктүн саймасы,
Да бирлери — көктү коргоп айланчу,

Кээ бири — адамдарга сабак турмуш,
Кээ бирин — жасап койду жолчу жылдыз.

- ¹³⁰ Жылдыз оту — бири бийик, бири пас,
Сан жылдыздын бири жарык, бири аз.

Баарынын эң үстүндө Сатурн — ал,
Эки жыл сегиз айлык мөөнөтү бар.

Юпитер — экинчиси. Жерди карап,
Асман курун он эки ай айланат.

Үчүнчүсү — опурталдуу Марс болот,
Ал караса жашоо, өмүр токтолот.

Төртүнчү Күн болуптур эсебинде,
Сулуулук чачып турат бүт дүйнөгө.

- ¹³⁵ Бешинчи — көркү артык Чолпон жылдыз,
Көргөндө кайгы-муңду унутарбыз.

Койчуман жылдыз турат андан ары,
Ой-тилек аткарылат көрсөң аны.

Баарынан эң жапысы — Айдын өзү,
Күнгө каршы турганда толор кези!

Он эки топ жылдыз бар түнкү чакта,
Баарынын оруну бир жана башка.

Кой жылдыз Үркөр менен катар келет,
Эгиздер Чаян менен жакын жүрөт.

- ¹⁴⁰ Артында Арстан, Буудай, Тараза бар,
Жаа менен Чаян жылдыз кошуналар.

Андан соң — Теке, Көнөк, Балык келет,
Чыкканда түнкү асманга жарык берет.

Үч белги жазга төбөл, үчү — жайга,
Үчү — күз, үчү — келет кышкы айга.

Жер, сууга, отко, желге — үчтөн тийди,
Баарына энчи болду үчтөн белги.

Бир бирине — алар каршы теңдешсиз,
Бир бирине алар — душман элдешкис.

¹⁴⁵ Жолукпайт, айлампада тегеренет,
Көрүшпөйт, бирин бири ээрчип жүрөт.

Кудайым аны ошентип жасап койгон,
Алм-шып жүрүп келет ошол бойдон,

Мен мында көп нерсени айтып бүттүм,
Илим, акыл-негизи бардык иштин.

6

АДАМ БАЛАСЫНЫН ЭН ЖАКШЫ САПАТТАРЫ — БИЛИМИ МЕНЕН АКЫЛЫНДА ЭКЕНДИГИ БАЯНДАЛАТ

Адамзатты жаратты да эскерди,
Ага акыл, билим, өнөр, эс берди.

Акыл — эс, тилди, ойду кошо берди,
Жаркын жүз, жакшынакай келбет, өңдү.

¹⁵⁰ Ошондон адам эстүү, улуу болду,
Билим менен көп ачты сырдуу жолду.

Кимге берсе кудайым акыл-эсти,
Акыл айтып анда ага жол көргөздү.

Илимде — кең молчулук, окуу — улук,
Адамда ушул эки артыкчылык.

Бул сөздүн тактыгына өтөм күбө,
Акылдан каалашыңча алгын, үрө.

Улуулук — акыл-эстин натыйжасы,
А билим — улуу иштин дарбазасы.

¹⁵⁵ Билген — билим, акылдуу — акыл курап,
Билимдүү ойдогусун кабыл кылат.

Билимдин маанисин бил, айтканын ук,
Акыл ал, ар балээден кутулуп чык.

Түркөйгө оору, кырсык жакын болот,
Дарылан — ансыз өлүм алат тороп.

Түркөйүм, тилге кирип дарылангын,
Ойгонгун, колго тийер бактыңды алгын.

Билим — тизгин алга карай сүрөгөн,
Адымдай бер ал көрсөткөн жол менен.

¹⁶⁰ Ким окуса — өзү көрөт жемишин,
Тоскоолдук жок акыл-эстүү эр үчүн!

Билим менен эмгек ишти бүткөрөт,
Бийлик ээсин илим ойго жеткирет.

7

ТИЛДИН АСЫЛ САПАТТАРЫ ЖАНА ПАЙДА-ЗЫЯНЫ ТУУРАСЫНДА БАЯНДАЛАТ

Тил — көпүрө илим менен билимге,
Тил адамга кубанч берет өмүрдө.

Тил адамды бакыт, даңкка жеткирет,
Тил адамды шорго салат, өлтүрөт.

Тил — арстандай босогоңдо комдонгон,
Байкабасаң — өзүңдү да жеп койгон!

- 165 Эсиңе түй тили заардын айтканын,
Болсун сенин сабырдуулук адатың:

«Заар тилим салды далай азапка!
Тилди кесем, башты сактоо максатта.

Сөздү карма, башың кесип салбасын,
Тилди карма, тишиң сынып калбасын!»

Кудай сага сүйлөөрүңө берди тил —
Башың коргоп, сөздөрүңдү тескей бил!

Тагдыр катаал болбойт десең өзүңө.
Тилиң тиштеп, сак болгунуң сөзүңө —

- 170 Орундуу сөз акыл-эстен от алат,
Орунсуз сөз ийиниңден баш алат.

Маңыз сөздүн көрө албадым пайдасын,
Көп сүйлөсөң чалынасың сен бачым.

Көп сүйлөбө, а көрөкчө так сүйлө,
Түмөн сөздүн — оң мааниси бир сөздө.

Бийлик, атак адамдарга тил берет,
А ашык сөз — уят кылат, өлтүрөт.

Көп сүйлөсөң:» Кур бабырак» — деп коёт,
Унчукпасаң; «Дудук» деген ат коңот.

- 175 Сен анда так ортосун бекем туткун,
Түбү бир каармандык, токтоолуктун.

Тил такта башың аман болору чын,
Сөздөрүң кыска болсо, өмүр узун,

Чыгаша, киреше да тилден делет,
Аны үчүн тилди мактап, тилди сөгөт.

Дайыма сөздү ойлоп айтуу керек,
Жакшы сөз сокур үчүн көздөй делет.

Билбегенди сокур дешет, ал ырас,
Түркөйлөрүм билим алып, көзүңдү ач!

- 180 Өмүр кыска, туулган соң өлмөк бар,
Жакшы сөздөр түбөлүктүү, өлбөйт ал.

Азаматты эки сапат багыттайт:
Чындык сөзү, ак эмгеги карытпайт.

Адам өлсө, сөзү калат артында,
Жакшы атагы жашай берет калкында.

Түбөлүккө өлбөйм десең сен эгер,
Ачык сүйлөп, ак ишинди улай бер.

- 185 Сөздүн барын кармап калуу эң кыйын,
Керектүүсүн эске тутуп, так урун,

Эр уулума акыл айттым эң кымбат,
Маанисине жетсе болду ал тыңдап.

Сөздөрүмдү созуп айттым, о уулум,
Кеңешимди кабыл алгын, кулунум!

Билим ал менден калар алтын, күмүш,
Аларды сөзгө болбойт теңештириш.

Күмүштү ишке салсаң бүтүп калат,
Сөзүмдү ишке салсаң күмүш табат.

- 190 Адамга сөз калтыруу болгон адат,
Ал андан миң мертебе пайда алат.

Даанышманым бүркөбөгүн кашыңды,
Чынын айттым, кечир, ийдим башымды!

КИТЕП ЭЭСИ КЕЧИРИМ СУРАЙТ

О акылман, сөз асылы кармаганым,
Анымды урпактарга арнагамын.

Байкагын, сөз айтаарда ойлоп сүйлө,
Кордукту орой сөздөн тартып жүрбө.

Ашык сөзүң — атак — даңкты пас кылат,
Көрө албастык өз башыңды жеп тынат.

195 Байкап көрсөм, менин жүгүм жеңилдей,
Менде милдет — сөзүм чууруп төгүлмөй.

Неге десең, сага айтаарым мына бул:
Айтам сөздү, чындык кепке топук кыл.

Күнөкор деп айтышат «адам — затты»,
Күнөөлүү «адам» өзү, жана «заты».

Жаңылбас адам барбы, айтчы мага,
Жаңылган миң-сан жанды айтам сага.

Билимдүү — аз, эң арбын билимсиздер,
Акмактар көп, эң эле аз илимдүүлөр.

200 Акмактар акылдууга дайым душман,
Азыр да толуп жүрөт ара бузган!

Адамдарда айырма көп билинген,
Эң башкысы — илим менен билимден.

Сөзүмдү айтып билимдүүгө кайрылам,
Сөздү билбес акмактарды не кылам.

Акылсызга айтар сөздү таппаймын,
О, акылман, кызматыңа мен дайын.

Сага гана арнап сөздүн үзүрүн,
Бийбаа кылып, сурап турам кечирим.

205 Жок эмес, кээде сөздөн ката кетет,
Түшүнгөн алат аны оңдоп-түзөп!

Сөз деген — төөгө окшош буйлаланган,
Кайда тартсаң артыңдан кошо барган.

Адам көп сөздү тактап сүйлөй билген,
Мыктысы көкүрөккө таасын илген.

Баарысын бул жашоодо билим табар,
«Илим-көккө чыгарат» — деген сөз бар.

Сөзүңдү акыл менен ченеп билгин,
Илимдүү адамдарды сыйлап жүргүн.

210 Сөз бизге кудай буйруп көктөн түшкөн,
Адамдын артыктыгы ушул сөздөн.

Киши көөнү түпсүз деңиз ашынган,
Билим — бермет эң түбүнө катылган.

Колу жетип ала албастар берметти,
Бермет — таштын айырмасын билмекпи?!

Алтын гана жер түбүнөн алынган,
Өкүмдардын тажысына тагылган.

Акылдуу эр айтар сөзүн билбесе,
Андай акыл болот жайсыз таш десе!

215 Укмуштардын эң укмушу — билим, ой,
Аны ээрчисең көккө учасың токтобой.

Эске түй өкүмдардын айткан кебин,
Билимдүү, илимдүү да билсең жөнүн:

«Өкүмдарлык акылдуунун энчиси,
Элин баатыр, ойчул кылат ал киши.

Башкаргандар билимдүү да акылман,
Жалпы журтту жолго салат жакшы заң!»

Мына ошондон биздин ата-бабалар,
Жакшы заңды жандооч кылып келди ала!

220 Ал заңдар мурун дагы, кийин дагы,
Даража, илимдүүнүн энчи, багы.

Илим менен — кырсык, кемтик түзөлөт,
Билим менен — эл кыйыры бүтөлөт.

Бул экөөнөн эч бир майнап чыкпаса,
Кылыч карма, жол жок андан башкача.

Мыкты өкүмдар акыл менен башкарат,
Тартипсизге — кылыч мизи жол салат.

Эгер болсо өкүмдарың кеменгер,
Акыл менен эл башкарат андай эр.

225 Ага ушул эки сапат баш ийсе,
Ал — өкүмдар бардык жерге, бүт элге.

Эки дүйнө калам деген азамат,
Ак иш менен өзүнө жол ача алат.

Сен өзүңө курам десең жыргал күн,
Сөздү коюп, эмгектенгин күнү-түн.

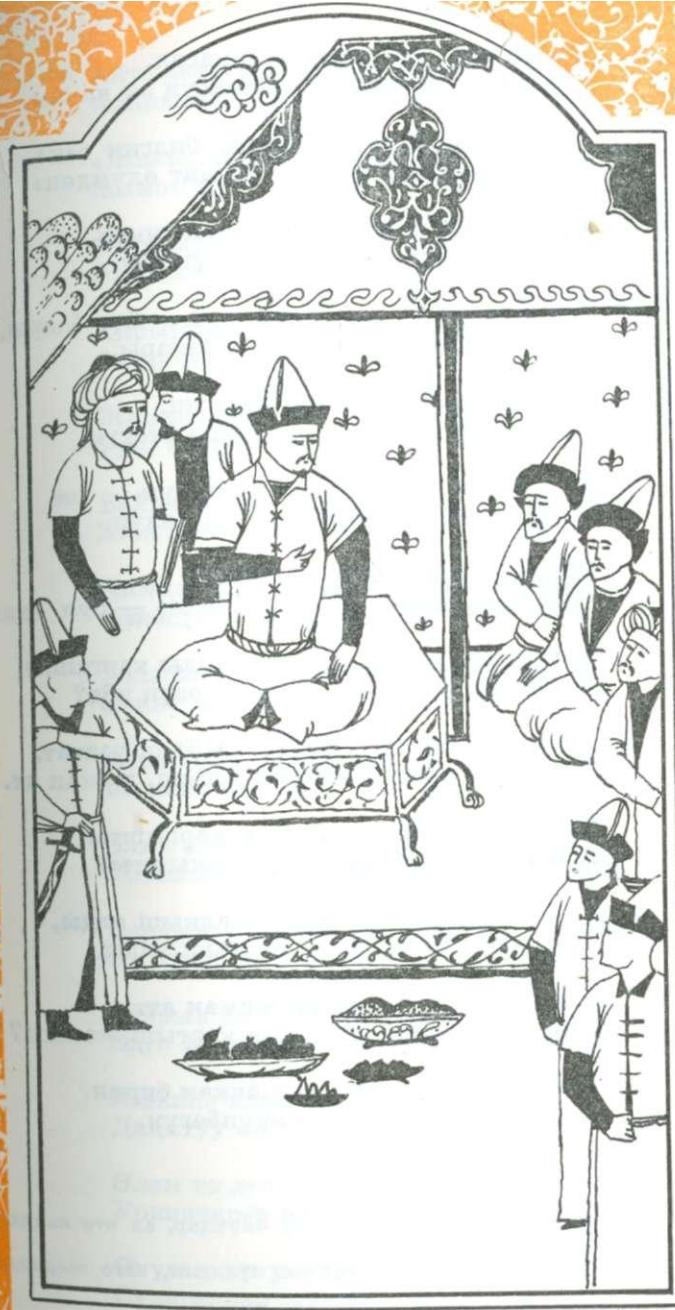
Баары өтөт, түбөлүктүү-жакшы атак,
Жакшы адамдын ишин айтып макташат.

Сен да өтөсүң, калтыр жакшы атыңды,
Атың калса, сактаганың даңкыңды.

ЖАКШЫ ИШТЕРДИН СОНУН
САПАТТАРЫ ЖАНА ПАЙДАСЫ
ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

230 Эл үстүнөн бийлик кылчу кишинин,
Тагы жакшы сөзү менен ишинин.

Жаштык өтөт, өмүр бүтөт элирген,
Бу дүйнө — түш, сен да өтөсүң өмүрдөн.

Өмүрүңдү Ата журтка арнасаң,
Жыргап-куунап кор болбойсуң эч качан.

Эстүүлөрдүн айткандарын билгин сен:
«Эч ким качып кутула албайт өлүмдөн».

Бу ааламга төрөлүшкөн, жеп-ичкен,
Жашап, өнүп, кезегинде өлүшкөн.

²³⁵ Бек болсоң да, кул болсоң да — бүт баары,
Өлөт бир күн, артта калат аттары.

Эми келди сенин дагы кезегиң,
Моюн сунуп, жакшы ишиңди өтөгүн.

Тирүү өлөт кара жерди төшөнүп,
Аты жашайт, калса дагы өзү өлүп.

Өлгөнүңдө эки собол сураган:
«Жакшы беле», «Жаман беле» — бул адам?

Жакшыны айтып, жамандарды каргашат,
Кайсынысы сага ылайык — өзүң айт?

²⁴⁰ Жакшы болсоң — мактап, ыйлап узатат,
Жаман болсоң — энчиң каргыш, жаман ат.

Байка, Заххак¹, алды неге каргышты,
А Фаридун² кантип алды алкышты?

Бир эле ардактуу жан — алкыш алды,
Бирөөсү жаман эле — каргыш алды.

Карап көр асыл менен жаман атты,
Тандап ал: алкышпы, же каргыш жакшы?

Тандагын бул экөөнүн жаккан бирин,
Артынан аттиң ай деп өкүнбөгүн.

²⁴⁵ Айтылат акылмандар айткан макал,
Алардын айта турган акысы бар:

«Жакшы адам тирүүсүндө алкыш алат,
Жаман адам — өлсө да каргыш табат!»

Зулумдуктун залалын жакшы билгем,
Өлгөндөн соң — күчү өлөт өзү менен!

Айрымдар качанкы осол иши менен,
Өмүр бою азап жейт, көрүп жүрөм!

Жамандык — өрт сыяктуу тутанган соң,
Туш келгенин калтырбай мойсоп койгон.

²⁵⁰ Байкачы, бизден мурун өткөндөрдү,
Жөн адам же болбосо баатыр эрби? —

Кимиси кызмат кылса акыл менен,
Өлкөсүнө, элине барктуу экен.

Акылман өкүмдарлар баары баштан,
Элине жакшы заңды тартуулашкан.

Азыр деле элдин камын жегендер,
Жакшы ат алып, эл башкарчу эрендер.

Элин сүйүп жакын болсо илимге,
Жакшылыкты жакын кылар түбүндө.

²⁵⁵ Бардык ишин шашпай иштеп ойлонуп,
Эл башкарат илим, билим колдонуп.

Баарын колдоп, кедейлерге көз салат,
Оңго жолдоп, заңдан чыкпоо анда адат.

Жакшы адамдар иши менен даңк алат,
Даңктуу өлсө — артында ызат, сый калат.

Өлөм го деп, бирок иштен качпаган,
Урпактарга аты калар жакшы адам.

Окугандар унутушпайт жазганды,
Сурагандар жакшы жолго баштанды.

Заххак — Ирандагы легендардуу өкүмдар, ал өтө каардуу,
н мерез болгон.
Фаридун — Заххакты тактан кулатып, элге жеңилдик
1.

260 Артык жок го бу дүйнөдө илимден,
Түркөй адам — чыкпайт жеке, сөгүүдөн.

Укчу сөзүн көзү ачык адамдын,
Көптү көргөн, көп жашаган абаңдын.

«Төрдөн орун тийген болсо нааданга,
Улагада калганыңа арданба.

Ал акылман улагада калса эгер,
Анда ал жер ардактуу деп биле бер.

Акылына жараша да сый-урмат,
Ага төр да, улага да жарашат!»

265 Эки түрлүү адам баалуу башынан:
Бири — бек да, бири — илимпоз деп угам.

Башкасы көптүн бири, жылкы саны,
Карап көр же мунусун, же бир аны.

Айтчы, сен кимисисиң бул экинин:
Бири бол, тандабагын үчүнчүсүн.

Кылыч менен элди жөнгө саласың,
Билим менен жарык жолду табасың.

Бабалардан калган бизге жакшы адат:
Ал мурастан эл-журт өсүп, куралат.

270 Өлгөндөрдөн тирүүлөргө сөз калат,
Аны уккан чексиз пайда, сый табат.

Наадан көрбөйт, сокур анда көкүрөк,
Ач көзүңдү, билимге умтул тезирээк.

Киши көркү сөз дешет, сөздү баала,
Адам сөзүн даңктаймын тилим барда.

Түрктөрдө бир макал бар ушул өңдүү,
Айтууга мына ошону кезек келди:

«Кеп көркү — тил, ойдун көркү — сөз болот,
Кишиде — жүз, жүздүн көркү — көз болот!»

775 Адам ою айтылат го сөз менен,
Сөзү жакшы — сүймөнчүктүү жүзгө тең.

Түрк бектерде даңктуулары көп болгон,
Кадыр, баркы артык болгон көптөрдөн.

Арасында Алп Тонгадай баатыр бар¹,
Бардык жерге анын даңкы таанымал.

Улуу болчу, баатыр болчу даңкы ашкан,
Акылга бай, ак жол, айкөл, даанышман.

Канча күчтүү, өкүм, айкөл баатырды,
Жалган дүйнө үнсүз моло таш кылды!

280 Аны тажик Афрасиаб² аташат,
Ал өз элин алга баштап, жол салат.

Акыл менен баатырдыгы айкашып,
Баш ийдирди нечен өлкө, эл басып.

Тажиктерде ал китепке жазылган,
А болбосо билет элек биз кайдан?

Баатыр эрден калган экен жакшы кеп:
«Чийме түйүн чечкиндүүлөр чечет!» — деп.

Өкүмдарга дайым керек миң айла,
Куланды алат күчтүү арстан кумайда.

285 Өкүмдарга миң-сан эрдик күч керек,
Анда өкүмдар элге бейпил, кут берет.

Душманына өткүр болсун кылычы,
Тууган элин сактап турар эр ушу.

¹ Байыркы түрк элинин эпикалык баатыры.

² Афрасиаб — Фирдоусинин Шах Намесинде барды түрк элдеринин өкүмдары делинет.

ОКУУ МЕНЕН БИЛИМДИН
ПАЙДАСЫ ЖАНА ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
БАЯНДАЛАТ

Айткым келди, о акылман, сөз жайын,
Окуу, билим пайдасынан баштайын.

Окуу — түндө алдыңдагы шам чырак,
Билим алсаң маңдай ачык жаркырап.

Окуу, билим көп нерсеге жеткирет,
Бул экөөнөн урмат-сыйды көп көрөт.

290 Сокур дешет билимсизди — жөн дебей,
Окуу гана жарык чачат дүйнөгө!

Заң бар жерде, элде бейпил жашоо бар,
Анын аты кылымдарга даңкталар.

«Билим менен — деп айтыптыр акылман,
Күнөкөр да тозокто оттон кутулган!»

Ана бөбөк жашы толуп жете элек,
Окуш үчүн кантип калам көтөрөт.

Болсо эгер ал билимдүү карган чал,
Унут болор алган билим, дени шал.

295 Кеңкелести эсепке ким алуучу,
Өлүм болот андайлардын дарысы.

Сен сурасаң түркөй кандай жандар деп,
Айтаар элем: оозго алып не керек?

Билимдүүнүн иши дагы салмактуу,
А түркөйлөр — майда, жеңил, камгак бу.

Бул тууралуу эл ичинде деп коёт:
«Ойсуз, наадан, намыздан да кур болот».

Байкап көрсөң калети жок бул сөз ак,
Илим-билим алган адам акыйкат.

300 Кимде ким окуй билсе, олжо табар,
Кимде ким билим алса — бийлик алар.

Илимдүү асыл адам чындыгында,
Билимдүү — өкүмдарга керек тура.

Адамдар ар нерсеге жетиш үчүн,
Жумшаган колдун күчүн, илим күчүн.

Акылдуу, илимдүүлөр улуу асылдар,
Билим менен бек күчү ишке ашар.

Жеткирди миң-миңдеген ачылышка,
Сага даңк илим күчү — урмат сага!

305 Өнөргө ээ болосуң окуу менен,
Аз болсо да билимде пайда кенен.

Төрт нерсе бар көлөмү аз, күчү көп,
Даанышмандар алданба дейт, — азго деп.

Алардын бири — жалын, бири — душман,
Үчүнчү — ооруу болот өмүр жуткан.

Мааниси жакын келет — илим менен,
Алданбай кубатына ишенгин сен.

Буларда эки жактуу натыйжа бар:
Белгисиз — жакшылык же кайгыбы алар.

310 Даңк, байлыкка жеткирет илим деген,
А билим байлык каткан казнага тең.

Билимдин жыпар менен мааниси окшош,
Экөөнү капка салып катып болбос.

Жыпарды канча катсаң жыты чыгат,
Билимди айткан сөзүң дайын кылат.

Билим — байлык, четин эмес, кыпынын,
Эң айлакер ууру алалбайт, мунум чын.

Акыл, билим окшош болот кишенге,
Түшсөң эгер чыгамын деп ишенбе.

315 Жанга жакын күлүк атты минерде,
Жатка бербей кармап турат чидерде.

Тушоолуу ат алыс кетпейт, жаныңда,
Эсин күтөт, эркин өтөйт маалында.

Билим болсо — жан кыйышпас дос саган,
Илим болсо — кесиптешиң, кошунаң.

Илим, билим — түркөй жанга алыс, жат,
Соо жүрсө да эки кырсык жабышат!

Бул тууралуу түрктөрдө бар бир макал,
Аны угуп, көкүрөккө түйүп ал:

320 «Илимдүүгө окуу — жолдош, бир тууган,
Түркөй айдайт кулагынын сыртынан.

Илимдүүгө билим — кийим, аш болот,
Түркөй адам — ушак менен дос болот!»

О, билимдүү! Ачууңа сен жеңдирбе!
О, акылдуу! Сыймыгыңды бүлдүрбө!

Каар менен, ачуу менен иш кылба,
Майнабы жок — өкүнүч ал миң жылга.

Ачуулуу жан кийин кейийт, кыйналат,
Кызуу кандуу — дайым калат кур жалак.

325 Бекке керек ашып-ташкан күч кайрат,
Туруу керек Күндөй, Айдай нур жайнап.

Ага керек боорукердик, токтоолук,
Жана билим, илим керек төп болуп.

Окуу болсо — билим үчүн жол салат,
Билим болсо — иштин көзүн ал табат.

Жакшыны алып, жараксызды көрө алгын,
Керектүүнү керексизден бөлө алгын.

Бардык ишке зирек болгун барыктап,
Ала билгин керегиңди аныктап.

330 Мына ошондо иш оңолот карагын,
Билимдүүлөр чийки жебейт тамагын.

Андай адам каалаганын аткарат,
Эки дүйнө өзүнө кең жол салат.

Кек менен өч — эркек үчүн кемчилик.
Экөө жеңсе — качат сенден теңчилик.

Акылмандын айтканына акыл кош,
Аткар аны, абийирдүү жан кур болбос:

«Ачуу жеңсе, акыл качат өзүңдөн,
Ачуулуу жан акылы кем көргө тең.

335 Ачуу — душман, акыл — дос да адамга,
Ачуулансаң орой, осол сен анда!»

Сөздөрүн билермандын унутпагын,
Жакшы сөз — жан жыргалы болот дайым:

«Адамдын адаштырар көп душманы,
Аларга жакындаса бузат аны.

Бир душман — тили болот айтаар ушак,
Да бири — кур убада тарткан тузак.

Үчүнчү — ичимдикке берилгендик,
Белгилүү анын арты: тирүү өлүк.

340 Өжөрдүк — ушул дагы жаман адат,
Өжөрдөн сыймык менен урмат качат.

Дагы бир жаман сапат — оройлугуң,
Бүтүндөй жүргөн жери — чатак мунун.

Да бири — заар сөзүң көңүл калат,
Жаныңдан адамдарды кууп салат.

Болсо эгер пендесинде мунун баары:
Анда анын өмүр бою куураганы!

Андайга тагдыр берер жаза катаал,
Бузуктан адам четтеп, алыс качаар!»

³⁴⁵ Ук муну, оң жолго сал эстүү киши,
Адамды сыйга бөлөйт жакшы иши.

Угуп ал жакшы адамдын айткандарын,
Ал билет адам көйүн, адам жанын:

«Жакшы адам жылдар өтсө карып койбойт,
Мактоо менен жаманды түзөп болбойт.

Жамандар — өкүнүчкө калат карып,
Жакшынын өмүрү узун: ою жарык!

Жакшынын ой-тилегин кудай берет,
Кайгы-муң жамандарды коштоп жүрөт!»

II

БУЛ КИТЕПТИН АТЫНЫН БЕРИЛИШИ ЖАНА КАРЫЛЫК ТУУРАСЫНДА БАЯНДАЛАТ

³⁵⁰ Китеп атын «Кут алчу билим» койдум,
Кутун алсын окурман терең ойдун.

Китепке өз оюмду жазуу менен,
Эки дүйнө кыябын айтсам дегем.

Эки дүйнө кур болбосун бакыттан,
Бул сөздөрдүн сырын чечип окушкан.

Эң алгач Күнчыктыны мактап жаздым,
Сөздөрүм адилеттин жолун ачсын.

Андан соң Айтолдуну даңктап жаздым,
Ырлардан Дөөлөт жарык нурун чачсын.

³⁵⁵ Күнчыкты — Адилеттин улуу заңы,
Айтолду — Дөөлөт атап койдум аны.

Артынан Акдилмишти баян кылдым,
Баарынан акыл-ою артык анын.

Акыры Өткүрмүшкө кезек жетти,
Ал өзү Каниет делет, албас көптү.

Төрт касиет туурасында баяным,
Оку, түшүн маанисине сен анын.

Эй, жигит, көкүрөгүн үмүт тепкен,
Ук мени көңүл менен, ак дил менен!

³⁶⁰ Терс кетпей адилеттин жолун жолдо,
Жаштыкты кор тутпагын турса колдо.

Жаштык өтөт көз ирмемде, баалай бил,
Кармасаң да өмүр бүтөт, билип жүр.

Жаштыгыңды болбос ишке коротпо,
Тобоо кылып, жаман ойду жолотпо.

Кайда жаштык! Кээде катуу өкүнөм,
Пайдасы эмне сөздү бүттүм эми мен!

Кимдин жашы кырктан өтсө болжолу,
Жаштык менен кош айтышып койгону.

³⁶⁵ Карып калдым элүүдө менин жашым,
Кап-кара кузгун эле, аккуу башым...

Алтымыш «кел бери» деп үндөп турат,
Барармын жыгылбасам жолдо сулап!

А кийин, алтымыштан ашкан адам,
Жай өтүп, суук кышка кирет анан.

Отузда чогултканың — элүүдө жок,
Алтымышта не калып, эмне болот!

Элүү жашым, сага барбы жазганым?
Кай күнөөмө кырсык айдап баштадың?

³⁷⁰ Жаш кезимде баары кубаныч, күлкү эле,
Эми ичкеним — уудай ачуу бир неме!

Ийилбес жебе элем, жаадай болдум,
Жүрөгүм учкан жебе, толбойт ордум.

Жаш кетти, карылыкка берип кезек,
Бул үлүш менден өтүп, сага жетет.

Жардам бер акыйкатчым, көңүл бушман,
Карыдым, жылдар мага болду душман!

Чидерсиз түз басалбай чалыштаймын,
Байкушмун, көз начарлап көрбөй калдым.

375 Күлкү жок, көкүрөктөн жалын өчтү,
Чапырба, күтпө эми, — жаштык өттү.

Көзүңдү ач, эй кексе чал, өлүмүң ак,
Жоктогун өткөнүңдү ыйлап, муңдап.

Көп күнүн өмүрүңдүн өзүң жедиң,
Өлгөнчө көп жалынып, кечир дегин.

Жараткан түбөлүктүү, муң билбеген,
Тирүүгө — өлүм буйруп койгон белең!

Сага айтып, жалгыз гана тилейм сенден,
Көрөр күн, өмүрдү узун кылсаң экен.

380 Баянымды тобоо кылып баштайын,
Жол бере көр, толук бүтүп таштайын!

Тилим макта, жараткандын кубатын,
Себеп болуп ак ишимди уласын.

Мени жасап, көп ичинен башкача,
Өмүр жолум ачык жана таптаза.

Караңгы эле, жарык чачты алдыма,
Түнт зынданга шамды койду жандыра.

Жолго салды адашканды кайрадан,
Тозок отун кечмек болдум кайнаган!

385 Мени бөлүп мыктылардан бөпөлөп,
Бузук жолдон алып чыкты жетелеп.

Жүрөгүмө атак отун жандырды,
Сөздөрүмө акыл отун шам кылды.

Мага берди жанды, көздү, акылды,
Баарын айтар сөздү ичине батырды.

Бардык жерде пайгамбарым жол салып,
Колдоп келет, ак жолуна алпарып.

Мунун баары ырайымы кудайдын,
Бир кулуна берген көмөк-ырайым.

390 Даңкташ үчүн кандай сөздү таба алам,
Эгер дагы өмүр берсең сен маган!

О, жараткан, мен алсызмын, билесиң,
Жашым төгүп кайгымды айтам мен өзүм:

Келбейт экен сени даңктоо, колдой көр,
Андай сөздү табышыма жардам бер!

Түз басайын, ак жолду кесе көрбө,
Топук тонун үстүмөн чече көрбө!

Чыккан кезде менин жаным денемден,
Ыйман, оюм сени менен болсо экен!

395 Жаткан кезде, чым жамынып кара жер,
Ырайым кыл, рахымың бере көр.

Күнөөсү арбын сенин шордуу кулуңун,
Кечип койгун, о боорукер, улугум!

Момундардын кече көргүн күнөөсүн,
Ак жолунан адаштырбас бир өзүң.

БАЯНДЫН БАШКЫ КААРМАНЫ,
ЖЕТКЕН АДИЛЕТ КҮНЧЫКТЫ ЭЛИК
ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Илим сенин — акылыңды арттырат,
Жарык дүйнө түркүн сырын жат кылат.

Бул дүйнө — сулуу сымал карып калган,
Кыялы кыз бойдон да — жашы картаң.

400 Кээде ал — кудум кыздай кыял күтөт,
Кылт берип, бир көрүнүп качып кетет.

Өзүнө жармашканга — жапайы элик,
А качса, бутка оролот өзү келип.

Азгырып кээде карап, кээде качат,
Кээде ал көрбөгөнсүп ойлуу басат.

Кээде ал бир карайт да, жүзүн буруп,
Көз кысып, кызыктырат оюн куруп.

Картайбай, картайтты өзү далай бекти,
Чубуртуп, төгүп турду түркүн кепти.

405 Бир бек болду дүйнөдө өзү баатыр,
Сөз ишинен тамырдай тарап акыл.

Ал Күнчыкты — дүйнөгө атагы ашкан,
Бактылуу, бардык жакта даңкы дастан.

Адилет, түз сүйлөгөн, сурай билип,
Калпы жок, сөзү, ою көктөй бийик.

Ал болчу акыл-ойлуу, ишке чапчаң,
Бузукка — күйгөн жалын, каска — капкан.

Тартынбас, ишти адилет чече билди,
Күн санап анын даңкы арта берди.

410 Эң жакшы сапаты эле ошол бектин,
Өз оюн багындыруу эркине иштин.

Бийликти саясатка байлап жүрдү,
Саясатты бийликке кынай билди.

Ага бар төп келгендей акын сөзү,
Оугандын түшүнүп жеткен көзү:

«Эр адамга аракет, кайрат керек,
Кек, кастыкты алыска айдаш керек.

Керек болсо кайрат, ынтаа экөө тең,
Анда экөөнүн тең болгону эрде жөн!»

415 Күнчыкты үлгү эле ушул жактан,
Күн менен Айдай болуп нурун чачкан.

Илимдүүнүн бардыгын колуна алды,
Билимдүүнү чакырып ишке салды.

Келишти көп жерлердин өкүмдары,
Акылы артык жандар анын баары.

Коңшулаш өлкөлөргө кеңдик берди,
Жан тартып жакшыларын ишке бөлдү.

Өз ишине көмөккө чегип салды,
Колу узарып, көңүлү тынып калды.

420 Бир жолу кейип калды ойго батып:
«Бийликтин иши оор, сөзү ачык.

Түйшүктүн көптүгүнөн баш адашат,
Акылдуу адам керек — жөндөөчү бат.

Мен үчүн иш башкаруу барат оорлоп,
Акылдуу адам болсо, көмөк болмок.

Акылы терең болсо ал адамдын,
Башкарып кетчү болсо элдин баарын.

Адилет, ак көңүл да — керек ушул,
Өзүмө көңүл, сөзү болсо чынчыл.

425 Так кылып буйругумду орун кылса,
Айттырбай ичти, тышты билип турса».

Укчу эми көптү көргөн адам сөзүн,
Көп жашап, көп өткөргөн баштан ишин:

«Акылдуу жардамчылар керек ишке,
Иш үчүн жанын таштаар талап этсе.

Таба алчу адам болсо иштин көзүн,
Акыл менен максатка тез жетесиң,

Көп болсо берер көмөк, кубаттуу бек,
Заң бузулбайт, өлкө тынч, ишиң да төп.

430 Ар бир ишке жардамчы керек делет,
Айрыкча башкарууда — өтө керек.

Болбосо жардамчысы өкүмдардын,
Өзү аткарат аргасыз, иштин баарын.

Андайда артат түйшүк, күндө толгон,
Кырсыктарга батасың жалгыз болсоң!»

Бул тууралуу айтылган чындык сөз бар,
Акылмандын айтканын түшүнүп ал:

«Жыргалыңдын артынан кырсык кирет,
Кубанычты кубалап кайгы жүрөт.

435 Даңкың канча чоңойсо, ошончо жүк,
Баш чоң болсо — а кийген калпак түйшүк!

Өкүмдарга белгисиз болбойт нерсе,
Көзү да, кулагы да болсо элде»

Бузуктарды чындык менен жазалап,
Жамандарды — койду иштен тазалап.

Бийлик кылды, элин камкор башкарып,
Бактысы артты күндөн-күнгө шыктанып.

Кыраакылык — ар бир ишке дем берет,
А бийликте — көрөгөчтүк эң керек.

440 Сен болсоң көрөгөч да, сак да, калыс,
Бейпилсиң, кырсык сенден болот алыс.

Бир акын айткан сөз бар бул тууралуу,
Ал сөздөр ушуга төп, мааниси улуу:

«Сыймыкка, даңкка тете — кыраакылык,
Куруткан далайларды — шалакылык!»

Ишиңде болсун тактык, кыраакы эсеп,
Көңдөйлүк эки дүйнө зыян дешет.

Дардандык адамдагы жаман адат,
Капыстан душманынан өлүм табат.

445 Билип ал жеңишчил эр айткан кепти,
Так эсеп, амал менен жеңген көптү:

«Өкүмдар, ойчул, сак бол миң бир эсе,
Сак бол дейт шарият да колдон келсе.

Шалакы — жалкоолукка чөккөн туткун,
Кубаттуум, жалкоо болбо, сак бол мыктым!»

Өкүмдар жакшы болсо өлкө гүлдөйт,
Жыргалда баары жашап, кырсык билбейт.

Күнчыкты башкарганда эли байып,
Калыптыр кой, бөрүнү кошо жайып.

450 Жашады мактоо менен ойноп-күлүп,
Душманы келип турду башын ийип.

Айрымдар ага келчү паанек издеп,
Айрымын үмүт кууп келчү күчтөп.

Кубанат акылмандын сөзүн уккан,
Ал сөздөр — жердин гүлү жазда чыккан:

«Бийлик менен улуулук урматталат,
Чындык менен укукту жүрсө кармап.

Бийлиги жакшы бектин — мактоого тең,
Андан да — заңы артык элге берген.

455 Адилеттүү болуп турса бек иши,
Ошончолук жыргал болот эл ичи.

Эл бактысы жакшы эрдин кесиби,
Өмүр бою куттуу болот эшиги.

Бактылуу элге ардактуу өкүмдарлар,
Эгерде кишиликтүү болсо алар».

Ал элин адилетке баштап койду,
Дүйнөгө атагы ашкан улуу болду.

Даңкы артып, өмүр тилеп дүйнө мүлдө,
Бактысы арта берди күндөн-күнгө.

⁴⁶⁰ Дүйнө эли келип турду колун сунуп,
Жоомарттык, байлыгына улам тунуп.

Бакыттын куру менен курчанды эл,
Козу менен жайылды көк бөрүлөр.

13

АЙТОЛДУНУН КҮНЧЫКТЫГА КЫЗМАТКА ӨТКӨНҮ ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Акылман Айтолду угуп ошол кепти,
Эмгегин элге арноону макул чечти.

Жаш болчу, басмырт жана сыпаа эле,
Акылдуу, көптү билген, ойчул неме.

Адам эле жүзү жарык жылдыздуу,
Сөзү балдай таамай айткан чындыкты.

⁴⁶⁵ Үйрөнбөгөн өнөрлөрү калган жок,
Ал өнөрүн ишке ашырып талган жок.

Ал өзүнчө күңгүрөндү, айтып чын:
«Өнөрүм көп, бирок элден алысмын!

Неге минтип бул жерде ишсиз жүрөм,
Өзүм барып Эликке ишке кирем!

Иш кылам өкүмдарга, пайда алган,
Бекерпостун салмагын силкип салам.

Айтышат акыл-эстүү өкүмдар деп,
Өз түйшүгүн оорлоп жүрсө керек!

⁴⁷⁰ Илимдүү илимдүүнү тааный билет,
Акылдуу акыл баркын баалап жүрөт».

72

Мындайды акын айткан ырга салып,
Ал ырда асыл чындык бардыгы анык:

«Түшүнөт билим баркын акылмандар,
Билимди сыйлай билет окугандар.

Акылсыздар билим баркын билчүбү?
Аны билүү эстүүлөрдүн энчиси!»

Айтолду аты-тонун даярдатты —
Кызмат издеп, сапарга жолун бакты.

⁴⁷⁵ Өзүнө керектүүнү камдап алып,
Жөнөдү Элик беттеп, жолго салып.

«Даярмын, — деди өзүнчө — жакка бөтөн,
Өкүмдар элигиме кызмат этем.

Бөтөн жерде эр азамат мусапыр,
Колдо жокто анын болбойт жолу шыр.

Бөтөн жер оор келет көнгөнүңчө,
Акылман да мындайдан болбойт четте.

Алтынды, күмүштү да жыйна арбын,
Пайдасын көрөм десең сен алардын.

⁴⁸⁰ Улуу акылман, деңиздей терең билим,
Адамдын айтканын ук, о өспүрүм:

«Кызматка өтөм деген адам үчүн,
Эки нерсе эң керек ага, бул чын:

Эң алгач куландан соо, өргө чапсын,
Анан ал ак эмгектен баар тапсын.

Жана да алтын керек кармай барар,
Ак иште алтындын да кереги бар.

Ошондо иште болот тартип, тактык,
Билгенге бардык жерде эшик ачык!»

⁴⁸⁵ Анан ал алтын-күмүш салды жанга,
Болор деп кыйындыкта жанга пайда.

73

Анан ал узак жолго кетти жөнөп,
Жол катар далай конуп, далай түнөп.

Акыры жетти Эликтин айылына,
Көңүл көксөп, арзыган жайың мына.

Кыйналып, арып-азып кирди шаарга,
Жатарга орун чыкпайт, кенен шаарда!

Түнөдү мусапырлар жатчу жайга,
Муңайды, капа болду, барбы арга.

490 Акылдуу адам айткан сөздү тыңда,
Акылдын уюткусу жатат мында:

«Жашоосу кыйын болот таанышы жок,
Жапжалгыз, досу жоктун — жолдошу жок.

Бөтөн элге келгенде эң көп азап,
Жалгызды жабыркатып кайгы басат.

Жалгыз жан — сокур сымал билбейт жолду,
Адашса — жемелебей сунгун колду!

Жолоочу чоочун элде унутулуп,
Унчукпас келин болор тилсиз дудук.

495 Акылдуум, жолоочуга боорукер бол,
Эс алдыр, ичип-жегиз, көрсөткүн жол.

Конок тоссоң кабагың жарык болот,
Конок түшсө — үйүңө бакыт конот.

Адамга керек дайым боорукердик,
Көмөк барда — тоскоолдун баарын жеңдик!»

Айтолдунун бөтөн жерди басканы,
Кыйналуудан өңү тартты керсары.

Элдер менен тил табышып, достошту,
Түндүк тапты, жашоосу элге окшошту.

500 Дос, таанышты жакындатып көбөйттү,
Кары, жашка бирдей болду, сөзү өттү.

Ошол жерден бир белгилүү дос тапты,
Аны менен баарлашып, кеп бакты.

Айтолдунун ал досу — акыл-эстүү,
Көпкө сүйкүм — Күсөмүш аты дешчү.

Айтолду ага ачылып айтты кебин,
Максатын жана өзүнүн ким экенин.

Аттанып турган жерден келгендигин, —
Сүйлөдү төкпөй-чачпай билгендерин.

505 Эликтин хас-хаджиби болор эле,
Эрсиг аттуу ханына жакын неме.

Күсөмүш бир күндөрү ага келди,
Укканын, көргөндөрүн айтып берди.

Хас-хаджиб анын сөзүн кайра сурап,
Толуктап бүт максатын тактап угат.

Күсөмүш кайра баштан айтып баарын,
Туюнтту ким экенин, максаттарын.

*Хас-Хаджибдин Күсөмүшкө
айткан жообу*

«Ал киши, — деди хаджиб, — мага келсин,
Бетме-бет баарлашып жүзүм көрсүн.

510 Өкүмдарга билдирем баарын тактап,
Кабыл алчу күндү ал өзү айтат».

*Күсөмүштүн Айтолдуга
айткан сөзү*

Күсөмүш андан чыгып келди жаркып:
«Айтолду, сенин күнүң тууду чалкып!

Баргының, хас-хаджибке өзүң киргин,
Оюнду, максатыңды айтып бергин.

Ал даяр сени көрүп, угуш үчүн,
Баарын айт, ачык тактап, ал түшүнсүн.

Мен ага айтып бердим айткан сөзүң,
Айтаарсың менден жакшы аны өзүң».

515 Акыйкатчыл бир адам айткан экен,
Түз кеңешти түшүнүп алгын терең:

«Бирөөнүн сөзүн айтып сүйлөгөн бар,
Өз ишин ар ким сүйүп болот кумар.

Адам бар ой-тилеги сага жакын,
А бирок бир өзүңдөй боло албайсың.

Эгер сен өзүңө ак болом десең,
Үндөбө — өздөн өткөн болот бекен?»

Айтолду тонун кийип, эшикти аттап,
Күсөмүш алып чыкты жолду баштап.

520 Жакындап дарбазаны ачып салды,
Хаджибдин кызматкери тосуп алды.

Күсөмүш кирип кетип, чыкты кайра,
Мейманды чакырышты кирчү жайга.

Хаджиб аны отургузуп төрүнө,
Сый көрсөтүп, кулак салды кебине.

*Хаджибдин Айтолдуга
берген суроосу*

Аман-эсен жеттиңби? — деп сурады,
Жаткан жериң жайлуубу? — деп сулады.

Барбы дейт биздин жерде дос-тууганың,
Көз болчу жакындарың, ичер ашың.

525 Сурады ой-максатын, кылар ишин,
Өзүнөн кандай жардам керектигин.

*Айтолдунун Хаджибке
берген жообу*

«Урматтуу хаджиб, — деди кепке келе, —
Күнчыкты деген хан бар дешкен эле.

Алыстан уккам даңкын дүңгүрөгөн,
Акылы, билим, сөзү бийик деген.

Максатым эшигине эптеп жетүү,
Алымча ак дилимден кызмат этүү.

Хаджибке сөзүм өөн болбос бекен,
Элик даңкын чыгаруу оюм десем»

530 Хаджиб дароо Айтолдуну жактады,
Тил жеткенче касиетин мактады.

Жүзү жарык адамдардан түңүлбө,
Акниеттик — деди Хаджиб, — түрүндө.

Жактырды жүрөгүнөн, дити менен:
Эликке кызмат өтөөр адам экен.

Эстеп ал: сүйүү жолун кылган сабак,
Сүйүүнүн көзү сокур дешип калат:

«Сүйгөнүң кылган күнөө аз көрүнөт,
Кас кылса кылдай күнөө — тоо деп билет».

535 Буга бир далил сөз бар эл ичинде,
Угуң ал, адептүү жан, болгун күбө:

«Сүйгөн соң баары сонун болуп чыгат,
Заматта бүт күнөөсү унутулат.

Сүйгөндө баары ордунда, сонун сапат,
Көздөрүң кемчилигин көрбөй калат».

*Хаджибдин Айтолдуга
айткан жообу*

Хаджиб айтты Айтолдуга: «Күт эми,
Ишен мага ийгилик көп келери.

Өкүмдарга айтып барам сөзүңдү,
Өзү айтат кабыл алчу саат, күндү.

540 Алгач ал угуң билсин, өзү анан,
Чакырат, атак-даңкты берет саган.

Керегим тийсе дагы, мен даярмын,
А түгүл, жан дилимден аткарамын!»

Анан да көпкө сүйлөп жакшы кептен,
Көмөккө, белин бууп туруп кеткен.

Элде бар кандай укмуш азаматтар,
Эл тиреги, эл үчүн тайманбастар!

Тыңшачы, эч калетсиз айтканы чын,
Эл башкарып, сөз билген азаматтын:

⁵⁴⁵ «Бак конуп, эгер бирөө так алган соң,
Жакшы заң, тартип салып башкаруу оң.

Бирөөгө тийген болсо бийлик күчү,
Боорукердик дайыма болсун иши!

Ал болсо эл талабын жазбай тапчу,
Сөзү токтоо, иши оң болгон жакшы.

Айныма бакыт өзү: бир көрсөң жок,
Бир көтөрүп, бир кайра таштама шок.

Айкөл бол, бакыт деген айныма азап,
Бүгүн турса жаныңда, эртең качат!

⁵⁵⁰ Ишенбе өз бактыңа! Болбо ынак,
Эшиктен өзү кирген, өзү чыгат!

Бактылуум! Дайым жолдуу жашайм десең,
Жакшы иштерди жаратып жүргөнүң жөн!

Эгерде бийлигиң күч, болсо да улук,
Кулаш бат, көз ирмемде колдон чыгып!»

*Хаджибдин Айтолдуга
айткан жообу*

«Жөнө эми,— деди хаджиб айтып жообун,
Бак даарып, бакыт куруң куттуу болсун!

Шашпагын, бардыгына келет кезек,
Кулпусу каалганын кулап түшөт!»

⁵⁵⁵ Буга бар орду менен айтылган кеп,
Акыл сөз — шайыдагы саймадай көрк:

«Чабал өрдөк эрте учат» — ошол чындык,
Шашылыш бүткөн иштен чыгат кырсык.

Шашылбай мөөнөтүн күт, болбо чабал:
Баарынын кези келсе, жайын табар!»

*Айтолдунун хаджибке
айткан жообу*

Аны угуп, Айтолду мындай деди;
«Чыдамкайлык терс жолдон сактайт мени.

Хаджиб мени кабыл алып сүйлөштү,
Өзү коер келе турган мөөнөттү.

⁵⁶⁰ Хас-хаджиб иши чыгып чакырганда,
Даярмын, ошол замат келем анда!»

Айтолду кетти андан, келип үйгө,
Чечинди, жатып калды бейпил түндө.

Хаджиб көрдү, Айтолду асыл экен,
Эч кимге окшобогон, билинбеген.

Көрбөгөм,— деди,— мындай акылдууну,
Акылман, ою терең жана сырлуу.

Мындай жан кыздай сүйкүм, билгин баркын,
Кыз эмес, бирок сүйкүм жүзү жаркын.

⁵⁶⁵ Колдо жокту көксөйсүң көзүң артып,
Таппасаң — кыйналасың түйшүк тартып!

Мындай жан элик үчүн керек, демек,
Эликке жаккан болсо — элге керек.

Мындай эр бардык иште керек болот,
Бардыгын, эмне ойлосо бүтүп коёт!

Кезек келип Эликке айтты бүтүн,
Айтолдунун асылын, так, түздүгүн.

Акылын да, кыялын да, билимдүү,
Атак-даңкын, эр-кайратын билдирди.

*Эликтин хаджибке
берген жообу*

570 «Чакыр, — деп Элик айтты. — Кана келтир,
Ал кайда? Аны мага көргөзгүн бир!

Издегем, мен кишини акыл кошчу,
Элиме адилеттүү болор башчы.

Баарына колум жетти, айтам чынын:
Бирок да андай адам таппагамын.

Бар эми чакырып кел, айттым сага,
Андай эр ак кызматын кылсын мага!»

Хаджиб чыгып, дарбазага жакындап,
Кызматчысын тез чуркатты жет деп бат.

575 Кызматчы Айтолдуга учуп жетти,
А анын кубанычы серпти көктү.

Атын минип дарбазага тез жетти,
Хаджиб өзү алдын тосуп кездешти.

Урматтап хаджиб берди төрдөн орун,
Айтолду көчүк басты сактап боюн.

Хаджиб кирип өкүмдарга өзүнүн,
Урмат менен айтты иштин жөн-жөнүн.

«Кирсин, — деп хан буйруктуу сөзүн айтты, —
Жүздөшүп, көңүл отун билген жакшы».

580 «Кир, Айтолду, — деди хаджиб. — Эликке,
Белиндеги бакыт курун түшүрбө!»

АЙТОЛДУНУН КҮНЧЫКТЫ
ЭЛИКТИН АЛДЫНА КЕЛИШИ
ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Кирди Айтолду урмат кыла ийилип,
А өкүмдар көрөр замат сүйүнүп.

Урмат менен конок сөзүн баштады,
Акыл сөздү, асыл сөздү таштады.

Аты-жөнүн жана өкүмдар сурады,
Келген иши, ой-максаты тууралуу.

Айтты Айтолду ашык сөз жок жайма-жай,
Анын сөзү жатык чыкты айныбай.

585 Сөз тазасы, акылдуулук белгиси,
Акылсыз жан айбан менен тең киши.

Мыкты акын бул тууралуу ыр жазып,
Айтыптыр: «Токтоо болгун, калба шашып.

Шашпай иште, иштей турган ишиңди,
Шашмалыктын арты кырсык, өкүнүү.

Чыдамкай бол, ак иш менен аракет,
Кулду дагы даражага жеткирет!»

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

Айтолду айтты: «Элигим, көрдүм сени,
Кулуңмун, кубандырды көркүң мени.

590 Кулуңмун эшигинде кызматчыңмын,
Буйрусаң ак кызматың кылмакчымын.

Өзүңө узак жолду басып келдим,
Тилегим кабыл болду, толду көөнүм.

Тилегим: мени куубай көңүл бөлүп,
Жаныңа жакын карма, ишке чегип!»

Кубанып бүтүм кылды ошол замат,
«Дал өзү, ушул адам мага жагат!»

*Эликтин Айтолдуга
айткан жообу*

«Көңүлүмө төп болду,— деди Элик,—
Айтолду ачык жүзүң, мага дээрлик.

⁵⁹⁵ Берилип өз ишиңе, ак да болгун,
Жакын бол бир өзүмө, так да болгун.

Ак кызматтан артат сенин кешигиң,
Аракетчил ачат бакыт эшигин!

Кызмат кыл ачык пейил, дитиң менен,
Чынчылга бектин дайым колу кенен!»

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

Айтолду анан тооп кылды жүгүнүп,
Элик турду дөөлөт, сыны билинип.

«Кызмат үчүн келдим таштап үйүмдү,
Сапар тарттым, көрдүңүз го түрүмдү.

⁶⁰⁰ Кубат берип кудайым колдоп турсун,
Кызматыңды өтөөгө аман кылсын!»

Айтолду тура калып көңүлү ачык,
Жөнөдү жарык чачып, бакыт чачып.

Эстегин жолу шыдыр бир адамдын,
Чыгарып көңүлүнөн айткандарын:

«Кайрымдуу болсо беги кызматкерге,
Кыймыл так, көңүл ачык кызматкерде.

Жаркырап күлүп турса күндө беги,
Көзү ачык, сөздөрү так кызматкери.

⁶⁰⁵ Кимди бектер жакын тутса жанына,
Жыргайт, алар жашай берет табына.

Бек деген — кут, жакын болсоң сен кутка,
Ийгиликти кармаганың, унутпа!»

Ошентип бекке Айтолду кылат кызмат,
Тандан кеч, чарчабастан иштеп турат.

Күндүз иштеп, түндө аткарып күзөттү,
Эч кынтыксыз, ак кызматта күн өттү.

Ал эликке кирген сайын иш менен,
Элик ага ишенимдүү тиктеген.

⁶¹⁰ Күндөн күнгө ак кызматын сиңирди,
Кадыры артып, бек көзүнө илинди.

Ак иштесе бек да кулдай кулуна,
Кичи адамды иши теңейт улууга.

Кызмат кылса, кул иш менен бек болор,
А жамандар шылдың болуп, кеп болор.

Билип ал акылмандын айткан оюн,
Сөзүнө ал кыстарган маани сонун:

«Шүмшүк да, иштей билсе жагып кетет,
Кеңкелес ак иш менен алдыга өтөт.

⁶¹⁵ Кызматкер эч кынтыксыз ишин кылса,
Ошондо оңой жетет максатына!»

Айтолду эмгектенди баш көтөрбөй,
Өкүмдар мээрим тектү ченем билбей.

Үйрөндү иштин көзүн улам билип,
Жүзүнөн кайгы кетип, кубаныч кирип.

Айтолду ак кызматтан тапты байлык,
Колунан Элигинин көп сый алып.

Көп иштен сынап көрдү элик аны,
Жактырды, ушул деди оюмдагы

АЙТОЛДУНУН ӨЗҮ
ДӨӨЛӨТ ЭКЕНДИГИ
ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

⁶²⁰ Бир күнү Элик өзү жалгыз калып,
Айтолдуну чакыртты, келди шашып.

Айтолду күлө кирип туруп калды,
Отургузуп жанына кабыл алды.

Акырын бутун жыйып, мандаш уруп,
Отуруп тыңшап калды кулак түрүп.

Элик айтты өз оюн жашырбастан,
Айтолду жооп берди сылык, чапчаң.

Эликтин кабагы ачык, жайдары эле,
Айтолду кабак чытты өзүнчө эле.

⁶²⁵ Таң калып Элик сөзүн кесип салды,
Айтолду кабак чытты кайра дагы.

Элик кайра баштады үзгөн сөзүн,
Айтолду жооп берди кармап өзүн.

Таңданып Элик аны карап калды,
Акылдуу, эстүү жан го, бир сыр барбы?

Элик ага караса жүзү жибип,
Айтолду терс бурулду жүзүн үйрүп.

Элик айтты кабак чытып анда суз:
«Адамдардын чийки иши жагымсыз.

⁶³⁰ Өтө ишенип, иш кылгам го жакпаган,
Эл алдында эми кантип актанам?»

Акылга бай бир адам минтип коёт:
«Шашкандыктын аягы — кейиш болот».

Шашып бүткөн иш дагы саз болобу?
Чала бышкан аш жесе аш болобу?

Шашмалык — иш билбестин бир белгиси,
Токтоолук — эстүү жандын зор мүнөзү.

Шашкан экем, билбей туруп сырыңды,
Кызматка алдым байкап көрбөй сыныңды.

⁶³⁵ Кандай бек болсо дагы кулун колдоп,
Иш менен сынагандан артыгы жок.

Текшергин, иш жүзүндө сынап көргүн,
Андан соң туура баалап, сыйлай бергин!

*Айтолдунун Эликке
берген суроосу*

Айтолду айтты: «О, урматтуу Элигим,
Жакпадым эминемден түшүнбөдүм?

Күнөөм кайсы, — түшүнбөйм, айтчы мага,
Андан соң жообун айтам өзүм сага.

Жазала күнөөм болсо, катуу кыйна
Ак болсом көңүлүңдү кара кылба!»

⁶⁴⁰ Сөзүн ук акылмандын буга мисал,
Сөзү анын — көпкө үлгү, ойго тутар:

«Кызматчың жаңылышса, айтып оңдо,
Билгиниң, эмне түрттү мындай жолго.

Жазала аябастан — кылса кылмыш,
Ак болсо — анда керек урмат кылыш!»

*Эликтин Айтолдуга
айткан жообу*

Кайрадан Элик сөзү катуу чыкты:
«Түркөйлөрдүн түркөйү сенсиң ушу!

Ойлочу сага ызат-сый кимден тийген,
Атактуу бул даражаң кайдан келген!

⁶⁴⁵ Ак иштеп, актадыңбы? — Кичине да!
Ишке көмөк бердиңби? — Кичине да!

Мен өзүм көтөрдүм го даражаңды,
Иш бердим, а угаарым ушуларбы?!

Бутту сунуп, чиренесиң эмнеге,
Айтчы, ал жер сен отуар жер беле?

Сөз сүйлөсөм ары карап турганың,
Шылдыңыңбы, мага көздү жумганың.

Кечирдим аныңды да, сөз баштадым,
Чыртыйдың сен кайрадан, неге аның?

⁶⁵⁰ Сага эмне — сөз мааниси жеткен жокпу?
Сыйга-сый, ызат кылып жүргөн жакшы!

Айтпаганбы эскертишип ата-энең,
Бекке өзүңдү теңебегин дайым сен.

Сени барктап сыйлаган мен эмеспи?
Байкагын, текебердик бербейт көптү!

Бек деген — от, отко жакын барбагын,
Күйүп бекер, күлгө айланып калбагын.

Шалакылык — жакшы эмес, бектер жалын,
Бир тийсең — өрттөнөсүң, кабылбагын!

⁶⁵⁵ Бектер — өрт, каарлары турат кайнап,
Баш алат, кан чачырап калат жайнап.

Көп карасаң, ошончо сүрү жаман,
Коркпос да кайратынан ажыраган.»

16

АЙТОЛДУ ЭЛИККЕ ДӨӨЛӨТТҮН САПАТТАРЫ ТУУРАСЫНДА АЙТАТ

Күлдү Айтолду: — Уктум айткан сөзүңдү,
Сурап калдың эми тыңша сөзүмдү.

Иштин жайын, уктум баарын талдадым,
Пайда болот сөзүмдү угуп алганың.

Алдыңа келип турам, кечир мени,
Топтолук мүнөзүмдү көрдүң эми.

⁶⁶⁰ Орун бердин, — анда мен отурбадым,
«Мага орун жок» — дегеним болчу аным.

Бутумду суна отурдум, аны менен,
Мына мен кимге окшошмун — көрчү дегем.

Эки бут шилтенбейт го экөө бирдей,
Мен — Дөөлөт, келем токтоор жайды билбей.

Көз жумуп жана сени карар менен,
Дагы да ким экеним билсин дегем.

Мен өзүм дөөлөт болом, сокур келем,
Ким тартса ошону ээрчип кете берем.

⁶⁶⁵ Жайма-жай жооп берип сен карасаң,
Жүзүмдү ак жүзүңдөн буруп алгам.

Түшүнтүп мунум менен сага айткам;
Өзгөрмө менде мүнөз, кыял чапчаң.

Түрк тили эң акылман сөздөргө бай,
Түшүнгүн кары сөзүн айткан мындай:

«Бактылуум, дөөлөтүңө чиренбегин,
Балаадан алыс болуп жүрсөм дегин.

Аккан суу, жүргөн желдей бакыт турбайт,
Эч качан айлампасы анын тынбайт.

⁶⁷⁰ Бакыт — кут өзгөрүлмө, бапа болбойт,
Жылмышып жерге түшүп, учса — конбойт!»

Эликтин Айтолдуга берген суроосу

Түшүндүм, — деди Элик, айткандарың,
Ак сүйлөп, сыймыгыңды сактап калдың.

Айтчы эми, өзүң кимсиң, тегин кандай,
Жөнүң жок, көптү айтып мактангандай.

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

«Менде көп,— деди Айтолду,— баалуу белек,
Мээрим эрге байлык, кубаныч берет.

Өзүм жаш болсом дагы ишим өтөт,
Байлык менен бийликке болом өзөк.

⁶⁷⁵ Дил таза, түз карарга жүзүм жарык,
Келатам тилегендин баарын алып.

Кайда болсом, анда оюм-тилегим,
Кабыл болот каалаганым билемин.

Ырахат, жыргал — баары мени менен,
Түйшүктөр өтөт башка жолу менен.

Мага жакпас нерселер — өлүп тынат,
Мага ынанган кишилер — баарын табат.

Урам деген өзү көргө урулат,
Басам деген өзү жерге басылат.

⁶⁸⁰ Жакшы сөздүн келди эми кезеги,
Уккан жанга толгон акыл өзөгү:

«Бак-дөөлөт кут күн менен кучакташат,
Бакытты көтөрдөсөң кырсык басат.

Башыңа бакыт консо, баары болот,
Каалаганы төл болуп, ашып толот»

*Эликтин Айтолдуга
берген суроосу*

Элик айтты: Бийиксиң, эми билдим,
Барбы сенин кыпындай кемчилигиң?

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

Айтолду айтты: — Ар кандай адамдар бар,
Менде жок жамандыкты жармаштырар.

⁶⁸⁵ Айтышат — өзгөрүлмө, туруксуз — деп,
Алардын айткандары ушундай кеп.

Касиет өзгөрүлөт — анда жок өөн,
О, бегим, түрдү гана мен өзгөртөм.

Эскилер — жадап калган көндүм нерсе,
Андайдын зыяны көп миң бир эсе.

Тапсаң жаңы — эскини жогот айдап,
Жаманды — ыргыт, жакшыны бекем кармап!

Жаңыда даам жаңы, эскиде жок,
Абайла: даамдуулар — уулуу болот!

⁶⁹⁰ Сөгүшөт бат өзгөрмө мүнөзүмдү,
Калпыс дейт, жалган доомат ушул өңдүү.

Бул тууралуу баатыр адам деди эле,
Тартам анын ошол сөзүн күбөгө:

«Төрөлгөндүн баарында — өлүм да бар,
Жараткан жазганы соң жолун табар.

Шамалдай шуулдап бир өмүр өтөт,
Кандай күч токтотууга алы жетет!

Бактым бар деп кубанба: келет-кетет,
Дөөлөт бар деп мактанба: толот-бүтөт.

⁶⁹⁵ Бакыттын болсо көрөр бой-келбети,
Канчалык көз кумары канмак дечи!

Келсе кетпес болуп калса Дөөлөтүң,
Дайым батпай жарык болуп турмак Күн!»

*Эликтин Айтолдуга
берген суроосу*

«Ооба сен,— деди Элик,— өзгөрүлмө,
Туруктуу болосуңбу көз ирмемге?»

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

Айтолду айтты: «Тездикте менин сырым,
Бугудай ылдам жүрөм, ушул чыным!

Эң кыйын мени кармоо: мен күлүкмүн,
Кармаса — токтото албайт мени эч ким.

⁷⁰⁰ Кармоочу шамдагай да, ылдам болсо,
Чыгарбайт анда мени — кармайт колдо!»

*Эликтин Айтолдуга
берген суроосу*

Элик сурайт: «Канчалык сенин күчүң,
Кандай чалма керек — бу кармаш үчүн?»

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

Айтолду айтат: «Бар андай көп чалмалар,
Айтайын арасынан тандап алар.

Мени издеген мүнөздү өзгөртүшсө,
Бой көтөрүү болбосо ойдо, сөздө.

Андайдан текебердик алыс болсо,
Жамандык, көөдөндүктү таштап койсо.

⁷⁰⁵ Эң гана керектүүнү чогуу тутса,
Мүнөзү, иши менен бийик чыкса.

Улууну ак дилинен урматтаса,
Кичүүнү орду менен сыйлап турса.

Адамды бөөдө кордоп кейитпесе,
Алсызды бой көтөрүп чөгөртпөсө.

Ичимдикке өмүрдө жолошпосо,
Өз байлыгын максатсыз коротпосо!

Кол, бутун оюн-шооктон алыс кылса,
Бар күчүн жакшылыкка жумшап турса.

⁷¹⁰ Дөөлөттү кармай турган ушул чалма,
Ошондо качышына калбайт арга!

Ушул ой акын айткан сөздө да бар,
Сөзгө сөз кураштырып ырды табар:

«Ооба дөөлөт, күлүк бугу жапайы,
Кармаган соң бекем байла сен аны.

Бек кармасаң — ал качалбайт эч жакка,
Бир бошонсо — кайра илинбейт тузакка!»

*Эликтин Айтолдуга
айткан жообу*

«Түшүндүм, — деди Элик, — сен бакытсың,
Ынакмын, бирок башың ала качтың.

⁷¹⁵ Болбосо эки жүздүү өзгөрмөлүк,
Турмакмын анда дайым жүзүң көрүп.

Аттиң ай, туруктуулук жокко сенде,
Бу сенин сыртың — жоомарт, ичиң — балээ.

Атадан, энеден да ашып түшүп,
Балаңдай терметесиң, мээрим түзүп.

А кайра мурдуң чүйрүп кетип калган,
Көрүнөт: ишиң, сөзүң бүтүн жалган.

Чогултканды турасың чачып салып,
Чакырып барып калсам эшик жабык!»

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

⁷²⁰ Айтолду айтты: «О, Элик, атагы ашкан,
Жаман, жакшы жагымды айттым баштан.

Мени алдап кармоо жолун айтып бердим —
Чалмасын даярлашып кармап көрсүн.

Жүгөндү ката албаса тосчу немең,
Эликтей так секирип качып кетем!»

Кары сөзүн айтылган капка сакта,
Кары сөзү алтын го, сырын ачса:

«Кут бир келет — бакпасаң кетип калат,
Бак бир конот — үйлөсөң өчүп калат.

725 Бакытка колуң жетсе карма бекем,
Бошотсоң, сага экинчи келбейт, ишен!»

Бактылуу — өз бактысын баалай билсин,
Ар кандай жаман иштен алыс жүрсүн!

Бакыт шарты: дайыма таза жүрүү,
Чалынбай күнөөлөргө өмүр сүрүү»

*Эликтин Айтолдуга
берген суроосу*

«Сапатың бийик да пас,— билдим эми,
«Айтолду» деген аттын кандай жөнү?

Айтчы аны,— деди Элик,— өзөк жерин,
Андан соң сага дайым ишенейин!»

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

730 Айтолду айтты: «Бул атты жалган дебе,
Акылман Айга окшошсуң деген эле.

Ай дагы жаңырганда ичке болот,
Аз-аздан улам өсүп, улам толот.

Толгондо бүт Ааламды жарык кылат,
Ал нурун адам үчүн чачып турат.

Төбөдөн нурун төгүп турат анда,
Көркөмү өчө баштайт батар чакта.

Азайып, анан барып өчүп тынат,
Кайрадан түндү жарып шоола чыгат.

735 Мага да дал ушундай өзгөрүү ак,
Көрүнүп же жоголуп турамын бат.

Карып жанды көрүп калсам жанамын,
Жардам берип, жакшы жолго саламын.

Даңкы артып, көтөрүлүп сыйга батат,
Мен кетсем — мурунку түр кайра басат.

Жыйган-терген мүлкү күлдөй чачылат,
Таз кейпине түшүп кайра басынат.

Акын айткан бир сөз бар бул тууралуу,
Жаманга жакшы кеңеш, кошо угалы:

740 «Бактылуу даңкы менен өсүп толот,
Даңк нуру — ай нуруна окшош болот.

Бакытка сен ишенбе, ал алмашат,
Көрүнөт, бирок дароо кайра батат».

Бул жөнүндө сыр айтайын уга бил,
Таасын угуп, таң калбастан туна бил.

Айдын да ар башкача оруну бар,
Бир жайы дайым ошо көктө турар.

Топ жылдызын Чаяндын араласа,
Бир болот — ал топ жылдыз кайда жылса.

745 Жаңыдан орун алса, кайра өтөт,
Жаңы эле чыгар замат батып кетет.

Менде да касиеттер дал ушундай,
Бир түшүп, кайра көккө чыгып турмай.

Келем-кетем, жер жүзүн айланамын,
Дүйнө кезем, таппаймын токтоор жайым.

Ошон үчүн ат койгон! Айтолду» деп,
Бул сөздүн акыл жортсо мааниси көп.

Дөөлөтмүн — мына ушунда толук-кемим,
Бир менде оорууң да, дарың сенин.

750 Ишенгин, болгон чындык ушул менде,
Кармап же кууйсуңбу — эрк өзүңдө!»

Элик деди: «Баарын уктум сөзүңдүн,
Кулак канып, өзүң жакын сезилдиң.

Керек ишке бир жардамчы өзүмө,
Кудай буйруп — туш болупмун өзүңө.

Берген кезде тилегиңди жараткан,
Каниет кылуу сенин жообуң ага айткан.

Ушул күндөн өлгөнүмчө чарчабай,
Тобо кылып, жаратканды алкамай!

755 Түшүңгүн, бир кеменгер алтын сөзүн,
Китеп кылып калтырган биздер үчүн:

«Тобо кыл жаратканга, момун адам,
Жүз эсе пайда аласың өзүң андан,

Барк албайт түшкөн мээрди көбүнесе,
Тооп кылган, бактылуу миң бир эсе.

Азга да миң кайталап алкыш айткын,
Чоң алкыш — Чоңго, демек билгин баркын!

Шүкүр кылсаң, анда бириң он болот,
Он болгон соң, үйдө байлык мол болот!»

760 Элик айтат Айтолдуу жактыра:
«Күнү-түнү сен болосуң кашымда».

Сырын ачып, сыйлык берип тең көрдү,
Алтын күмүш, дүнүйө мүлктү мол берди.

Чечилип аны менен — кеңешкени,
Ишине көмөк болду, жардам берди.

Айтолду эң көп алды баалуу сыйлык,
Кызматын ак өтөдү, калбай айнып.

Элик аны сынады иште тескеп,
Түшүндү: ушул адам теңдешсиз деп.

КҮНЧЫКТЫ ЭЛИК АЙТОЛДУГА
АДИЛЕТТИН САПАТТАРЫ
ТУУРАСЫНДА АЙТАТ

765 Олтурду Элик бир күн жалгыз өзү,
Мемиреп түйшүк, иш жок бейпил кези.

Чакырды Айтолдуу «Келсин!» деди,
Кол куушуруп келди ал, салам берди.

Ал турду чакырган соң үн катпастан,
Элик да тура берди сөз айтпастан.

А Элик сүйлөбөстөн көз ирмеди,
Жаңсады отургун деп, сүйлөшөлү.

Айтолду ошол замат көчүк басты,
Өңүндө сабырдуулук, кубаныч бакты.

770 Каш кабагын бузбастан сыйы менен,
Карап коюп көзүнүн кыры менен.

Отурган Элик жайы — күмүш такты,—
Үч бутка бекитилген абдан жакшы.

Колдо бычак, көргөндүн жүрөгү шуу,
Эки идиш бар, оңунда,— бал, солунда — уу.

Айтолду көз жиберип аң-таң калды,
Корккондон деми чыкпай антаңдады.

Эликтин Айтолдуга
берген суроосу

Тынчтыкты Элик бузуп, өйдө карап,
Бурулду Айтолдуга: «Тилди сайрат!

775 Дудуктай үн катпайсың,— деди өкүмдар,
Эмне үчүн? Жок го бизден бөтөн жандар!»

Айтолду мындай деди: — Өкүмдарым,
Сүйлөөгө келбей жатат дарман-алым.

Сен азыр байкашымча бөлөкчөсүң,
Ийменип, тилден калып турам өзүм.

Түркөйдү бир акылман үйрөтүптүр:
«Ачуулуу бек алдында шашылбай жүр!»

Андан да жакшы айтыптыр бир акылман:
«Бектин каары от менен уудан жаман.

⁷⁸⁰ Момунум! Ачуулубу сенин бегиң,
Бөөдө каарга каласың, эч кирбегин!»

Бегиңдин каары келсе — айтаар акыл,
Алыс бол — кутуласың чырдан азыр!

Макал бар мааниси так жана таасын,
Түшүнсөң — ар балээден кутуласың:

«Алыс кач ачууланып турган бектен,
Кемсинтип кууп салат үн дебестен.

Арстандай ачуулу барып болбойт,
Баргандар аман калбайт, аяп койбойт!»

*Эликтин Айтолдуга
берген суроосу*

⁷⁸⁵ Элик айтты: «Муну кандай түшүнөм,
Неге иймендин суру качты жүзүңдөн?!

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

«Таң калганым себеби, — Айтолду айтты,
Эмне үчүн отурганың күмүш такты?

Эмне үчүн күмүш такка отурдуң сен,
Мунундун максаты эмне? — уксам экен!

Колдогу бычагыңчы? — кандай сыр бар?
Муну да түшүнсөм дейм, о өкүмдар.

Анан бу ууң менен таттуу шире,
Кеседе — оңдо, солдо турат неге?

⁷⁹⁰ Карасам ачуулусуң, каардуусуң,
Түшүнбөйм, мындай түрүң эмне үчүн?

Ушундан жүрөкзаада болуп турам,
Батынбай сыр маанисин сурагандан!»

18

КҮНЧЫКТЫ ЭЛИК АЙТОЛДУГА
АДИЛЕТТИН САПАТЫНЫН МААНИСИ
ТУУРАСЫНДА АЙТАТ

«Түшүндүм, — деди Элик — баары дайын,
Түшүнгүн, баарын сага туюнтайын.

Чакырдым, сени түйшүк, ишке тарттым,
Ардактап сени өзүмө жакындаттым.

Жакшы иштедиң аракетин ашырып,
Ачууланттың бирок сырың жашырып.

⁷⁹⁵ Ачуулансам — кайрадан жемеледиң,
Каардансам — кабак бүркүп кенебедиң.

«Дөөлөтмүн, — дедиң мага, — маңызым бил,
Айтып бердим баарысын, түшүнүп жүр!»

Өзүңдүн ким экениң ачып айттың,
Сөзмө-сөз бүт түшүнүп алдым баарын.

Ынанып айтканыңа кечип салдым,
Сандаган баалуу сыйлык менден алдың.

Айтам азыр, жүргөн турган салтымды,
Билип жүргүн менин кайрат даңкымды.

⁸⁰⁰ Мына мен — Адилеттин өзү болом,
Адил заңдын аярлар көзү болом.

Мына так — мен олтурган бийлик кылып,
Үч буту бек кармаган турат тутуп.

Үч буттуу буюм бекем болот экен,
Туруктуу болсо үч буту — орун бекем.

Кокустан үчтүн бири кыйшайганда,
Экөөсү кошо кетет, кулайт анда.

Таянчы үчөө болсо, буюм бекем,
Төрт болсо, бири кыйшык болот экен.

⁸⁰⁵ Бири түзбү, түзөлөт калгандары,
Адилеттүү адамдар болот баары.

Кыйшайган — түшүп кетет ийри жолго,
Бузук бар, кайсы жерде кыйшык болсо.

Түз нерсе кыйшайган соң кулап калат,
Түз болсо, былк этпестен ордун табат.

Бери мени карачы: адилет мен,
Чындык, калптын жолдору ичке экен.

Чындык менен иш кылам, көндүм ага,
Бексиңби же кулсуңбу — бирдей мага.

⁸¹⁰ А бычак өзүң көргөн колумдагы,
Ушундай курчтук керек, билгин аны.

Бычактай иштеримди шарт-шарт кесем,
Нааданды жазалаймын тездик менен!

Таттуу шире эмнеге? — азап чегип,
Жүргөндөр чындык табат менден келип.

Анан ал шире татып сый-урматтан,
Күн болуп күлүп турат, жайнап чыккан.

А ууну — бузуктугун өзү туюп,
Чындыктан качкандарга берем куюп.

⁸¹⁵ Аларга менин заңым катуу, ачык,
Уу даамын таттырамын, кетпейт качып.

А менин кабак ачпай түнөргөнүм,
Алсызды кулдай туткан көөдөк үчүн.

Уулумбу, бөтөн жанбы, тууган же дос,
Жолоочубу жолдогу, күтпөс жолдош,—

Заң алдында бардыгын бирдей баалайм,
Жөнү жок, каралабайм, же актабайм.

Бийликтин эң негизи — адилеттик,
Чындык барда козголбой турат бийлик.

⁸²⁰ Бул тууралуу акылдуу адам айткан,
Акылдуу сөз — ийгилик жолун ачкан:

«Бийлик күчтүү адилет жолу менен,
Бектин жолу — чындыкта жүрүү кенен.

Заң менен адилеттүү башкарган бек,
Каалаган максатына жетишет көп!»

*Айтолдунун Эликке
берген суроосу*

Урматтум,— деди Айтолду айтчы эми,
Кандайча «Күнчыкты» аттуу ысмың жөнү?»

*Эликтин Айтолдуга
айткан жообу*

Элик айтты: «Эстүүлөр мага атты,
Менин мааним, ишимди билип тапты.

⁸²⁵ Күндү көр эч кемибей толуп турат,
Жарык оту түгөнбөй күйүп турат.

Менин да сапаттарым күнгө окшош,
Адилет иш бөксөрбөйт, кемип койбос.

Экинчи — Күн ааламга жарык чачат,
Адамга нурун төгүп, турат жайнап!

Ошондой менин заңым жана өзүм,
Элге тартуу — ак ишим, адил сөзүм.

Үчүнчү — Күн асмандан ысык айдайт,
Жер бетине миң түркүн гүлдөр жайнайт.

830 Бийлигим жеткен жерге өмүр берет,
Жакшы заңдан эл жыргап, чөл көгөрөт!

Күн нурун бардыгына бирдей төгөт,
Жакшыга, жаманга да бирдей бөлөт.

Иштеримде менин да күндөй сапат,
Баары бирдей өзүмдөн чындык табат.

Өзгөрбөйт күндүн орду көк асманда,
Туруктуу алган жайы ааламда да.

Тобунда Арстан жылдыз, андан кетпейт:
Топ жылдыз эч козголбойт, Күн да өчпөйт.

835 Күн сыяктуу кебелбес менде негиз: —
Өзгөрбөйм, көпкө бирдей мендеги иш!»

*Айтолдунун Эликке
берген суроосу*

Айтолду айтты: «Ал туура, кутман Элик,
Башкардың бүт дүйнөнү, даңкың жетип.

Мен өзүм арып-азып узак жолдо,
Алдыңа тооп кылдым бак конгондо.

Таш жарган даңкың айдап, өзүң беттеп,
Көксөдүм кызматыңа жарасам деп.

Айтчы өзүң, кандай ишим сага пайда?
Аткарам бардык ишти күчүм барда!

840 Өкүмдарга кылган ишиң жакпаса,
Кир болосуң, жүрсөң дагы тап-таза.

Ылалык¹ бир кишинин айтканы бар,
Аты чыккан ак кызматтан таап баар:

«Эгер сен өз бегиңе кызмат кылсаң,
Айттырбай ойлогонун билип турсаң.

Тартибин бек ишинин билгин ачып,
Жакса ишиң — сага эшиктин баары ачык.

Иштин көзүн тапкандар — төргө отурат,
Иш билбес — улагадан кайра чыгат.

845 Ким бекти кубандырса иши менен,
Андайга кадыр-барктын жолу кенен!»

*Эликтин Айтолдуга
айткан жообу*

Элик айтты: «Түшүндүм сөздөрүңдү,
Кана сен, ак кызматты көздөдүңбү.

Баяндайм мен жараксыз сапаттардан,
Жолобо, алыс болгун андайлардан.

Жактырбайм, жанталашкан жалгандарды,
Зордуктап, кара күчкө салгандарды.

Ач көздүк, уятсыздык жана дагы,
Чорт кыял токтоно албас адамдарды.

850 Өктөмдүк, жаалдуулук жаман мазак,
Тажаалдар, ичкичтер да болот азап.

Ушулар мага жакпас кемчиликтер,
Санадым, өзүң эми салмактап көр.

Эгер сен ак кызматкер болом десең,
Алыс болуп булардан, жолобо сен.

Ошондо кучак жайып тосуп алам,
Байлык, даңк болот дайым энчи саган!»

*Айтолдунун Эликке
берген суроосу*

Айтолду айтты: «Мен уктум айткан кепти,
Дагы бир соболум бар жооп берчи.

¹ Ыла — ошол доордогу уруунун же жердин аты.

855 Жакшы киши ким болот, кандай өзү,
Өзгөчөбү адамдан кулк-мүнөзү?»

*Эликтин Айтолдуга
айткан жообу*

Элик айтат: «Ал адам жакшы анда,
Ишинен жалпы элге болсо пайда,

Эл ишин баштап турса жакшы жолго,
Ал кызматын кылбаса элге колко.

Жакшылык жасап, кайра тилебесе,
Пайдасы болот ага миң бир эсе».

*Айтолдунун Эликке
берген суроосу*

«Түшүндүм,— деди Айтолду,— сөздөрүңө,
Суроо бар бере турган дагы өзүңө.

860 Мага айтчы: адилеттик — кандай өзү?
Адамзат аны менен мыкты дечи!

Кайда экен ага барчу түз, даңгыр жол?
Кайда экен адилеттин куру ошол?»

*Эликтин Айтолдуга
айткан жообу*

«Адилет — деди Элик,— ак дил киши,
Төп келген сөзү дагы дили-иши.

Дайыма бирдей болсо сырты, ичи,
Анда ал адилеттүү ошол киши.

Ал даяр жүрөгүн да сууруганга,
Жүзүм жарык болсун деп эл алдында.

865 Адилеттик — урмат-сый даңкты берет,
Адамдык да чынында ага кирет.

Пенде көп, бирок азыр адамдар аз,
Адилет адам азыр көп табылбас.

Бул тууралуу акын да сөзүн айткан,
Маанисин ошол сөздүн өзүңө айтам:

«Кишилер чыйрак, эпчил четтен чыгат,
А мага адилет, ак адам жагат.

Аз эмес адам саны кишилик аз,
Чынчылды туура баалап көңүлүн жаз!

*Айтолдунун Эликке
берген суроосу*

670 Айтолду сурап калды: Кутман Элик,
Түшүндүр мага ачык жооп берип:

Жакшы адамда болобу бир кемчилик,
Жамандар оңолобу өзү билип?»

*Эликтин Айтолдуга
айткан жообу*

Элик айтты: «Жакшы адам эки түрлүү,
Адилет жолду тандайт анын бири.

Да бири төрөлгөндөн адилет жан,
Чындыкты эмчек менен кошо оозанган.

Ээрчиме жан келишет үчүнчүлөр,
Жаманга жолдош болсо — зыян тийер.

875 Болушат жамандын да эки түрү,
Жарабайт экөөн тең бирдей көрүү.

Биринде жаман адат такыр калбайт,
Жармашкан, өлмөйүнчө кутула албайт.

Анчалык бузук эмес айрымдары,
Кээде алар ээрчип кетет жакшыларды.

Жакшылык кыла келген жакшы адамдар,
Алардын адамзатка мээри тамар.

Жаманга дабаа жок — дейт байыркылар,
Коомго — жат, элге — жут жан ушулар.

880 Илгертен түрк ичинде бир макал бар,
Акыл бар анда терең — түшүнүп ал:

«Адилет, чындык менен оозангандар,
Өлгөнчө жакшылыкты жандоочулар.

Адамга мүнөз дагы кошо бүтөт,
Ал өлсө, өзү менен кошо кетет.

Карында кошо бүткөн кебетең да,
Катылат кара жердин карынына!»

Жамандар жакшы менен дос болгондо,
Жаманга теңелгени жакшы ошондо.

885 А жакшы жаман менен катарлашса,
Жакшы аты өчкөнү ошо — жол жок башка!

Бул жаман, тигил жаман деген болбос,
Алардын басканы окшош, жүргөнү окшош.

Башкарса беги жакшы эли жайлуу,
Жашоосу адилеттүү, казан майлуу.

Бектери жакшыларды турса баалап,
Жаман да жакшыларды ээрчип калат.

А эгер жамандарды кылсаң жакын,
Жамандын таягынан кутулбассың.

890 Жамандар ардакталса, жакшы кор де,
Бузук жок жакшы бийлик кылган жерде.

Дөөлөттүү болсо беги, бакыт басып,
Эли ток, жери гүлдөйт ырыс чачып.

Элинин беги болсо адилет, түз,
Бузукка андай жерде табылбайт иш.

Эгерде бектер берсе жакшы заңды,
Дей бергин бузуктар бүт абакталды.

Адамдарга жакшы киши баш болсо,
Кызматчы да андай жерде оң жолдо.

895 Жакшы адамга бийлик тийсе оңолот,
Эли жыргап, жери гүлгө оронот.

*Айтолдунун Эликке
берген суроосу*

«Түшүндүм,— деди Айтолду ага кайра,
Айтылган Элик сөзү жанга пайда.

Боорукердик, жакшы иштин жөрөлгөсү,
Эл үчүн жакшылыгы кайдан өзү?

Баары эле байлыгым көп болсо дешет,
Байлыкка эмне алпарат, кантип жетет?»

*Эликтин Айтолдуга
айткан жообу*

«Боорукердик,— деди Элик жакшы сапат,
Залкар адам зор ишти көздөп басат.

900 Жакшылык — өзү жакшы, баасы кымбат,
Андан да аны жасоо кымбатыраак.

Бузук — жаман, Жаман да ага барган,
Эң жаман — жамандыкты кылган адам.

Арзан буюм чачылып жерде жатат,
Парча, шайы кымбат да — төрдө жатат.

Жакшылык кылган жанды көкөлөтөт,
Жамандык — кылган адам көргө түшөт.

Бул тууралуу бир сөз бар жакшы айтылган,
Жакшы сөзгө муюган жакшы адам:

905 «Жакшы иштин жолу татаал тайгалак,
Дилгир жетет, а жалкоолор кур калат.

Жакшы иш жасоо өтө кымбат абыдан,
Келе бербейт наадандардын колунан».

*Айтолдунун Эликке
берген суроосу*

Айтолду дагы сурайт: «Элик кутман,
Жакшылык кылган адам атак тапкан.

Жакшы иште болор бекен майда кынтык,
Андайды болгон болсо кайдан таптык?»

*Эликтин Айтолдуга
айткан жообу*

«Жакшылыкты,— деди Элик алкоо керек,
Жакшылыкты жактырбайт жаман көөдөк.

⁹¹⁰ Абийрдүүлөр дос күтөт жакшылардан,
Тапсам дейт акылы бар чынчыл адам.

Жамандар болбос ишке кегин сактайт,
Жакшынын атын булгап ушак таштайт.

Жакшылык жасап кенген жасай берет,
Таарынчты унутуп, мээрим төгөт.

Жасаса бир жаман иш кокусунан,
Өмүр бою өкүнүп жүрөт анан.

Жакшы адамдын уккунуң бир айтканын:
«Жакшылык кылган жолдон түк кайтпагың!»

⁹¹⁵ Жакшылык оор эмес иштөө сага,
А эртең кайрымжысы жүз эсе да.

Түркөйдү бүгүн кырсык четтеп өтөр,
А эртең очорултуп тепсеп кетер.

Жашоонун оң-солу бар, жакшы жаман,
Оңдо бейиш, а солдо тозок саган.

Жамандар көтөрүлсө кыял бүтүп,
Өкүнүч аны дайым жүрөт күтүп.

Жакшылар басынтса да кээде душман,
Өкүнүү азабынан кутулушкан!»

⁹²⁰ Бул акыйкат — эй Айтолду билгин сен,
Өкүнбөйсүң жакшы иш жасап үлгүрсөң,

Чындык сөздү ар дайыма угалык.
Чындык сөздүн түп атасы тууралык:

«Жамандык көрсө дагы — ою жакшы,
Адамды, достошюн мага тапчы.

Жакшы адам, жакшы ишиңе тойгон барбы?
Кел мага, мени ачкалык кыйнап салды!

Жакшы адам — болсо дагы жамандалган,
Мен ага ынак досмун, эч танбаган!»

⁹²⁵ Бийликтин мага такыр кереги жок,
Башкалар ала берсин жыйнап-топтоп.

Адамдын көрүп турам, алкы жаман,
Жакшылык аз, жамандык миң сандаган.

Акындын сөзүн укчу айтып өтөт,
Түшүнүп көп сырларга көзүң жетет:

«Жакшылыкка жакшы адам кейийт бекен,
Жамандыкка кырсык кылбас кимдер көргөн?

Жамандар өкүнүшүп азап чегет,
Жамандыкка жакшылык кылуу керек.»

⁹³⁰ Жамандыкты мактоого эч жөнүм жок,
Зыяндуу жаман ишке өткөнүм жок!

Калп айтуу, өжөрлүгүң жана оройлук,
Жамандарга тийиштүү сапат толук.

Ар дайым күйүт, көз жаш, кекээр, уят,
Алдыда жамандарды күтүп турат.

Мақтабай коё аламбы жакшыларды,
Жактырбай жакшы ишин коё аламбы?

Белгилүү: ак иш, абийир, жана акыл,
Акылдуу адамдардын сапаты ушул.

⁹³⁵ Жакшы адамдын дайыма жакшы иши,
Жакшы ишке алкоо айтуу парыз дечи.

Жакшы менен көкөлөйсүң учасың,
Көңүлүн тап жакшы досту сен бачым.

Байлык, даңк, түркүн белек жана атак,
Жакшыны кубандырып күтүп алат.

Айтолду, — деди Элик, — түшүнүп ал,
Жообум бул соболуңа мына ушулар!»

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

Айтолду этегине тооп кылып:
«Адилет, кылган ишиң баары улук.

⁹⁴⁰ Дүйнөгө өкүмдарсың, өмүр өссүн,
Кылымдан кылымдарга даңкың кетсин!

Бектердин улуулуугу өөрчүп мыкты,
Жакшылыгы ээрчитсин — жакшылыкты!

Алардын бийлик, күчү арта берсин.
Кубаты аскар тоодой өсүп-өнсүн!

Бүтпөсүн жоомарттыгы артып турсун!
Дөөлөтү босогосун түнөк кылсын!

Бакытың соолбостон ашып-ташсын,
Душманың соолуп, куурап өлүм тапсын.

⁹⁴⁵ Жакшыларга кызмат бер жакындатып,
Бакыт жолун табышсын эшик ачып.

Ойлочу, айткан сөзүн билермандын,
Кызматтын көзүн таап биле алгандын:

«Баш уруп кызмат кылгын татыктууга,
Татыктуу сый аябайт кызматыңа!

Кызмат кыл жоомарттарга — үйү анын,
Жайнаган алтын-күмүш болот дайым.

Сараңга өмүрүңдө кызмат кылба,
Уятка чөмүлөсүң, таппай арга.

⁹⁵⁰ Өзүнөн өзү аяйт сараң адам,
Бирөөгө бир күкүм нан арттырбаган»

Айтолду ачык сүйлөп, туруп кетти,
Ыраазы сүйлөшкөнгө, үйгө жетти.

Ак кызмат кыла берди күндөн-күнгө,
Күндүзү кызмат кылып, түндө үйдө.

Аткалды өз милдетин абдан жакшы, —
Эликтен түбөлүктүү достук тапты.

Арадан мезгил өтүп, иш аткарып,
Ак иштен Айтолдунун жүзү жарык.

19

АЙТОЛДУ ЭЛИККЕ ТИЛДИН ЖАКШЫ
САПАТТАРЫ ЖАНА СӨЗДҮН ПАЙДАСЫ
ТУУРАСЫНДА АЙТАТ

⁹⁵⁵ Бир жолу Элик кайра көңүл бөлдү,
Чакыртты Айтолдуну, орун берди.

Айтолду жерди карап үн катпады,
Кысылып, тынч отурду, унчукпады.

*Эликтин Айтолдуга
берген суроосу*

Элик ага кайрадан суроо койду,
«Сен неге унчукпайсың, эмне болду?»

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

Айтолду айтты: «О, кутман, бектин беги,
Бегин көргөн кулуна сөз келеби?

Мен сөздү уруксат жок баштайм кантип,
Мен биринчи сөзүмдү таштайм кантип?

960 Бир акылман айтыптыр, эске сакта:
«Бербесе сага суроо,— оозунду ачпа».

Чакырса — керектирмин, кезек келет,
Ким чакырса, сөздү ошо баштоо керек.

Сурабаса жулкунба, болот жаман,
Адеби жок мал тура дешет анан!

Бегине орунсуз сөз айткандарды,
Акылсыз дөдөй дешет элдин баары.

Кызыл тил — өмүрүңдү кыска кылат,
Жашайм десең жакшылап оозунду жап.

965 Оозу бек бир адамдын айткан сөзү,
Бектиктен көп нерсеге жеткен өзү:

«Кара баштын кас душманы кызыл тил,
Канча башты жутту, дагы жутат — бил.

Болсун десең баш аман, тилди карма,
Болбосо — башың кетет, ага барба!»

*Эликтин Айтолдуга
айткан жообу*

Элик айтты: «Айткан сөзүң түшүндүм,
«Тилсиз — өлүк» — дегенди эске түшүргүн.

Тилсиз киши эки — түрлүү — билерсиз,
Бири дудук, бири — наадан, жигерсиз.

970 Дудук байкуш үн чыгарбас моло таш,
Билимсиздин сөзү адамды жарытпас.

Билимсиздин тилин тыйган ылайык,
Акылмандын айткан сөзүн угалык.

Билимдүүнүн сөздөрү суудай аккан,
Жер ичип, шалбаа көктөп гүлүн ачкан.

Билимдүүнүн жакшы сөзү арыбайт,
Булак суусу эч тартылбайт, карыбайт.

Билимдүү — сазда сууга окшоп турат,
Басканда — изиң сууга толуп чыгат.

975 Билимсиздин көңүлү бул, кумдуу чөл,
Такыр тойбойт, каптаса да толкуп көл!

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

Айтолду айтты: — «Элигим акыл, көзсүз,
Өмүрдү заардуу тил кыят сөзсүз.

Тирүү удам сүйлөбөй коё алабы,
Ичтеги ою жайына койбойт аны?

Суроо берсе жашырбай баарын айткын,
Сурабайбы — оозунду бекем жапкын.

Суроо — эркек, ойлоп көрсөм элигим,
Жооп — катын тана алат аны ким.

980 Аялдын бир күйөөсү эркек келет,
Жемиши ал экөөнүн эгиз делет!

*Эликтин Айтолдуга
берген суроосу*

«Түшүндүм, баары чындык, — деди Элик,
Бир суроо оозума турат келип.

Сен айттың азыр эле тил зыянын, —
Айтчы эми, а пайдасы барбы анын?

Зыянынан чоочулап унчукпасаң,
Жакшы сөздөр жарыкка чыгат качан!»

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

Айтолду айтты: «Сөздөрдүн пайдасы чоң,
Орду менен жигердүү айтылган соң.

985 Жаман сөз билими жок тилден чыгат,
Билимдүү журт нааданды — мал деп турат.

Негизсиз сөз — акылсыздын айгагы,
Ойсуз башка түшөт каңгып кайдагы.

Көп сүйлөсөң ойлонбой — кырсык келет,
Акылдуу сөз ар дайым пайда берет.

Түркөйлөр тоюп алса — жаткан өгүз,
Себепсиз мөөрөй берет, кыш-пыш, семиз.

Тоюп алса ооноп жаткан мал, демек,
Ошондуктан малдын баары мал делет.

⁹⁹⁰ Акылмандар — карын эмес, ой багар,
Билим менен акыл табар, ой табар...

Ден семиртер тамак ооздон сиңет да,
Жан семиртер — сөз кулактан кирет да.

Билимдүүнүн болот эки белгиси —
Жүзү жарык аны билген эр киши.

Бири напси, бири тили — тыйса аны,
Бакыт ага дайра болуп куйганы.

Билимдүү жан тыят дайым кулкунун,
Тыя алган кадырманы журтунун».

*Эликтин Айтолдуга
берген суроосу*

⁹⁹⁵ Түшүндүм мунун баарын, — деди Элик,
Сөз маңызын, пайдасын калдым билип.

Сөз жолу кайдан чыгып, кайда кетет,
Жооп айтуу ушуга келди кезек.

Канча сүйлөп, качан токтоо жөн экен,
Бул тууралуу акылмандар не деген?»

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

«Сөз маанисин, — деди Айтолду, — билбейбиз:
Онун ойлоп, бирин гана сүйлөйбүз.

Бирин айтып, тогузун тый — керексиз,
Кажетсиз сөз — капта калсын демекпиз!»

*Эликтин Айтолдуга
берген суроосу*

¹⁰⁰⁰ «Сөздүн пайда, зыяндарын — мыктылап,
Түшүндүрчү мага, Айтолду, жакшыраак?»

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

Айтолду айтты: «Жүйөлүү сөз — зор атак,
Орундуу сөз кулду көккө чыгарат.

Сөзү орундуу адамдар кандай сонун,
Урматталып берилет төрдөн орун.

А эгер сөзүң болсо орой, түркөк,
Асмандан алып түшүп, көргө түртөт!»

*Эликтин Айтолдуга
берген суроосу*

Дагы сурайт: «Айтчы сөздүн өлчөмүн,
Азы кайсы, көбү кайсы? Айт чегин?»

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

¹⁰⁰⁵ Айтты Айтолду: Көп сөздүү — маңыз делет,
Мааниси жок, жадатып сүйлөй берет.

А сөзүң берген суроо жообу болсо,
Так болсо — барктуу болот ал ошончо.

Бул тууралуу бир акын ачык айткан,
Ал сөзү өтө баалуу тактык жактан:

«Акыл менен айтар сөздү тактагын,
Берген жообуң таамай болсун, шашпагын.

Көп тыңшап, аз сүйлөгүн — таамай сезип,
Акыл күчүн аркала, сезимди ээрчип».

*Эликтин Айтолдуга
берген суроосу*

¹⁰¹⁰ «Дагы бар,— деди Элик,— суроо сага,
Түшүндүр жооп берчи ачык мага.

Кимди тыңшайм? Айт мага кимде сөз ак?
Кимге айтамын сөзүмдү кайра тактап?!

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

«Сөзүн ук — деди Айтолду,— акылдуунун,
А анан түркөйлөргө айтып чыккын.

Улуунун сөзүн уксаң, оюн анын,
Кичүүгө жеткирүүнү унутпагын!

Көп тыңшап, аз сүйлөгүн — акылдуулар,
Ушинтип мага айткан баалуу сөз бар.

¹⁰¹⁵ Көп сүйлөгөн маңыз да, акылы аз,
Көп тыңшаган акылдуу, сөзүнө баш.

Тилин кармай билгендер билим алар,
Маңыз жандар билимди кайдан табар!»

*Эликтин Айтолдуга
берген суроосу*

Түшүндүм,— деди Элик,— баарын билдим,
Дагы бир суроом бар, жооп бергин.

Ичте сырды чыгарбай жашырсакпы,,
Же айтсакпы? Калтырбай, кайсы жакшы?

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

«Сөзүмдү ук,— деди Айтолду,— кутман Элик,
Сөз чыкпаган жерлерде — билим өлүк.

¹⁰²⁰ Сөздү сөгөр, тилди сөгүү жарабас,
Сөздө жакшы, жамандары аралаш.

Адамдарды курчайт сансыз макулук,
Өз тилинде кудайлашат чакырып.

Миң-сан калкты теңир өзү жаратты,
Тилдүү — сүйлөп, тилсиз — үнсүз карашты.

Тируу жанга эки нерсе керектир,
Бири — тили, бири — дили ак көңүл.

Сөздү, дилди жаратты адилет деп,
Жалганчылар — жалынга күйгөнү эп.

¹⁰²⁵ Туура сөздөн чексиз пайда табарсың,
Жалган сөздөн каргыш-сөгүш аларсың.

Туура сөздү — сүйлөй билгин тартынбай,
Кыйшык, калптан — качкын өчүк касыңдай.

Үндөбөсөң — «дудук го» — деп айтышат,
Көп сүйлөсөң — «маңыз» наамы жабышат.

Адамдардын эң начары — былжырлар,
А жакшылар — көңүлү түз, сыйлуулар».

* * *

Бул сөздөргө Элик чексиз кубанды,
Көктү карап бата кылды, кол жайды.

¹⁰³⁰ Алкыш айтып жаратканга жалынды:
«О, кудайым, боорукерим, кайрымдуу!

Ырайымын көрдүм төккөн нуруңдун,
Кайрымы жок, мен күнөкөр кулуңмун.

Тилегимди бердиң түгөл калтырбай,
Дүр дүнүйө, дөөлөт, байлык, шайма-шай.

Сенин бул марттыгыңды кантип актайм?
Кудайым өзүң кубат дайым мактайм!»

Деди да казынасын ачып салды,
Бей-бечара, кедейге чачып салды.

1035 Айтолдунун кадыр-баркын ашырды,
Жылуу сөзү, сан байлыгы чачылды.

Ал ага увазирлик наам берди,
Мөөр, түпөк, идиш, соот кошо келди.

Баарынан күчтүү кылып берди бийлик,
Душмандар жүгүндү ага башын ийип.

Айтолду кызмат кылды күлүк аттай,
Бактылуу сезип өзүн, үмүт актай.

Калкы байып, элинин бактысы артты,
Эли болсо Элигин даңктап жатты.

1040 Кут даарыды, өстү калктын өрүшү,
Бир жайылды кою менен бөрүсү.

Заң түзүлүп акыйкат, бекемделип,
Жыргал күндө жашады куттуу Элик.

Мына ушинтип айлар-жылдар жаңырды,
Жыргап эли издегени табылды.

Жаңы калаа, жаңы жайлар салынды,
Алтын-күмүш казынага агылды.

Кубанды Элик, көңүлү өсүп карады,
Бүт дүйнөгө атак-даңкы тарады.

20

КУТТУН КУБУЛМАЛЫГЫ МЕНЕН ДӨӨЛӨТТҮН ТУРУКСУЗДУГУ ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

1045 Түгөл болду Айтолдунун тилеги,
Арзан бактың бирок көпкө жүрөбү.

Акылдуулар ачык айткан сөз чынын:
«Мал табылар, аны багыш эң кыйын»

Угуп ал, эске алуучу кемеңгер сөз,
«Табарсың байлык, дөөлөт — өмүр күтпөс».

Жакшы айтылган билимдүүнүн кеп-сөзү,
Түркөйлөргө көрө турган көз дечи:

«Жаткан — турар, турган кайра — жыгылар,
Жанган — өчөр, чарчагандар — тыныгар.

1050 Не иштесең: баарын толук бүтүргүн,
Үзүрү бар жакшы бүткөн ишиндин!»

Айтолдунун баарына колу жетти,
Баары бир, бирок учуп өмүр өттү.

Толук Ай, мына кемип батып барат,
Жай өтүп, суук кышка калды карап.

Дененин төрт кубаты тил табышпайт,
Бири — соо, калган үчөө бир кырсыктайт.

Карын да жайында эмес, тамак сиңбейт,
Кырсык басып, кошулуп көңүл кирдейт.

1055 Күчтөн тайып, жерди карап үңүлдү,
Айла барбы шыңга бою бүгүлдү.

Келген кесел чалып жерге кулатты,
Муңга батып, төшөгүндө ал жатты.

Эмчи-домчу тамыр кармап келишти,
Кеселинин жайын айтып беришти.

Бири айтты: кан чыңалган жайы бар,
Кан алдырса, куландан соо айыгар.

Бири айтат: заңы каткан ичине,
Жакшы болот ич өткөрүү кичине.

1060 Ар кандай таттуу шире, муздак сууну,
Дары-дармек, эритме көп ичирди.

Баарын жасап, көрбөгөн эм калбады,
Эм болоор деп көптүн башын кармады.

Тамак ичпей, күндө күчөп кесели,
Алдан тайып жөөлүйт, сууп төшөгү.

Билип ал акыл-эстүү бир адамдын,
Ак жолго алпарат деп айткандарын:

«Дары да, чөптөр дагы, ачуу уулар,
Уу дары жана кошмо таттуу суулар,

¹⁰⁶⁵ Эмчи да, бүбү дагы — байыртадан,
Ажалга эч бир дабаа боло албаган.

Эй тирүү жан, туталанып буулукпа,
Тирүү жүрүп, өлүм барын унутпа!»

Айтолдунун кеселин Элик укту,
Алчу ажал тооруптур ал байкушту.

Көрөйүн деп абалын Айтолдунун,
Келди Элик, жатат ал, алы кыйын.

*Эликтин Айтолдуга
берген суроосу*

Элик сурайт: «Табитиң, алың кандай?
Эмнең ооруйт, көңүлүң, жайың кандай?»

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

¹⁰⁷⁰ Айтолду айтты: «Элик, кыйын кеселим,
Кутултпайт го, таба албадым эч эмин.

Толгон Айым бара жатат кетилип,
Күнүм батар, жакшы үмүттөр кесилип.

Толуп турган Айдай эле сүрүлдүм,
Күнүм батты, мен жашоодон түңүлдүм.

Кубанчым, өмүрүм да качып барат,
Жарык дүйнө жүз буруп шашып барат.

Жыргал, бакыт артымда бүт калабы,
Кайгы-мээнет мага сугун кадады.

¹⁰⁷⁵ Айрылып бара жатам мен өзүңдөн,
Ажал-өкүнүч алдыда энчим экен.

Бир жакшы адам айткан укчу кептен,
Эл ичине кадыры, даңкы өткөн:

«Кандай жыргал, бактың айнып кетпесе,
Жүрсө бирге, чык деп сыртка теппесе.

Бек бийлиги дайыма өргө өрдөсө,
Жакшы болмок ажал бөөдө келбесе.

Кандай сонун, жаш адам картаибаса,
Чачы агарбай, чарчабай, түп-түз басса!»

*Эликтин Айтолдуга
айткан жообу*

¹⁰⁸⁰ Элик айтты: «Айтолду андай дебе,
Мындай сөздү сүйлөбө, болот күнөө.

Эми болот ар бир дарттын тооруган,
Сен эмессиң жалгыз эле ооруган.

Жаман сөздү неге оозго аласың,
Айтчы андан кандай пайда табасың?

Мен өзүңдү жүрүүчү элем дем кылып,
Жаман сөздү айттың неге кем кылып?

Жардамынан кур койбос жаратканым,
Көңүлүмдү сыздатып оорутпагын!»

*Айтолдунун Эликке
айткан жообу*

¹⁰⁸⁵ «Кутман Элик, — деди Айтолду, — сөз козгоп,
Бул ооруга билемин, эч дабаа жок.

Белгилүү да, төрөлгөнгө — өлүм бар,
Тике турган — акыр бир күн куланар.

Асмандагы күндө дайым батуу бар,
Баары аралаш, таттуу артынан ачуу бар.

Мен өзүңө айткан элем акыл кеп,
Бул дүйнөнүн жалгандыгын билгин деп.

Аяп мен алдын-ала камың жегем,
Мен өлгөндө кайгырбай жүрсүн дегем.

1090 Кайгырба, кейибегин — мен кетемин,
«Төрөлгөн — өлбөйт» — десе ишенбегин!

Ынанбайт деп айыптап сөкпө мени,
Жалган дүйнө жазгырып алдайт сени.

Уяткарба таш боор деп, бул сөзүм ак,
Сени кыйнаар шум дүйнө катуураак.

Көзүңдү ач, менден кийин сенде кезек,
Шум дүйнөнүн алдоосу, жалганы көп!

Сен мага ченеми жок жоомарт элең,
Өтөй албай баратам кеселимден.

1095 Аргасыз өлүмгө мен моюн сунам,
Буйрукту өзгөртө албайм, кандай кылам.

Өлүмгө арга жок да, чыдайм эми,
Кутулууга чара жок, аттиң деги...

Жок нерседен жаралып, өсүп келдим,
Бала элем, мына улгайдым өзүң көрдүң.

Айдай жүздү саксайтып сакал басты,
Кузгундай кара элем, болдум ак куу.

Жебедей түптүз элем, бүктөп белди,
Өмүрүм бүттү менин, өлүм келди.

1100 Айтыптыр бир акылман — окумуштуу,
О жигит, ал карынын сөзүн укчу:

«Аккудай карасы жок болсо чачың,
Анда эле жарык нурдай жан тазарсын.

Мурдагы түптүз бели ийилсе анын,
Түзөткөнү калганы эми жанын!

Кара чачты агартып басса кыроо,
Буктурмада өлүмүң турганы ошо!»

Бул тууралуу акын да жакшы айтыптыр,
Эстүү киши, аны угуп тобокел кыл:

1105 «Чач агарса — ал өлүмдүн кабары,
Тируу кезде баалабайсың сен аны.

Насибинди жегин, алгын көңүлгө,
Ажал жетер сага дагы өмүрдө».

*Эликтин Айтолдуга
айткан жообу*

Элик айтты: «Чыда Айтолду сабыр эт,
Оору — күнөөң, алыс сага акырет.

Ооруган ар бир адам өлө берсе,
Жер үстүндө бир да адам калбайт эле.

Баарына жардам берер, кудай өзү,
Тынч жаткын, көңүлүңдү чөгөрбөчү!»

* * *

1110 «Сактай көр» — деп дуба окуду, жалынды,
Колун жайып, жаратканга табынды.

Ордунан анан туруп көңүл чөгүп,
Кайра келди ордого кайгы жеңип.

Кем-кедейге мал таратты, сүйөр деп,
Үмүт кылып, сообу акыры тийер деп.

Күмүш жанды сактай алса ажалдан,
Колдо барын чачып салмак далай жан!

Дүйнө берип өлбөс болсо адамдар,
Өлбөс болуп калмак анда жакшылар.

1115 Айтолдунун күндө кыйын абалы,
Өчүп барат ак жүзүнөн жамалы.

Деди өкүнүп; «Ашып-ташты зар-муңум,
Капарга албай өткөзүпмүн бардыгын.

Жанталашып иштедим, осол болуп,
Жаштык кетти камгактай тоголонуп.

Өтөм десем секирип жолтоолордон,
Ажал мени алыптыр бекем колдон!

Чогулттум мал-мүлкүмдү суктук кылып,
Баары калат — мен өзүм кетем жылып!

¹¹²⁰ Көз караш, сөзүм менен барктуу элем,
Ажал мени алыптыр кекиртектен!»

Өкүнүп тагдырына ал ыйлады,
Өлүмү — өкүнүч, ыйын барк кылбады.

Канчалык шорго бүткөн адам колу,
Каалаганга жеткирбейт турмуш жолу!

Тилек арбын, а жетер өмүр кыска,
Көксөгөндүн баарына жетүү жок да.

Текебердик кесепет, азга топук,
Кыласың жаратканга колуң сзсуп.

¹¹²⁵ Даңкың артса корсоюп текеберсиң,
Ажал келсе, калтырап өкүнөрсүң.

Карды токтор буурадай бурк-бурк этет,
Ачса карды ылгабай баарын жешет.

Токтукту көтөрбөйбүз, ага таңбыз.
Жашоо баркын билбеген байкуш жанбыз.

Күрсүнүп Айтолду анан сөзүн коштойт,
«Аттиң ай, ак жолумдан тайдым окшойт.

Пайдасы не, жыйган күмүш, алтындын,
Таратпадым, сообун албай жардынын.

¹¹³⁰ Унутупмун элден соопту алганды,
Неге сөктүм жазыгы жок жандарды?

Жакшылыкты жасасам улам кайра,
Болмок экен жүз эсе жанга пайда!

А эми кейигенден пайда барбы?
Ажал кысып чыдатпайт сууруп жанды!

Акыйкатчыл бир адам айтканын ук,
Чындык десе күйчү экен сызгырылып:

«Ажал — бул тирүүлөргө ачык эшик,
Тирүүлөр кутулган жок качып өтүп!»

¹¹³⁵ Өмүр эмне, өлүм эмне — ойлочу —
Кайдан келдим, кайда барам — болжочу?

Неге туулдум — акыры өлөр болгон соң?
Неге күлдүм? — Кайгы күтүп турган соң?

Коркунучтуу эч нерсе жок ажалдан,
Төрөлгөн соң — өлөт экен ар адам.

Бул тууралуу бар экен акын сөзү,
Уккандардын ачылсын эми көзү:

«Өлүмдөн ашып түшкөн кайгы барбы,
Ойлосоң өлүмүңдү жашоо кайгы!

¹¹⁴⁰ Өлүм деген уч кыйры жок бир деңиз,
Карасаң: түбү терең баары тегиз!»

Бул жашоодо, өлбөйм дебе түшүнгүн,
Ажал келсе таш-талканы ишиңдин.

Байлыгыңа чиренбегин алданып,
Ажал келсе, күнүң бүттү, сен карып.

Ач көздүккө азгырылган пенделер,
Ажал келсе, эч ким чыкпайт дем берер.

О, силер, кур кыялга алдангандар,
Денеңер чирип жерде жатып калар.

¹¹⁴⁵ Дөгүрсүп көтөрбөгүн сен башыңды,
Өлгөндө көлдөтөрсүң көз жашыңды:

Билимдүү жан айткан сөзгө сал кулак,
Эсиңе түй, калган сөздөр — сандырак:

«Бак-таалайлуу болом десе ким өзүн,
Адил жашап күч кубатын үрөсүн.

Ак жүргөн бардык иште эстүү адам,
Сөзүнөн ишинен да жаңылбаган!»

Айтолду көп өкүндү, жашын тектү,
Өкүнчү өтүп кеткен кимге жетти?

1150 Кедейлерге алтын-күмүш таратты,
Тууган, доско белек берип каратты.

«Жараткан! — деп көз кадады асманга,
Эгем сенсиң! Адилет да, адал да!

Сен мени жараткансың, өстүргөнсүң,
Брайымың арттырып көп бергенсиң!

Өзүңдөн ак кызматым аябадым,
Ажал келди, калбады дарман-алым.

Кутулуш жок ажалдан, мейли өлсөм,
Дитим сенде — өзүңдөн мээрим көрсөм!

1155 Суранам, күнөөм да көп, болсо эгер,
О кудай, райым кылып кечире көр!

Убактым, өмүрүм да бошко кетти,
Бийликтен жаман сөзүм көпкө өттү!»

Токтотту алдан тайып айтар сөздү,
Уулун карап, көлдөтүп жашын тектү.

АЙТОЛДУ УУЛУ АКДИЛМИШКЕ АКЫЛ-НАСААТЫН АЙТАТ

Бар эле Айтолдунун бир баласы,
Балтыр эти ката элек, жаш чамасы.

Аты — Акдилмиш, сүттөн ак дили таза,
Жүзү жарык, мүнөзү андан аша.

1160 Чакырды уулун, өзүнө алып жакын,
Кучактап, мончоктотту көздөн жашын.

«О уулум, — деди Айтолду, — мен да өтөм,
Сага калды — орунум, жыйган дүйнөм.

Мен үчүн сен көзүмдүн кареги элең,
Мен өлөм — жаша урмат, даңкың менен.

Бир түрктүн урпактарга насааты ушул:
«Көрөр көздүн жарыгы — кыз дагы уул.

Уул-кыздын түйшүгү түпсүз деңиз,
Кызыл жүздү саргайтар дагы эсепсиз!

1165 Болсо анын үйдө аялы, уул-кызы,
Ал байкуштун качат такыр уйкусу.

Уул-кыз деп ата тынчып жаталбас,
Ата затын уул-кызы барк албас!»

О, уулум, — деди Айтолду, — унутпагын,
Осуятым унутуп курутпагын!

Мен атаңмын — Айтолду атым менин,
Эске түй, али алдыда — насаат кебим.

Айтолду арманы жок жашап келди,
Шум ажалдан кутулбайт бууп белди.

1170 Өмүр — таттуу, ачуусу — шумпай ажал,
Чалындым жайган торго таппай амал.

Бул дүйнөгө дитим менен табындым,
Жалт бурулуп, ала качты жаңылдым.

Ээликтирип жалган дүйнө арбады,
Көңүл бурсам, сыртын салып алдады.

Капа кылып, дүйнө алды кутумду,
Байкагын сен, аксатпасын бутунду.

Керектүү иштин баарын актабадым,
Керексизин четтетип таштабадым.

1175 Бороон болуп токтобой өмүр өтгү,
Отурам пайдасы жок өкүнүчтүү.

Пара берип, оңолуучу ишим жок,
Колдон кармап сүйөп коёр кишим жок.

Угуп ал бир адамдын эстүү, билгир,
Өлүмдүн маңыз-жайын айтканын бир:

«Ажал келсе — эстүү жан да жаңылар,
А акылман — акылына табынар!

Кандай катуу шум ажалдын чеңгели,
Бир чеңгелдеп ким болсо да жеңгени!

1180 Ак сарайды ажал бузуп сапырат,
Бар байлыктын кутун алып качырат!»

Бул тууралуу жакшы айтылган бир ырда,
Маанисин бил, билимдүүлөр сөз тыңда:

«Эмне бар бул дүйнөдө дабаасы жок?
Ар нерсенин дабаасын тапса болот.

Ар нерсенин бир амалын табабыз,
Бир өлүмгө жетпейт биздин чамабыз!»

*Акдилмиштин Айтолдуга
берген суроосу*

Угуп турду уулу ата сөздөрүн,
Жооп берди, буруп нурлуу көздөрүн.

1185 «Атаке, бир сөзүм бар айтар сага,
Аны угуп, өз оюңду айтсаң мага.

Атаке, жашадыңыз жаман эмес,
Билим, кайрат — бардыгы болду теңдеш.

Тыңшап, сурап, көп нерсени болжодуң,
Баарын баамдап, тереңдеди ойлоруң.

Ажалга да табылаар дейм ылаажы,
Пайдаланып көрсөк кантет биз аны.

Эгерде башка арга таппай койсон,
Чачалык казынаны колдо болгон.

1190 Мейли да, эч калтырбай тарат баарын,
Табаарбыз, калса болду сенин жаның.

Уксаңыз жоомарт адам айткан сөзүн,
Тараткан койбой чачып дүнүйөсүн:

«Жеп, ичир-адамдарга ырахат бер,
Чач байлыкты-а байлык өзү келер!

Алтын башың соо болсо казна качпайт,
Кушка салган даныңдан байлык азбайт.

Тирүү болсоң — тилек-ой сени менен,
Башың барда — максат жок жеңилбеген!»

*Айтолдунун Акдилмишке
айткан жообу*

1195 Айтолду айтат: — «Асыл уулум жүгүнгүн,
Сөзүмдү угуп, үмүт үзүп түңүлгүн.

Ажал деген алтыныңа карабайт,
Акыл айла, эч нерсеге жарабайт.

Өлүмдү байлык чачып токтото алса,
Өлбөс болуп алышмак бектер анда.

Акылдууга акылы жардам бербейт,
Эстүүлөр эс-оюнан пайда көрбөйт.

Өлүмгө дабаа болсо дары-дармек,
Эмчилер өлүм билбей жүрө бермек!

1200 А ажал мансаптууну албайт десе,
Пайгамбарлар алиге жүрбөйт беле!

Төрөлгөн соң — тирүүлөргө бар өлүм,
А ажалга баш ийбеген барбы, ким?

Бул дүйнө — аялдама, келип-кетер,
Ажыдаарды сорбойт деп айткан бекер!»

*Акдилмиштин Айтолдуга
айткан жообу*

Айтты Акдилмиш: «Уктум, ата, бардыгын,
Өлүм барда бул дүйнөнүн тардыгын.

Ак жашап, кара иштерден алыс качтың,
Эмнеге азап чегип, кыйналасың?

1205 Артта калар эмне үчүн дүйнө жыйдың,
Бербейсиңби таратып? — баян кылгын!

Эгерде оюн-зоокто өтсө күнүң,
Күнөөсүнө ылайык — өч демекмин.

Кой ата, кейигенден чыкпайт пайда —
Канчалык кыйналсаң да болбойт арга!»

*Айтолдунун Акдилмишке
айткан жообу*

Айтолду айтты: «Э, уулум, тыңда мени,
Түйшүгү келечектин күтөт сени.

Мен акылсыз, түркөй экем, куладым,
Кайталаба осол болуп чырагым!

1210 Төрөлгөн соң, адамга өлмөк да бар:
Качсаң да, кууп жетип ажал алар!

Туткунбуз биз — ажалга, күнүң бүтсө,
Чалмасынан чыгарбайт бутуң түшсө.

Бул тууралу акындын бар айтканы,
Дал келет мына ушуга анын баары:

«Дүйнөдө ар нерсенин чеги болот,
Тирүү жан бул дүйнөгө келген конок.

Өткөндөй күндөр, жылдар — өмүр өтөт,
Өмүрүңө сенин бар кылар эсеп».

1215 Абайла уулум, — деди чөлдөбөгүн,
Мен көргөн кырсыктарды сен көрбөгүн!

Өкүнөмүн сенсиң кайгы арманым,
Жаштайыңдан жетим болуп калганың.

Менсиз уулум, көргөн күнүң не болот,
Аны ойлосоң эки көзгө жаш толот.

Ата жолун көрсө бала тегинде,
Көнүп кетет оорго да жеңилге.

Ак көңүл болуп өсөт, алса таалим,
Ата-энеси бактылуу болот маалим.

1220 А уулуң өскөн болсо эрке-талтаң,
Үмүт үз — адам болбойт, чыгат шайтан,

Уулум толсун десең акыл-эске,
Илим бер, жаштайынан көндүр ишке.

Билип ал, жолун айткан тарбиянын,
Көп жашап, көптү билген бир атанын:

«Эрке өссө балдарың — жаман адат,
Өмүр бою кайгыда — жашың агат.

Эрке болсо уул-кыз корсуң анда,
Күнөө өзүңдө, бирөөгө доомат кылба,

1225 Балдары орой болсо сөз укпаган,
Күнөөнү издөө керек эне-атадан.

Таалим берип өстүр уул-кызыңды,
Көп кырсыктан кутултасың башыңды.

Балдардын жакшы болсо тарбиясы,
Андайга кубанч болор олжо-тартуу...

Билим алса уул-кызың тайманбайт,
Кор болушпайт, көңүлү шат сайрандайт!

Жооп кылып Акдилмиш айтты: «Ата,
Кайгың тартып, мен кошо болдум капа.

1230 Мен сенсиз, жалгыз калып жашай албайм,
Азабың көрүп туруп кантип чыдайм!

Жараткан азабыңды мага берсин,
Башка түшкөн кырсыкты ала көрсүн!

Ажал келсе айла жок, дабаа да жок,
Пешенеге жазылса, болбойлу шок.

Кайгы менен ыйыңдан чыкпайт пайда,
Жараткандын буйругу — жок да айла!

Бул жашоонун рахатын кыя албай,
Көптөр өткөн, ачуу жашын тыя албай.

1235 Кыйналба сен өмүр — өлүм арбашсын,
Тирүүлүктү күчтөп кармай албассың.

Миң-сан адам кабыргасы сөгүлүп,
Сага чейин өткөн жашы төгүлүп.

Бул дүйнөнүн опосусун түшүндүң,
Ал — алдамчы, аны эске түшүргүн.

Канча байлык жыйган менен көз толор,
Алар энчиң эки кулач бөз болор.

Эскерип өмүрүңдү кайгырасың —
Кайгыр, ыйла — көз жашың кургабасын.

1240 Өткөн күндөр кайра келбейт кашыңа,
Өткөн — өттү, түнүң түштү башыңа.

Бир мен болсом бар кайгыңдын себеби,
Коюңузчу, анын эмне кереги!

Төрөлгөнсүз — тирүүгө өлүм ак да,
Түбөлүктүү — бир кудай, жок да башка.

Ата болуп, кам көрдүң, кылбадың кор,
Бир кудайдын ырайымы андан да зор.

Ал жаратып берди ырыс, кут өзүңө,
Мени андан кур калтырсын несине?

1245 Байкушту барктуу кылуу — кудай эрки,
Кичүүгө, улууга да берет энчи.

Акылмандын айткан сөзү, сал кулак,
Сокур үчүн түндө күйгөн шам чырак:

«Бир кудай өзү даңктуу, атак берет,
Кааласа урмат-сыйга салат бөлөп.

Ал кубат — алсыздарга, айбат — азга,
Жакшыга — урмат-сый да, жөлөк-паска!»

* * *

Айтолду даана туйду уул сөзүн,
Бата кылды көтөрүп көккө көзүн.

1250 Жалынды бир кудайга алкыш айтып,
Акыл берген уулуна жандан артык.

*Айтолдунун Акдилмишке
айткан жообу*

«Бар тура уулумда да мендеги акыл,
Бакыт берсин кудайым, өлсөм макул.

Акыл сөздү сен окуп эсиңе түй,
Көзүңдү ачат, маанисин жаныңдай сүй!

Кудай кимге берсе акыл, билимди,
Колдоп жүрөт бардык жерде ишинди.

А кимдин кулк-мүнөзү болсо жарык,
Күн менен Ай нур төгүп, жолу ачык.

1255 Жакшыга — жакшы иштери байлык берет,
Боорукерге сан байлык өзү келет!»

Айтолду кайра көккө созду колун,
Жаадырды жаратканга алкоолорун:

«О кудай,— деди Айтолду,— бүт жараттың,
Өмүр бердиң жээр ашын тараттың.

Жараткан мага бакыт, атак бердиң,
Күнөөкөр кулуң элем кечиргиниң!

Акыл берип, мени дайым колдодуң.
Бакыт бердиң, ишке ашты ойлорум.

1260 Баарын бердиң, ыраазымын тагдырга,
О жараткан, карыздармын алдында.

Келди өкүмүң, мен аттанып барамын,
Калды артымда жалгыз уулум, карагым!

Ата элем, ажал келип кулатты,
Жашоосунда жалгай көрчү бакытты.

Кырсыктан алыс кылып кутка бөлө,
Эки дүйнө эш болуп өзүң жөлө.

Эстүү кылгын, бурба жаман адатка,
Муктаж кылба кийер кийим, тамакка!»

* * *

1265 Дили менен берилип дуба кылды,
Ал дубадан ар кырсык алыс турду!

Акылдуу бир адамдын сөзүн укчу,
Ал экен элге башчы, чынчыл, мыкты:

«Кудайым алкулум деп мээрин төккөн,
Эки дүйнө ырахат сүрөт экен.

Кудай кулун жөлөп-таяп оң кылар,
Эки дүйнө бар тилегин болтурар.

Кудай пейлин берсе ишиң оң болор,
Итиң чөп жеп, бардык ишиң оңдолор!»

1270 Айтыптыр да бир адам акылы артык,
Акылдуу сөздү туткан — табар бакыт:

«Колдосо кудай кимди — жолу болот,
Тилеги кабыл болуп — колу толот.

Жаратканга пейили болсо аппак,
Андайдан кайгы-кырсык алыс качат!»

Айтолду уулуна айтат: — Сөз тыңшачы,
«Акыры баары өлөрүн унутпачы.

Ишенбе тирүүлүккө — өтөт-кетет,
Бу дүйнө унут калат, желдей көчөт!

1275 Тапшырдым бир кудайга уулум сени,
Өзүңө жөлөк, көмөк болсун эми.

Эми мына мен өзүңдөн кетемин,
Өкүнүчтөн жашка толду этегим.

Менсиз өтөр өмүрүңдүн сыры бар,
Мен айтайын, баарын түгөл угуп ал».

22

АЙТОЛДУ ӨЗҮНҮН УУЛУ АКДИЛМИШКЕ АЙТКАН НАСААТТАРЫ ТУУРАСЫНДА БАЯНДАЛАТ

Тил, көңүлдү кудайга туура тутуп,
Эртеңди ойлоп иш кылгын болбо бузук.

Бардык ишти кудайдын буйругу де,
Ага ишенип, ак кызмат ишин өтө.

1280 Керегинди теңирден сурап алгын,
Жардамы сага тийет бир гана анын.

Кабыл тутуп, аткар кудай буйругун,
Сага берет бүгүн же эртең сыйлыгын.

Жалган эмес, чындыктын жолун жолдо,
Чынчыл, түз бол — сен асты кежир болбо.

Мен өлөм, өмүрүмдү жашап бүттүм,
Не берди мага турмуш, ой жүгүрткүн!

Өзүңдү отко салба байлык үчүн,
Бирөөнүн жибин алба, салба күчүң.

1285 Дүйнө жыйдым, жайын билбей тердедим,
Күнүм бүттү, эч пайдасын көрбөдүм.

Байлыктар сеники эми, ала кетпейм,
Пайдалан, бактылуу бол, артыңды эстейм!

Мен жыйган дүнүйөнү кармай билсең,
Эки дүйнө кемибес болосуң сен.

Кармабасаң чачаарсың, түтпөйт байлык,
Саяргаясың узарат жолуң айлык.

Ишинде адилет бол, түз жүргүнүң,
Бактылуу чынчыл киши — сен билгиниң!

2190 Адилет бир адамдын ук айтканын,
Эки дүйнө ак жолду тапкан жандын:

«Өмүр сүрөм дегендер бейпил, момун,
Калыстыктан издесин анын жолун!

Эгер сен бай болууну калсаң самап,
Адилеттик — байлыкты өзү табат.

Эгерде уулум, элди бийлейм десең,
Адилет бол, эл камын дайым жесең.

Калыс, түз адамдарды баалай билгин,
Анда сен жыргап-куунап доорон сүрдүң!»

1295 Айтолду айтты: — «Элдин аткар жумушун,
Жакшылык кыл, — жакшылыкта ырысың!

Жамандык кылба, дайым жакшылык кыл,
Жыргалга сени алпарчу жолуң ушул.

Ачуу — душман, алдырба ага деги,
Жаман иш — уулуу жылаан чагар сени.

Жойпуларга ишенбе, келсе кезек,
Жойпулар кылчаңдабай сатып кетет.

Ушакчыны жолотпо жан-чөйрөңө,
Сырыңды жайып салат бардык элге.

1300 Жолдош бол, жакшы менен, адил менен,
Байлыгың ашып-ташып болот кенен.

Баарын ук, бирок шашпа тыянакка,
Сырыңды өз ичинде бекем сакта.

Бирөөгө көз артпагын, шарап ичпе,
Бул экөө — алып барат жаман ишке.

Чыгарба аялыңды үйдөн алыс,
Төкпөсүн кокусунан абийир-намыс.

Жат адамга эшик ачпа, арың кетет,
Акылдуу жан, тандап, сынап дос күтөт,

1305 Топук кыл күнүмдүккө алдырбагын,
Адилдик сан байлыктын табат баарын.

Буга окшош бир макал бар, аны билгин,
Эсиңе эрежедей тутуп жүргүн:

«Жакшы нерсе ылайык жакшыларга,
Керектүүсүн калтырбай табат анда.

Жаманга байлык — малдын пайдасы жок,
Бай туруп, титиреген кедей окшоп!»

Уятсыз алыс болсун бир өзүңдөн,
Уяттуу, жөнөкөйлөр болсун чөйрөң.

1310 Сабырлуу бол, өзүңдү-өзүң кармагын,
Чыдамдуулар ишке ашырат талабын.

Баарында, бардык иште — токтоо, түз бол,
Токтоолук — бакыт тапчу ырыстуу жол.

Тилиңди тый, жөнү жок жаман айтпа,
Аз ичкин, арам ашка көзүң артпа.

Бузулган адамдарга жолобогун,
Азгырма адамдардан алыс болгун.

Уга берб сөздөрүн жалаң бектин,—
Жакшы сөздү туу тутуп көкөлөткүн.

1315 Ойлобо зыян ишти, кылба залал,
Напсинди тыйып дайым жүргүн адал.

Кирчү болсоң, байкагын чыкчу жерин,
Кор болорсуң чыга албай калсаң өзүң.

Ачуу келсе, токтоткун акыл менен,
Чыдамкайлык — бакыттын жолу кенен.

Ук, айтканын чыдамкай бир баатыр эр:
«Сабыр кылсаң — бузулган иш түзөлөр.

Чыдамдуу бак-дөөлөттөн куру калбайт,
Чыдамкайлар көктөгү кууну кармайт!»

1320 Эңчиңе туура келип азап тартсаң,
Чыдагын, кубанч сага келет арттан.

Алдыңдан бакыт жапса дарбазасын,
Чыда, күт: аны акыры сен ачасың.

Адамдын бир сапаты — сабырдуулук,
Сабырдуулук сары алтын деген чындык.

Алдыда өлүм барын эсте дайым,
Унутпа абалыңды болсун дайын.

Эл ичинде токтоо болгун эсирбе,
Ач көздөнүп, абийиринди кетирбе.

1325 Киреринде чыкчу жерди билип ал,
Ойлоп сүйлө, шашмалыктын чыры бар.

Жалган сөздү жашоодо айта көрбө,
Жалганчы шылдың болот калың элге.

Дос тууганга айрып бөлбөй калыс бол,
Кичүүгө да, улууга да сылык бол.

Кең болсун дасторконуң адамдарга,
Күнөөсүн кечирип кой, уяткарба.

Кудай деп кызматыңды аткар калыс,
Түз болуп, күнөө иштен качкын алыс.

1330 Бак ачылса бак-бак этип ташыба,
Жакшылык кыл, жыйылсың эл кашыңа.

Бул жашоодо оомал-төкмөл бардыгы,
Суудай агат, такыр калбайт калдыгы.

Өмүрүң — көргөн түштөй заматта өтөт,
Кур бакыт — жапайы куш, учуп кетет.

Жасагын жакшылыкты, кыйналбагын,
Энчиңди, тек кетирбей, алып калгын.

Шарапка берилбегин, күнөөдөн кач,
Бузуктук, жаман иштен табарың аз.

1335 Кырсыктан ушул эки — бакыт качат,
Кедейлик, жокчулуктун жолун ачат.

Айтыптыр бир акылман, сынчы киши,
Сынчынын дайым келет айткан иши:

«Бузулба, арак ичпе: бузук, арак —
Бул экөө жакырдыкка алып барат.

Арак сени жүз эсе кылса уят,
Бузуктук бакытыңды айдап чыгат!»

Уулум, — деди Айтолду, — акырында,
Унутпай сакта сөздү акылыңа.

1340 Мен айттым накыл чындык, ишен сөзгө,
Кубанчың куттуу болсун түбөлүккө!

Аталык насаатымды айттым баарын,
Бек түйгүн жүрөгүңө апкаарбагын!

АЙТОЛДУНУН КҮНЧЫКТЫ
ЭЛИККЕ ЖАЗЫП КАЛТЫРГАН КЕРЭЭЗИ
ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Алдырды өзү сурап кагаз, калам,
Кудай атын кут атап баштады анан.

Кудай деп баштап кирди: «О жараткан,
Козголбос, кудурети күчтүү абдан!

Калың эл, миң-сан жандык жасап салдың,
Ырыс берип баарына, бооруңа алдың!

1345 Бардыгын кабыл кылган кылса тилек,
Бул иште керек эмес ага көмөк.

Ойлогонун орундап, ишке ашырган,
Жасаган бардык кубат кудайымдан.

Өмүр кыска, а өлүм ак, жок амал,
Баары өлөт, бир кудайга жок ажал.

Пайгамбарга чексиз урмат кыламын,
Үмөтүмүн дайым кулдук урамын.

Шакирттери кудай жолун жолдогон.
Тилегимди кабыл алсын ойлогон.

1350 Кутман Элик, өмүрүң узун болсун,
Эл тизгинин кармаган бекем колсуң.

Айтолдумун, толук Айдай бүтүн элем,
Кемидим, жолугуштум ажал менен.

Кармады капканына ажал мени,
Кутулбайм, дарманым жок бүттүм эми.

Курсант кылып, төгүлчү эле мээримин,
Кызматыңды аткара албай кейидим.

Карызым көп, кайгы эстен тандырдың,
Көк кагазга арман-дартым калтырдым.

1355 Байлыкты кууп, кызыгына түшпөдүм,
Бүт ишинди тактык менен иштедим.

Мына эми, урмат менен өзүңө арнап,
Керээзимди калтырдым, оку кармап.

Мээрман бир адамдын айтканын ук,
Сапаттын эң кымбаты — мээримандык:

«Мээримдүүнүн сөзү майдай жагымдуу,
Кут даарытып, сылап-сыйпайт жаныңды.

Мээримандын ак оюндай ой барбы,
Адил сөзү асмандатат адамды!»

1360 Мээрим төгүп дитимден берилгенмин,
Кутман Элик, кеңешимди уккун менин!

Өлөрүмдө өкүндүм тобоо кылып,
Өкүнгөнүм — пайдасыз алдамчылык!

Көңүлдү алаксытуу мага керек —
Өтүндүм өткөн күнөө кече көр деп.

Тийбеди өзүм тапкан алтын-күмүш,
Жоготуунун салмагы — тийген үлүш.

Өкүнүп өлүп барам, кайсы пайдам?
Үзүлдү бар үмүтүм, кечтим жандан!

1365 Бүгүн мен кош айтышам дүйнө менен,
Артымдан эртең эле келерсиң сен.

Келгенче өлүм сага, кутман Элик,
Ишинди акыл менен аткар билип.

Адилет бол, катаалдыкка кабылба,
Элди кубант, эмгектенип жаңылба.

Эсендикте элиңе жакшылык кыл,
Колдогунду кедейге таратып тур.

Адилет бир адамдын айткандары,
Көрөгөчтүк — жашынан болгон наны:

1370 «Күчтүү кезде — өлүмдү ойлой жүргүн,
Тобоо кылып, момундук жолун билгин.

Өлүм келсе — өкүнүү пайда бербейт,
Көр ичинен онтосоң эчким келбейт!»

Мен өлгөн соң, сен өзүңө тетик бол,
Бош өткөрүп мезгилинди кылба кор.

Көр дүйнөнүн артынан түшүп кетпе,
Адилдикти ар кылган иштен изде.

Элиңе эркин, кенен заң жараткын,
Бактың артып, бүт тирлигиң жарашсын.

1375 Көр дүйнө үчүн өзүңдү отко салба,
Шорго батпай, напсинди бекем карма.

Сен — бексиң, дүнүйөнүн кулу болбо,
Сен анын каарын күтпөй, түшкүн жолго.

Текебердик сезимге алданбагын,
Ишенбе бул дүйнөгө, жалган аның.

Жүрөгү акты эш туткун, жакын консун,
Арам ойлуу өзүңдөн алыс болсун.

Ач көздөрдү алдыңа келтирбегин,
Эки жүздүү адамга аш бербегин.

1380 Күнөө кылба, кудайга сыйына жүр,
Андан ашкан пайда жок, ушуну бил.

Өлүмүңдү унутпа, ойло дайым,
Буктурмадан чыккандай чыгат аның.

Ажал табар куткарбай качсаң дагы,
Бөгөп коёр, дайрадай ташсаң дагы.

Жаша, бирок эсте дайым өлүм чын,
Көп жыл жаша — жастанарың кара чым!

Ажалдан качып кеткен адам барбы?
Жашоодо өлбөй тирүү кимдер калды?

1385 Бир сөз бар сыр-мааниси өтө терең,
Жакшы сөз — жарым ырыс болот деген:

«Адам өзү кербен сымал жолдогу,
Токтоп турбайт, тынымы жок болжолу.

Бала атага каш кагымда байланат,
Эне ичинде бир канча ай айланат.

Көз жарып, ат койгон соң балага адат,
Жолго чыккан мусаапыр болуп калат.

Күнү-түнү ал жүрүштү эч ким бузбайт,
Ажал гана такымдап, жүрөк сыздайт.

1390 Жаткан жер, жашоо — эки аялдама,
Келдиңби — жолго чыккын эми кайра.

Бул жашоо эки жолду бас деп ачты,
Бирине тизгин буруп түшкөн жакшы.

Оң баштанса — ишиң дагы оңолоор,
Сол баштанса — алтын башың жоголоор!»

Кутман Элик! Бул жашоо — айдоо талаа,
Түшүмүн жыйнап алат сепкен гана.

Эмине эксең — жериңе ошол өнөт,
Эмне берсең — ошону берет төлөп.

1395 Өзгөнүн кылын алба, канын төкпө —
Чоң күнөө адам үчүн ушул экөө!

Өмүрүң көргөн түштөй, өтөт, чулгап,
Кулсуңбу же бексиңби — койбойт ылгап.

Эмине өткөн күнүң? — Кыял түшү!
Алдыда келеричи? — Өкүнүчтүү!

Насааттап бизге айтыптыр эстүү адам,
Өкүнүч, кайгы сезим тааныш аган:

«Өмүрүңдү түш көргөндөй жоготтуң,
Пайдаң кайсы? Уйкуга кур тоноттуң...

1400 Кесир менен өткөздүң өмүрүңдү,
Табарың не? — Көтөрдүңбү көңүлүңдү!»

Эсиңе ал өмүрдүн тез өтөрүн,
Төрөлүү, өлүү жолу кыска экенин.

Кутман элик, өмүрүң болсун өрнөк,
Жакшы атың түбөлүккө кала бермек!

Ишенбе аскерге да, алтынга да,
Экөө тең өтөт-кетет, келбейт кайра.

Өзгө үчүн курман болбо, көңүл бургун,
Өрттөбөй өзүңдү өзүң, сабыр кылгын.

1405 Ойлочу: мурун далай бектер өткөн,
Жок алар баары көргө кирип кеткен!

Артыңдан ажал жүрөт такыр калбай,
Акмалап дайым тооруйт көзүн албай!

Бул дүйнөнүн күнөөсүн тарткан адам,
Айтыптыр, кайталайын аны саган:

«Байлык деген — туздуу суу тазарбаган,
Тил катып суусаганда кандырбаган!

Азгырык — көлөкөдөй ойной берет,
Жакындасаң — ал качат, кетсең — келет.

1410 Жердеги иш — ал кадимки чөлдө закым,
Кармайм десең — карматпайт туруп жакын!»

Бекем бол, кутман Элик, катуу карма —
Жакшы бекте, жарамдуу адамдар да.

Адамдар жайылган кой, бек — чабаны,
Малчыга сапат керек багуу аны.

Дарбазаның алдында — ач бөрү көп,
Сак болуп, койду түгөл багуу керек.

Каарданба, тизгин бербе «каманга»,
Ачуулуу бек күлкү болот жаманга.

1415 Эл менен сүйлөшө бил токтоо, аяр,
Оройлук — казылган ор сага даяр!

Ак көңүл, жумшак болуп, салтанаттуу,
Алга тарт ар ишинди бүтөп жакшы.

Карагын: алдыдагы жолуң алыс,
Бул жолдо, колуң — баатыр, акыл — калыс!

Кутман Элик, курба сарай, алданба,
Жатар жайың жер астында зарланба.

Сарайлар тура берет, өзүң жоксуң,
Ача албайсың, көмүлгөн көрдүн оозун.

1420 Сен неге мынча байлык жыйып-тердиң,
Эки кез кепин сенин алар энчиң!

Бул тууралуу бир акын айткан сөзүн,
Ал сөздө — ачык айткан ой негизин:

«Жаман адам — байлык тапса, болот мас,
Кереги эмне? Ага башын катырбас.

Чогултат, байый берет — максаты ошол,
А өлүм кезегиңде — кылар осол!»

Күнүмдүккө күүлөнүп шаттанбагын,
Баары кетет сен бөөдө мактанбагын.

1425 Жашоонун жыргалына коротпо өмүр,
Тез өтөт андай жыргал, чөгөт көңүл.

Шайы менен баркытты кийсе денең,
Кара жерде жатасың өлөөр менен.

Жүрөсүң шаттык менен өмүр сүрүп,
Барар жериң — жер асты, жатчу кирип!

Жакында сен түшөсүң мезгил-аттан,
Минер атың — табытың өзүң жаткан.

Унутпа өлүмүңдү, ойлой жүргүн —
Өз көрүңө өкүнбөс болуп киргин!

1430 Ишинде бир кудайым болот жөлөк,
Күч берсе сага кудай — берет көмөк.

Көтөр келсе — кубаныч да, кайгы да,
Моюн сунгун, чындык иштен айныба.

Эки дүйнө жыргалда жүрөм десең
Беш кемчилик жолотпо, болуп бекем.

Зордук кылып, арам ишке алданба,
Кек сактаба, бузук болбо адамга.

Шарап ичип, жаманга созбогун кол —
Мунун баары бийликке болот тоскоол.

1435 Жыл сайын бийлигим бек болсун десең,
Элди башкар, күч эмес, заңың менен

Кутман Элик, сен өзүң элге башчы —
Элди сакта, коргогун ойлоп жакшы.

Кутман Элик, көтөргөн жүгүң арбын,
Көрө бил, жакшыларды колго алгын.

Кесирликке берилип чалдырбагын,
Эсиңе кел, кырсыкка алдырбагын!

Шамал болуп өмүрүң учуп өтөр,
Калгандардан опоо жок — а да кетер.

1440 Күнөө менен кемчилик сенден кетсин,
Күндөрүңдү акыркы тактап өткүн,

Бул дүйнө эң туруксуз, ишеним жок,
Турмуштан керегиң ал, напсиң токтот!

Айтыптыр сопу киши, анын сөзү,
Сопулар — бул дүйнөгө калыс дечи:

«Бул өмүр — аялдама, сен — кербенчи,
Убакыт канча болот тыным берчү?

Дүйнө базар, жайнап байлайт көзүңдү,
Кызыктырат, суктандырат өзүңдү.

1445 Кеткиң келсе, бар көчүңдү сал жолго,
Жалаң гана керектүүсүн ал колго!»

Мен өлөм, сен турбассың ушул бойдон,
Жакшы атыңды калтыруу жагын ойлон.

Өлөрүндө бир адамдын айтканын ук,
Ажал кыстап турганда насаат кылып,

Тирүүлөрдү үйрөтөт өлүп жатып,
Калтырган кеңешин ук көңүлдү ачып.

Айтыптыр: «Кутула албас кырсыкты эсте,
Кыйналып өтүп барам, өкүнүчтө!»

1450 Кутман Элик, чыңалсын бийлик, ишиң,
Болор ишти, болтуруп мурда күтүн.

Адилет бол, зулумдукту тебеле,
Топук кылып, караны акка теңебе!

Экинчиси: Боло көрбө майышкан,
Баатыр болгун, жоосун жеңип сайышкан!

Ишинди көпкө созбой — бүтүргүн сен,
Ачууңу токтото бил — чыдам менен.

Кеңештерим аткарсаң — болдуң түптүү,
Баары болот, бийлигиң болот күчтүү.

1455 Жакшыларды сыйлагын жайып кучак,
Жамандардан жүргүнүң дайым ыраак.

Заңыңды бекемдегин — кырсык кетет,
Бакыт куру белиңден түшпөйт демек.

Сөзүн ук бир белгилүү акылмандын,
Пайдалан сөзгө каткан акылдарын:

«О өкүмдар! Жазан болсун адилеттүү!
Ошондой заңы менен болот күчтүү.

Өкүмдар, тетири жол сала көрбө,
Бузуктан оор иште жок өбөлгө!

1460 Ким эгер салып кетсе тескери жол,
Жаман атак өлгөндө алат ошол.

Ким берсе жакшы тартип, туура заңды,
Түбөлүк кала берет атак-даңкы!»

Алданба сен өзүңө, кутман Элик,
Ойлоно жүр өзүңө көңүл бөлүп.

Жамандыкка жанашсаң айдан анык,
Эки дүйнө каласың каргыш алып.

Эл үстүнөн бийикке колду создуң,
Кетпесин өмүр текке, байка достум!

4165 Бул өмүр өтүп кетет, ишен дагы,
Ажалың алыс эмес, — ойлон аны!

Мисал болсун сага менин өмүрүм,
Кеч болбосун сура дароо кечирим!

Өлгөндөн тирүүлөргө — нуска калган,
Ал нускам — осуятым ушул жазган.

Кутман Элик, таянар тоом сенсиң,
Тилегим — осуятым пайда берсин!

Осуят сөз, уккандар акыл алат,
Жакшы кеңеш — жайнаган пайда табат.

1470 Жалаң чындык жазылган ушул катта,
Мени унутпа, кеңешти четке какпа.

Канча жыл жашабагын дагы, бирок,
Куткарбайт өлүм деген — атылган ок.

Баарыга келет бир күн өлөр учур,
Тирүүлөргө эң катаал күн мына ушул.

Ач ажалдан такыр сага кайыр жок,
Даяр тургун акылыңды бек топтоп.

Эч айла жок, ажалдан кимдер качат,
Кам көрө бер, күйүккөнүң ошол басат.

1475 Түшүнгүн көптү билген адам сөзүн,
Өлөрүндө ошонун эмне дешин:

«Ажал келип төгүп кирет ызгаарын,
Татып калгын бул жашоонун туз-даамын.

Жалаң күмүш болсо да белде куруң,
Ажал кысса,— үзүлөт, калбайт мунуң!»

Элик сага кызмат кылдым дилимден,
Мээриминди актоо үчүн жүгүргөм.

Жакшы адамдын ишин кудай оңдосун,
Кутун төгүп, дайым сени колдосун.

1480 Миң жыл жаша, төрт тарабың шай болуп,
Бектик кылгын башыңа ай, күн конуп!

Артымда менин сыйлуу сөзүм калат,
Боло көр, кутман Элик, сак-саламат!

Кутман Элик! Дүйнөдөн өтүп барам,
Бир кайгым — артта калган жалгыз балам.

Тилегеним: кудай жолуң оңдосун,
Оттон, суудан сактай жүрсүн, коргосун.

Суранарым көз кырыңды сала жүр,
Караан болуп жанга дайым ала жүр!

1485 Бир кудай — бардыгына түркөк, негиз,
Жакшылык, жамандыкка эрки тегиз.

Ата-эне — балдарына болот үлгү,
Жашоодо,— жаманбы же жакшы жүрүү.

Мен да атамын, ажалым турат арбап,
А уулум, энеси жок — жетим калмак.

Эгерде мени сыйлап, көңүл бөлсөң,
Уулумду тарбиялап, камын көрсөң.

Колго алып, жакшылыктын жолуна сал,
Үйрөнсө, элге таянч болуп калаар.

1490 Ак дил болсун, үйрөнбөсүн куулукту,
Кызмат өтөп, адам болсун туруктуу.

Катуу бол, бекем карма бийлик менен,
Бек кармоо — жолго салат бакыт деген.

Айтыптыр бир абышка, чачы куудай,
Айтканы акыл-насаат анын мындай:

«Балаңды жаштайынан билимге үйрөт,
Билимдүүнүн колуна баары келет.

Чыбык менен сабап тур кээде аны,
Акылга тез келтирет таяк даамы.

1495 Жаш кезинде өнөрдү алса күрөп,
Унутпай өмүр бою алып жүрөт!»

* * *

Жазып бүтүп, жибек тасма алды да,
Катты байлап, бек карматты уулуна.

«Балам,— деди — тийгиз Элик колуна,
Бул аманат, бердим бата жолуңа.

Окуп чыкса, ой артынан ой чыгар,
Ажалды эстеп, сөзүм болор бой тумар!»

Үшкүрүнүп уулуна дагы айтат:
«Билип ал, чынчыл, кайрат — жакшы сапат!»

1500 Кучактайын, уулум бери кел деди,
Өпкүлөдү, көздөн жашы селдеди.

Атакең кантип өлөт көрүп калгын,
Эки метр бөз болот жамынганым.

Ушундай күн, акыр келер башыңа,
Бийлап турар, сенин балаң кашыңда.

Пайдалуу бир сөз айтам мен өзүңө,
Үйрөнсөң — дуба окуурсуң кээде өзүмө.

Эгер Элик эмгегинди кааласа,
Ак дилиңден аткарып бер жараса.

1505 Жалкоолонбо, ишинди таштап койбо,
Сөз, ишиң бирдей болсун жарык жолдо.

Эрте туруп, кеч жаткын, илең болбо,
Эрте турган — бакытты алат колго!

Кудай эркин талыкпай аткара бер,
Эликтин айткандарын бүткөрө көр.

Жамандарга жолобо, жакындаба,
Жакшылык кыл дайыма, — ак жол сага.

Бекем бол өз сөзүңө, ден соолук күт,
Так жүргүн — колуң жетет оюңа бүт!»

1510 Атасы, кучактады уулун ыйлап,
Кайрадан боздоп кирди өзүн кыйнап.

«О, шумпай, — деди да ал, — катаал дүйнө,
Мынчалык азабыңды бердиң неге?

Ушунчалык боору таш болосуңбу,
Муздай болгон койнуңа соросуңбу!?

Төрөлгөндөй жаңыдан жылаңачмын, —
Баарын берип, — өкүнүч, кайгы таптым!

Айтканын угуп алчы өлөр адам,
Ажалга моюн сунуп ыйлап турган:

1515 «Бир курсактан, бир курсакка туш болдуң,
Жылан куртка жем болдуң да, мыш болдуң».

Таштай кулап, талкаланды талабым,
Күйүтүм көп көргө кирип барамын!»

Жашын тыйды Айтолду эс келгенде,
Чачтырды дүнүйөсүн кедейлерге.

Коштошту тууган менен, алдан тайып,
Кудайым кетсин деди жанымды алып.

Келме айтып, анан көктү карап калды,
Тилден калды, колдору шалактады.

1520 Жарык өчүп, курчады караңгылык,
Шылк этип жатып калды ал суналып.

Денеден жан көкөлөп учуп кетти,
Кыймылсыз дене калды сезбей көптү.

Кандай адам болсо да бекем жандуу,
Жер үстүндө өзү жок, аты калды.

Билимдүү бир адамдын сөзүн тыңша,
Көз ачып эс келгенде айткан тура:

«Денеңдин токтоор жери салган тамың,
Жаныңдын жашаар үйү — денең дайым.

1525 Денеңден чыгып кетсе сенин жаның,
Кайда экенин бир билет чоң кудайым!»

Тагдыры анын жакшы тирүү кезде,
Эң катаал анын энчи — көргө түшсө.

Албетте, болор жазмыш эки түрлүү,
Баары бир жан өлбөйт да, түбөлүктүү.

Тирүү адам тагдыры өтө катаал:
Жаны өлсө, сөзү дагы кошо жатаар!

Кайдан келди? Эми кайда барат ал?
Кайда жашайт? Кайдан жайды табат ал?

1530 Акылман эмне билет? Эмне айтат?
Эстүүлөр түшүнүшөр жообун уксак?

Буларды жалгыз гана кудай билет,
Жараткан өзү жөлөк — өзү тирек!

Көрүнбөйт жан көзүнө, — бүт жерде бар,
Көз алдында турса да — көрүнбөйт ал.

Болсо да өмүр кыска жана керең,
Ою бийик адамдын, сөзү терең.

Эрки жок жамандыкка өзү барат,
Акыры текебердик тепсеп салат!

1535 Эки күндүк өмүрүң бар каш кагым,
Көөдөн керип, жарабастыр басканың.

Ойлонуп айтылган бир сөздү уксаң,
Өлөөрүн баамдаган адам айткан:

«О, ажал, сени катаал тагдыр айдайт,
Миңдеген арга сени токтото албайт!

Куткарбайсың жердин жүзү өрүшүң,
Жаман, жакшы тандабаган бөрүсүң.

Узак өмүр берсе акылман адамга,
Кыска өмүрдү берип койсо нааданга!

1540 Бирок ажал ылгабайт — жакшы, жаман,
Улуусу, кичүүсү да бирдей аган.

Тирүүлөр! Баарыңарга ажал келет,
Көп жашаган адам да акыры өлөт.

Туура айткан колуңда бар эстүү адам,
Жакшылыкты адамга көп жасаган:

«Жашоодо өлүм келбес болсо гана!
Жашоодо адам өлбөс болсо гана!

Бирок өлүм колдорун сунуп турат;
Баарын бузуп, ың-жыңсыз тынчтык кылат.

1545 Керемет жок, туулган өлөт, ошол адат,
Жерден чыккан жаралып — жерге барат.

Адам эмес, адамзатты кыя албайм,
Чындык көрсөм чыдап карап тура албайм.

Мейли сен тентек болгун, жоош болгун,
Буза албайсың байыркы өмүр жолун!»

КҮНЧЫКТЫ ЭЛИК
АКДИЛМИШТИ ӨЗҮНӨ ЧАКЫРТКАНЫ
ТУУРАЛУУ АЙТЫЛАТ

Келди Элик, бата кылып акырын,
Айтолдунун уулуна айтты акылын.

«Кой эми, — деди Элик, — көп ыйлаба,
Кайгың тарап, шаттык күн келет сага.

1550 Кайгырып жалгыз гана жаткан жоксуң,
Мага да оор, кайгыңа ортоктошмун.

Ыйлаба, өзүңдү көп кыйнай бербе,
Мага кел, — жанымда жүр, бардык жерде.

Атаң өлсө, мени ата деп санагын,
Уул болгун, өз уулумдай, карагым!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Акдилмиш чөгөлөдү, жерди өптү,
«Кутман Элик өмүрдөн сүргүң көптү,

Мен кулуңмун кызмат кылган жолуңда,
Мына эми бүт өмүрүм колуңда.

1555 Сизге атам кызмат кылды өмүр бою,
Буюрсун уулуна да ата жолу!»

Бала Эликтин ким экенин көрдү анык,
Атасынын осуятын берди алып.

Элик катты окуп алып кейиди,
«Аттиң өмүр! Деңиз эле пейили!

Эмне кылам, андай адам табамбы?
Эми жок, үйдө төрүм ээн калды.

Тирүү кезде кызматыңды сиңирдиң,
Өлүп жатып мени кыйбай жүгүндүң.

1560 Учурунда сыйлабадым, канааттан,
Кайрын берет миң эселеп жараткан!

Аны өтөбөй жаным кантип жай табат,
Эмгегинди бир кудайым кайтарат!»

Ый менен айтар сөзүн токтотту Элик,
Чыгып кетти, кайгыга катуу чөгүп.

Түнөрүп кирди үйүнө, бир сөз айтпай,
Кайгырды кечке чейин эшик ачпай.

Аза күтүү күндөрүн өтөп уулу,
Кедейлерге көп дүйнө чачып турду.

1565 Өткөрүп ата азасын тынчып калды,
Жакын кылды өзүнө жакшыларды.

Ак жашап, ата сөзүн тутту бекем,
Бактысы күндөй жайнап арткан экен.

Сөзүн ук акыл-эстүү бир адамдын,
Адам пейлин артыкча билген аның:

«Ата сөзүн ардакта, ыйык карма,
Кут тууп, бактың артат күндө анда.

Ата-энеңди кубантсаң угуп сөзүн,
Жүз эселеп аласың кайтып өзүң!»

1570 Элик күчү, бийлиги дагы бекип,
Күн санап бекемделди заңы өөрчүп.

Эл байып, өлкө гүлдөп жайнап турду,
Бардык жерде Эликке урмат кылды.

Бир күнү үйдө олтурду Элик жалгыз,
Китепти четке коюп, карады алсыз.

Кабак бүркөп, жүзүн кайгы каптады,
Сырдын четин айтчу адам таппады.

Оюна Айтолдуну алып анан,
Айтыптыр: «Адам эле бак даарыган!

1575 Ордонун көркү эле, кайран киши,
Жакшылык дайым болчу кылган иши.

Өзү жок, орду турат, бош аңгырап,
Ким анын ордун басат, ишин кылат?»

Анан алды эсине Акдилмишти:
«Унутканым досумду жакшы ишпи!

Өлөрүңдө Айтолду уулун мага,
Тапшырган, тарс чыкканын эстен кара.

Ата өлсө — мураскери бала болот,
Айтолдунун ар дайым орду толот!»

1580 Жөнөттү адамдарын, аны тапты,
Киргизип Акдилмишти, эшик жапты.

25

АКДИЛМИШТИН ЭЛИККЕ КИРГЕНИ ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Акдилмиш кирип келди, урмат кылып,
Кубанчы жүзүн чайып, көөнү тынып.

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

Көрүшүп болгондон соң Элик сурайт:
«Тартынбай тагдырыңдын болгонун айт?

Эңсегенге жеттиби, сунган колун,
Орундалып жатабы тилек, оюң?

Атаң өлүп, не берди сага тагдыр,
Көңүл жайбы, же толгон түйшүк бардыр?»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

1585 Айтты Акдилмиш «Ооба Элик даңктуу эр!
Атагыңа жер жүзүндө ыраазы эл.

Алыс болуп хан кызматын этпедим,
Тагдыр айдап, кабак түйүп четтедим.

Көптөн бери көрбөдүм Элик жүзүн —
Кайгырдым, күлкү качты, солгун ишим.

Бүгүн мени эсиңе алып чакырдың,
Дөөлөт курун курчап алып шашылдым!

Чакырган соң октой учуп шашылдым,
Күнүм күлүп, жазгы гүлдөй ачылдым!»

¹⁵⁹⁰ Элик ага түркүн, түркүн суроо койду,
Акдилмиш жооп берди ачык, ойлуу.

26

АКДИЛМИШТИН КҮНЧЫКТЫ ЭЛИККЕ КЫЗМАТКА КИРГЕНДИГИ ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Элик айтты: «Кызмат кылгын жан бала,
Капа болбо, пейилиңди бер мага.

Атаң артык эмгек кылган билемин,
Ал эмгегин актай албай жүрөмүн.

Ата акысын эми сага төлөйүн,
Ушак укпай кулагым тынч жүрөйүн.»

Үч ордонун бегинин айтканы экен,
Акылман ошол сөздү айтып берем:

¹⁵⁹⁵ «Бирөө сага кызмат — ишин сиңирсе,
Өтөөсүн тап, өлүк адам дедирбе.

Адамсыңбы, калгының адам бойдон,
Чыкпасын кишиликтүү болуу ойдон.

Бирөө сага кастык кылса эгер ким,
Катыгын бер дал ошого жүрбө тим.

156

Адамгерчилик асмандатат атыңды,
Адамгерчилик жаркыратат затыңды.

Адам болгун асты айбан атанба,
Абийир болбойт кыпындай да нааданда.

¹⁶⁰⁰ Улуу күч кишиликтүү боло билүү,
Урмат, даңк кишиликтен табат киши!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Баш уруп этегине Акдилмиш дейт: —
«О, Элик! Оң карашың — бакыт берет.

Сен — менин өкүмдарым, болом кулуң,
Кул кызматын кадырлоо — бектик жолуң.

Мейли — айда, мейли — сыйла, — өзүң болжо,
Өмүр бою кулуңмун босогоңдо!»

Анан туруп ордуна, секин чыгып,
Үйүнө багыт алды, кетти тынып.

¹⁶⁰⁵ Мына ошондон Акдилмиш белди байлап,
Баш көтөрбөй иштеди жылдап-айлап.

Чарчабай кызмат кылды таңдан, кечке,
Түн күзөттө, тамагын ичип иште.

Ак кызматын баалады Элик анын,
Бак-дөөлөттүн эшигин ачты дайым.

Сөзүн ук, бир адамдын иштей билип,
Оор ишти үйрөнгөн өздөштүрүп:

«Эгер бек көңүлү жай болсун десең,
Аткаргын айткан ишин дароо, бекем.

¹⁶¹⁰ Жакпай калса кылган ишиң тер төгүп,
Кор болосуң, жалгыз өзүң өрттөнүп.

Кылган ишиң ордуна төп келбесе,
Өмүр бою кылганың кетет текке!»

157

Элик анда чакырып Акдилмишти,
Тапшырды аткаруучу бардык ишти.

Да бир күнү Элик, айтты чыдабай:
Андай эрди табалбайм го кудай-ай.

Ордомдо кызматкерге санак жетпейт,
Бири да ойдогудай кызмат этпейт.

¹⁶¹⁵ Иш билги жок, бардык иш барат чөгүп,
Канакей иш бүтүрчү, тартип берип?

Тыңдачы, сынчы киши сөзүн айткан,
Жамандык, жакшылыктын көзүн ачкан:

«Каалаганың — табарсың сен издесең,
Таба албайсың жакшы адам издөө менен.

Ача буттуу кара баш көп кишилер,
Бир адам жок ишенип ишти берер!»

Ал эле эң керектүү, эң жакшы адам,
Оор ишти жеңил иштеп ноюбаган.

¹⁶²⁰ Дагы бир акын жазган жакшы ой бар,
Кыналган ойго сөзү ордун табар:

«Келгендердин ичинде, барктуусу жок
Курч бычакка жарарлык саптуусу жок.

Карабашыл калың эл, айбаары жок,
Арасынан аңтарсаң кармаары жок!»

Дагы бир макал сөз бар ордун табат:
«Тектүү өлөт — артыңда эли калат.

Ким эмне эксе жерине ошону орот,
Жакшы уул атасынын өзү болот!»

¹⁶²⁵ Айтолду уулу — атанын тукуму да,
Ордун басар мезгили келди буга.

Ата орду бош турат — ишенем мен,
Бош орунду толтурчу уулсуң сен.

Тарбиялайм — адамдан тарбия алган,
Адам болсо пайдасы тийет абдан.

Көрүп турам, кызматты өтөп кетет,
Бир айыбы — жаштыгы, жаш жетилет!

Жакшы айтыптыр кайсы бир даңктуу адам,
Тагдырдан тийчү энчинин баарын алган:

¹⁶³⁰ «Бектер кимди тартса колдоп кашына,
Бектен кийин, ал турар иш башына.

Бек кимди көтөрмөлөп кылса жакын,
Бак-дөөлөттү барынча табат аның.

Бек кимди ылымсырап койсо карап,
Калың эл карап калар бүт жалдырап!»

Эмне экен, — деди Элик, — бир көрөйүн,
Мен буга билим берип, өстүрөйүн.

Атасынын акысын мен берейин.
Бүт сүйүүмдү буга арнап бапестейин.

¹⁶³⁵ Атакеси кызматын актап кеткен.
Акыбетин кайтарам, таштап кеткен.

Адамдык — өтөлөбү орду толбой,
Өстүрөйүн, чоңойсун кем-карч болбой.

Боорукердик жасашат чыныгы адам,
Жакшылык унутулбайт элде калган.

Угуп ал айткан сөзүн бабалардын,
Баба сөзү эсиңе бек сакталсын:

«Боорукер бол дайыма, эстүү адам,
Жакшы сапат түбөлүк карыбаган!

¹⁶⁴⁰ Жакшылык картайбастан жап-жаш калат,
Өмүрү узун болуп, даңкы чыгат!»

Баалады Акдилмишти Элик анан,
Бөлүштү кабарларын жакшы-жаман.

Эликтин камкордугу артып дилгир,
Иш башкаруу жагынан болду билгир.

Бийлик, заңды бекемдеп иши менен
Билимдин бүт эшигин ачты кенен.

Жөн билбес түркөй эле, билгир болду,
Таалим алып Эликтен бакыт конду.

¹⁶⁴⁵ Түшүндү Элик: «Жайында бардык иштер,
Ички да, сырткы дагы түзүлүштөр.

Ийгиликтин бул жакшы негизи бир —
Өстүрдүң, таалим бердиң — мына үзүр.

Ойдогудай өсүп жатат көрүнө,
Акыл толсо, тирек болот элине!

Бала кезден кайраттуу болот улук,
Бул сапат бала чактан турчу чыгып.

Бул тууралуу ыр да бар окуп көргүн,
Айтылган ар бир сөзгө маани бергин;

¹⁶⁵⁰ «Ар нерсенин өзүнчө белгиси бар,
Өзгөрбөйт ал белгилер чоңойсо алар.

Жемиштин даамын баала гүлүн көрүп,
Ички маани турбайбы өңүн берип!»

Акдилмиш кызмат кылат, күндө калбайт,
Эртеден кечке чейин тыным албайт.

Жаман ишти жактырбай басып турду,
Жакшы ишке көмөк берип пайда кылды.

Элик да жеңилденип, боюн керип,
Эл дагы эркин жашайт, күнүн көрүп.

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

¹⁶⁵⁵ Чакырып Акдилмишти бир күнү Элик,
Таанышты бүт иш менен сурап көрүп.

«О, уулум, — деди Элик, — ойлонуп көр,
Жүрөктөн чыккан таза жообуңду бер.

Иш кайсы элдер андан пайда көрчү,
Ал пайданын үзүрүн айтып берчи?»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

«Кутман бегим! — деп Акдилмиш жүгүндү, —
Эл журтуңдун тирегисиң, билимдүү.

Эки дүйнө элге тийет керегиң,
Элге пайда өтө баалуу иштериң.

¹⁶⁶⁰ Экинчи — абийир, үчүнчү — чындык болот.
Бул үч сапат бар жанга бакыт конот.

Кимдин иши так болсо эли сүйөт,
Адилетке атак, даңк толук тийет.

Уят, намыс, абыроюн бек сактайт,
Уятсыздар өрткө күйөт жөн жатпайт.

Ким иште айкөл жана чынчыл болсо,
Эки дүйнө жыргалда жүрөт ошо.

Адилет, абийир жана жакшы иштериң,
Бириксе — эң жогорку бакыт энчиң!»

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

¹⁶⁶⁵ «Түшүндүм, — деди Элик, — айтканыңды,
Түркөй, наадан жамандан зыян барбы?

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

«Кулак сал, — деди Акдилмиш, кутман Элик,
Түшүнтөйүн тереңдеп айтып берип.

Адамда сапаттар бар кара мүртөз,
Санайын мен үчөөн, күнөө бүтпөс.

Биринчиси — мактанчаактык, жамандык,
Экинчиси — алдамчылык арамдык.

Үчүнчүсү — алып-сатар, сараңдык,
Акмактарга ушул үчөө бүт таандык!

1670 Адамда болсо ушундай жаман адат,
Асандан баары менен чыры уланат.

Калпычы же болбосо алдамчылар,
Өмүр бою каргышка калат булар.

Ач көздүктөн ашкан да арам барбы?
Жыйнады — пайда көрбөй, баары калды!

Арналган акылман сөз сараңдарга:
«Өзүн-өзү уурдаган алдамчы да!

Алтынды жыя берди, үзүр көрбөй,
Жашады башкаларга тыйын бербей!

1675 Бүт байлыкты жыйсам дешет сараңдар,
Дагы болсо дешип алар жалаңдар».

Үч жакшы сапаты бар бакыт табат,
Үч жаман сапаттуулар алат наалат!»

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

«Түшүндүм, — деди Элик, — айтканыңды,
Жооп бер менде дагы суроо калды:

Энеден эстүү болуп төрөлөбү,
Болбосо жаш жетилип үйрөнөбү?»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Акдилмиш жообун берет: «Кутман Элик,
Угуп ал, акыл-билим айтам бөлүп.

1680 Билимсиз төрөлгөн жан, окуп демек,
Акыл менен үйрөнүп алыс жетет.

Энеден көзүн жарган наристе жан,
Бир гана окуу менен баарын алган.

Акылды карызга эч ким бербейт колго,
Акыл — бул жараткандан алган олжо.

Адамзат бир акылдан башкаларды,
Үйрөнүп окуу менен билип алды!»

* * *

Элик курсант мындай сөз укканына,
«Бул адам акыл-ойго бышкан тура.

1685 Өлгөндүн орду толду уулу менен,
Жакшы жолго бет буруп калган экен.

Кудайга шүгүр дешим мага абзел,
Жакшы заң алат экен эңсеген эл.

Татыйт сыйга ак иши — Акдилмиштин
Көзүн табат тапшырган бардык иштин.

Жакшылыкка жакшылык кылуу милдет,
Жакшы иштин сыйы да арбын келет!

Ук сөзүн, бир адамдын кадыры бар,
Кадырлуу — эл баалаган адам алар:

1690 «Адам болсо ал сага — сен да адам бол,
Татыктуунун көрүүчү сыйы ошол.

Жакшылыкка жакшылыкты жасагын,
Ак жүргөндө чыга берет атагың!»

Элик аны барктап, сүйүп карады,
Атак-даңкы бардык элге тарады.

Эл оозунда, жакты жакшы мүнөзү,
Бүт ааламды жалт каратты бир өзү.

Курбулары урматташып табынды,
Бек ишинде акыл менен таанылды.

1695 Көңүл тили жөнөкөй баары менен,
Тил табышып, сый-сыпат иштей билген.

Көңүлчөөк, тили таттуу сүйлөгөндө,
Тартип түздү ичке, тышка — бардык жерге.

Арттырды чөйрөсүнө дос-тууганын,
Пайдаланды ишинде анын баарын.

Көп болсо кимдин тууган-дос, жөлөгү,
Ал күчтүү — бекем тоодой бар тиреги.

Белгиси кубат-күчтүн — тирек-жөлөк
Күчтүүгө — көп байлыктар өзү келет.

1700 Бактылууга момундук — чоң табылга,
Акылдууга — жөнөкөйлүк алтын сырга!

Акылдуу адам алтын сөз айтыптыр,
Акылдуу кеңеш болсо — ачылат сыр:

«Күттүрбөй дөөлөт сени калса басып,
Жөнөкөй жана адилет болгун жатык.

Эгер сага дөөлөтүң келсе күлүп,
Момун болуп, унчукпай карма билип.

Бакыттын тамыры көп, тарам-тарам,
Тамыры бекем болот момун адам.

1705 Жөнөкөй, момундарга — алкыш, урмат,
Жөнөкөйдө жакшы иштер бүчүр алат!»

Керкейгендин түбүндө жөнү жаман,
Кесир тилейт өзүнө андай адам.

Жакшылыктан табышкан бакыт, байлык,
Андайлар акылдуулар билип калдык.

Бул тууралуу ыр жазылган, оку адам,
Эске тутуп, өмүрүңө пайдалан:

Акылдууга жүз эсе керек бакты.
«Дөөлөт консо башына — наадан жакшы,

1710 Нааданга дөөлөт консо зыян болот,
Эстүүгө дөөлөт консо өсөт, толот.

Дөөлөт консо — акылсыз наадан барктуу,
Эстүүгө — жүз эсе да дөөлөт наркы.

Эссизге — дөөлөт консо кокус аган,
Кармай албайт көпкө аны наадан адам!»

Бул сөзгө дагы бир сөз кошумча бар,
Түшүнгүн маанисине, жакшы адамдар:

«Эстүүгө бакыт менен атак келет,
Өмүрү урмат-сыйда өтө берет.

1715 Болумсузга кут консо кармай албайт,
Учуп кетет таптырбай, бир күн турбайт!»

Сындады Акдилмишти, билди Элик,
Адилет иш бүткөрөт, калган көнүп.

Көкөлөтүп көккө да сынап көрдү,
Карабады көңүлүнө, жемеледи.

Анда ал, макталса да ишин тактайт,
А кийин жеме укса да ишсиз жатпайт.

Элик баалап, күнөөсүн өзү сезип,
Казна башчы койдурду болсун дешип.

1720 Аманат иш тапшырды аткара алчу,
Аманат иш кылганга жаным тартуу!

Акдилмиш дили да ак, иши жакшы,
Аны Элик күндө өзүнө жакындатты.

Түшүнүп өз ишине, так аткарды,
Тизмелеп бөлөк-бөлөк жазып салды.

Өтө сак, кыраакы да, этияттап,
Иштеп жүрдү милдетин өтө тактап.

Сөзүн ук, бир адамдын карып калган,
Өз милдетин так өтөп алкыш алган:

1725 «Киши үчүн алтын-күмүш кымбат, буюм,
А адам өзүн тыйган андан кыйын.

Адам болсо байлык деп жулкунбаган,
Андайга бүт ааламды тартуу кылам!»

Акылдуу бизди үйрөткөн акыл менен:
«Сөзүн ук сен адамдын дили кенен!»

Мындан да артыгыраак бир макал бар;
«Ишеним, сыймык үчүн жаным даяр!»

Адилет деп кимди айтат чыны менен?
Адамдык ак чындыктан ийилбеген!

1730 Кайраттуу эр киши деп кимди айтабыз?
Адилеттүү адамды кайра жангыз!

Кимдерди оозго алып алкайбыз биз?
Мартты — мактап, сараңды — жемелейбиз!

Ойлосоң — адамдарга катаал тагдыр:
Мүлк жыят — бирок көрбөйт пайда такыр!

Байыйм деп бирөө жүрөт дүйнө кесип,
Башкалар ажал издейт — деңиз кечип.

Айрымдар — казат тоонун аска бетин,
Кыдырып чарчабастан жердин жүзүн.

1735 Бири чыгат бийикке, кечүү табат,
Бири казып кудукту — сууну алат.

Бири — шилтеп кылычын жоодо жүрөт,
Бири — чыкпай үйүндө карып өлөт.

Бирөөлөр калпты айтат, кылат куулук,
Да бири — талап-тонойт, жасайт шумдук.

Бардык азап — тамагың, кийим үчүн,
Чогултсаң — пайдасы жок, бүткөн күнүң!

Акылсыз — жан түйшүгү — мунун баары,
Акылсыздар — болушат мал катары!

1740 Адамга акылы бар, кудай деген,
Кичине наны жетет өзү жеген.

Угуп ал бир акылман айткан сөзүн,
Өткөргөн бейкут жашап бүт өмүрүн:

«Мейли жат, мейли жүгүр — баары бекер,
Тагдырдын сага жазган өкүмү өтөр!»

Көңүл менен сөзүңдү туура карма,
Ырыскың түк кемибейт дайым анда.

Ким өмүрдөн издесе байлык, бакыт,
Кишиликтен чыкпасын туура басып.

1745 Эгерде бүт дүйнөнү алам десең,
Адилет, ак жашагың дайыма сен.

Жакшы айткан эс-акылдуу, чынчыл адам,
Чындык менен дүйнөнү колуна алган:

«Жетем десе байлыкка ченебеген,
Иши, сөзү адилет болгону эм.

А эгер бүт дүйнөнү алам десең,
Чынчыл бол дитиң менен, ишиң менен!»

Өкүмдар, өз элиңе акыйкат бол,
Акыйкатта жыргалдуу турмуш ошол!

1750 Адилет, туура чечкин бардык ишти,
Жолдошуң болсо экен кишиликтүү.

Акдилмиштин артты кадыр-бедели,
Элден чыкпай, мен кыйынмын дебеди.

Сынады Элик аны иште түрлүү,
Жактырып ар сапатын, ийди көөнү.

Акдилмиштин эмгегин баалап Элик,
Жактырды чынчылдыгын ал тең берип.

Бул сөздү бир акылман адам айткан,
Нааданым, чөк түшүп ук муну абдан:

1755 «Кулдарын бектер сынап көргөн жакшы,
Сыноо бүтпөй кызматка албоо — парзы!

Карап көрүп, кызматы жакса анан,
Жакшы болот кызматка дайындаган.

Бек кызматка, оюна толсо алчу,
Кулга — байлык, бектин го артат даңкы!»

Жакшы айтыптыр бир беги Ягмалардың,¹
Сөз мааниси — бүтүндөй акыл анын:

«О, бегим, ишти аткарат жөндөмдүүлөр,
Ишенип иштин көзүн билгенге бер!

1760 Ишинди жараксызга берсең эгер,
Күнөөнү жалгыз гана өзүңдөн көр.

Кудай берсе кутуң жанып жадырар,
Кызматчылар эстүү жандан табылар.

А эгер кырсык сага болсо энчи,
Кызматчың ишке чоркок болот дечи.

Жамандар иштин баарын булгап, бузат,
Өрт каптап өрүшүңдү, түтүн учат!»

Көтөрдү Акдилмишти Элик сыйлап,
Увазирлик иш берди, ага арнап¹.

1765 Бардык элди бийледі колу узарып,
Айтканы айткан болду, тилин алып.

Элик ага тапшырды чепкен, мөөрүн,
Ат берди, аяк берди — ачты көөнүн.

¹ Ошол доордо Кыргызстандын аймагында жашаган түрк уруусу.

¹ Кол жазманын 1738-бейитинде Акдилмишке увазирлик мансап берилгендиги айтылат. Орусча котормодо мындай учур көрсөтүлбөгөн.

Багыттап иши менен, сөзү менен
Элик ага бийликти берди кенен.

Ордонун улуу, кичүү адамдары,
Жүгүнүп, урмат кылат эми баары!

Сандаган кызматкерлер таазим кылып,
Алдына жүгүнүшөт башын уруп.

1770 Акдилмиш адилеттик иш жүргүздү,
Көңүлүн көптүн алып, сый бергизди.

Кайгы, кырсык арылтты эл башынан,
Жамандарды четтетти кууп улам.

Заң бекип, өлкө гүлдөп эл байыды.
Өлкө бек, эми Эликтин көөнү жайлуу.

Дос көбөйүп, азайды улам душман,
Кол узарып душмандын туусун жыккан.

Тынчтыкта, молчулукта жашайт Элик,
Жыргалды эли менен кошо көрүп!

1775 Мындай жакшы үзүрдү билим берет,
Билимдүү ишмер, адил киши делет.

Акылдуунун дайыма иши өрдө,
Акылсыздын ар дайым иши көрдө.

Акылдууга бакыт да төп келишет,
Адамга алган билим — бакытка эсеп.

Ыланын бир бегинин айтканын ук,
Сөзү анын өз сөзүңө негиз толук:

1780 «Акылсызга кокустан тийсе бийлик,
Өлкө онтоп, элге-журтка бөөдө түйшүк.

А эгер өкүмдарың болсо акылдуу,
Өлкө гүлдөйт — башына конуп куту!»

Эликтин жашоосу тынч, күнү жарык,
Жалынат кудайына алкыш айтып.

Сыйынат көккө сунуп эки колун:
«О, кудай, сен бересиң чындык жолун!

Сен мага билим бердиң, кубат бердиң,
Көзүмдү эми менин ача көргүн!

1785 Сен гана ак жолдогу жөлөгүмсүң,
Кубат бер, оор жүктү тартуу үчүн!»

Кедейлерге таратты дүйнө, малын,
Кудайына түздөдү пейли, арын.

Ушинтип күндөр өттү бакыт чачкан,
Кедей эл тегиз жырғап, байлыгы арткан.

Мындай бакыт жакшыга энчи болот,
Жамандыкка ким барса — ажал сорот!

Беги болсо адилет — эл бактылуу,
Эл бактысы — бек үчүн кубаныч бу.

1790 Жаман, жакшы — барары көр топурак,
Айланат топуракка — аты калат.

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

Элик бир күн Акдилмишти чакырды,
Суроо берди, айтып бүтүп акылды.

«Укчу, Акдилмиш, кайгың жок, азыр токсун,
Ата көрдүң, таалимин алган жоксун.

Атадан жаштайыңда жетим калдың,
Жаштарга жолу үлгү улуулардын.

Атаң сага окуу, билим бере албады,
Мен дагы үйрөтпөдүм, билем аны.

1795 Мынчалык даражага жеттиң кайдан,
Түшүндүрүп, жооп бер өзүң маган?»

«О, өкүмдар, — деди Акдилмиш, — Элин да,
Узак жашап, даңкың чыксын сенин да!

Кудай буйруп кулуна берем десе,
Ал көздөгөн жеткирет тилегине.

Бул тууралуу уккамын түркчө макал,
Айтыптыр көптү көргөн бир аксакал:

«Адам болуу кудайдын эрки менен,
Кудай берсе энчиңди табасың сен.

1800 Кудай кылса — адамзат кантип оңдойт,
Мындайда асман, жерден жардам болбойт.

Кудайым бардык жанга мээрим төксүн,
Ошондо тилегиңе сен жетесиң!»

Анан да ата алкышы болот жөлөк,
Уулуна дайым колдоп, мээрим төгөт.

Ата арбагы ар дайым таяп, жөлөп,
Даражага азыркы жетсем керек.

Жараткан жалгыз өзү кубат болду,
Байлыкты, акылды да берип койду!

1805 Элик колдоп, кырсыктан коргоп турду,
Көтөрдү, жакшы жолго мени бурду.

Бек кимге көңүл бөлүп, кылса ишеним,
Андайды бактысы артык, жолдуу дегин.

Бакка окшош карап турсаң адам жаны,
Гүлдетет жакшы кеңеш суудай аны!

Мол болсо сууга талаа гүлдөр өсөт,
Жыпар жытын аңкытып арбын төгөт.

Өкүмдар сөзү менен кул көңүлүн
Көтөрсө, кул аябайт бүт өмүрүн.

1810 Өкүмдар кур жемеге алса сөгүп,
Ачылган гүлдөй куурайт жашын төгүп.

Кулдарга кудай мээрин күтүү керек,
Кудайым — аччу эшикти ачып берет.

Бул тууралуу акындын айтканы бар,
Маанисин ошол сөздүн түшүнүп ал:

«Кулдарга кудай мээри сыйын төгөт,
Адилетти көрсөтүп, ак жол берет.

Бактылуу күндөр билим үйүн тиксе,
Кичине да чыга алат бийиктикке!».

Эликтин Акдилмишке
берген суроосу

1815 Кайрадан Акдилмиштен сурады Элик:
«Билимдүү өз билимин алды кантип?

Окуу менен акылын өстүрдүбү,
Болбосо төрөлгөнбү ал билимдүү?»

Акдилмиштин Эликке
айткан жообу

Айтты Акдилмиш ойлонуп жообун тактап,
«Айтууга умтулайын баарын баштап.

Кудайым ыйгарса ага акыл-зирек —
Окуганда болот ал жакшы тирек.

Окуганда, жакшы ойлор болсо жөлөк:
Зээри болсо — үйрөнөт, окуйт — билет.

1820 Окуу — бул көп билимге кепил келет,
Жакшы кызмат элдерге — илим берет.

Тагдыр акыл бербесе төрөлгөндө —
Тилегине жете албайт андай пенде.

Да бир сөз: уулум зирек болсун десең,
Жаштайынан окуткун тажабай сен.

Ким жашынан көп окуп билим алат,
Бойго жетсе тилеги орундалат.

Окууда тырышчаактык берет жемиш,
Илим, билим — дөөлөткө кенен өрүш.

1825 Илим, эрдик — күчтүү да окуу менен,
Акыл оюң — бир болот төрөлгөндөн.

Бул тууралуу бар экен түркчө макал,
Пайда тиер, ошону эсиңе ал:

«Окуу сага берет билим — парасат,
Акыл-эсти кошо албайт карасак.

А акыл, кудай өзү сага берген,
Күч алат, тазаланат окуу менен!»

Акыл сөзсүз, энчиси кудайымдын,
Акыл көптү адамга берери чын!

1830 Акылдуу бардыгынан бийик турат,
Көп санаттын үстүнө акыл чыгат.

Наадандарды адам деп айтып болбойт,
Айткандары көңүлгө такыр толбойт!»

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

«Түшүндүм, — деди Элик, — айтканыңды,
Жооп бер, дагы менде суроо калды.

Акылды сен окуудан айрып бердиң,
Айтчы, акылдын милдети кайсы экенин?

Акыл кайдан башталып, кайдан чыгат?
Акыл качан жетилет? Кайда тынат?

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

1835 «Акыл — чоң баа, эстүүнү кудай колдойт,
Мындан артык энчини эңсеп болбойт.

Адамдын акылдары мээде болот,
Асыл нерсе ар дайым башка конот.

Акылы адамзаттын бекем кишен,
Чындык менен адепти кармап жүргөн.

Кудайым кулдарына тандап алган,
Билимден — тил, оюна кишен салган.

Билимдүү — тирүү, өлүк — билимсиздер,
Билимсиз билимдүүгө теңеле көр.

1840 Түшүнгүн: караңгы үй — адам деген,
Жарык күн ага келет билим менен.

Жакшылыкты бир гана акыл берет,
Билимден — урмат, атак кошо келет.

Ушул эки сапатта — улуу маани,
Жакшылыкка алпарчу багыт дагы.

Акылы адамзатты малдан бөлөт,
Дүйнөдө — акылга эмне туура келет?

Бул сөзүмө бир макал келгенсийт эп,
Акылдуу макалдардын пайдасы көп:

1845 «Адамды айбандардан айрыйт акыл,
Билими артык болсо — ошол асыл.

Акылдуу бол, айбанго деп атанба,
Акыл-эске — сөз турсун, бир катарда!»

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосун*

Элик угуп бул жоопту, айтты дагы:
«Жооп берчи бир сөзгө эми жаңы.

Акылдын сапаттарын толук айтчы,
Бул сөздө негиз кайсы, маани кайсы?

Маңызы мунун эмне, баркы кандай,
Жашы канча, жана да, наркы кандай?»

АКДИЛМИШ ЭЛИККЕ АКЫЛДЫН МААНИСИН АЙТАТ

1850 Айтты Акдилмиш: «Акыл-кубанч негизи,
Акылдуу адилет да байлык ээси.

Жаш болсо да, жакшы иши андайдын,
Иши менен жакшы атанат ал дайым.

Жоомарттын дили да ак, токтоо дагы
Эл менен мамилеси орундалуу.

Кайрылса кайда болсо — иши бүтөт,
Сүйлөсө сөзү орундуу — ойго жетет.

Маңдайы жарыктардын — иши жарык,
Сүйлөшкөндөр калышат курсант алып.

1855 Акылдуу жакшы жолду таба билет,
Керегине тартынбай таамай кирет.

Түшүнбөстү тез эле түшүндүрөт,
Кандай түйүн болсо да чече билет.

Оңду, солду, алды, артын — таамай көрөт,
Баарын билип, баарына мөөнөт берет.

Учканды илип, качкандарды куткарбайт,
Кыйшыкты оңдоп, сыныктарды тез жалгайт.

А акмактар акылды эңсеп айтат кеп:
«Акмак башка акыл качан токтойт?» деп. —

1860 Койбопсуң кешигиңден чымчым берип,
Акыл жокто, чынында жүрөк өлүк!

Акыл — чырак күүгүмдө, сокурга — көз,
Денеге — жан, үндөбөс дудукка — сөз!»

Акылдуу ага арнаптыр мактоо сөзүн:
«Досумдун, бардыгына — негиз өзүң.

Чынчыл акыл ийилбей дайым түптүз,
Түз болот дал ошондой адилет иш!»

Акылдуунун эң таанымал мөөрү бар:
Илим, билим токтотпой илет алар.

1865 Акылда жакшылыктын башталышы,
Өзүндө баары түгөл, баары жакшы.

Билимдүү өзү жоомарт, тили чынчыл,
Бардыгын орду менен жасайт ушул.

Шашылбайт, салмак менен ишин баштайт,
Эң алгач баарын ойдо бүтөйт, тактайт!

Жаштар да, ишин билсе, баалап аны,
Айтышат бүт арманын элдин баары.

Сен дагы бул сөздөрдү ойлонуп көр,
Түшүнсөң — жакшы ойлору көмөк берер:

1870 «Жигит бар өзү токтоо, жүрөгү ак,
Билимдүү кайда болсо — ошого чап!

Жашта сүйүү, карысында — мархабат,
Жүргөн жакшы акыл жүгүн аркалап!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

Кубанды бул сөздөрдү Элик угуп:
«Акылдуу, билимдүүсүң, дилиң улук.

Кудайым сага мээрин аябаптыр,
Өзүңдү бир кудайым мага арнаптыр.

Жүктөрүм оор, элдин жүгү ырыс, туум,
Ден соолугу чың болсун жардамчымын.

1875 Жакшылык деп жүргөндүн, — жүгү кыйын,
Көтөргөндүн колунда — жакшы жыйым.

Жүгүмдү алсаң мендеги — дөөлөт келет,
Ишиң менен көмөктөш, байлык берет.

Кудай берсе өзүмө кубат-күчтү,
Кайрырмын үч эселеп кылган ишти.

Мен билем кызматыңда ак дил, таксың,
Аракетин жасаган — мага урматың.

Адал иштин бар болушу өзгөдөн,
Өзүн эмес, бек пайдасын көздөгөн.

1880 Кызматкер айткан сөзүн баамдачы,
«Кызматкер жакшы болсо — беги барктуу!»

Бек кубанат, жүзү жарык шаттанып,
Кызматкери ишин турса аткарып.

Эстүү кулу бектин оюн так билет,
Бек ошондо жыргал доорун шат сүрөт.

Кызматкери салмагын жүктүн алат,
Бегине жакшылыктын жолун салат.

Мындай кулду бек өзү тапкан болсо,
Кудай ага ак жолун бергени ошо.

1885 Бектери бүт дүйнөнүн мурда өткөн,
Андай кулду эңсешип өтүп кеткен!»

* * *

Аалам калкы бактылуу жашап бүтүн,
Эликке дуба кылат арнап кутун.

Алыскы, башка жактын элдери да,
Көрсөк дешип самашып келди буга.

Жылдар жылга, күндөр күнгө алмашты,
Элик бийлеп адилет, бак жалгашты.

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

Бир жолу Акдилмишке Элик айтты:
«Ойлонуп, берер жообуң билип айтчы!»

1890 Белгилүү денеде бар жети мүчө,
Ар биринде милдет бар өз-өзүнчө.

Эмне экен көңүл-кубанч, көз-кубанчы,
Экөөнөн мага керек үлгү кайсы?»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Айтты Акдилмиш: «Жүрөктүн — кубанычы,
Кол жетпеген дүйнөгө болот арзуу.

Арзыганын бир көрсө — көз кубанат,
Көксөгөнүн колго алса — жүрөк канат!»

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

Элик деди: «Акдилмиш, айтчы мага,
Сүйүүнүн белгилерин бирден сана.

1895 Сүйөмүн деп далайлар төшүн урат,
Мындай иштин артында эмне турат?»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Айтты Акдилмиш: «Урматтуу, кутман Элик!
Сүйгөндөр дароо тааныйт жүзүн көрүп.

Бардык нерсе көзгө жакшы көрүнөт,
Сүйгөнүңдү жүрөк сезет, билинет.

Билгиң келсе сүйөрүн же сүйбөсүн,
Сурап көргүн жүрөгүңдөн сен өзүң.

Сүйүшкөндүн жүзүндө белги болот,
Көздөр көзгө чагылса билип коёт.

1900 Бул тууралуу бир акын сөзүн айткан,
Окуп билгин маанисин, акылдуу жан:

«Сүйүшкөндөр кимдигин — жүздөрү айтат,
Сүйлөшсө, жашыра албайт — сөздөрү айтат!»

Сүйөрүн же сүйбөсүн келсе билгин,
Билесиң, бир тигилип кара жүзүн!»

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

«Түшүндүм, — деди Элик, — эми баарын,
Жооп бер башка суроо сага айтайын.

Керектүү сөз сурайын дагы сенден,
Айтып бер, акылдуусуң сөзгө кенен.

*Акдилмиштин Эликке
берген жообу*

1905 Деди Акдилмиш: «Ардактуу, кутман Элик,
Бектерди билимдери даңктайт бийик.

Бектин өзү акыл, билим ордосу,
Кулдун сөзү — кургак сөздүн жоргосу.

Суроо — оңой, жооп табуу кыйын да,
Куду Эликтей билим керек чынында.

Эликке оңой болду, мага — татаал,
Ырайым кыл, Элигим, болбо катаал!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

«Сураганга, — деди Элик — оор болот,
Билбегенин сурашат боолголоп.

1910 Демек, мен сурап жатам, — айып көрбөң,
Мен сурайм, бере турган жооп сенден!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Айтты Акдилмиш: «О, Элигим, тирегим!
Сүйлөгөндөн тыңшоо жеңил билемин.

Сүйлөгөн — өзүн кыйнап отко салат,
Уккандар — жаны жырғап сергип калат.

Баалачы, айткан сөзүн сынчы адамдын;
«Сөздү азайтып, көп болсун тыңдаганың!»

Тыңшагандар — жакшы ойдон акыл табат,
Сүйлөгөндөр — сөз издеп куру калат.

1915 Жакшы сөздөн бир сүйүнөр кулагың,
Куру сөздөн билбейм пайда чыгарын.

Көңүлдө сөз катылган алтын болот,
Көп сүйлөсө жез тыйындай баркы оңот.

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

Элик айтты: «Эң туура айткан жообуң,
Бакыт аттуу байланган курдуу болдуң!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Айтты Акдилмиш: «Урматтуу Элик, кутман,
Мага жагат кулдук ат өзүм туткан.

Бегине кызмат кылуу кулдун иши,
Жеткенче аракетин, кубат-күчү.

1920 Билгенимди айтайын — эгер уксаң,
Билбегеним — кечиргин, Элик кутман!»

БЕККЕ ЫЛАЙЫКТУУ БЕКТИН КАНДАЙ БОЛУШУ КЕРЕКТИГИ ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Элик айтты: — Көңүлүңдү бурайын,
Сенден азыр бул суроону сурайын:

Кудайым жаратыштыр элдин баарын,
Улуу, кичүү, жакшы да жамандарын.

Акылдуу, акмактары, бай, кедей бар,
Илимдүү, билимсизи, момун, куулар.

Баарысын башкарчу бек кандай болот,
Даңкы артып — хан ордосу кантип толот?

1925 Өлкө гүлдөп, эли жыргап дагы да,
Даңкы чыгып, өссө адам саны да.

Казынасы күмүшкө толуп турса,
Күчүнө душмандары кулдук урса.

Чындык менен, заңы төп келсе дайым,
Чериги күчтүү болуп турат дайын.

Бектин даңкы бүт ааламга тараса,
Күндөн күнгө мөмөлөп бакыт артса.

Өлгөнүнчө жашаса жыргап күлүп,
Бийлик кылса бир гана өзү билип?»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

1930 «Түшүнчү, кутман Элик, — деди Акдилмиш, —
Кыйын суроо, оор го айтып бериш.

Бектин ишин дайыма бектер билет,
Заң жакшысын жаратып алар берет.

Энеден бектик үчүн төрүлүшкөн,
Бул ишти алар окуп үйрөнүшкөн.

Кудай кимге башында берсе бектик,
Жүрөгүнө жаратат адилеттик.

Бек кылып жараткан соң кудай аны,
Акыл, билим андайга кошот дагы.

1935 Бектин жолун — дайыма бектер билет,
Бек болуучу адамдар тез үйрөнөт.

Мен эмес, мындай ишти Элик билет,
Атасы бек болучу, өзү да бек!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

Туура сүйлөп, жыпардай ой чачканың,
Деди Элик: Баары чындык айтканың,

Иш кылган дайым иште сүңгүп жүрөт,
Жаман, жакшы экенин — көргөн билет.

Мен иштедим — сен көрдүң натыйжасын,
Билишет башкалардан иш пайдасын.

1940 Кудай сага акыл-эс берди арбын,
Билимди да үйрөнүп жакшы алдың.

Кызматка киргениңде кичине элең,
Ак, караны тааныдың иш үстүнөн.

Жакшы окуп бардыгына жетти колуң,
Берилген жалгыз мага ишиң, оюң.

Ишенгенге айтат ар ким жан сырын,
Ишенгендер башын саят, бар чыным.

Дил-оюң ак, ишенемин, сырдаштым,
Сен да ишенип, үнсүз карап турбассың.

1945 Ишенимдүү киши айткан сөздү унутпа,
Ишеним — адамдарда эң ыйык да...

«Акылдуулар макташкан ишенгенин,
Ачык туткан андайга жүрөктөрүн.

Жакшы достон айрылба, карма бекем,
Мени ушундай акылга үйрөтүшкөн!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Акдилмиш дейт: — Элге өкүмдар, дабасың,
Узак жаша, даңкың ташып тарасын!

Бек болушка татыктуу адам керек,
Күчтүү, чапчаң, сабырдуу баатыр жүрөк.

1950 Атасы бек болгондун — уулу да бек,
Теги бектер — бек болот өзү демек.

Андайга акыл менен билим керек,
Жакшы мүнөз, жылдыздай жанып келет.

Эл башкарган бек болсо билими мол,
Ишин иштейт ой менен орундуу, зор.

Бектердин өзү да бек, билими бек,
Бектердин көп нерсени билгени эп!

Акылдуу, эстүү болуу — эң чоң көмөк,
Билик менен эстүүнүн душманы көп.

1955 Айтканын акылмандын тыңшап укчу,
Көптү көргөн адамдын ою мыкты:

«Бек болсун акылдуу да, кыраакы да,
Бөөдө кырсык кокустан баспайт анда.

Сандаган жакшы сапат ага лаазым,
Ошондо атак-даңкың чыгарасың!»

Улуу адамдын баарысы дүйнөдөгү,
Акыл менен даңк алган, билгин эми!

Уругу жакшы болсо уулу жакшы,
Жакшылар дайым төрдөн орун алчу.

1960 Бек даража ыйык да — абийир менен,
Бектин наамын жакшылап тутканы жөн.

Баатыр — башчы дайыма элге керек,
Ыйык иште — иши да улуу делет.

Өтүкендин¹ бегинин айтканын ук,
Көптөр анын баалаган сөзүн угуп:

¹ Монголиядагы жердин аты.

«Адилеттүү башчы керек эл-журтка,
Калкы үчүн түшүп чыгаар туюкка.

Элге жак, акыл эстүү, жоомарт болсун,
Ардакталып айкөл деген атка консун.

1965 Аларды ак көңүлү жетелесин,
Жакшы заң, абийир, чындык көкөлөсүн!»

Жакшы бектер — элине болот башчы,
Уругу анын тектүү — жолу жакшы.

Ар ишти көзүн билип баштоо керек,
Андай иш натыйжалуу оңой бүтөт.

Элди да билим менен башкаруу жөн,
Билимсизди эл тыңшап угат бекен?

Бек — жаңылса, анда анын куту качат,
Бийлиги кулай баштайт, — дарыла бат.

1970 Ал кеселди дарылайт илим, билим,
Акыл табат айыкпас кесел жигин.

Бек болсо — акылдуу да, билимдүү да.
Кесел кетип, жайына келет анда.

Эгер бек билимдүү да, эстүү болсо,
Эки дүйнө даңкы ашат дал ошончо!

Эки дүйнө даңк алган эстүү адам,
Даңкы да, бакыты да татыйт аган.

Бул тууралуу акындын таамай сөзү,
Айтылган, түркөйлөрдүн — кулак, көзү:

1975 «Бакыт издеп тайгак жол жүрбөгөн ким,
Бакыт сүйүп, кырсыкты билбеген ким?

Ким март болсо, дүйнөдө бактылуу ал,
Бирин берсе, ал дароо миңин алаар!»

Бек болсо пейли түз да, чынчыл дагы,
Өмүр бою бейпилдик коштойт аны.

Бирөөгө кудай берсе асыл мүнөз,
Жакшы сапат жана да чоң акыл-эс,

Андайга байлык келет көтөргүс жер —
Өзүң алгын, кааласаң бөлүшө бер!

1980 Кудай берсе кулуна — байлык, бакыт,
Бардык иши жарашат ашып-ташып.

Миң-миңдеген сапаттар керек бүтүн,
Бүт дүйнөнүн элдерин бийлеш үчүн.

Жакшы иш жасап адамга болгун ийги,
Ал анын — ичер ашы, кийер кийми.

Кудай берсе кулуна мүнөз осол,
Жебе менен тешилип өлгөн ошол!

Эгер бекте бар болсо жаман адат,
Андайдын иши чала, арам — тамак!

1985 Бек болсун такыбаа да, сарамжал да,
Камкор да, — келечекки урпактарга.

Сак кишилер дайыма коркок келет,
Жүрөк корксо — иштеген иш адилет.

А эгер боло албаса бек адилет,
Калайыкка пайдасы жок да демек.

Сак болсо башкарган бек, сонун экен:
Ал тизгинин бийликтин кармайт бекем.

Кыйындыктан чыгарган акыл иши,
Өкүмдарга эң керек билим күчү.

1990 Ишти аткаруу — энчиси акылдуунун,
Наадандарды жумуштан алыс куугун.

Билип ал: ташбоор адам сокурга тең,
Ташбоорлукта — акыл-ой болот бекен?!

Сөзүн ук эл башкарган өкүмдардын,
Көп көргөн токтоо, сылык ою алтын:

«Кимде эгер акыл болсо, таасын билим,
Ошону адам дегин, мактап жүргүн.

Кимде болсо акыл да, илим-билим,
Кичисин зор, жаманын — жакшы дегин!»

1995 Акылдан элге жыргал — бакыт келет,
Акылдууну даанышман атоо керек!

Шашмалык, жеңил ойлуу — кырсык жыят,
Бек үчүн шашма болуу — жеткен уят.

Шашмалык, акылсыздык, текебердик —
Буларды акмак, наадан жандан көрдүк.

Шашмалык — бышпаган иш, чийки талап,
Бышпаган аш адамды оору кылат!

Бардык ишти, ойлоп иште сабыр кыл,
Шашма болсоң ишиң бүтпөйт, угуп тур.

2000 Ач көз болбо, абийирди бийик карма,
Сөздө, иште адилет болгун жанга.

Тойбос болот өмүрдө ач көз киши,
Сугалакка тардык кылат дүйнө жүзү.

Ач көздүк — кесел болот айыкпаган,
Дүйнөдө эмчи күчү жетпейт аган.

Ач калганга аш берсең — карды тоёт,
Ач көздөрдү тойгузар өлүм болот!

Ач көздөрдүн ичинде байы болбойт,
Дүйнөнү бүт жесе да карды толбойт!

2005 А бектер абийир менен болот бийик,
Абийирдүү иш ар дайым келет жүрүп!

Абийири бар адамдар таза сүттөй,
Уятсыздын иши да калат бүтпөй.

Жараткан кимге абийир, берсе уят,
Андайга сансыз байлык сыйлык кылат.

Жаман иштен сактаса абийир сактайт,
Жакшы ишке баштаса абийир баштайт.

Адамды булар оңго сүрөп турат,
Жакшы ишти жасоого көмөк кылат.

2010 Ак болсун жүрөгүң да, сөзүң дагы,
Эл байлыгы, түркөгү мунун баары!

Эгер болсо өкүмдар кыянат жан,
Эл тагдыры анда эле оор абдан.

Бегинин иши, сөзү болсо кургак,
Ал элдин куту качат, турбайт жыргап.

Сөзгө турбас бегинден үмүт этпе,
Өмүрүң коркунучта, кырсык — бетте.

Бек болсун — сак, жигердүү, токтоо, кайрат,
Шалаакылык — кырсыкка алып барат.

2015 Бектерде эки нерсе болсун дагы:
Бири — тартип, бири — сактык — өлкө камы.

Бек сак болсо, бийлиги анын күчтүү,
Душманы башын ийип, тизгинделүү.

Эгер бек жакшы тартип түзсө колдоп,
Ал жерде өлкө гүлдөп бейиш болмок.

Эки нерсе мына ушул бийликке тең,
Эки нерсе тең болсо бектик бекем.

Сактык менен жоонун мизин кайтарган,
Угуп көрчү баатыр кандай айта алган:

2020 «О, бектер! Эгер жакса Элик камы,
Кошулуп күчөткүлө силер да аны.

Бектердин иши менен бийлик турат,
Жалкоо болсо, бектери калат кулап!»

Сак болгун, — баш көтөртпө душманыңды,
Тартиптүү, бейпил кылгын турагыңды.

Бек күчүнө эки нерсе зыяндуу,
Ийри жолго түз жолундан бурат бу.

Эки нерсе — шалаакылык жана эзүү,
Экөө менен бек элин бузат дечү.

2025 Душманыңды бек кармап турам десең,
Көз, кулакты дайыма сак карма сен.

Камкор бектер душманын жексен кылат,
Шалакылар — өлкөсүн жоюп тынат.

Шалакы бек бир да жакшы иш кылбайт,
Шалакы бек — бек болуп көпкө турбайт.

Шалакыга — сак болуу жайылган тор,
Бейгам болсоң — тосулат жеңишке жол!

Душманы кол көтөрбөйт, сак болсо бек,
Кол көтөрсө — акыл-билим болот жөлөк.

2030 Бийликти, зомбу, эзүү кармай албайт,
Күчтүүнүн зордугуна эл чыдабайт.

Угуп ал акылмандын айткан сөзүн:
«Башкара албайт узакка залим элин!»

Зомбулук — өрттөп кетер кызыл жалын,
Заң — болсо, жер көгөртөр суусу анын!

Эгерде көпкө бийлик кылам десең, —
Тартип чыңоо — биринчи милдет де сен.

Заң болсо, өлкө гүлдөйт, дүйнө гүлдөйт,
Зордукта — өлкө, эркиндик жашоо билбейт.

2035 Залим күчү далай ордо, шаар бузду,
Антсе да ачкалыкта өмүрү учту.

А бектер, тартип билген, көңүлү ак,
Байыртан бийлик менен келе жатат.

Кутман Элик! Баарынан да уят ушу,
Бектердин эң жаманы — жалганчысы.

Бек болсун иште дагы, сөздө да түз,
Андайга эл ишенет, оңолот иш.

Калпычынын иштеген иши калпыс,
Жалганчылар — алдамчы, жүрбөйт ансыз.

2040 Угуп ал, айкөл жандын айтканы ушу,
Айкөлдүк — ар сапаттын туу чокусу:

«Жалганчынын ниети кара болот,
Жүргөн жери оңолбой кырсык толот.

Алдамчыдан ишеним күтпөй жүргүн,
Жолотпогун жаныңа алыс сүргүн!»

Адам болсо, тайманбас, баатыр болсун,
Кайрат менен кыйратып жеңсин жоосун.

Баатыр болсун тартынбас аскер башы,
Суу жүрөктөр кайратты алса жакшы.

2045 Коркокторго тайманбас болсо башчы,
Коркок дагы тайманбас кайрат тапчу.

Буга бир төмөнкүдөй далил сөз бар,
Бул сөздүн түп маанисин түшүнүп ал:

«Иттерге башчы болсо баатыр арстан,
Иттер да арстан болот андан ашкан.

Арстандарга ит башчы болор замат,
Арстандар итке окшоп үрүп калат!»

Бекке дайым ак көңүл болгон жакшы
Пейли — ак да, ишинде салабаттуу.

2050 Бек март болсо, анда анын даңкы чоң,
Даңкы чоң бек — душманына баркы чоң.

Анда анын улам толуп аскери ашат,
Аскери күчтүү болсо баарын табат.

Эсиңе тут жеңгердин не дегенин:
«Олжо тапсаң — сыйлыкты арбын бергин!»

Жегиз, ичир мансабын талдабастан,
Олжон бүтсө — чапкының кайра баштан.

Март баатырдын олжо-мүлкү жолунда,
Ылаачындын алар жеми колунда.

2555 Колдо курал турганда адам баатыр,
Олжосуз каламын деп коркпойт такыр!»

Жеңишчил акылман бек байлык табат,
Аскер болсо — олжону өзү алат!

Эл коргоого жер майышкан кол керек,
Кол кармоого дүйнө — курал мол керек.

Элиң байбы, эл кошкон киреше көп,
Эл баюуга жакшы заң, тартип керек!

Таянчтын бири кетсе, баары кетет,
Төрт таянч тең куласа, бийлик бүтөт.

2060 Бектерге алыс болчу беш нерсе бар.
Аларсыз бектин даңкы кайдан жанар.

Бири — шашма, экинчиси — сараңдык,
Үчүнчүсү — залымдик да, наадандык.

Төртүнчүсү — бузуктук, кежир болуу,
Бешинчиси — калп айтуу, чоң уят бу!

Бектерге бузуктуктан качуу керек,
Атак-даңкы ошондо өсүп-өнөт.

Эң жаманы баарынан — өжөр делет,
Өжөрлүктүн аягы абийир төгөт.

2065 Акын айткан буларды бир аз бөлөк,
Түшүнгүн — акын сөзү таамай келет:

«Өжөрлүк — оор жүктөй артка тарткан,
Өжөр дейт кырчаңгы эшек — илкип баскан.

Өжөрдүн зыяны чоң душмандан да,
Бар бекен айырмасы буларда анда!»

Эгер Элик көп жерди ээлейм десең,
Үч нерсени так аткар дайыма сен:

Оң кол менен душманды алсаң талап,
Сол кол менен олжону кенен тарат.

2070 Бардыгын ширин сөзгө алгын анан,
Улуу, кичүү — муюшат баары саган.

Мунун баары бектикте керек, Элик,
Ошондо эли баалайт, даңкы кеңип!

Анан да жумшак болсун, ырайымдуу,
Бардык жерде кармасын так ушуну!

Дили ак, болсун дайым колу ачык,
Сый берсең ченебестен салгын чачып.

Эгерде бекте болсо бул сапаттар,
Жолобой алыс куулат арамдыктар.

2075 Мындайга эли берет даражаны,
Эл тандаган адамда кемтик барбы.

Анда ага аалам эли башын ийет,
Андай бек баарын бийлеп доорон сүрөт,

Кууп чыгат текебер, зулумдарды,
Экинчи келбес кылып мындан ары!

Акылсыз, уятсыздык, шашмалыктар,
Жакшы адамда түк болбойт бул сапаттар.

Жаман менен бек адам дос болбосун,
Жакындатсаң — кырсыктан оңолбойсуң.

2080 Бекти ак, кул-кутанды кара десең,
Ак-кара жакындашпайт, алыс өтөт.

Эгерде жакшы өкүмдар болом десең —
Бек карма жол-жобонду дайыма сен!

А эгер бектин иши кара болсо,
Жамандардын ичинен жаманы ошо.

Бек болсун өзү сылык, турсун күлүп,
Орто бойлуу — анан да ою күлүк.

Жылдыздуу адамдарды баары сүйөт,
Баары карап, көз тоёт, бүт жүгүнөт.

2085 Душманын тартынбастан катуу согот,
Көзү менен от чачкан алып коёт!

Зуңкуяп узун болсо ал да оңбос,
Корто болсо, анда да көзгө толбос.

Бойлордун эң жакшысы — орто бойлуу,
Андайлар көзгө толум, терең ойлуу.

Көптү көргөн адамдын айтканын ук,
Башынан көп өткөргөн ошончолук:

«Кортолор, сымбаты жок, туталангыч,
Туталануу — кырсыктын жолу жалгыз.

2090 Орто болсун бардыгы — дене, боюң,
Ишиңди орто карма, болот сонун!»

Бек качсын шарап менен бузуктуктан,
Бул экөө — бактыңды кууп чыккан.

Мындайга бек — өкүмдар жакын болсо,
Анда элине эң кыйын — азап ошо.

Өкүмдар кумар ойноп кетсе дайым,
Элин бузуп, тилемчи болгону анын.

Өткөрсөң бектик ишти — кайрып болбойт,
Учуп кеткен чымчык да кайра конбойт.

2095 Акылдуунун сөзүн ук нааданга айткан,
Жемелеген кайткын деп ичкич аттан:

«Аракеч — кулкунундун кулу болдуң,
Мойнуңа тилемчилик минет, койгун!»

Кедей ичсе түгөтөт өз тапканын,
Бектер ичсе — ач кылат элдин баарын.

Байлыкты шарап жутат — кайтпас душман,
Ичкенди чырдаштырып, мушташтырган.

Ичип алган ажырайт акылынан,
Акылсыздар — акылман болот кайдан?

2100 Жакшы адамдын айтканын угуп алгын,
Пайдасы көп, ичкичтер, сага анын:

«Ичип алсаң — адамдык унутулат,
Айбандыгың ачылып тышка чыгат!»

Ичимдик канча жаман ишти баштайт,
Канчалык жакшылыкты кууп таштайт!

Эгерде бек баштаса кумар, шарап,
Өлкө иши өөрчүбөй сыртта калат!

Бузуктуктун чуусунан — бакыт качат,
Бек бузулса — өзүнө өлүм, уят!

2105 Бакытты түзүп негиз турган ушу;
Жакшы иштер — жакшылыктын таянычы.

Бек болсо — бузук жана ичкич куйту,
Эли анын бүт шалакы, ыйкы-тыйкы.

Кемчиликте четтетип бек күрөшөт,
Бекте болсо кемчилик — ким кой дешет!

Таза суу — кир кетирет жууса, бул чын,
Чыла менен эмнени тазалайсың?

Эмчи сага оорусаң дары берет,
Эмчи ооруса, анда аны кимдер көрөт?

1201 Бекте болсун, татыктуу эң көп сапат,
Анда эли — бек артынан сапар тартат.

Эгер бектер заң, тартип турса тутуп,
Анда элинде сакталат салмактуулук.

Бул сөздү төмөнкү ыр коштоп турат,
Түшүнгүн, түп маанисин ойлоп, сурап:

«Өкүмдар тандап алса кандай жолду,
Элдин да ошол болот баскан жолу.

Өкүмдар жакшы жолго түшкөн болсо,
Элдин да жолу жакшы болгону ошо!»

2115 Дагы айтаарым, текебердик эң жаман,
Текеберлер — ак жолунан адашкан.

Бектин баары аты чыгып даңкталган,
Бой көтөрбөй элин жакшы башкарган.

Сөзүн ук, көптү билген бир адамдын,
Түшүнгөн көптү көрүп, билген баарын:

«Бектин баары, текебер, бой көтөргөн,
Акыр түбү элине жек көрүнгөн!»

Жөнөкөйлүк энчисинен калбаган,
Текебердик жакшылыкка барбаган.

2120 Текебер, бой көтөрмө — жүрөгү муз,
Жөнөкөйлүк көңүлдү көтөрөт жүз.

Бек болсун жөнөкөй да, жүрөгү ак,
Ташта оюнду болбосо мындай сапат!

Бек болсун эң жөнөкөй, ачык мүнөз,
Кечиримдүү, сактабас ичке кек эч.

Ишенимдүү — ишке да эң жөндөмдүү.
Боорукерлер дайыма ишенимдүү,

Эл башчысы болсун элге дайым камкор,
Боорукер өз элине болсун ошол.

2215 Камкордук, адилеттен атак алат,
Каалаган максатына түп-түз барат.

Камкордукту билбеген өлүккө тең,
Эки дүйнө алкоосуз өтөт экен.

Элине камкор болуу, бийлик камы,
Чечкиндүүлүк — чынында бийлик жаны.

Бийлик менен тартипти түзөт бектер,
Бийликтин күчү менен корголот эл.

Бул сөзүмө бир далил мына бул ыр,
Далил — деген бүт иштин өзөгүдүр:

2130 «Келишкен ордо-сарай — бийлик көркү,
Күчтүү бийлик — ал улуу элдин эрки.

Бийликтин күчү менен кемтик толот,
Баш-аламан, козголоң бүт токтолот!»

Түркүгү өлкөнүн да, сөздү уккан,
Эки нерсе, эки тамыр, эки устун:

Ак саясат — бул анын биринчиси,
Экинчиси — тартиптүү аскер иши.

Анда эл саясатка башын урат,
Аскер да камкордукка дайым тунат.

2135 Бул экөө тең болсо эгер бегинде,
Эркин жашап, бейпил турмуш элинде.

Эл жүдөсө, кээлери кайыр сурап,
Бийлигиндин тиреги кулайт урап.

Бек аскерин турбаса таптап, сынап,
Дат басып, кылычтары иштен чыгат.

Күчтүү болсо куралы — өкүмдар бек,
Курал кетсе жанынан кулап кетет.

1240 Кылыч менен айбалта өлкө чеби,
Бийлик күчтүү — куралдуу болсо беги.

Айтканын укчу дүйнө өкүмдары,
Душманын талкан кылган курч куралы:

«О, өкүмдар, эл бийлеп, эл сактаган,
Ашка ууккан адепсиз соргок жаман.

Айбалта, кылычтарды бек кармагын,
Кылыч колдо турганда — бейпил жаның.

Кылыч чыкса, жооң бүгүп жасканат,
Кынга кирсе, сени карай аттанат.

2145 О, бегим, кылычыңды жакын карма,
Кайгы жок, баары ордунда — болот анда!»

Айтты Акдилмиш: «Улуу Элик, адил эр,
Бийлик жүгү өтө оор, байкап көр.

Эл башкаруу — оңойбу, кыйын жумуш,
Тентектерин тартипке салып туруш.

Кубанчы аз, кууратып өтөөрү көп,
Алкышы аз, ар дайым кекээри көп.

Кай тарапка караба — коркунуч бар,
Күтсөң да чанда болот — кубанычтар!

2150 Душманың — көп, тилектеш тууганың — аз,
Коогасы көп, кол созуп турганың — аз.

Алдамчы, абийрсиздер — жүрөт шимшип,
Абийрсиз адам сага — кайра түйшүк.

Карасаң кай тарапты — кооп күчөйт,
Коркунуч кайда болсо — ишиң бүтпөйт!

Акыл сөздөр тизилген ак берметтей,
Угуп алгын жакшылап аны беттей:

«Ээ Элигим, мойнуң кылдай, башың чара,
Бул турпат, көрктү бербейт такыр сага.

2155 Өкүмдүрда түйшүктөр толуп жатат,
Жашырын арамза-айла — катар басат!

Бийлик кылат өкүмдар камкор болуп,
Жаңылдыңбы баш кетер тоголонуп.

Камтыйм десең бүгүндү, эртеңди да,
Буларды дайым туткун көңүлгө анда:

Кудай де, сөздө, ойдо болсун чындык,
Ар иште кудайыңа ургун кулдук.

Буйругуна кудайдын моюн сунгун,
Кызмат кылуу — милдети ар бир кулдун.

2160 Эл менен жумшак болгун, көңүл ачык,
Себебин өзүң тапкын, калбай шашып.

Жакшылык кыл адамга, зулум болбо,
Боорукер бол, залалга эч жолобо.

Ошондо сенде байлык бүт биригип,
Жашай бер, каалаганча ойноп-күлүп!

Ажал келсе — болгунуң үмүткө бай,
Жакшылыкка жакшылык берет кудай!

Бүттүм сөздү. Элик өзүң тыңдагын,
Мына ушул, бек жөнүндө сырларым.

2165 Адамды бул иштерди так аткарган,
Эл башкартып, бүт жерде бек аташкан.

Андай адам элдерге жакшы башчы,
Жалпы эли жакшылык, мээрим тапчу.

Көңүл бур акылмандын айтканына,
Көпкө таалим, көрөгөч айтканы да:

«Бек билимдүү адилеттүү, ак болсун,
Даңкы чыгат, ар бир ишке так болсун!

А дагы болсо жоомарт жана эстүү,
Бийлиги жакшы болот, сүймөнчүктүү.

2170 Бек болсун эң жөнөкөй, жоош, токтоо,
Эң чыдамкай күтүүгө керек болсо!»

Эгер ал бул иштерди жакшы билсе,
Адилет заң жаратат көңүлгө илсе.

Кайсы жерде өкүмдар болсо акылман,
Кырсык качып, өлкөсү гүлдөйт абдан.

Ал жерде бакыт кушу уялайт ээ!
Мындай бектер өлүмдөн кутулбайт, ээ!

Билгендерим ушулар, кутман Элик,
Ой жеткенди кутулдум айтып берип!»

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

2175 «Ооба, — дейт Элик анда, — жообуң чындык,
Баарын айттың калтырбай тыңшап уктук.

Бирок менде туулду дагы бир ой,
Жооп берип, ошону мага айтып кой.

Мага айтчы; мындай улуу болсо беги,
Кандай болот ал бектин увазири?

Ал көбөйтүп казнаны байлык берет,
Байлык шаарга, өлкөгө, элге керек.

Тартип сактап, баарына баш-көз болот,
Жоокерлери шамдагай күчкө толот.

2180 Элдин самап кырсыксыз күн көрүшүн,
Бектин көздөйт байлыгы, даңкы өсүшүн?»

АКДИЛМИШ ЭЛИККЕ УВАЗИРЛИККЕ ЖАРАКТУУ АДАМДЫН КАНДАЙ БОЛУШУ КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

Акдилмиш жооп берди так да зирек:
«Увазир өкүмдарга таянч-тирек.

Бекке керек увазир, ишке башчы,
Увазир жакшы, а бекте уйку жакшы.

Увазир — бектин жүгүн бүт көтөрөт,
Увазир — өлкөгө заң, тартип берет.

Ал киши эң жигерлүү болуп анда,
Ишке арнасын пейилин, жүрөгүн да.

2185 Болсун акыл, билими терең деңиз,
Аткарган мөөнөтүндө ишти тегиз.
Абийир менен адилет анда болсун,
Ар бир күнү күрдөөлдүү ишке толсун.

Чоң ишке акылдуулар гана жетер,
Абийири анын болсо — андан бетер.

Андайга акыл-эс да, билим керек,
Тетиктик, токтоо-сылык жүрүм керек.

Акылдуунун уругу — жакшы урук,
Кайда болсо кур болбой өнөт чыгып.

2190 Ыймандуу, дин жолуна такыбаа да,
Эл ишенчин бүт ээлейт ошол анда.

Такыбаалар — адамдын жакшылары,
Бечараны сакайтып болот дары.

Такыбаалар ишке да сак келишет,
Жараксыз ишке барбай так жүрүшөт.

Бектен кийин — экинчи элге башчы,
Увазир — Элик көзү, сөзү жакшы.

Теги жок ,уругу жок киши жаман,
Жаман кантип увазир болот анан.

2195 Теги жакшы кишилер ишенимдүү,
Теги жоктор болушат эки жүздүү.

Сөзүн ук бир адамдын акыйкатчыл,
Акыйкатчы — элге баш болчу уул:

«Ак ниеттүү, ак жүрөктүү тектүүлөр,
Журтун колдоп, элин кутка жеткизер.

Тексиздерди жибекке койсоң да ороп,
Зомбулук кылган иши — көндүм болот!»

Абийир, актык эң керек увазирге,
Уятсыздык — баарынан эң чоң күнөө.

2200 Болгонго топук кылып, токтоо болгун,
Ач көз, сараң билишпейт тойгондугун.

Эл ичинде барктуусу уяттуулар,
Уяты бар кишилер — эл башкараар.

Андайга бардык ишти тапшыра бер,
Калпыс ишке жол бербейт — абийирдүүлөр.

Уятсыздар — адамдын жеткен касы,
Тилинен чындык сөзү чыкпайт асты.

Эске түй, уяттуу жан айткан өзү,
Чын жүрөктөн каалаган кеңеш сөзү:

2205 «Уятсызга жолобой, болгун ыраак,
Андайдын көз карашы айтып турат.

Уятсыздар — чучуксуз көңдөй жилик,
Ичине — көрө албастык алат кирип!»

Уяттуунун өзүнө — урмат, атак,
Абийирдүүнү — урмат-сый, даңк да басат.

Адам болсун жылдыздуу, жүзү жарык,
Элге керек чындыкты жүрсүн алып.

А адам адилет да, сылык болсо,
Эмгеги элге керек дал ошончо.

2210 Ишинди алып барчу болсо арамза,
Бектин иши кыйшайт, кырсык анда.

Кызматкер көңүлү ак, чынчыл болсун,
Ошондойду бек тандап ишке койсун.

Өңдүү-түстүү адамдар ишке жакшы,
Мүнөзү жумшак адам элге жакшы.

Өңү да, иши дагы жакшы адамдын,
Ошондой ич мааниси жакшы анын.

Көптү көргөн адамдын ою акыл,
Жакшы менен жамандык билген асыл:

2215 «Адамдын жүзү, ичи бирдей делет,
Чырайлууга эң жакшы мүнөз берет.

Адамдын кейпин карап, өзүн баала,
Кейпи — өзүнө, өзү — кейпке туура келет!

Сымбаттуу, көркүтүү болсун увазириң,
Ишиң жөндүү — анда эле дайым сенин.

Ал болсун терең ойлуу жана да сак,
Илим менен жазууну билсин эң так.

Этиятсыз — увазир жакшы болбойт,
Эсеп-чоту болбосо — иш оңолбойт.

2220 Эсеп менен адамдар иш алпарат,
Эсептелет күнү, айы, жылы тап-так.

«Эсеп» деген өзү эле «тактык» дегин,
Эсеп-чотуң так болсо, болбойт кемин!

Ишке тетик болбосоң иш оңолбойт,
Тетиктикте ийгилик болбой койбойт.

Билгенин адам толук жазып коёт,
Жазган соң — не кылганың дайын болот.

Жаза билген акылдын бир белгиси,
Жаза билген акылдуу билгир киши.

2225 Жазганды биле албаган адам уулу —
Өтүп жаткан жылдарын билбейт ушу.

Акылмандар жазбаса жакшы китеп,
Өмүр чотун биз кантип билмек элек?

Кудайым бул ааламды жаратканда,
Адамга тактай, калам берген тура.

Периштеге буйруптур кудай анан,
Бардык ишин жазгын деп адам кылган.

Ал болсун жоош мүнөз, жумшак көңүл,
Анда эле адамдардын жолу жеңил.

2230 Момун болсо, достору жакшы көрөт,
Сүйлөшкөндүн баарына көңүл бөлөт.

Айтканын ук ойлонуп момун жандын,
Момундук — чоң сапаты адамдардын:

«Момунду — элдин баары жакшы көрөт,
Зулумдан — эл жолобой качып берет.

Такыбаа, токтоо жандар атак табат,
Тоң моюн, кежир адам четте калат!»

Увазир боло алат көптү билген,
Илим, билим эң жакшы өздөштүргөн.

2235 Ал болсун такыбаа да, адилеттүү,
Ак көңүл, акыйкатчыл, кереметтүү.

Бардык ишти ойлонуп жасай билсин,
Жамандык, жакшылыкты айрып жүрсүн.

Кыңк этпей кызмат кылуу жагын билсин,
Ак болсун, так аткарсын өз милдетин.

Бул сапаттар бар болсо кимде түгөл,
Увазирге жарайт ал, чакыра бер.

Болсо ушундай бектердин увазири,
Анда беги, эли да бейпил жүрү.

2240 Анда Эликтин иштери оңго тартат,
Өлкөнүн, элдин дагы байлыгы артат.

Эл бузулат, увазири оңбосо,
Байлар зордоп, кедейлерди кордосо.

Жакшы увазир жакшылык элге берет,
Элде болсо жакшылык — Элик көрөт.

Сөзүнө билимдүүнүн маани бергин,
Билиминен эң бийик үзүр көргүн:

«Бектин дили, сөзү да, болсо чындык,
Нөкөрлөрү ак жүрөт кызмат кылып.

2245 А эгер беги болсо зулум, катаал,
Кызматкери ак иштен тетир басар».

Жакшы бектин кызматчысы ийги, калыс,
Жамандыкты жолотпой, айдайт алыс.

Болбосо зулум, катаал бектин өзү,
Жамандарды жанына жыйбайт дечи.

Жаманды кайдан болсо жаман табат,
Өзүңө ылайык жакшыны тапкын карап.

Жаман менен жакшы адам дос болушпайт,
Түптүз менен кыйшыктар — кош болушпайт.

2250 Кара түн — жарык күнгө жолоп койбойт,
Көп-көк суу — кызыл отко конок болбойт.

Кимдин жаман, жакшысын билем десең,
Жакынын таап сурасаң билесиң сен.

Ар ким барат табити тарткан жакка,
Сен түз бол — кыйшык жакка асти баспа!

Буга далил эң сонун төмөнкү ыр,
Аны окуп табитиңди ыраазы кыл:

«Баскан, учкан жандардын көргүн жолун,
Бардыгы бузбай жүрөт өз-өз тобун.

2255 Жакшыны кошо албайсың, жаман менен,
Ар кимдин өз теңи бар, ченем-ченем.

Увазир, бектин болот кеңешчиси,
Кеңешсе, демек ага катар киши.

Жакшы кедей жамандан алыс качат,
Жамандык — оор жүк да, кантип тартат?

Эгер бек жакшыларды кылса жакын,
Өлкө байып, бек алат — атак-даңкын.

Эгер бек жамандарды кылса жакын,
Сөзү өтпөй, булгап алат жакшы атын.

2260 О, Элик, эгер тапсаң жакшы увазир,
Бек жырғап, элден кетет коогалуу чыр.

Ал бектин ой-тилеги түгөл болот,
Ар иши орундалып орду толот.

Эл байып, өлкө гүлдөп жайнап турат,
Казынаң ашып-ташып көңүл тынат.

Өкүмдардын даңкы артат болуп жаңы,
Бийлигин козгой албайт жылдар дагы.

Анда бек эки дүйнө жайын табат,
Бактылуу узак жашап жатып калат!».

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

2265 «Түшүндүм, — деди Элик, — өзүм байкап,
Сөздөрүң танбай турган чындыкты айтат.

Эми айтчы: аскер башчы кандай болот,
Аскер ишин кандайча жолго коёт?

Аскерди кантип баштап жүрүштөрдө,
Катасыз жеткире алат барчу жерге?

Мага айтчы, мындай ишке кимдер керек,
Кимдер жоону талкалап, жеңип берет?»

30

АКДИЛМИШ ЭЛИККЕ
АСКЕРБАШЫ КАНДАЙ БОЛУШУ
КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

Жооп берди Акдилмиш: «Кутман Элик,
Катуу бол душманыңа күчүң өнүп:

2270 Бекке керек кол башчы жолборс жүрөк,
Тургандай тынчы кетип жоо титиреп.

206

Бул ишке адам керек күчтүү, алдуу,
Башынан көп өткөргөн чабыштарды.

Кол башкаруу — эң кыйын улуу жумуш,
Чабуулга баштап кирип, жоону жыгыш.

Ал болсун өтө сак да, көрөгөч да,
Аскерлери кор болбойт баратканда.

Ал болсун өзү баатыр жана мерген,
Дасторкону кең болсун — ак көңүлдөн.

2275 Ооба, ал жоомарт болсун аскербашы,
Ошондо анын иши болот жакшы.

Колдогусун калтырбай чачып турса,
Көп болот, шакирт, жолдош, достору анда.

Таратсын кийим, курал, атты дагы,
Даңк жолуна себепкер мунун баары.

Байлыкты жыйнабаса балама деп,
Анда болбойт, жүрсө эгер өз камын жеп.

Кылыч менен укугун жеңип алса,
Алганын бүт таратып, — даңкы калса.

2280 Март болсун баарын кийип, ичиндирип,
Аттарды, алган кулду бүтүн берип.

Ошондо ал чогултат көп эрлерди,
Ал үчүн башын саят жоокерлери!

Ал болсун баатыр жана көптү билген,
Туруктуу, чабыштарда жеңип жүргөн.

Чабышта коркктордун кереги жок,
Андай жоокер үй күчүк катынга окшоп.

Коркктор корко берип, колду бузат,
Баатырдын да басынып, сыймыгы учат!

2285 Чабышта тартынбас да, токтоо болсун,
Жоо ат койсо, — бек туруп чапсын жоосун.

207

Ар кимге суусу бүтсө ажал келет,
Ажалсыз баатыр өлбөйт, чаба берет!

Сөзүн ук бир адамдын жоосун жеңген,
Өлүмдү оюна албай, жоону сүргөн:

«Ажалы жок кишиден өлүм кетер,
Жоону көрсөң коркпогун куру бекер!

Тартынба, жалын болуп жоону капта,
Ажал жетпей өлбөйсүң кайгы тартпа!»

2290 Адам сактап, коргойт да өз намысын,
Жоону жеңгин сактап элдин бактысын!

Намыстуу баатыр жигит жоону басат,
Бир гана уятсыздар жоодон качат.

Намыстанса коркок да баатыр болот,
Жан аяса шерин да коркок болот.

Баатырдын ар-намысы күчтүү келет,
Өлүп жатып, душманын уруп өлөт.

Адилет, ак жүрөктүү, баатыр адам,
Бардык элге сүймөнчүк болот абдан.

2295 Жөнөкөйгө адамдын жылыт ичи,
Жоокерге өпкө сөзү жийиркеничтүү.

Аскербашы — текебер болсо эгер,
Кулады душманынан аны дей бер.

Ал болсо текебер да, мактанчаак да,
Оңой олжо душманга болот анда.

А эгер болсо бекем, сүрдүү, баатыр,
Аскер ишин ал адам билет асыл.

Ал болсун болоттой бек — душманга сүр,
Боорукер жакшыларга баарына бир.

2300 Аскербашы — болсо эгер билгиликтүү,
Тартип болот аскерде — бийлик күчтүү.

Күчтүү бийлик бар жерде — аскери бар,
Аскербашы бар жерде — кошуун даяр.

А жок болсо аскердин жолбашчысы,
Анда, Элик, аскер дагы жок де ушу!

Жамандарды — тууралап тескеп турсун,
Жакшыларды — ар дайым урмат кылсын.

Жакшыларга татыктуу сый көрсөткүн,
Кысым кылба эч кандай, көңүлү өссүн!

2305 Сыйлык жакшы, баарысы сүйүп турат,
Жакшылыкка — эл жакшы кызмат кылат.

Мына бул сөз көңүлүңө жатталсын,
Ырды окуп, жүрөгүңүз шаттансын:

«Боорукер бол — эркин жан кулуң болот,
Адамдык ак жолуна буруп коёт.

Адамдыкка сен да жаса адамдык,
Анда сенде такыр болбойт арамдык!»

Колбашчынын жеңиштерин эл көрсүн,
Жоого аттанса эли-жери дем берсин!

2310 Кармашта арстандай жүрөк керек,
Чабышка кабыландай билек керек.

Доңуздай — көктүк дагы, бөрүдөй күч,
Аюунун жаалы менен бугу жүрүш.

Аскербашы түлкүдөн ашып кетсин,
Кирген буура өңдөнүп албуут келсин.

Сагызгандай сак болсун анын өзү,
Кузгун сымал курч болсун көрчү көзү!

Каарланса арстандай жаалы чыксын,
Үкү болуп түнкүсүн уктабасын.

3215 А кимде мына ушундай сапат болсо,
Чыныгы аскербашы, жоокер ошо.

Жоокер салты башынан так ушундай —
Душманынан кек алып, талкан кылмай.

Жоокердин дайын болсун тамак-ашы,
Кийими, курал-жарак жана аты.

Курсагы ток жоокерлер — катуу чабат,
Аш, суусун — жоокер үчүн өмүр-канат.

Ылалык бир адамдын айтканы экен:
«Туз, даамы кенен жанга — кулдук өтөм!

2320 Чыксын десең атагым — казаның ас,
Молчулукту кааласаң — тамак-аш чач!»

Абийири, адамдыгы артык делет,
Жоокерлерге ким кенен тамак берет.

Абийирди алгың келсе тойгуз, төгүл,
Дал ошондо узарат сендеги өмүр.

Аскербашы алчу көп сапаттар бар,
Согушта ийгиликти берет алар.

Адилеттүү чынчыл болгун сен акыр,
Калпычыга эл ишенбейт тап-такыр.

2325 Экинчи — жоомарт болуп, олжо тарат,
Шарт ошол, ач көз башчы колсуз калат.

Үчүнчү — айла-амалдуу болсун абдан,
Амалдуу арстанды да торго салган.

Чекти бузат айла-амал, көктүк менен,
Чабуулга колду баштоо — эрдикке тең.

Ушундай колбашчыда болсо сапат,
Душманын талкан кылат, туусун жыгат!

2330 Мындай эр жоого чыкса колун баштап,
Бет келди душман качат жанын сактап.

Ал баатыр көзүн салып койсо карап,
Душмандан уйку кетип, тынчтык качат.

Кошуунга көптүк эмес, сапат керек,
Сапатты — мыкты курал-жарак берет.

Мыкты аскерде болбосо жакшы башчы,
Ыркы жок топур болот, жок чамасы.

Айтыптыр көптү көргөн: «Согушта мен,
Он эки миң кол болсо жеңер элем!»

2335 Айтыптыр дагы бирөө жеңип жүргөн:
«Болгону төрт миң аскер алар элем.

Калың аскер кетер койдой жайылып,
Баарын жыйноо, колдон келбейт кайырып!»

Дагы бирөө айтыптыр: «Жеңем десең,
Күчтүү аскер, көп курал даярда сен!»

Угуп ал даңктуу жоокер айткан экен,
Сен үчүн кеңеш, сабак болот десең:

«Аскердин саны эмес, күчү керек,
А күчү жакшы курал-жарак, демек!

2340 Тартиптүү аскер артык — колдон сансыз,
Чачылган кол — жардамсыз, өтө алсыз...»

Аскербашы, аскерин баштап жүрсүн,
Милдети — өз кызматын жакшы билсин.

Жиберсин чалгындарын дайым алга,
Көзү ачык кулагы сак болот анда.

Чалгын тобун жиберсе алга карап,
Душман колун, чоо-жайын билип алат.

Ар дайым өз ордунда болуп, демек,
Аскерде күзөтчү топ болуу керек.

2345 Жашыруун каролдукка киши койгун,
Душмандын ар кадамы дайын болсун.

Так билсин туу башчысы жердин жайын,
Көрүнүп туусу турсун колдо дайын.

Аскер кошу ыңгайлуу жерде турсун,
Сак болуп, бардык колду анда жыйсын.

Дайым сак, бейгам болбой туруу керек,
Душманы бейгамдарды оңой жеңет.

Кароолун душмандардын жайлап таштап,
Катарын бузуп киргин селдей каптап.

2350 Сак болгун, алдырбагын жоого, «тилди»,
Билбесин канча экенин аскеринди.

Душмандын «тили» берет алгын жардам,
Так сурап жоонун колун билгин андан.

Билген соң чабуулду баштай бергин,
Кармашта талкалансын касың сенин!

Көрөгөч мунун баары сактык иши,
Кармашта ким сак болсо ал жеңиштүү!

Акылдуу бектин сөзү сабак саган,
«Камчылан кылыч менен минсең арстан».

2355 Эки нерсе жеңишке болот негиз,
Экөө тең касың үчүн катуу кейиш.

Эң башкысы алардын — иле, амал,
Айла тап, анда душман тез байланар.

Экинчиси этиятык жана сактык,
Сак болсоң кас душманың камчы саптык.

Эгер сен кыраакы да, сак да болсоң,
Душманың нечен ирет болот ойрон.

А эгер душман колу болсо күчтүү,
Шашылба кармашууга, топто күчтү.

2360 Элдешкин, мүмкүн болсо жарашып ал,
Болбосо — жоо кийимин үстүңө сал.

Даярдан, алдап туруп түндө башта —
Ким билет караңгыда колуң канча!

А эгер талкалоого ал келбесе,
Тил тапкын элдешүүгө жибер элчи.

Сөзүңдү даярдап ал, амалдуу бол,
Унчукпа, ашык сөзгө бербегин жол.

А кокус бул ишинден жол болбосо,
Душманың кармашууга кадам койсо.

2365 Токтолбой, аскеринди жоого тапта,
Чакырып урааныңды колду башта.

Чабуулду созуп койсоң — сезет душман,
Тартынбас болуп кетет касың анан.

Угуп ал айткан сөзүн жоону жеңген,
Адам экен көп көрүп, көптү билген:

«Кербесең — биле албайсың душманың ким,
Көргөн соң — оюң токтоп, тынат көөнүң.

Чагылгандай тез тийгин топтоп күчтү,
Кечиксең анда сенин күнүң бүттү.

2370 Жашыр жармын колуңду буктурмага,
Жаачыларды баштасаң — жүр алдыда.

Мыктыларды баш кылып колду башта,
Үлгү болсун кошунга кирген чакта.

Көп көргөндөр кайраттуу чабыштарда,
Тартынбастар тартипти сактайт анда.

А жаштар жаштык кылып кетет күчөп,
Кичине шык оогондо — шылк дей түшөт.

Алдыда, астыда да турсун эрлер,
Калганын оңго, солго калтыра бер.

2375 Аралашып эки жоо, алышканда,
Эки жак төш тирешип чабышканда,

Ошондо буктурмадан жебе жаадыр,
Жакындан найза сунуп, — сайып качыр.

Айбалта, кылыч менен таамай чапкын,
Тиште, тыт душман денин, турбай качсын.

Тартынба, — ай далыңды жоо көрбөсүн,
Кармашкын, ал жетпесе, кулап өлгүн!

Угуп ал жоодо баатыр эмне демек:
«Өжөр бол! Өжөр адам жоону жеңет!»

2380 Колуктууга жыргал да биринчи түн,
Эрлер баатыр, чабышуу катуу үчүн.

Баатырлар жоосун чабат, сайып касын,
Шумкардай тытмалаган алган ачын.

Баатыр көрсө душманын күчөп кетет,
Башка ишти — баамдап бербейт эсеп.

Жоону көрсө — эрдин көзү кызарат,
Жоого кирсе — жердин жүзү кызарат...

Көздөрүнөн кып-кызыл кан куюлат,
Аккан канга аттар баспай тыгылат!

2385 Ат жабдыктар, куралдар канга толот,
Мурунку кызыл өңүң купкуу болот.

А эгер душман колу келсе бузуп,
Тик кара, жеңмейинче тур урушуп.

А кокус жоо солк этсе — тезде, күтпө,
Кубала, артынан түш, салгын күчкө!

Кууп жет, ат үстүнөн жыга сай да,
Байкагын кулатпасын сени кайра.

Албарман кууганды катарга сал,
Улантсын жоо кууганды кайталап ал.

2390 Жоо жеңилсе — кайткының жарым жолдон,
Болбосо, бут чыдабайт чарчап болгон.

Жеңилген жоо — өлүмдүн тонун кийет,
А кимдер мындай жүккө чыдап жүрөт!

Билишсин, жаш жигиттер, керек тартип,
Болбосо, өлүм оозу алат тартып!

Шалакыны жылдырбай өлүм күтөт,
Сактардын — ойдогу ишке колу жетет.

Мага бир сынчы киши мындай деди,
Сынчы сөзү — билимдин нак өзөгү:

2395 «Качкан жоону жөн эле кууй бербө,
Кайрылган душманыңдан сокку көрбө.

Жеңилген жоо кол курап кайра келбейт,
Суу менен өчкөн от да кайра күйбөйт.

Жеңилген жоо өлүмгө моюн сунат,
Ажалдуулар өлүмдү эстеп турат!»

Баатырлардын баарына олжо тарат,
Жүздөрү кубанычтан күйүп-жанат!

Ким көрсөтсө эрдикти — бөлүп айткын,
Олжого тунган жүрөк күчтүү каксын!

2400 Жаманды жакшы болот мактаганың,
Жакшыны жаман болбойт жактаганың.

Макталган жоокер күчөп арстанды алат,
А түгүл учкан кушту кармап калат.

Жарадарды — дарылап айыктыргын,
Колго түшсө жоокериң кайрып алгын.

Көмдүргүн набыттарды ардак менен,
Балдарына олжо бер арбын, кенен.

Аны көргөн жоокерлер сендик болот,
Сен үчүн өз баштарын сайып коёт.

2405 Көңүл көтөр, жайдары март да болгун —
Бул үч сапат керектүү, эң бир сонун.

Эркин жан да ак ишке кул болушат,
Андан соң ар ишиңе тик турушат.

Ушуга бир жакшы сөз болот далил,
Чындык бар ошол сөздө, маанисин бил:

«Жайдары, ачык мүнөз, боорукер бол —
Баарын сага апкелчү мына ушул жол.

Алтын, күмүш арбап алат, сындырат,
Ушул үчөө бакытка кол сундурад!»

2410 Аскербашы адамга ушул керек,
Аскери бүт дүйнөдө жакшы делет!

Алтын, күмүш малыңды чачкын күрөп,
А баары жоокер болуп кайра кирет!

Ушул үч сапат үчүн кулдар күлүк,
Бардык бектер жүрүшсүн муну билип!

Эгерде аскербашы болсо ушундай,
Ийгилик аны ээрчийт карыш жылбай.

Эгер бек дал ушундай адам тапса,
Ал бактылуу, түйшүксүз болот анда.

2415 Увазир болсо булар, даңкы тарайт,
Аскербашы ишине дагы жарайт.

Ага бек түрлүү кызмат бере берсин,
Каалаганы ишке ашып убай көрсүн!»

* * *

— Ардактуу кутман Элик, мындай делет:
«Эки иштин маани-жөнү эң чоң келет.

Увазир, аскербашы экөө экен,
Кармашат бири — кылыч, бири — калем.

Экөөндө бардык түйүн турганы чын,
Ким үзөт бириксе экөө ич арасын?

2420 Бул экөө бардыгынан бийик келет,
Толгосо бекке мойнун — башы кетет.

Пайдалуу экөө болсо — бир сөз, бир кеп,
Тартышса — бүт өлкөгө бүлүк түшөт.

Бек өзү — татыктуунун татыктуусу,
Бул экөө — кызматкердин эң мыктысы.

Кызматынан булардын элге пайда,
Эл байыса — бегинде көңүл жай да.

Акылдуу бир өкүмдар айткан экен,
Акылдуу сөз — алдыңда тамакка тең.

2425 «Кылыч менен багынтып элди аласың,
Калем менен бийликке жол саласың.

Кылыч элди багынтат күчү менен,
Калемсиз бийлик кылуу болбойт экен.

Кылыч сүрөт, коркутат, согот, тескейт,
Күч бийлиги чыдабайт, көпкө түтпөйт.

Эгер калем багынтса шаарларды,
Анда жолу жыргалдын ачылганы!»

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

2430 «Түшүндүм, — деди Элик, — сөздөрүңө,
Эми бир суроом бар дагы өзүңө.

Жооп бер дагы ойлонуп акыл үрөп,
Улуу хаджиб ишине кимдер керек?

Ким жарайт хаджибдерге баш болгонго?
Ким басат көөнүн буруп ушул жолго?

Ким болот өз бегине таянч-жөлөк,
Андайды ак батадан алкоо керек!

Айт мага, — деди Элик, — ойлоп жакшы,
Сөзүң менен өзүмдүн көзүмдү аччы!»

АКДИЛМИШ ЭЛИККЕ УЛУУ ХАДЖИБДИК
КЫЗМАТКА КИМДЕР ТАТЫКТУУ
ЭКЕНИН АЙТАТ

- 2435 Акдилмиш өкүмдарга айтты жообун:
«Миң жашап, бүт өмүрүң жыргал болсун!

Улуу хаджиб адилет болуш керек,
Чынчыл, момун, такыва динге, демек.

Тектүү болсун, мүнөзү жумшак келип,
Иштесин жалпы журттун камын көрүп.

Түбү жакшы адамдар эстүү болот,
Эстүү адам — элине камкор болот.

Жакшы адам — молчулуктун булагы экен,
Күнүмдүк керектүүсүн ичип, жеген.

- 2440 Ким жакшы, сылык болсо — ал боорукер,
Боорукерлик — жакшы ишке өбөлгө дээр.

Ток пейил, абийири бар, март да эстүү,
Илимдүү, билим алып билген көптү.

Ток пейилдер параны албайт сурап,
Хаджиби пара алса — бекке уят.

Бүткөн ишти бүлдүрүп — пара бузат,
Пара болсо — ак ишти арам кылат.

Уяттуу, сылык болсо, мүнөзү ачык,
Сөздө да, иште да анын пайдасы анык.

- 2445 Уяттуу пас иштерге кадам баспайт,
Жаманатты жандарды кагып таштайт.

Татыктууга дөөлөтү жугуп турат,
Татыктууну бакыты даңктуу кылат.

Тетик адам жол бербейт ач көздүккө,
Акылдууга жаңылуу болбойт иште.

Билимдүү адам мындай айткан экен,
Көп билгендер түшүнүп айтат белем:

«Бек, болушка — эң улуу билим керек,
А жаман бардык ишти буза берет.

- 2450 Түшүнүк жок наадандар көөдөк келип,
Көргөнгө тирүү жандай, чынында — өлүк!

Даана билим урмат, даңкка бөлөнтөт,
Иши оңолуп, көшөгөсүн көгөртөт.

Билимсиз адам кейпин алган кийип,
Билимдүүнүн оруну көктөн бийик!»

Ар иште акыл-эстүү болуу керек,
Акылдуу өз ишинен убай көрөт.

Акыл-эстин пайдасы артык болот,
Акылдууга — сан байлык кетпес конок.

- 2455 Наадандар — мөмөсү жок дарак сымал,
Ач жанга анын кандай пайдасы бар?

Илимдүү эки дүйнө нурун чачат,
Өз баркы, өз атагы даңктуу кылат.

Акылдуу, билимдүүдө — адам баркы,
Барктуу адам түбүндө калктын башы.

Ал адам кабагы ачык, көзгө толсун,
Сөзү орундуу, жагымдуу үнү болсун.

Келишкен жүзү жарык, салабаттуу,
Жарашсын кирсе, чыкса бой сымбаты.

- 2460 Жакшы адамдар болушат салмактуу да,
Салмактуулар жетишет атак-даңкка.

Ал болсун акылы артык, кудай деген,
Такыванын иши да ордунда экен.

Такывалар сопу да динди сактап,
Боорукердик кылышат дайым актап.

Боорукер жан — адам муңун бөлүшөр,
Колдогу ашын ачтар менен тең ичер.

Хаджиб дайым болот элдин ичинде,
Элди тартып төгүлсүн нур жүзүндө.

2465 Сымбатын анын көрүп көз кубансын,
Көңүлдөрү ачылып, кеңип калсын.

Бул тууралуу акылман айтканы бар,
Аны угуп көкүрөккө кыт кылып ал:

«Сулуу жүздү көргөндө көңүл жанат,
Жүздү көрсөң шол замат көзүң таят.

Сулуулук — жакшы белги ич жылыткан,
Жөн жатпа, үмүт үзбө жакшылыктан!»

Боорукердик, акыл дагы жарашса,
Момун болуп, токтоо болуп түз басса.

2470 Боорукер — айткан сөзүн так аткарат,
Мерездер — эки жүздүү сүйлөп турат.

Мерезге көрүнгөндүн баары бирдей,
Жакшы менен жамандын жөнүн билбей.

Мерезде — маңыз болбойт — тышкы сөөлөт,
Боорукер — ар бир ишке жанын берет.

Акыл менен иш кылып бардык жерде,
Камкор бол жетим менен жесирлерге.

Ойлуу болуп, тартипти, заңды сакта,
Бардык жакшы нерселер — акылдууда.

2475 Ким жөнөкөй, баарыга мээрим төгөр,
Андайдын оозу — асел, сөзү — шекер.

Адам деген жайдары, болсун сүйкүм,
Адам баркы — абийири, аны билгин.

Киши момун эмне дейт айтканын ук,
Эр кыпчак, көңүл, ойду жөнөкөй тут:¹

«Жылдыздуу ак дил адам бакыт табат,
Жакшы сөзгө ийинден жылан чыгат.

Ачык жүз, жылуу сөзгө — эл токтолор,
Ынанган эл өзүңдүн кулуң болор!»

2480 Өзүңдү кармай билип, ишке так бол,
Сылык болуп ар дайым сөзгө сак бол.

Кулагы сак, болсунчу билими кең,
Төп келсин кылган иши сөзү менен.

Баарын билип, жазганга мыкты болсун,
Билгендерин иш менен актап койсун.

Камкор болуп баарыга, көптү билип,
Баш көтөрбөй иштесин улуу хаджиб.

Ойлоп көрсөң бардыгын таразалап,
Хаджиб иши — баарынан кымбатыраак.

2485 Хаджибсиңби — булардын баарын билгин,
Керек жакка эл-журтту баштап жүргүн.

Бул жайда акын айткан бир терең сөз,
Акын сөзү билбеске — көрөгөч көз:

«Он нерсе өздөштүрсүн хаджиб деген:
Көзү курч, кулагы сак, жүрөгү кең.

Акылдуу, келишимдүү, сулуу чыкса,
Билимдүү, эстүү жана ишке уста!»

Бийликте канча турса Элик өзү,
Улуу хаджиб — Эликтин көрөр көзү.

2490 Эгер хаджиб иш кылса баарын сезип,
Алар үчүн дайыма ачык эшик.

¹ Түп нусканын 2439 бейтинде ушундай кайрылуу бар.
Орусча котормодо бул көрсөтүлбөгөн.

Бул тууралуу айтылган акылман сөз,
Аны угуп, жолун жолдоп, маанисин сез:

«Түйшүгү хаджибдердин — улуу жумуш,
Жакшы адамдын колуна келет бул иш.

Хаджибсиңби, бексиңби — иш чачтан көп,
Чоң ишпи, кичине ишпи — аткарган эп!»

Кабыл ал, келсе — катчы, казнабашы,
Тончубу, өтүкчүбү — сүйлөш жакшы.

2495 Бөтөнбү, элчи бекен — иште талап,
Сый кылып белек бергин, ичир тамак.

Жатарына жай камда, азык бөлүп,
Жайлуунун, жайсыздын да камын көрүп.

Конокту жолдо күтүп турчу — ошол,
Заңды сактап, ак кызмат кылчу — ошол.

Бечара, жетим-жесир — ошол коргойт,
Баарын угуп, бардыгын — ошол жолдойт.

Суранганда болсо эгер оор кайгы,
Жардам кылып, жакшылап узат аны.

2500 Ичте же тыш тарапта — кыйшык барбы,
Түзөткүн, ыркы кетсе — баскын аны.

Ушул түйшүк, бул иштер аны күтөт,
Улуу хаджиб баарына өзү түтөт.

Бардык иштер ошонун колу менен,
Ката кетсе — ал ката күнөөгө тең.

Хаджибке сак болушу абзел экен,
Айрымда — ишенимдүү болгону жөн.

Биринчи — бегин угуп, урмат кылсын,
Экинчи — өз напсисин өзү тыйсын.

2505 Үчүнчүдөн — өзүн жакшы кармасын,
Орду менен сөзүн сөзгө жалгасын.

Жүгүнсө да параларды албасын,
Жакшыларды өз бегине тандасын.

Адамда болсо эки жаман сапат,
Андайды, кутман Элик, тез алыстат.

Биринчи — калп сүйлөсө, иши арам,
Экинчи — митаам болсо, кылтыңдаган.

Болсо эгер ушул эки сапат кимде,
Андайды алыс айдап, жакын жүрбө.

2510 Кызматкерде дагы үч түйшүк болот,
Сактанбаган адамга кырсык конот.

Бирөөнүн сөзүн уксаң — болгунуң тым,
Бирөөнүн ишин көрсөң — көзүңдү жум.

Үчүнчү — ыйык кызмат чынчыл делет,
Ошондо сенин жаның жыргал көрөт.

Тыңшагын, акылман сөз көңүл бургун,
Ал сөздөр — ак жолуңду ачып турсун:

«Бек сөзүн сүйлөбөгүн — болуп бекем,
Ашыкбаш оозуңду ачпа — өлбөйм десең!»

2515 Элге жайсаң бек сырын — башың алат,
Тил тыйбасаң тиштериң талкаланат!

Көп көрдүм далай наадан былжырларды,
Ушак сөздү сүйлөшүп өлүп калды.

Канча уктум: маңызданып сүйлөй берип,
Сыр чыгып, — айткан адам калган өлүп.

Акылдуу бир адамдын сөзүн уккун:
«Жеңил киши өз башын жутат бир күн!»

Хаджиб да өзүн бекем тыйып жүрсүн,
Көптү көрүп, сөздөрүн сактай билсин!

2520 Өкүмдар чакырбаса кирбөө керек,
Сурабаса ал өзү — айтпа, демек.

Сөзүн угуп эстүүнүн ойлонуп көр,
Эстүү сөзү мааниге жетүүчү жол:

«Өкүмдарга чакырганда дароо кел,
Буйруган соң, билгениңди айтып бер.

Баарынын бышып бүтөр мезгили бар,
Мезгил жетсе, көздү ачып, таанып ал!»

Даана билим, асыл сапат, бүт ушулар,
Улуу, хаджиб ишинде керек булар!

2525 Мен сага билгенимдин баарын айттым,
Жооп бердим жашырбай баарын айкын!»

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

«Түшүндүм, — деди Элик, — эми сага,
Суроо бар, жооп берчи дагы мага.

Кандай адам боло алат ордо башчы,
Бул милдетти аткарчу адам кайсы?»

32

АКДИЛМИШ ЭЛИККЕ КАНДАЙ
КИШИ ОРДО БАШЫ БОЛО АЛА
ТУРГАНДЫГЫН АЙТАТ

Жооп берет Акдилмиш жайнап күлүп:
«Жашай бер бейпилдикте өмүр сүрүп!

Ордо башы берилген киши болсун,
Кызматына жан-дилин бүтүн койсун.

2530 Ордодо түндө болсун, күн чыкканда,
Күн батырсын ордодо кечте кайра.

Жакшы билсин ордонун салт-санаасын,
Пейли түз, бардык ишти так жасасын.

224

Март болсун, дасторкону кенен болсун,
Арттырсын, жоомарт келип, дос-жолдошун.

Жатканча коюп чыксын түнкү күзөт,
Баарына кызмат берип, ордун түзөп.

Аскан-тоскон адамды сураштырса,
Идиректүү жан болсо жакын кылса.

2535 Бекитсе дарбазаны, күзөт тосор,
Ал күнкү иши түгөл болгону ошол.

Баштаса кайра таңда — ордо ишин,
Түндө койчу күзөтүн тактап бүтүн.

Кабыл алуу башталса — өзү барат,
Күткөнгө кезек коёт баркын карап.

Кабылдоого даярдап, өзү чыгат,
Баары менен кошулуп карап турат.

Жоокерлерди киргизсе тандап, бирден,
Байкап турса ким жакшы, кимиси кем.

2540 Кабыл алуу бүткөндө — өзү баштап,
Кире албаган жандарды — тескеп, каттап...

Өтүнүч, таарынычын тактап анан,
Жардам сурап келгенге — берет жардам.

Бирине алтын-күмүш белек берет,
Башкасын орун таап, ишке бөлөт.

Ким ишине берилген жан-дилинен,
Ким начар, кызматында эптеп жүргөн,

Ким ишке эң жарактуу, пайдасы бар,
А кимдин жакшы экенин майнап чыгар.

2545 Ал бекке баарын айтып түшүндүрөт,
Бүт тактап, бөлөт, сыйлайт, ишке чегет.

Анан чыгып бегинен ак көңүлдөн,
Келгендерди кубантат орду менен.

15—295

225

Көрсөтөт кайда туруп, кайда отурат,
Бардыгын эч кынтыксыз тындым кылат.

Бөтөн жактан келгенди — таанып билет,
Баарына ак көңүлдөн салам берет.

Тамак алып келгенде карап турат,
Чаласын көрүп калса толуктатат.

2550 Ичимдик берилгенде — аны тескейт,
Жаман колдун тийбесин катуу көздөйт.

Дасторкон жыйналганда — кайра тескейт,
Бек кешигин таркатат, баштап көздөйт.

Тамак-ашты таратып бардыгына,
Ички-тышкы элдерден калтырбаса!

Бектин баркын көтөрөт эки нерсе:
Сайган туу босогодо, ашы төрдө.

Ушул экөө ордонун даңкын кошуп,
Бек бактысын узартып турат созуп.

2555 Бири хаджиб бардык ишин карай турган,
Экинчи ордо башы — тартип курган.

Бул экөө тең — ордонун даңк, сыймыгы,
Ордо даңкын чыгарар экөө ушу.

Идишчи, төшөкчүлөр, ашпозчулар,
Баарына көз салышат мына ушулар.

Кушчу, жаачы, капканчы — бардыгына,
Сөзүң менен багытты бергин туура.

А түгүл кетсең дагы өз үйүңө,
Конокко досторундан ала жөнө!

2560 Каалаганча коноктор ичип-жесин,
Кеткенде белек берип жөнөтөрсүң!

Өзүңдүн болсо болду атың, тонуң,
Калганы досторуңа белек болсун.

Ордого бөтөн киши өзү келсе,
Кабылдап, жай таап берип, чегер ишке.

Көз салса кызматчыга көбүн эсе,
Аш берсе, ат да берсе, кийиндирсе!

Баарынын алы-жайын билген жакшы,
Ачпы, токпу, кийми бүтүн же айрыкпы.

5565 Бирөөнү турган болсо кырсык басып,
Толтургун жоготконун ажат ачып!

А бирөө кабылдоого келбей кетсе,
Билгиниң сураштырып, айткын бекке.

Сыркоонун алын билип, кирип чыккын,
Тентекти териштирип — катуу туткун.

Кызмат кыл өкүмдарга — ак дил менен,
Кубанса өкүмдарың, жолуң кенен.

Сөзүн ук, ак кызматын кылган жандын,
Ак кызматтан барк алган бир адамдын:

2570 «Кызматчысы бегине адал болсун,
Кызмат десе ак дилден жанар болсун.

Болсо эгер кызматкери ишенимдүү,
Анда бектин бийлиги түбөлүктүү!»

Ким эгер ач көз болбой ак иштесе,
Бегине пайда тилейт жүз, миң эсе,

Пайдабы коко тикен — башымды ийем,
Пайдасыз, гүл болсо да — түбүн үзөм!

Ишенимдүү кызматчыга көңүл бөлөм,
Аны мен жаман уулдан артык көрөм.

2575 Тууганың кастык кылса — тууган кылба,
Пайдалуу досуң болсо, баалап сыйла!

Тилиң жумшак, сөздөрүң ширин болсун,
Пейилиң ак, чырайың нурга толсун.

Бүркөө кабак, ачуу сөз — салат жарат,
Өмүр бою жүрөктө уусу калат.

Бул тууралуу жакшы ыр бар, унутпагын,
Пайдалуу жаттап алгын ар бир сабын:

«Жаман сөз, сөгүп кирсе эпсиз боктоп,
Жүрөккө ысык жалын, денеге ок.

2580 Эң катуу жараттан да айыгарсың,
Тилден алган жараттан айыгуу жок!»

Кээде бек атка минип, жоого чыкса,
Куш салып, чавган¹ ойноп, эл кыдырса,

Мындайда бекти өзгөчө сактоо керек,
Ар кандай кырсык четте болсун демек!

Ар түрлүү кырсык болот, алдын алгын,
Ат үстүндө — куш салып, чабышкандын.

Ишенимсиз адамды — жакындатпа,
Аларды алыс карма, жакын жатпа.

2585 Ишенимдүү, тартынбас адамдарды,
Бек жанынан кетирбе — сен аларды.

Кошуундун алдында да — болсун сакчы,
Артына койдургунуң баатырларды.

Болобу кичине топ же чоң кошуун,
Алыскы, жакында да тартип болсун.

Ордодо турчу, отурчу орундар бар,
Кошуун да, болсун дайым, ордун табар.

Ишенимдүү, тартиптүү болгон жакшы,
Ушундай болуу керек, элге башчы.

2590 Ордо башы ушундай адам болот,
Бектин ишин тууралап жолго коёт.

¹ Улуттук ат оюну.

Мен айттым, өзүң уктуң, кутман Элик,
Таап ал ушундай жан тандап көрүп!»

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

«Түшүндүм, — деди Элик, — көңүлүм жай,
Жаңы собол дагы бар мына мындай.

Сен билесиң, албетте, бардык бектер,
Башка элдерге жиберет көп элчилер.

Айтып берчи, билгениңди сен демек,
Кандай адам элчиликке төп келет.

2595 Бек ишенип жөнөтөр ошол элчи,
Кандай болот сен мага айтып берчи?»

33

АКДИЛМИШ ЭЛИККЕ ЭЛЧИЛИККЕ
БАРЧУ АДАМ КАНДАЙ
БОЛОРЛУГУН АЙТАТ

Жооп берди Акдилмиш: «Кутман Элик,
Муну да акылмандар айткан билип.

Элчиге өзгөчө бир сапат керек,
Билими, илими артык болгону эп.

Кудайдын кулдарынын арасынан,
Элчи болот мыктысы баарысынан.

Элчи менен бүтөрү чын көп иштер,
Жакшы иштерге элчи болот себепкер.

2600 Элчи деген баарынан эстүү болсун,
Сөзгө чечен, билимдүү, эптүү болсун.

Сөздүн билсин ич-тышын болуп жолдуу,
Үзүлгөн иш улансын элчи колдуу.

Ук сөзүн бүт дүйнөнү бийлегендин,
Акылман эл башчысы делингендин:

«Эстүү адам дайым элдин камында,
Билимдүүнү көтөр элдин алдында!

Акыл менен башталган ар бир ишин,
Баарынан мыкты бүтөт, муну түшүн!

2605 Кайсы ишке кол тийгизсе билимдүү эр,
Кулпунат да, гүлгө айланат ошол жер.

Акыл, билим ар бир иштин устасы,
Андайларга кыйындык жок кыскасы!»

Элчи болсун ак жүрөк, ишенимдүү,
Иш билги, адилет да, көтөрүмдүү.

Өкүмдардын жыргалын көздөйт алар,
Берилгендик бегине жолун салар.

Билип ал: ишенимдүү, так кызматкер,
Кубангын андай кулду тапсаң эгер.

2610 Көңүлү ак кызматкер — жакын сага,
Жүрөк каның, кеңешчиң сенин жана!

Ач көз адам напсисин башкара албайт,
Ач көздөр — элчиликке түк жарабайт.

Токпейил кедей дагы бай делинет,
Сабыр менен баарына колу жетет.

Сараң — уят, ач көздөр — сараң делген,
Сараңды уятсыз дейт илгертеден.

Токпейилдин айтканын түшүнүп көр,
Токпейилдер байдын — байы дешет элдер:

2615 «Сараңдар — көзү тойбой ач көз келет,
Бүт дүйнөнү сорсо да болду дебейт.

Көрө албастык — айыкпас оору, жара,
Ал ооруга бир гана өлүм даба!»

Ач көздөрдү айырмалап бермекке,
Акыл айткан бир акылман ал бекке:

«Байыым десең — ач көздүк ойду ташта,
Дил байлыгын чогултуп, жыйып башта.

Кул пейли ток, ачкөз пейлин карартып,
Сараң байдан, көңүлү ток кул артык!

2620 Ач көз бектер — кедейдин эң кедейи,
Токпейил кул — байлардан артык пейли!»

Момун бол, эгер болсоң токтоо, сылык,
Көп билимди аласың өзүң жыйып.

Көөдөк жандар — көптөргө жек көрүнөт,
Абийир гана чындыкка алып келет.

Ким токтоо, жоош болсо — сыйга жетет,
Жумшактык — эл жүрөгүн ийиктирет.

Билимдүү, эстүү болсо, эгерде ал,
Акыл менен ар иштин жолун табар.

2625 Окугун төмөнкү ырды, маанисин бил,
Билгениңди ишинде колдоно жүр:

«Билим менен ойлоп жаса бүтүмдү,
Мына ошондо бакыт чаят жүзүңдү!

Ойдогуңа акыл гана жеткирет,
Билип, байкап, анан башта ишинди!»

Акыл менен жазганды үйрөнөсүң.
Китеп окуп акылды өөрчүтөсүң.

Ким жүрсө сөздү угуп, жазып, окуп,
Ал өзү алганы ошо билим токуп.

2630 Ушулардын бардыгын билген адам,
Бакыт нуру жүзүнөн жанат анан.

Окуса ким китепти — сөздү казат,
Түшүнөт көңүлдө ырды, өзү жазат.

Ал өзү жылдар санап, жоруса түш,
Айткан сөзү ар дайым төп келет туш.

Санакты, жер ченемин жакшы билсин,
Санактан тамыр алып, жер ченесин.

Нард, чатыраш¹ оюнун жакшы баксын,
Каршысын кармашканда жыга чапсын.

2635 Чавганды мыкты ойноп, болсун мерген,
Адис болсун мүнүшкөрдүк жакшы билген.

Жана да эң көп тилде сүйлөй билсин,
Түрлүү жазуу бүт окуп, өздөштүрсүн.

Билип ал: мунун баарын билген элчи,
Каалаганын орундап алат энчи.

Элчи болсо көрөгөч жана чыйрак,
Анда беги — жашамак ойноп, жыргап.

Элчи болсо эгерде жолсуз, начар,
Бегинен дөөлөт четтеп, багы качар.

2640 Элчи болсун жакшы ишке дайым көмөк,
Ошондо иши илгери жыла берет.

Элчини канча жерде күтөт тузак,
Чалынбай өтүп кетсе — ага атак!

Айтса сөздү досу дагы касы да,
Угуп, билип түйүп алса башына.

Эгерде элчи бардык ишти билсе,
Бегинин даңкы жетет анда көпкө.

Ак чачтуу акылмандын айтканын ук,
Маанисин түшүнбөгөн — түркөй анык:

2645 «Аты калар кимде эгер болсо акыл,
Акылсыздар өмүрдө ансыз карыр.

¹ Улуттук оюндар, чатыраш — шахмат оюну.

Жакшы адам эл ичинде атак алат,
Акылман ал атактан канат табат!»

Ким болсо колу жеңил, акылы мол,
Улуу тоону багынтып ийчү ошол.

Ар суроого токтолбой жооп тапсын,
Ар сүйлөштө кармасын сөздүн башын.

Башкара алган өздөрүн — бакыт табат.
Өзүн сактап, ичпесин арак-шарап;

2650 Мас болсо акылдуу да — алжып калат,
Акылсыз мас болгондо — жеткен азап.

Арак бул — акыл билим душманы да,
Бардык чырдын, чатактын бучкагы да.

Акыл-эстүү жүз эсе — болсо да адам,
Ичкич болсо, ишине жарабаган.

Канчалык уят — сыйлуу болсо да адам,
Ичкен соң, уятсыз иш кылат анан.

Аттиң ай, акылсызга адат болгон,
Шарапка абийир-сыйын сатып койгон.

2655 Ичпегин — бакытыңды качырасың,
Ичкендер — унутушат адам атын!

Арак ичсең — арылдап тилиң чыгат,
Ачык тил акыр сени көргө тыгат.

Жакшы ырга, жандап өтпөй, көңүл бургун,
Андан барын билесиң — толгон сырдын:

«Ичүү да, мас болуу да — жаман адат,
Ички сырың заматта чыгып калат.

Билимдүү ичип алса, акыл качат,
Наадан ичсе аракты — жүз эсе азап!»

2660 Пейлиң да, сөзүң дагы болсун аппак,
Тилиң менен акылды сакта барктап!

Аз сүйлөгөн адамдар асыл келет,
Сөз жакшыда, иш жакшы болот делет!

Эмне десе — эске түй, ичте сакта,
Уктуңбу — сөз чыгарба, эч кимге айтпа.

Жүзү жарык, сымбаттуу болсун өзү,
Башкалардан бөлүнүп турсун элчи.

Кайраттуу бол, ишинди ыйык карма,
Эң баалуу эки сапат адамдарда.

2665 Үнү коңур, сөздөрү болсун ширин,
Улуу, кичүү сөзүңө тен беришсин.

Зор болот сөз мааниси элчи ишинде,
Жакшы сөз — жарым ырыс — дешет элде.

Кутман Элик, таптыңбы мындай адам,
Элчилик ишти тапшыр дароо аган.

Жөнөтө бер алыска тартынбагын,
Чоочун жер — жакын эмес, элчи — жакын!»

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

«Түшүндүм, — деди Элик, — сөздөрүңдү, —
Дагы бир суроом бар, айтып берчи.

2670 Эмне десең, сөзүңдү тек угайын,
Акысына кайрымжы мен кылайын.

Катчы киши кандай жан болуу керек.
Бек берсе ага ишенип ишти, демек?»

34

АКДИЛМИШ ЭЛИККЕ КАТЧЫ
КИШИ КАНДАЙ БОЛУШУ
КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

«Элигим, — деди Акдилмиш, — ишке демек,
Акыл менен иш кылчу адам керек.

234

О, бегим, айтып берем өзүңө мен,
Бул тууралуу не билип, не түшүнсөм.

Бек өзү канча акылдуу болсо дагы,
Катчы керек түшүрөр кагазга аны.

2675 Катчыңыз — бардык сырды ката билсин,
Аз, көптү, жик чыгарбай сактап жүрсүн.

Чынчыл гана сырларды сактай билет,
Ишенимди — кудайчыл адам сүйөт.

Катчы өзү убадага бек болбосо,
Сырды ачып, уят кылат бекти кошо.

Өкүмдар сөзгө канча бек болбосун,
Эки адамга ишенип айтаары чын.

Катчы менен увазир — өзгөчөрөөк,
Бул экөөнө бардык сыр маалым келет.

2680 Бул экөөнө сырды айтуу сөзсүз керек,
Сыр ачылса ошондой жаза берет.

Эки адамга ишенип сырды ачасың,
Кокус бири бузса эле — чырдашасың!

Өтүкендин бегинин бул айтканы:
«Тилин тыйсын, жакшылап карма аны!»

Ишенгендер, сырга бек болгон жакшы,
Жаңылгандын жалп этип кетер башы!

Сенин оозуң үңкүрдөй ачык турган,
А сөзүң, — чыккан шоола араң-араң.

2685 Бат эле шоола өсүп жайнап чыгат,
Бирге айтсаң, ал сөзүңдү — бүт эл угат.

Ооздон от да чыгат, суу да чыгат,
Бири ерттөп, бири каптап, мойсоп турат.

Айтылган керексиз сөз — күйгөн от да,
Сүйлөйм деп, ошол отко күйүп калба!

235

Жакшы сөз, агып турган булак болот,
Кайда жетсе ошол жер гүлгө толот.

О, өзүң көптү билген жакшы адам,
Сырыңды ачпа, аягы анын жаман!

2690 Окугун, түшүнүп ал ушул ырды,
Жамандарга ачпагын ички сырды:

«Көңүл сырын ачпагын, тилди тиште,
Айтып койсоң — каласың өкүнүчкө!

Кызыл тил жоосу болот кара баштын,
Жан үчүн, тилди кармап, карап баскын!»

Катчы болсун билимдүү жана акылдуу,
Жакшы билсин жазууну, жазсын ырды.

Колу сулуу — карасаң көз кубанат,
Окуганга жакшы да, көңүлдү ачат.

2695 Эгерде жазган жазуу болсо сулуу,
Кат да көрктүү жана да сөзү жылуу.

Сырга жакын Ылалык адам айткан,
Жакшы жазуу, эң жакшы өнөр абдан:

«Акылман жакшы сөздөр катта калат,
Түбөлүк унутулбай жашап барат.

Калбаса катка түшүп сөздөр, демек,
Билимди азыр кайдан алат элек?

Акылмандар жазбаса урпакка деп,
Өткөн тарых дайынын кимдер билмек?

2700 Эгерде адам уулу кат билбесе,
Кур сөзгө ишенүүлөр болот беле?

Элден элге улантып кабар кетет,
Жазылбаса ал сөздөр кантип жетет?

Жазуу өтө маанилүү, жазуу керек —
Жазуу менен өкүмдар иши жүрөт!»

Бектерге иш жүзүндө пайда берер,
Өлкөдө болуу керек үч түрдүү эр:

Биринчи — илимдүүлөр, акылмандар,
Экинчи — сөздү жазчу, ал — катчылар.

2705 Үчүнчү — эл коргоочу баатыр — эрлер,
Жоо, бөрүгө чабышып, жеңип келер.

Иш тууралуу акылдуу, билимдүүлөр,
Кеңешип, ыңгай жагын айтып берер.

Ар түрлүү иштин баарын билип эми,
Жазып алып эсептейт кирешени.

Жоокерлер кылыч алып колдоруна,
Чыгышса чекти коргоп жоо жолуна,

Бул үчөө бир болушса бардык иште,
Алардын беги жетет тилегине.

2710 Мындан башка дагы көп көмөктөр бар,
Бул үчөөнө — жардамдаш болсун алар.

Кылыч болсо жеңиштин жолун колдойт,
Калем менен — башкаруу жолун жолдойт.

Акыл менен билимдүү эл башкарат,
Бириксе ушул үчөө — дүйнөнү алат.

Билим менен өкүмдар тартип түзөт,
Акыл менен ар түрлүү иштер бүтөт.

Кылыч элге, өлкөгө бүлүк салат,
Калем казна көбөйтүп, байлык табат.

2715 Кылыч чапса кан төгүлүп агылар,
Калем жазса, алтын күмүш табылар.

Дүйнөдө эки тирек, кезектелет:
Бири — өткөн, бири — алда келчү кезек.

Бул экөө тең улуу иш эсте тутар,
Дайыма ойлой жүрсүн өкүмдарлар.

Бул тууралуу бир ырда түз айтылат,
Пайда болот, тыңдагын сен жакшылап:

«Билимдүү жан чыгарат элдин даңкын,
А кылыч — коргой билсин элдин баркын.

2720 Кылыч менен жаңы жер жеңип алат,
Калем менен ишке ашат санаа-салтың!»

Катчы адам сараңдыктан болсун алыс,
Берилген, чынчыл жана иште калыс.

Токпейил буюмдарга көзүн артпайт,
Буюмчулдук салмагы аны баспайт.

Ач көздөр — сараңдыктын кулу болот,
Сараң болбо, өкүмдар тарат, жогот!

Эгер бек сараң болсо — кемтиги анын,
Сараңдык — эң жаманы кырсыктардын.

2725 Ач көз катчы өз сөзүн бузуп коёт,
Сараңдыктан жазганы ката болот.

Алтынга азгырылгыч болсо эгер,
Бекти да, өзүн дагы жеди дей бер.

Ишенимдүү кызматкер ишке тыкан,
Дайыма өз ордунда, издеп калсаң.

Бегинин таламында болот дайым,
Бегине арнап коёт кара жанын.

Ичкиликке берилбейт, таза пейил,
Алдаганга жолобойт ачык көңүл.

7230 Арак ичсе, билимден айрылат ал,
Айрылса билиминен ката жазар.

Катчы деген күн-түнү иште болот,
Дайым даяр издесе, чыга коёт.

Эки адам кызмат үчүн тандап алгын,
Тапкан соң — эки ишке чегип салгын.

Бири — катчы, жазганды жакшы билсин,
Бири — элчи сөзүнөн бал төгүлсүн.

Жакындан, же алыстан ыр-чыр чыкса,
Билип кой, ушул экөө себепчи ага.

2735 Артка кетсе иштериң — экөө себеп,
Алга жылса иштериң — экөө берет.

Бири айтса кокустан орунсуз сөз,
Экинчиси — жымсалдап түзөтөт тез.

Ушундай болсун, Элик, катчы кишиң,
Ошондо ага толук ишенесиң.

Мындай жанга ишенгин, толук ишти,
Иштин баарын аткарат кишиликтүү.

Кутман Элик, ушулар билгендерим,
Милдетимди аткарып, жооп бердим!»

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

2740 «Түшүндүм, айтканыңды, — деди Элик,
Жооп бер, бир суроого дагы көнүп.

Кандай жан казыначы болуш керек,
Казынанын ачкычын кимге берсек?

Ал деген алтын-күмүш сакчысы да,
Кармаган эл байлыгын өз колуна!»

**АКДИЛМИШ ЭЛИККЕ КАЗЫНАЧЫ
МИЛДЕТИН АТКАРЧУ АДАМ
КАНДАЙ БОЛУШУ
КЕРЕКТИГИН АЙТАТ**

«Элик, — деди Акдилмиш, — билгин ушу,
Баарыга кымбат алтын-күмүш күтүү.

Адилет, чынчыл жанды ар ким баалайт,
Алданбаса алтынга — ошол жарайт.

2745 Аалам кесип, байлык баркын түшүнгөн,
Бир соодагер катка мындай түшүргөн:

«Баарыга — өмүрдөн да, байлык кымбат,
Жашоодон кээде алтын өйдө турат.

Күмүш — бул мерездерди жумшак кылат,
Ийилбес адамдарды ийип турат.

Күмүш көрсө — бузулуп берилбесе,
Андай жанды теңей бер периштеге.

Алтын көргөн адамдар ийип кетет,
Орой адам болсо да «биз» «сизге» өтөт!»

2750 Казыначы токпейил, чынчыл болсун,
Бакытка күндө марып колу толсун.

Кетпесе көп байлыкка азгырылып,
Калбаса кудай каары унутулуп.

Адал менен арамды айрып билсе,
Жакшы менен жаманды тааный жүрсө.

Токпейилди жат байлык кызыктырбайт,
Кошоматчы көңүлүн бузуп албайт.

Жашынан аралашса сан байлыкка,
Ач көздүк болбойт андай адамдарда.

2755 Ал корксун тобоо кылып кудайынан,
Чындыкка чыкчу жолду табат анан.

Пейил түзү адамга ашкан байлык,
Анда ал жолу болот, бактысы артып.

Чынчыл болсо, адамдын жолу таза,
Бекем болот түбөлүк бактысы да.

Угуп ал айткан сөзүн боорукердин,
Аны сен, эсиңе алып, ойлой жүргүн:

240

«Иште да, сөздө дагы адилет бол,
Түбөлүк кетпей турган дөөлөт конор.

2760 Ал бактылуу — адилет адам болсо,
Жүзү жарык, дени сак, сергек ошол».

Түз болсо, артык болсо акыл-эси,
Ашырат миң тилегин ишке өзү!

Абийирдүү, момун дагы болуу керек,
Уятсыздан алыста, болбо өнөк.

Уят бул — тосмо тура жамандыкка,
Абийириң — ачык жолуң адамдыкта.

Ичкиликке берилбей, болсоң бекем,
Бакытка барчу жолуң ушул экен.

2765 Аракеч өз ырысын иче берет,
Куту качып, мүшкүлгө түшө берет.

Казыначы болсо жакшы сараңыраак,
Сараңдар сан байлыкка карагыраак.

Кызматына берилсин дити менен,
Берилгендер байлыкты түптөйт терең.

Берилгендер — ишеним, үмүт барлар,
О өкүмдар, ишенгенди кызматка ал!

Аракетчил казначы — ишти бузбайт,
Бардыгын эсепке алып, жыйып, тактайт.

2770 Так адамдар унутпайт, эч нерсени,
Ойлонот, баарын карайт, так эсеби.

Унутчаактык — кайдыгер адам иши,
Казна ишин жөндөй албайт андай киши.

Тетик киши — ишине тыкан болот,
Тетиксиз эмне иштеп, эмне коёт?

Эсеп-чотту китепке жазган жакшы,
Эсеп сүйөт жазганды, өтө такты.

Жазып жүрсө — киреше, чыгаша так,
Жазуу гана баарысын коёт тактап.

2775 Жыл, айын жана күнүн жазсын даана,
Бардыгы өз ордунда болот анда.

Жазып гана так эсеп кылса болот,
Эсептеп, эске алганда — иш оңолот!

Ойчулдун сөзү турат эске түшүп:
«Ар дайым эсепке так болгон түзүк!

Жазылбаса бардыгы эсте калбайт,
Бардыгын акылман да эстей албайт.

Жазылган — унутулбайт, эстөө кыйын,
Эсебиң так болбосо — ишиң тыйын.

2780 Ким жазып, тактай жүрсө эсеп-чотун,
Иши дайым шар болот дал ошонун.

Кызматкер эсеп чотко так болбосо,
Эсептеше келгенде — уят ошо!

Кагазга түшүрсөң да тактап эми,
Сактай жүр эсте дагы көп нерсени!

Эсеп-кысап иштерин билгениң жөн,
Анан да барын тактап жүргөнүң жөн.

Ушундай жүргүзгөндө эсептерди,
Санашат бардык ишти, көктү, жерди!»

2785 Кулак түр, билерманым, келип жөнгө,
Акылдуу сөз чоң олжо билгендерге:

«Жер ченеште так эсеп өтө керек,
Андайга акылдуу жан жарайт демек.

Андайлар жети кабат көктү бөлөт,
Баарын тактап, эсептеп, санап берет!»

Билимдүү, акылдуу да, болсун чынчыл,
Акылдуу жан адилет ишке умтул.

Иш билгендин иштери дайыма ак,
Актык барда — алоолоп чындык жанат.

2790 Акылсыз өзүн дагы кармай албайт,
Акылсыздын алдыга иши жылбайт.

Ордонун ишин тейлейт казыначы,
Андыктан өтө тыкат болгон жакшы.

Түз болсун сөзүндө да, ишинде да,
Кир жукпасын, абийирди таза карма.

Көзүңдү, сөзүңдү да тууралай бил,
Акыл менен напсиңди жүгөндөй жүр.

Көзүң түшсө — көңүлүң ооп кетет,
Көңүл оосо — түбүңө ошо жетет.

2795 Көңүл деген бүт денени башкарат,
Бек артынан кызматкерлер бүт барат.

Акылдуу адам айткан ойлоп-ойлоп:
«Көңүл менен көзүңдү сакта коргоп!

Көңүлүң бүт денеңди жүрсүн тескеп,
Оор жүк ал көтөрөр эң эле көп.

Мерез адам түбүндө жаман болот,
Акылдууну уятка салып коёт!»

Эсеп менен жик чыгарбайт сак адам,
Казынаны коротпостон кармаган.

2800 Марттык жакшы — ага урмат жана даңк,
Башка эмес, өз марттыгың даңк табат!

Ар түрлүү соода иштерин билгин топтоп,
Билбесе соода ишин — киреше жок.

Ар түрлүү товарлардын баркын чакта,
Баарынын баасын билүү, — милдет сага.

Бааны билген — алданбайт эч убакта,
Соодада ала алышпайт ашык акча.

Соодада сылык карма көтөрүлбөй,
Улуу, кичүү баарына болгун бирдей.

2805 Алыш-бериш ишине болсо эң так,
Ага да ишенишет, тең эки жак.

Алганын берип турса учурунда,
Сураганы табылат дайым ага.

Өкүмдар жалпы журтун сыйлап турса,
Чыр-чатак, талаш-тартыш болбойт анда.

Казыначы сараңбы — аскер жүдөп,
Аскер аны ар дайым бектен көрөт.

Айткан экен кайсы бир жоомарт адам,
Насаатын ук, бечарам, болсун пайдаң:

2810 «Ким өзү ишенимден кетем десе,
Айткан сөзүн аткарбай кылсын эки.

Иш болсо колдон келбес, бербе убада,
Айттыңбы, аткаргының не болсо да.

Сөзгө турбас бектерге — ишеним жок,
Ишеним кеткен жерде, ийгилик жок!»

Так болсун, илең-салаң болбосун жан,
Колунан эч иш чыкпайт андай кулдан.

Ким иштесе бегине жанын сабап,
Андайдын түйшүгү көп, катуу талап.

2815 Жетпегенин алчу жерден каратып,
Буйрук берсе — бекке турат жарашып.

Казначы көпкө созсо, же бербей,
Унутулбайт, берсе да уу бергендей.

Сурап калсаң керегинди сен эгер,
Аз нерсе да пилдей болуп көрүнөр.

Аксакалдуу көрөгөчтүн сөзүн ал,
Сөзүн иргеп, данегинин өзүн ал:

«Учурунда төп болсо өтүнүчүң,
Аябайсың жаныңды ошол үчүн.

Андайда тырнактай иш көрүнөт тоо,
Дайыма болуп келген адат ошо!»

2820 Ушундай адам тапсаң, кутман Элик,
Акылы, билими артык, сыйлуу келип.

Боло алат казыначы андай адам,
Ишенип тапшыра бер ишинди аган!»

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

«Түшүндүм, — деди Элик, — айтканыңды,
Суроо бар, жооп бергин кайра дагы.

Кызматкер, тамак-ашка баш-көз болор,
Кантип өтөйт кызматын мына ошол?

2825 Тартынбай тамак ичсе беги андан,
Ишенчү, дити менен коркпой, абдан?

Суусундук, тамак-аштар — назик нерсе,
Бөтөндүн ашын ичпе колдон келсе.

Жооп бер, билиминди аңтар эми,
Билгим келет баарысын, эрдин эри!»

АКДИЛМИШ ЭЛИККЕ БАШКЫ АШПОЗЧУ КАНДАЙ АДАМ БОЛУШУ КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

Жооп айтты Акдилмиш: «Кутман Элик,
Ал адам асыл болсун, дили бийик.

Адамдан, эң адилет, ишеничтүү,
Колунан тамак ичсе болот беги.

2830 Мындай ишке жарашат чынчыл адам,
Абийирдүү, чын берилген, тартынбаган.

Ишенимдүү, бетке айтар болсун чынчыл,
Арналсын дили, дени бегине ушул.

Коркунуч бекке келет тамак менен,
Ашпозчунун амалын билчү белең?

Бардык жерде бектерге сактык керек,
Жеп ичкенде өзгөчө болсун, демек.

Өкүмдарда боло келген миң душман,
Алар дайым аңдып арттан ор казган.

2835 Ашпозчу болсо душман, ишенимсиз,
Коркунуч өкүмдарга болот чексиз.

Ал болсун кызматынан көптү көргөн,
Ачуу, татуу ашынын даамын билген.

Эгер ал чынчыл, тыкан болсо иштен,
Беги ишенет, сый алат эмгегинен.

Сөзүн ук, сүйлөп кеткен кутман адам,
Акылына андайдын алкыш айтам:

«Бир нерсеге көп эмгек калсаң жумшап,
Ошол нерсе сүйкүмдүү, сага кымбат.

2840 Бир ишке бүт өмүрүн адам берсе,
Ал кымбат өмүрүнөн жүз миң эсе.

Жашоо эмес, өмүрдө оор эмгек,
Эмгексиз өткөн өмүр, текке кетмек.

Өмүр өтсө кайгырбайт адам өзү,
Бошко кеткен өмүрүң өкүнүчтүү!»

Токпейил бол, көөнөрбөс көңүлү бай,
Татыктуу — көрүнүшү, көркү — айдай.

Так билсин шариятты, болсун эстүү,
Жакшылардын мурасы — ишеними.

2845 Бектердин табияты назик келет,
Жакпаган тамактарды кантип жемек?

Ашпозчу жакшы болсо — тамак жакшы,
Даамдуу тамак дайым болот таттуу.

Ач көз адам тамакка сук да болот,
Колун салып тамакты булгап коёт!

Ачкөздөрдүн кылганы дайым арам,
Арам колдуу — кеселдер айыкпаган.

Болсо да эң боорукер бирөө үчүн,
Өзүңө өзүң гана — күйүмдүүсүң.

2850 Адамдарга ишенгин, бирок бол сак.
Абайлап жүр, ишиңе болгунуң так.

Бир сөзгө буга ылайык, келди кезек,
Эстүү адам, насаатка бергин эсеп:

«Баарына ишен, бирок сак болгун өзүң,
Сага жакын баарынан бир өз көзүң.

Азиз жаның бардыгынан кымбаттуу,
Азиз жанга көңүлүңдү бур катуу!»

Адептүү бол, ишке так тыкан жүргүн,
Айтканыңды аткарып өмүр сүргүн.

2855 Баары барктайт тазалык, сулуулукту,
Тамак өтпөйт — кир болсо ашпозчусу!

Тазалыкты кудай да жакшы көрөт,
Таза адамга татыктуу атак келет.

Тазалык адамдарга зарыл экен,
Таза болсун тамагың ичип-жеген.

Кир адамды алыс тут тамак-аштан,
Андайлардын иштеген иши да арам.

Түз көңүл, ак дил менен ишинди өтө,
Дили кара ак иштей алмак беле?

2860 Башкы ашпозчу эгерде жаман болсо,
Ал башкарган адамдын — баары ошо.

Казанды ачкөз, суктар курчап алса,
Дасторкону бегинин жайсыз анда!

Адамга адилеттик, тактык керек,
Ошондо тилегениң баары келет.

Угуп ал, пейли жакшы бир адамдын,
Насаат кылып, кайрылып айткандарын:

«Чынчыл жанды жылоолоп бакыт коштойт,
Чынчыл үчүн күн бетин булут тоспойт.

2865 А кокус кыянатчыл кетсе тооруп,
Жакшылыктын булагы калат соолуп.

Колун созсо кыянат кокус эле,
Деңиз соолуп, чөп куурап — болот балээ!»

Бегине чын берилген адам жакшы,
Токтоо да, абийири бар жана уяттуу.

Өз ишин тыкат өтөп, даана билсин,
Тамагын тез бышырып, даяр кылсын!

Кызматтын шартын бузбай өтөп жүрсүн,
Кирчү, чыкчу мезгилди жакшы билсин.

2870 Кырсыктан сактап калат акыл-сезим,
Билим менен иш кылсаң, чыкпайт көзүң.

Бегине ак эмгектен атак берсең,
Атактуу дал ошончо болосуң сен!

Жакшы адамдар көздөшөт жакшылыкты,
Эстүүнүн — топук кылар максаты ушу.

Эстүүнүн бир белгиси — кишичилик,
Билимдүү — мыкты адам алгын билип.

Акылдуунун айтканын бек туталы,
Акылдуу — адамдарга чоң насаатчы:

2875 «Акылдуу жан адамдыктын аскасы,
Адам үчүн отко түшөт жаш башы.

Арамзада иш бузук, орой сезим,
Өтөсүнө чыгарбайт айткан сөзүн!».

* * *

Айтып бердим, кандайын ашпозчунун,
Кутман Элик, ашпозчу болсун сонун.

Дасторконду башкарып жолго койсун,
Колунан бек тартынбай ишчү болсун.

Кутман Элик, мен айттым билгенимди,
Акыл жетип, жүрөктөн сезгенимди».

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

2880 «Түшүндүм, — деди Элик, — билдим аны,
Суроо бар, жооп күтөм сенден дагы.

Айтчы эми: кандай болот суусун берчү,
Кандай иштеп, кандайча болот өзү?

Бек ишенчин кандайча аткара алат,
Канткенде бек тартынбай ичет тамак?»

37

АКДИЛМИШ ЭЛИККЕ СУУСУН
БАШЫ АДАМ КАНДАЙ БОЛУШУ
КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

Айтты Акдилмиш: « — Улуу Элик кутманым,
Ишенимдүү адамды издеп табасың!

Үйрөнсүн, ошол адам көздөп ишин,
Маш болсун кызматына берип дитин.

2885 Ак болсун пейли сага, кытмыр эмес,
Түз болсун жебе сындуу, кайтуу билбес.

Эгерде суусун башы — болсо ушундай,
Бул ишти аткара алат токтоо кылбай.

Анда болот ар түрлүү дары-дармек —
Ичирер ич ооруса, болсо түйнөк.

Суюк, коюу дарылар анда болот,
Сүйкөр, сорор, ичүүчү — бөлөк-бөлөк.

Бүт ширелер, суу жемиш, кургаткан да,
Ичип-жечү бардыгы болот анда.

2890 Коркунуч бекке келет тамагынан,
Ашпозчу, суусун сунчу сактайт андан.

Эгерде экөө бирдей — жаман болсо,
Бек үчүн — эң чоң түйшүк, балээ ошо.

Эшиткин, сөз маанисин даана сактап,
Тамакты тарта ичип, бол этият:

«Тамакты тарта жесең — башың аман,
Аш болсо ичкен тамак — пайда саган.

Көп көрдүм өзүнө өзү кылгандарды,
Тамагынан чалынды анын баары.

2895 Кекиртегиң өзүңдү кесел кылат,
Дары-дармек кекиртект кайра куят.

Бирдей болсун адамдын акыл-эси,
Кылган иши эстүүнүн кишиликтүү.

Эстүү жан жамандыктан качып өтөт,
Билимдүүнүн бар иши аптак дешет.

Ийри жыгач — отун да, отко күйөт,
Пейли бузук — туткундай боздоп жүрөт.

О, адам, бардык иште адилет бол,
Сага айтар, чын жүрөктөн кеңеш ошол!»

2900 Суусун башы адилет болуш керек,
Ак пейил, акылы артык, таза жүрөк.

Эгер ал таза болсо пейли түзүк,
Андайдан алыс болот түрлүү кырсык.

Ичимдикти өзү ичип, даяр кылсын,
Бөтөн колду тийгизбей, тамга урсун.

Иччү, жечү дарынын баары-жогун,
Өз колунан чыгарып, тутса сонун.

Жемишти кургак, жаңы, бал ширени,
Сактасын шарапты да бекем эми.

2905 Ачуу, таттуу баарысын кылып белең,
Идишти таза кармап, болсун кенен.

Бегине өтөсө ал ак кызматын,
Эмгегинин үзүрүн көрөрү чын.

Жумшаса киши эмгегин бир нерсеге,
Жанына сиңип калат ошол нерсе.

Ушуга ылайыктуу жакшы сөз бар,
Жакшы сөз — жандан артык, сен билип ал:

«Жумшаса эмгек, оюн эгер адам,
Ал нерсе жандан артык болот аган.

2910 Өмүр бою ишке өмүрүн арнайт ал,
Аны сүйүп эмгектенет, талбайт ал!»

А табылса андай адам — болду да,
Өз тизгинин кармат анын колуна.

Мындай ишке жакшы адам өтө керек,
Жүрөктөн гүлдөй жайнап үмүт өнөт.

Жардамчылар жабыла көмөк берсин,
Баары жаш, сакалы жок, сулуу келсин.

Жүзү жарык, жайдары кабактары,
Шыңга бой, кара каштуу, көрктүү дагы.

2915 Кең далы, ичке белдүү, болсун назик,
Ак жүздүү, бети нурдуу жана ачык.

Киргенде тамак алып, — көз ачылсын,
Кийими кызыл, көпкөк, жашыл болсун.

Болбосун арасында сакалдуусу,
Чач түшүп, арам болор кармаган суу!

Бир түк түшсө — куюлган идиш арам,
Кыл чыкса тамагыңан — андан жаман!

Бул тууралуу — айтылган акылдуу сөз,
Идиш туткан сакалдуу болбосун эч:

2920 «Идишчи сулуу болсун, жүзү жарык,
Тамакты табит менен ичет алып.

Жылдызы артып ак жүзү жаркып турса,
Табытың тартып турар эмне сунса!»

О, адам, сөздү казып ой издеген,
Окугун, айткан ойду ырлар менен:

«Сүйкүмдүү, жакшы болсо көрүнүшү,
Сунганы адал болот — андай киши:

Ачтарга тамактан да пейли жагат,
Чаңкаган канбай турат, тартып көркү!»

2925 Суусун башы ушундай жакшы болсун,
Кызматы андан артык ойго толсун.

Ошондо бектер ага иш беришет —
Ишенип, ак эмгектен сый көрүшөт.

* * *

Көрчү Элик, канча түрдүү адам керек,
Пейли түз, ишенимдүү, кызматка элпек.

Биринчи — элчи, катчы — экипчилер,
Ашпозчу, суусун башы — кошо жүрөр.

252

Тандаганда буларды этият бол,
Болбосо кырсык сени жалмап коёр.

2930 Элчи менен катчылар жаман болсо,
Өлкөгө толгон кырсык кирет кошо.

Ашпозчу, суусун башы болсо начар,
Азабын жалгыз сенин башың тартар.

Тандап туруп буларды, кутман Элик,
Ишенчүнү кабыл ал, ишти берип!»

* * *

Акдилмиш дагы айтты: «Кутман Элик,
Өкүмдардын бийлиги, иши бийик.

Түйшүктүн көптүгүнөн баш айланат,
Оңобосоң башыңды — сыймык качат.

2935 Сен эми акылдуунун кеңешин ук,
Сөзүнөн бермет нуру турат чыгып:

«Эмгек эткин, жыргал жолун өтөсүн,
Ал жыргалга эмгек менен жетесиң!

Бек иштесе, элге байлык табылат,
Эл байыса, бек бактысы жаңырат.

Жыргадыңбы, бактыңа ишенбей жүр,
Жыргалды коштоп жүрөт кырсык, кесир!

Ашпозчу, суусун башы болсо да бек,
Аларда ойт бермелик ошончо көп.

2940 Өзүңдү так сактайсың өзүң гана,
Башкалар өздөй болбойт, ашык айтпа!»

* * *

Угуп ал акылдуунун кеңеши ушу,
Эске түй, жазып алып, дайым оку:

253

«Сактаганды сактайм дейт, сак бол өзүң,
Өзүңдөн артык күйөр болбойт эч ким.

Өзүң гана көңүлүңдүн астары,
Чын ишенер таба албадым башканы!»

* * *

Кутман Элик, мына ушул айтаар жообум,
Кырсыктан алыстоонун айттым жолун.

2945 Ушундайлар көтөрөт зоболонду,
Касынды чек түшүрүп, ачат жолду.

Баарын айттым, жадымда калгандарды,
Көкүрөктө дагы бир сөзүм калды.

Кааласа, Элик, аны айтып берем,
Болбосо — сөздү тыйдым, оозум бекем.

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

Элик айтты: «Мээримдүү, кутман адам,
Кандай сөз калып калды айтылбаган?

Сөздөрүңө суусагандын биримин,
Акыл — дайра, терең деңиз — билимиң!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

2950 «Кутман Элик, — дейт Акдилмиш жооп кыла,
Эл үчүн Элик — билим булагы да.

Мен айттым түрлүү иштин жол-жобосун,
Кызматчынын иш өтөөр жолдомосун.

Бектерге кандай кулдун керектигин,
Даамын татаар бектери ак эмгектин.

Болсо эгер бекте укук кызматчыга,
Бар да укук эмгеги үчүн кызматчыда.

Бектерге кул эмгеги — берсе рахат,
Беги да кул укугун жүрсүн сактап.

2955 Кулдарга көрөр күнүн иши берет,
Иш акысы аз болсо кыйын келет!»

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

«Жооп бер,— деди Элик, баарын ачкын,
Кызматчынын акысын толук айткын?»

38

АКДИЛМИШ ЭЛИККЕ
БЕКТЕР КЫЗМАТЧЫЛАРЫНА КАНДАЙ
БОЛУШУ КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

«Бүт бектер,— дейт Акдилмиш, кызматына,
Жараша акы төлөйт кызматчыга.

Эң алгач, ага кийим, тамак берет,
Милдетин жакшы өтөөнүн камын көрөт.

Кызмат өтөө эң татаал, түйшүк кымбат,
Бек болсо түшүнүктүү, кул кубанат.

2960 Бегинин кубанганы кымбат болсо,
Кызматчы жанын таштайт ишке ошончо.

Ысыкпы, үшүдүбү, ачпы, токпу,
Сен үчүн төшүн тосор, болсо сокку.

Оңго, солго, болбосо алга, артка,
Беги үчүн башын саят ал азапка.

Кол салса кас душманы, ал калкалап,
Өзү өлүп, бек өмүрүн сактап калат.

Бегинин таламы үчүн жанын үрөп,
Күн-түнү жаны тынбай иштеп жүрөт.

256

2965 Бек ага ишин баалап акы берет,
Бегинин урмат менен сыйын көрөт.

Үч-Ордонун ханы айткан тыңша сөздү,
Уруунун ардагы эле абдан эстүү:

«О, бегим, элиң үчүн бийлигиң зор,
Жакшы кулду жаркытып, адилет бол.

Бектин күчү — ак дилдүү кызматчылар,
Бүт аймакты бек кармар мына ушулар.

Бек улук, атагы бар төрөлгөндөн,
Кызматчы — атак алар иши менен!»

2970 Дилдин агы — адамдын маңызы ошол,
Дилдин агы — чыныгы адилет жол!

Чындыктын жетчү жолу — эрдик делет,
Ак иш кылган адамга өзү келет.

Кызматчы эмгектенет үмүт менен,
Үзүлсө ал үмүтү — өлүмгө тең.

Бектери кызматкерин даана билсин,
Пайдалуу, пайдасызын — талдай жүрсүн.

Кызматына жараша сыйлык берсин,
Акыны — ишке тете ченеп бөлсүн.

2975 Адам деген жылкыдай айбан эмес,
Аны билсең — ар ишин артка кетпес:

Жылкыны адам алгач жемге коёт,
Андан соң ашык пайда алсаң болот.

Бектери кызматчысын турса мактап,
Анда алар эмгектенет жанын таштап.

Ак пейил, абийири бар кызматчылар,
Беги үчүн башын сайып тике турар.

Көп илим окуп билген адам айткан,
Билим менен күчтүү да адам баштан:

17—295

257

2980 «Жакшылыкка жанын таштайт адамдар,
Бир ишинди — он эселеп кайтарар!

Жоомарт болсоң кулдук урат жүгүрүп,
Түйшүгүңдү бүт көтөрөт ийилип!»

Мээримдүү бол, кызматчыңдын жайын бил,
Ачты тойдур, жылаңачты кийиндир.

Кутман Элик, жаман болот мындайда,
Кулдун мойну окшоп турса ыргайга!

Сөзүн ук бир акылман абышканын,
Жаштарга кары сөзү — акыл дайым:

2985 «Адам үчүн адамдар иш өтөсө,
Акыбети кайрылар ошончо эсе.

Киши эмгегин баалабас болсо адам,
Андайлар адам эмес малдан жаман!»

Кызматчынын болушат эки түрү,
Күч менен бири иштейт, бири — өзү.

Күч менен иштеген жан көз каранды:
Иштей албас жөнсүз кул таяк жандуу!

Өзү иштеген — иш кылат эрки менен,
Ал кызматы түйшүксүз болот экен.

2990 Эркин кулдар — жакшылык жандоочулар,
Жакшылыктын жолуна түшсүн булар.

Эркин жандар кул менен тең болбосун:
Эркин — сый да, кулдарга — катуу болгун.

Ордосу өкүмдардын — жыргал ордо,
Жыргалды сактоо турсун — бекем колдо.

Кызматчың байып кетсе — бекке атак,
Келмесинде айтышар атыңды атап.

Кутман Элик! Бек менен кызматчы да,
Окшоп кетет соодагер адамдарга:

2995 Соодагер алуучуга буюм сатат,
Анысы — ары улантып андан ашат.

Жыл өтсө арта берет кирешеси,
Малын сатып бөлөккө — байыйт өзү.

Кызматчы да ушундай беги менен,
Байланган бир арканга эсеп деген:

Кулуна беги баарын берип турат,
А кулу жанын таштап эмгек кылат.

Кызматкер жанын таштап чабат кылыч,
Максаты айыл-кыштак басып, жыгыш.

3000 Душман бүксө тизесин, казна толот,
Ишке ашат ой-максат, бакыт конот.

Мунун баары — жакшылык алып келет,
Жакшылык жасаганды сыйлоо керек.

Сөзүн ук айтып кеткен сарттар!¹ башы,
Пайда үчүн ага адат көп жол басуу:

«Пайдалуу кул — балаңдан артык келет,
Жаман уул — душмандан жаман делет.

Пайда издөө бардык жанга бирдей адат,
Тузакчы үйдө отурса жүдөп калат.

3005 Өкүмдарга аскери куйрук, канат,
Канатсыз куш талпынып кайда учат.

Аскери бар бектердин — күчү да бар,
Күчтүү бектер көп түйүн чечип алар.

Куралат аскер күчү жакшы колдон,
Жакшы колдуу дүйнөгө түркүк болгон!

Эгерде бекте бардык сапат болсо,
Каалаганын кармайт ал кол толгончо.

¹ Бул жерде сөз соодагерлер жөнүндө болуп жатат.

Миң түрлүү жакшы сапат тапкан адам,
Эр болот бүт дүйнөнү калтыраткан.

3010 Жакшы сапат жактырып баала, уулум,
Аккуудай асманга учар канат ал чын!

Жакшы сапат — аккуудай канаттуу да,
Куш менен жакшы адамдар — бирдей тура!»,

Угуп ал кары сөзүн, куудай чачы,
Көп жашап, көптү көргөн жалгыз башы:

«Билим менен акылды бийик баала,
Жеткирер атак-даңкка ошол гана.

Мезгилди бош кетирбе, оку күн-түн,
Күн тууп, максат — ойго сен жетесиң!»

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

3015 Ачык жоопту айтылган макул көрүп,
«Урматтуу кемеңгерим, — деди Элик. —

Түшүндүрдүң маанисин адамдыктын,
Адилет, чынчыл болуу жолун уктум.

Эл башкарам, баарысы баш ийишет,
Колум узун, айтканым дароо бүтөт.

Бийликтен кубанбадым, ушул жайдан,
Бейпил күндү каалаймын, табам кайдан.

Бир тилегим, сунса колун ким келип,
Кубат алып, байып кетсе демденип.

3020 Бек өмүрү бийликтен гүлдөп барат,
Мактоо менен даңктоодон эмне табат.

Казынага жыйнадым алтын-күмүш,
Эл үчүн, кошуун үчүн чогулткан иш.

Жакшы атагы — мен үчүн, байлык — элге,
Жетет мага кудайым кулум десе!

Ким келсе, кызматыма кубаныч тапсын,
Мен өткөнчө дүйнөдөн байлыгы артсын.

Көзүм өтсө, артымда калган элим,
Дуба кылсын атымды айтып менин!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

3025 Акдилмиш жооп берди: «Кутман Элик,
Акыл менен иш жайын айттың билип.

Бул турмуштан адамдар эмне көрөт,
Кыялдагы атак-даңк ойдон бөлөк.

Өтөсөң бул жыргалга күмүш төлөп,
Келечек ошончолук кайрып берет.

Чач алтынды, эл көңүлүн ала бер,
Элиңе эл, жериңе кош жаңы жер!

Сөзүн ук бектин айткан, акылы айкын,
Чыгарган өлкөсүнүн атак — даңкын:

3030 «Казна чачып, топто аскер-эринди,
Анда душман сындыра албайт белиңди.

Казна эмес — аскер-курал көп болсун,
Бек бай эмес, эли-журтуң ток болсун!

Аскер болсо, бөксөрбөйт элдин ичи,
Аскер жокто — чамасыз бектин күчү.

Эгер аскер бекке турса багынып,
Кайсы эл болсун келет бекке табынып.

Ачык болсо элине бектин колу,
Эки дүйнө ачылат анын жолу!»

3035 Угуп ал билимдүүнүн айткан кебин,
Сараң бек башкара албайт эптеп элин:

«Эки каршы кошулуп жакын болбойт,
Ач көздү алыс кармап, мартты колдойт.

Сараңдан жакшы адамдар алыс болот,
Марттардын айланасы элге толот.

Марттык менен сараңдык — бирикпес кас,
Сараң иши — ызы-чуу, сараңдан кач!»

Эки күч элдин кыйрын сактайт тыныч,
Сары алтын анын бири, бири кылыч.

3040 Жоомарттык өлкө чыңдап кубат берет,
Жоомарт бектин атагы артык келет!

Баатыр алп шилтегенде өткүр кылыч —
Баш ийет кас душманы, батыш-чыгыш.

Алтын кармап бек сунса алаканын,
Кылычсыз, сөзү менен алат баарын.

Эки күч мына ушул элди бийлейт,
Ээ болгон бул экөөнө — кемүү билбейт.

Бүркөлгөн кабак болсо, алтын түзөйт,
Бузулган ишти дагы алтын бүтөйт.

3045 Кылыч кайда шилтенсе, күмүш чыгар,
Күмүш чыккан жер болсо, кылыч турар.

Аяба күмүшүңдү — аскер топто,
Бекитсең тып чыгарбай — аскер жок де.

Күмүш чачсаң — жакшы адамдар жыйылат,
Күмүш катсаң — жакындарың суюлат.

Сараң бек бар байлыгын катат терең,
А баатыр байлык табат кылыч менен.

Жаралгандан бул дүйнө койгон матап:
Сараңга — каргыш дагы, мартка — атак!

3050 Сөзүн бүтүп Акдилмиш кулдук урду,
Жерди өөп, кудайына дуба кылды.

*Эликтин Акдилмишке
берген жообу*

Суроого алган жообун жактырды Элик,
Кудайга дуба кылды кол көтөрүп:

«О, кудай, жашоо отун чачып турган,
Башым ийип, дилимди сага бургам.

Жөлөк жок, бир өзүңдөн башка менде,
Кубанчым, үмүтүм да — жалгыз сенде.

Жакшылыгың калдыбы мен көрбөгөн,
Арзуу — тилек калдыбы сен бербеген?!

3055 Сыйынганда айтарга алкыш сөз эп,
Бөксөрбөйсүң бир өзүң, менде — муң көп.

Колдой жүргүн — сураймын бир өзүңдөн,
Жол көрсөт, жөлөк болуп тайып кетсем.

Ар кандай мээриминдин түк чеги жок,
Акдилмишим жанымда, көңүлүм — ток.

Бергениңе бул сыйды кыйып мага,
Миң мертебе өзүмдөн алкыш сага!

Мен үчүн таштап иштейт жанын-дилиң,
Арттырды алкыш сөзүн калың элдин.

3060 Анысын өтөгөңгө мага күч бер,
Агарсын менден көөнү, сүйүнтө көр!»

* * *

Улантты Элик сөзүн: «Илимдүү калк,
Акдилмиш, атыңды атап мактанышат.

Илимдүү адам десе, илимдүүсүң,
Билимдүү кимдер десе, сенсиң бүтүн.

Ишенимдүү, адилет, кайраттуусуң,
Бийлигинде ак жолдо болгонуң чын.

Ак кызматың ашып түштү акыңдан,
Эч бир ишти ашырбадың башыңдан.

3065 Эми сага мен да мээрим этейин,
Бул жашоодо карызыңды өтөйүн.

Кубанткан, ойдогудай кызматкерсиң,
Кудайым сага дагы, кубаныч берсин!»

* * *

Сөзүн бүтүп ордуна Элик турду,
Чөгөлөп кызматчысы тооп кылды.

Кубанычы жүзүн чайып чыгып кетти,
Атка минип үйүнө дароо жетти.

Күн-түнү кызмат кылды башын сайып,
Үйүнө дөөлөт кирди кучак жайып.

3070 Билими артып, акылы тереңдеди,
Колу узарып, бийлиги бекемделди.

Дөөлөттүү бир адамдын айтканын ук,
Дөөлөтүнөн таралган даңкы чыгып:

«Жарашса кимге дөөлөт болуп жөлөк,
Андайдын төбөлөрү көккө жетет.

Дөөлөт кирсе үйүнө, байлык кирет,
Жүзү жаркып, көңүлү көтөрүлөт».

Кары адам багыштап айткан сага,
Баатыр адам токтолуп сөздү тыңда:

3075 «Ким бай болсо, ошонун атагы бар,
Жалган сөзү айланып чындык чыгар.

Колунда жок акылман байкуш делет,
Тилин тиштейт, баркы жок сөздөн бөлөк!»

Ушундай теңсиз дүйнө берекети,
Байлыкка башын ийет даңктын өзү:

Байлык болсо нааданда — барктуу ошол,
Кичинелер байыса — чоңго кошор.

Дөөлөт келсе бирөөгө колун созуп,
Ичи-тышы түзөлөт бүт окшошуп!

3080 Дөөлөт келсе — кол жетет тилегине,
Таш жарат атак-даңкы бүт дүйнөгө.

А кетсе — баары калбай кошо кетет,
Бийиктен кара жерге кулап түшөт.

Ой токтот, акылдуум, түшүнө жүр,
Алданып күнүмдүккө, кылба кесир!

Кереги эмне караңгы, сокур түндүн?
Алдыга, келечекке беттеп жүргүн!

Бул дүйнө — күнүмдүк жай кызыкпа ага,
Чоң максат, ойду беттеп алга кара.

3085 Сөзүн ук карыянын, ак жүрөгүм,
Арнаган адилетке ой-тилегин:

«О, адам, келечекти эске аласың,
Ошондо чексиз бакыт сен табасың.

Бүгүнкүнү көздөбө, эртеңди — ойло,
Кечирбейт кемчиликти, түркөй болбо.

Бул турмуш көз карама, ишенбе сен,
Баш ийет андан өзүң күчтүү келсең.

Баш уруп азгырылба күнүмдүккө,
Адашпа түз жолуңдан, көргө түшпө.

3090 Бир түшкөн сормо сазга, чыкпайт кайра,
Жыргалдан колду жууп, чөгүп калба.

Өйдөлө, караңгынын көрүнөн кач,
Тобо кыл, кудайды эстеп оң — жолго бас.

Ак жолго түш, тилегиң кабыл болот,
Сөзүңдү оңдо, түбөлүк бакыт конот!»

Эми Элик адилдикти колуна алып,
Элине берди жакшы заң чыгарып.

Эл бейпил, иши оңолуп семирди — арык,
Баары ишенип, душманы калды азайып.

3095 Бактылуу жашай берди кубанычта,
Жайылды атак-даңкы бардык жакта.

Бейпилде күндөр күнгө алмашылып,
Бир жүрдү бөрү-козу тең жайылып.

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

Элик бир күн Акдилмишти сынады,
Өткөн күнүң кылган ишин сурады:

«Күндөр кандай, Акдилмиш, айтчы кепти,
Кедей көппү, болбосо байлар көппү?»

Кара өзгөйлөр бар бекен, бери келчи,
Жашырбай элдин жайын айтып берчи.

3100 Эл ичинде айтылган кандай сөз бар —
Ушакпы, мактоо сөзбү — кандай алар?

Жамандайбы өзүмдү, же мактайбы?
Айтып бер, ойлоп туруп иш жасайлы!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

«Элик, — деди Акдилмиш, — бу жалганбы,
Тилегиң кабыл болду, кол узарды!

Гүлзар болду жергебиз дөөлөтүңдөн,
Кырсык аз, журт карк болду бакытка кең.

Эл байып, жокчулуктан алыс болду,
Жүрөк эргип, шаарлар гүлгө оронду.

3105 Жыргалда бардык элдин өтөт күнү,
Бакытка толуп турат ар бир түнү.

Бардыгы атыңды атап мактап кирет,
Кудайдан амандыгың тилеп жүрөт.

Адилеттик — суу сымал, жалын — зулум,
Суу куйсаң оңой эле өчөт мунуң.

Заңды түзөп, аймакты бекемдедиң,
Зомбулукту өлкөдөн эч көрбөдүм.

Зулумдукту жараткан үч балаа бар,
Анын бири — жалкоолук зулум, тажаал.

3110 Экинчиси — кесел бек, алсыз жаны,
Үчүнчүсү — ач көздүк, жетпейт баары.

Сенде жок бул үчөөнүн бири дагы,
Кайдан болсун зомбулук, кырсык каары?

Сен — бексиң адилеттүү, абийири бар,
Акыл, билим кудайым берген катар,

Ак жолдо баратасың кудай колдоп,
Элиңдин кийми бүтүн, курсагы ток.

Кудай деп тобо кылгын жаратканга,
Болосуң ар балээден алыс анда!

3115 А четтен бөөдө кырсык чыгып калса,
Мен бармын, сенин кулуң, ишен мага!»

Топук кылып Элик абдан кубанды,
Колун жайып, алкоо сөзү уланды:

«Улуусуң, о, жараткан, мен — алсызым,
Алсызды эркиң менен улук кылдың!

Сен мага кайрымыңды аябадың,
Канткенде өтөөр экем анын баарын.

Мээриминди төктүң чексиз мен үчүн,
Сенин аркаң ырыс, бакыт жемишим!»

3120 Дагы айтты Элик сөзүн: «Акдилмишим,
Кудай берген өзүмө адил кишим.

Жакшы иштердин баарынын себеби сен,
Зомбулукту жоготуп, теңдик берген.

Кудай мага көп көмөк бердиргенсиң,
Баарынан кымбат олжо — сенин өзүң.

Канчалык бектер күчүн үрөбөсүн,
Кулдар көмөк кылбаса жылбайт ишиң!

Беги көрөр жакын менен алыс жер,
Бектин көзү, бектин сөзү — кызматкер!

3125 Сен — көзүмсүң, тилимсиң да, колумсуң,
Сен даңкымсың, даңгыраган жолумсуң...

Угуп ал айткан сөзүн күчтүү хакан,
Көп элди, көп өлкөнү багындырган:

«Болсун десең кызматчың сага жакын,
Аябай алдына чач күмүш, алтын.

Эгерде ишенимдүү адам тапсаң,
Бактылуусуң, өзүңдөн кырсык качкан.

Берилген ишенимдүү адам жакшы,
Андайды кайдан издеп, кантип тапты?

3130 Болбосо ишенимдүү кызматчылар,
Кишиликтүү адамды кантип табар?»

Мен кейиймин, Акдилмишим, атаңдан
Мага калган жалгыз өзүң — бата алган.

Дагы бир ишенимдүү адам болсо,
Артыңдан сенин калбай жүрмөк кошо.

Дилиң ак, жолуң шыдыр сенсиң мага,
Айрылсам кокус сенден, — жоктур чара.

Жалгыздыгың ойлосом болом жүдөө,
Болсочу сага жөлөк дагы бирөө!

3135 Болбосун деп өзүңө артык түйшүк,
Кечке отурам мен жалгыз ойго түшүп.

Кана айтчы, жардам берер барбы досуң,
Түйшүгүңдү тең көрүп, жеңген жоосун!»

Акдилмиштин Эликке
айткан жообу

«Кутман Элик, — Акдилмиш айтты жообун,
Иштейм дагы, — өмүрүң узун болсун!

Элик көөнү өмүрдөн кубанч тапсын,
Тилеги түгөл келип, бейпил жатсын!

Элик көөнү мен үчүн буйдалбасын,
Оор деп түйшүгүмдү кыйналбасын!

3140 Жеңил эмес — эмгегим, тынуу кемдир,
Эмгек — мээнет жүрүшөт жанаша, бир.

А эгер киши издесең пайдасы бар,
Өлкөнүн түйшүгүнө чыдаар, жарар,

Угуп ал акылмандын айткан сөзүн,
Акыл берет бийликтин берекесин:

«Бектердин жардамчысы болсо күчтүү,
Өлкө гүлдөп, жеңилдейт бек түйшүгү.

Көп болсо кереги бар, эстүү адам,
Пайдасы бекке тийер анын абдан!»

3145 Арасында достордун — ишке жарар,
Билими артык, акылман бир киши бар.

Акылдуу, көптү билген, ойлуу, бышык,
Көзүн тапкан көп иштин туура бычып.

Өткүрмүш анын аты. Чынчыл, ачык,
Көп иштин көзүн тапкан, жолун ачып.

Бирок ал бул дүйнөдөн жүзүн буруп,
Сыйынып, кеткен эле тоого чыгып.

Тооп кылып кудайга кулдук уруп,
Күнөөсүн жууп жатат дуба кылып.

3150 Ал менден артык болчу жүз эсеге,
Эл ичинен эң кыйыны ошол эле.

Ал агам мени менен болсо бирге,
Акыл менен баш болмок бардык иште!

Ал келсе сен да бейпил жашайт элең,
Имериң бүт дүйнөнү, кубанч менен!

*Эликтин Акдилмишке
берген жообу*

Кааладым, — деди Элик — азыр эле,
Тапсаңар, көңүлгө эм болот беле.

Тилегиме тилек кошуп шерик бол,
Көрүшүүгө өзүң издеп тапкын жол?

3155 Кандай кылсам, чулгап турат ой мени,
Чабарманга жиберемин кимди эми?

Ат чаптырып, кат жазсамбы өзүң чеч,
Убакыт аз, шашылгының болгун тез!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Жооп айтты Акдилмиш: «Суроого өзүң,
Кутман Элик, айттырбай жооп бердиң.

Жашырбай өз агамды айттым сага,
Келери же келбеси — белгисиз да.

Чакырыгың бааласа, анда келет,
Буйрукту укпай койсо эмне делет?

3160 Албас бекен, Элигим, көңүлүнө,
Болбос бекен келбесе мага күнөө!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

Элик айтты: «Мен өзүммүн сураган,
Жооп бердиң оюңду айтып ынаган.

Чакыр, келсин, а кокус келбей койсо,
Кимде күнөө? — Убада-сөз жок болсо.

Мактадың жакшы жагын саймедиреп,
Жакшы адам ойлуу, токтоо мага керек.

Аны сен эстүү, билгир деген үчүн,
Келсе деп арзып калдым эми өзүм.

3165 Адамдын артык жери — билим, акыл,
Жок болсо андай сапат — малга жакын.

Ишти билет, билимдүү, илимдүүлөр,
Билимдүү, эстүү адам жөндү билер.

Ылайыктуу ушуга бир мисал бар,
Аны угуп, ардактуум, түшүнүп ал:

«Билим — түрлүү түйүнгө ачкыч делет,
Баарын билип, түшүнүп — сактоо керек.

Билимди орду менен колдонгун көп,
Болбос ишке коротпой, билгениң эп!»

3170 Пайдасы жалгыз эле мага бекен,
Ишиңдин пайда-сообу — сага да тең.

Тууган болсо аны менен муңдашкын,
Ал болбосо, достор таап сырдашкын!

Жакшы айтыптыр бир сөздү өкүмдар бек,
Тууганы көп адамдын күчү да көп:

«Тууган барбы — кадырың, даңкың артар,
Досуң барбы — даңк дагы, атак да бар.

Тууган жокто таап алгын эр жолдош,
Жакшы жолдош бир туугандан кем болбос!»

- 3175 «Кутман Элик,— дейт Акдилмиш,—
Бактыярым,
Аткарам айтканыңдын толук баарын.
- Буйрусан, тартынбаймын, барам өзүм,
Чакырып, ачык айтып, көндүрөйүн.
- Түшүндүрүп бүтүндөй иштин жайын,
Акыл менен айланып сөзгө алайын.
- А Элик жазып берсе оюн катка,
Элик оюн окуса иш да башка.
- Анда окуп, ишенмек, менден көрбөй,
Катты окуса, ал кантип койсун көнбөй!
- 3180 Мен айтсам — андай сөздүн баркы канча,
Элик жазган буйруктун күчү башка!
- Кутманым, акылмандын сөзү ушу:
«Көңүлдүн кирин жууйт бек буйругу!»
- Баркы зор билимдүүлөр айткан кептин:
«Капалуу көңүлдү ачат сөзү бектин!
- Бегинин жылуу сөзү кулга кубат,
Кул аны өмүр бою эстеп турат.
- А бектин жылуу, жумшак болсо сөзү,
Эл колдоп, сүйүп угар улуу — кичүү!»

Эликтин Акдилмишке
айткан жообу

- 3185 «Болуптур,— деди Элик, керек болсо,
Кат жазайын,— алгының аны кошо!
- Даярдан, барчу жакка шаша жөнө,
Кат жазууга киришем азыр эле».

КҮНЧЫКТЫ ЭЛИК ӨТКҮРМҮШКӨ
КАТ ЖАЗЫП, АНЫ КАНТИП
ЖӨНӨТКӨНҮ ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

- Алдырып токтолбостон кагаз, калам,
Кат жазууга киришти дароо анан.
- Арнады алгач сөзүн жаратканга,
Бир өзү өмүр берген, жашаткан да:
- «Баштадым мен катымды кудайым деп,
Ар түрлүү кырсык болсо жардамы көп.
- 3190 Алкыш айтам теңирге миң мертебе,
Кулдугум кудайыма түбөлүк де.
- Бул ааламда, жаратты баарын өзү,
Жашоо үчүн тамагын берди жечү.
- Жараткан бир өзүңө кулдук этем,
Баарын жасап, баарына кубат берген.
- Жашыл көктү жараттың Күн, Ай менен,
Караңгы түн, жарык күн, мезгил белең.
- Ааламды уч-кыйырма түзүп салдың,
Айланып эркиң менен анын баарын.
- 3195 Эң алгач күчтү койдун тагдыр аттуу —
Тагдырга моюн сунуу адам парзы!
- Кудайым каалаганын кабыл кылды,
Ойдогусун орундап, жасап турду,
- Эң обол саламымды айтам саган,
Жүрүшүңдү тилеймин эсен-аман.
- Дениңиз соо, жашооңуз болуп бүтүн,
Жүрөсүзбү көтөрүп турмуш жүгүн?
- Уккамын, сен тууралуу жакшы сөз көп,
Акыл-ою адамга теңдешсиз деп.

3200 Эл ичинде ынтымак болсо дайым,
Ишенгин, жыргал, шаттык болот жайың.

Жакшы ырдан жарды көңүл топук табат,
Экинин ынтымагы бирди багат:

«Суу берсе кара жерге жакшылап бир,
Ортодон жайнап чыгат миңдеген гүл.

Ынтымактуу болушса тууган, достор,
Узак жылдар биригип сүрөт өмүр!»

Эгер тоодон соопчулук издесең,
Эң биринчи — эл кызматын иште сен.

3205 Ыйыктар бар шаарда да, айылда,
Баарын таштоо — жакшы эмес чынында.

Сыйынуу үчүн дагы билим керек,
Билимсиз сыйынганың — бекер эмгек.

Кудайым сага аябай берген экен,
Акыл-эсти айрыкча, ченебеген.

Сен тууралуу көп угуп мактоо кепти,
Ак жүзүңдү эңсесим көргүм келди.

3210 Бул кабарды Акдилмиш барат алып,
Айта турган — сөзүмдү ук кулак салып!

Мен уксам, тууган-достон алыстапсың,
Жолобой элге, жерге неге качтың?

Качкан менен шум дүйнө оңор беле?
Жалгыздан жарды көңүл толор беле?

Көңүлүң калды неге, эмне кылдың?
Туугандан ак жүзүңдү неге бурдуң?

Тийдиби зулумдугу, жаман сөзү,
Бардыгын, себептерин айтып берчи.

3215 Адилеттик орнотом күчтөп сүрүп,
Жашай бер эл ичинде ойноп-күлүп.

Тууганга пайда тиер тууганынан,
Пайда жакшы баарыга ийип турган.

Тууган менен бир болгун кирип-чыгып,
Достор менен ымала болсун ыйык.

Эки түрлүү адамды — дейбиз адам:
Өзү окуп, же башканы өзү окуткан.

Малга тете — башкалары баары, чын,
Тандагының же мунусун, анысын!

*Эликтин Өткүрмүшкө
айткан насааты*

Эки жолдун бирин танда, карагын,
Үчүнчү жол жок деп билгин санагын.

3220 Үйрөнсөң илим жолун билим менен,
Пайдалан билгениңди, эмгектен сен.

А болбосо билимиң — окуп үйрөн,
Кызматка даярдангын эмитеден.

Билим берчү эмне дейт угуп алгын,
Билим менен иш өтөө кызматы анын:

«Кудай деп сыйындыңбы — алгын билим,
Илим ачат дүйнөнүн эшиктерин.

Билим менен иштесең — алдың сыйлык,
Билимсиздин эмгеги — кур кыйкырык.

3225 Наадандар жүгүнсө да болбойт топук,
Акылдуу түшүндө да келет улук!»

Шаарда да кудайга сыйынган көп,
Ошон үчүн чөл кескен болобу эп?

Анда кылган бир ишиң намаз окуу,
Дагы бири орозо кармоо — ушу!

Мындан башка ал жерде не кыласың,
Түшүндүрчү, өзүмө айтып бачым!

Өзүңдү өзүң зияратчы атадың
Кур убара, азап болду атагың...

3230 Алданып өзүңө өзүң жүрөсүң сен,
Бул ишиң — кур убара болор бекен.

Сенин кылган ишиңди эл көрбөдү,
Сен канчалык көп иште — аз дейт эми!

Жакшы киши зиярат кылчу болсо,
Жашырат эл көзүнөн, аны ошончо.

Бул тууралуу жакшы сөз бар угуп ал,
Эсиңе тут, маанисине тунуп ал:

«Жакшы адам ички сырын катып жүрөт,
Жүз жыл кылса зиярат аз деп билет.

3235 Табынып жүргөнүңдү эл билбесин,
Айтылган акыл сөзүм — чындык келет!»

Келгиниң, зияратты шаардан кыл,
Ачылат кубанычтын эшиги ушул.

Элге пайда тийгизгин, жаркып көрүш,
Тууганга жакын болуп, муңун бөлүш.

Кайрыла жүр жетимге, жесирлерге,
Сокурга, чолокторго, бечелдерге.

Намазга көптөр менен бирге жыгыл,
Жума намаз үзбөй жүр, милдет ушул.

3240 Кембагалга тарат адал малыңды,
Боорукер бол, жумшап колдо барыңды.

Мунун баары сооп болуп саналат,
Антсең жаның жыргап көңүл агарат.

Кантип болсун тентип өмүр сүргөнүң,
Жалаң намаз, орозо экен билгениң.

Намаз менен орозо өзүң үчүн,
Жалгыз башың көздөсөң, мээримсизсиң!

Жакшы айтыптыр бир сөздү тектүү адам,
Боорукер, өзгө жанын аябаган:

3245 «Өз пайдасын ойлобойт асыл адам,
Эл кызматын аткаруу адат аган.

Ак дил менен, адамга боору ооруса,
Бөлбөсө адамдарды: жакшы-жаман!»

Келтиргин элге пайда — кубанч көрүп,
Пайдасыз өткөн өмүр — жансыз өлүк!

Жакшы адамдар журтуна пайда берет,
Токчулук, жыргал турмуш алып келет.

Кул өзү зиярат деп жалгыз калган,
Адашкан кудай жолун таба албаган.

3250 Ырайымды бир алладан тилээриң?
Кулдарыңдын ой-мүдөөсүн тилегин.

Кулдугуңа муктаж эмес кудайың,
Аракет кыл ак дил менен ылайым.

Кулдун иши, — кыңк этпестен кулдук ур,
Пенделикти катуу сакта көңүл бур.

Сыйынуу — пенде парзы, иште тынбай,
Уланткын ак жолуңду дайым чыңдай.

Көптү билген бир адамга кулак сал,
Сөзүн угуп накыл оюн эсиңе ал:

3255 «Ак өтө кызматыңды, бой көтөрбө,
Сыйынуунун мааниси өзөгүндө.

Тобо кылсаң, алыс болдуң кесирден,
Табындым деп жаңылбагын эсинден!»

Өткүрмүш, айтканыма кулак түргүн,
Өз пайдамды көздөбөйм, аны билгин.

Мында келсең өзүңө пайда — арты,
Келбесең — зарылдыгы мага кайсы.

Чакырганым — эл көйүн көздөгөнүм,
Талкалап эл үмүтүн четтебегин.

2360 Мен айткан сөздөрүмдү — ойлоп баккын,
Чын десең, токтоп турбай келгин бачым.

Бирге тур, мага көмөк болгун иште,
Бей-бечара байкуштун камын көздө!

Сага — сыйлык, мага — атак, даңкы калсын,
Эки дүйнө кудайым жолуңду ачсын.

Ак жолго мени жолдо, көмөкчү бол,
Жакшынын шарапаты — ал баскан жол.

Үлгү бол жакшы иштерди жасай турган,
Ырайым сага тийсин кудайымдан.

3265 Акылдуу тажик айткан тыңша сөздү,
Тажиктердин акылы жеткиликтүү:

«Бек элге жакшы болсо бардык жактан,
Анда эли — жыргал күндө, бакыт тапкан.

Өз пайдаңды ойлобо, бекти көздө,
Бек — жакшыбы, жакшылык болот — элде.

Кул жакшыбы — пайдасы өзү үчүн,
Бек жакшыбы — кут табат жалпы журтуң!»

Адамдыктын маанисин сурап калса,
Айтамын, жалпы адамзат пайдасына.

3270 Жакшылыкты жактырат бардык адам,
Чын мааниси анын да жагат маган.

Элге пайда бергендин баары жакшы,
А пайда — ар адамда жүргөн арзуу.

Жакшы адам жалпы журтка камкор келет,
Камкор адам элине — жакшы демек.

* * *

Мунун барын мен сага катка жаздым,
Каламымды токтотуп, мөөрдү бастым!

Албетте, бардык сөздү айта албадым,
Тууганың айтып берер калгандарын!

3275 Катчы туруп, четине мөөрүн басты,
Тапшырып Акдилмишке, аны узатты.

«Жөнө, — деди, — ак пейил акылманым,
Өзүң айтып толукта кемчил жагын.

Жол болуп, аны мында эрчитип кел,
Жалгыз келчү болбогун даанышман эр!

Акылмандын эске алар накыл сөзү:
«Сөздүн баркын кетирбейт, эстүү элчи!»

Айта турган ашык сөз менде барбы?
Акылманым бардык сөз, сенде калды!

3280 Керектүү сөздү таап өзүң айткын,
Иштин жөнүн оңдоочу жагдай тапкын!»

* * *

«Жарайт» — деди Акдилмиш жөнөй берип,
Өскөн неме тарбия, таалим көрүп.

Атын минип жөнөдү үйүн карай,
Үйгө келип чечинди, эс алды жай.

Күн батып, жаздыгына койду башын,
Жарык дүйнө жамынды түн пардасын.

Асман жүзүн айлантып булут басты,
Көшөгөсүн түшүрүп жерди жапты.

3285 Даарат алып, окуду куптан намаз,
Төшөк салып, уйкуга жатты бир аз.

Чочуп кетип, ойгонуп баш көтөрдү,
Түрүлүптүр кара түн көшөгөсү.

Даарат алып, окуду багымдатты,
Теспесин тарта берип, күттү таңды.

Көшөгөсүн көтөрдү таңкы асман,
Жадырап жарык дүйнө көзүн ачкан.

40

АКДИЛМИШТИН ӨТКҮРМҮШКӨ АТТАНГАНЫ ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Аттанып, чыгып кетти ал үйүнөн,
Бет алып агасына тоодо жүргөн.

3290 Алыскы тоого жетип ага турган,
Аттан түшүп, түз эле барды аган.

Жетер менен акырын эшик какты,
Тура калып Өткүрмүш эшик ачты.

Бет келди ачар менен тууганына,
Өбүшүп, бекем кысты кучагына.

Колдон алып олтургузду төрүнө,
Куса тарап кан жүгүрдү өңүнө.

Жүзүн көрүп кубанычка бөлөндү,
Жаратканга тобо кылды, ал эми.

3295 Көрө элек боордошун көптөн бери,
Чоң кубанч аман-эсен көрүшкөнү!

Туугандар алыс болуп, көрбөй көп күн,
Кайрадан табышканга эмне жетсин!

Жакшы көргөн тууганга турса келип,
Кучакташып жүз көрүшсө дене эрип!

Бир тууганга, чынында кубаныч да,
Чын көңүлдөн кучагын жайып турса.

280

Тууганчыл адам айткан сөздү уккун,
Тууганыңдын көңүлүн жакын туткун:

8300 «Бөлүнгөндөр табышса кайра баштан,
Бакыт таап, арылмек эл азаптан!

Кандай сонун, ажырап капысынан,
Сак-саламат кайрадан кол алышкан!»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
берген суроосу*

«Туугандар эсен-сообу?» — деди Өткүрмүш,
«Эсен-соо» — жооп айтты ага Акдилмиш.

Өткүрмүш кайра сурайт: «Кандай келдиң,
Сапар-жолуң шыр бекен, ачык көөнүң?

Уккан элем бирге деп Элик менен,
Адил эмгек өтөйт деп Эликке сен.

3305 Таштадың кызматыңды, элди кантип,
Кызмат жүгүн жүрөрсүң ийниңе артып!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

«Бир сенин — деп Акдилмиш жооп берди,—
Жакындан ак жүзүңдү көргүм келди!

Токтолбостон өзүңө жетсем дедим,
Кайгынын түйүндөрүн чечсем дедим.

Эңсечүмүн көрсөм деп көптөн бери,
Мүмкүндүк жүргөм күтүп, эми келди.

Көп жыл болду сени такыр көрбөдүм,
Ой жетсе да колум жетпей чөлдөдүм.

3310 Эңсеп жүргөн максатым ишке ашты,
Аябаймын кудайга миң алкышты.

Алтын башы соо болсо адам деген,
Тилеген мүдөөсүнө жетет экен!

281

Максатына умтулган адамды ук,
Мезгилдин өйдө-ылдыйын билген анык:

«Тирүү адам тилегин ишке ашырат,
Канчалык болсо дагы кыйыныраак.

Тирүүдө — каалаганга колуң жетет,
Эгер болсоң беттеген максатка бек.

3315 Тилекти эмес — өмүрдү баалоо керек,
Тилегиңе жетүүгө өмүр жөлөк.

Тилегимди кудайым берди мага,
Жүз көрүштүм эсен-соо мына сага!

Сөзүм бар, Өткүрмүшүм, сага деген,
Мен айтсам, кулак төшөп, угар белең?»

41

ӨТКҮРМҮШ МЕНЕН
АКДИЛМИШТИН МАЕГИ
ТУУРАСЫНДА БАЯНДАЛАТ

«Сенин, — деди Өткүрмүш, сөзүңдү уктум,
Түшүндүм, эми менин жообумду уккун.

Келген үчүн туугандыкты унутпай,
Брайымын сага төксүн бир кудай!

3320 Сен мага дагы бир сөз айтчудайсың,
Жашырбай, азыр эле айткын бачым».

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

Жооп берди Акдилмиш: «Сөзүм менин,
Карашыңдан жалындап жанды сенин!

Адам өзү өз жолун тандап алса,
Азап чекпейт ал жолдо жүрсө канча.

Бул тууралуу сынчы адам көптү көргөн,
Айтыптыр, жакшылап ук, акыл менен:

«Бир ишти бүткөрүүгө кылсаң тилек,
Баштап койсоң, бат эле келет көмөк.

3325 Жакшы тилек алысты жакын кылат,
Ыраагы жок көрүнгөн тоонун делет!»

Айтты Акдилмиш: Өзүң үчүн күйүнүп,
Үзө албаймын айтаар сөздү үйүрүп.

Айыл-кыштак, туугандан кечип кеттиң,
Алыстасың, көз көргүс — жалгыз өзүң.

Кандай оор, бул жүгүң көтөрө алгыс,
Жылаңачсың, ачкасың, жапа-жалгыз!

Кандай оор, бул жүгүң көтөрө алгыс,
Жылаңачсың, ачкасың, жапа-жалгыз!

Боору ачышат өзүңө тууган-урук,
Кантип чыдайт ушуну көрүп туруп!

3330 Жалгыздык — адамзатка катуу зыян,
Кандай гана кырсыктар келбейт саган!

Бул түйшүк мени үйгө жаткырбады,
Куса менен сагыныч курчап алды!

Тозокту теңир сага жаратыппы,
Сенин гана энчиңби азап ушу?

Ачык айтчы, кулагымды түрөйүн.
Неге мынча азап чектиң билейин?»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
айткан жообу*

Өткүрмүш жооп кылып айтты сөзүн:
«Сени уктум, жообумду уккун өзүң!

3335 Жакшы сөзүң, жылуу жүзүң жайдары,
Туугандыктын, жакындыктын айгагы.

Тууганы тууганына кайгырбаса,
Бөлөктүн бирөө менен иши канча!

Эмне үчүн дос-туугандан алыстап,
Билсем дээрсин жүргөн жериң алыс жак?

Байкагам ишенимим аз экенин,
Ойлогом ушул жерде бекинемин.

Ошон үчүн келгемин ээн жерге,
Жалгыз жашап кудайга дит бермекке.

3340 Эл ичинде байланып жүргөн киши,
Кудай жолун тутушка келбейт күчү.

Элдер үчүн эшигин жаппас адам,
Сыйынганы кудайга — анын жалган.

Напсиң менен көөнүңдү катуу кармап,
Турмуштун жыргалынан кечкениң ак!

Дурус айткан өз сөзүн ойлуу киши,
Арылуу азгырыктан — диндин иши:

«Сенин бар эки касың — көңүл, напси,
Жакшы адам да чалынат билбей көптү.

3345 Көңүлдү ээрчип кетсең — байлап тынат,
Напсиң ашса, өзүңдү туткун кылат.

Акыл менен пейлинди кесүү керек,
Көңүл менен напсисин тыйган жеңет!»

Күнүмдүктүн көйүнөн кечип коюп,
Түйшүгүмдү келатам тарткан болуп.

Алыста, бардыгынан четте калып,
Койдум сөздүн күнөөсүн унуткарып.

Сен менин абалымды жалгыз дедиң,
Кудайымдын ысымы — кубат, демим.

3350 Туугандардан азыр мен алыстамын,
Ач-тогумдун түйшүгүн тарттырмадым.

Эл көңүлү эң назик, табыш кыйын,
Көңүл калса, бир кудай табар сырын.

Болбосо бул ишимден элге пайда,
Менден да эч зыян жок бир да кайра!

Пайда-зыян, жакшы-жаман болуу өзү,
Бир гана жараткандын күчтүү эрки!

Көктөн тартып, терең суу түпкүрүнөн,
Бардык нерсе кудайдын эрки менен.

3355 Элдин баары, ааламда канча болсо,
Жакшылык, жамандык да дал ошончо.

Сен сурадың — сыйынууң кимге пайда?
Кудай деген чыгат да бейиш жайга!

Кудайымдын кулубуз, кул дейт бизди,
Күнү-түнү милдет да өтөө ишти.

Жаратса, жаратпаса кудай билет:
Мен «минттим, тигинттим» деп айтпоо керек.

Жалгыздыктан зыянды тапканым жок,
Пенделиктин көйүнөн калдым бошоп.

3360 Бул ырдын не дегенин угуп көрчү,
Сыртына эмес, мааниге көңүл бөлчү:

«Жалгыз үйгө жашынып башың каткын,
Бой болуп, өз сөзүңдөн баар тапкын.

Сыйынууну өзүңчө жалгыз жаса,
Жалгыз адам күнөөгө кантип батсын!»

Эл менен бир болууну мактадың сен,
Бир жашап, достошууга кантип жетем!

Акыры мени таап мында келдиң,
Жайма-жай сыйынуудан калдым бүгүн.

3365 Бир гана өзүң менен сүйлөшүүдөн,
Канчалык зыян таптым, түшүнчү сен.

А кокус эл-журт менен аралашсам,
Ойлочу, неге үлгүрүп, кайда батам!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

«Сени уктум, — дейт Акдилмиш, — ачууланба,
Дагы бир суроом бар, айтчы мага.

Тыңшап турсам сөзүңдө жүйөө бардай,
Чындыгында бул шылтоо, калуу барбай.

Элиңе пайда келтир тирүүлүктө,
Көтөрөт атак-даңкың Элик көккө.

3370 Айтчы сен, адамдыктын пайдасы эмне,
Натыйжасын өмүрдө эл көрбөсө?

Үйлөнүп, өстүргүнүң уул-кызды,
Куу баш деп эл жактырбайт баласызды.

Сөзүн ук, кулак төшөп, адам момун,
Үйлөнүп, улант деген өмүр жолун:

Баласыз адам өлсө айтат аны:
«Артында жалгыз туяк калтырбады!»

Уул калса атадан өмүр улайт,
Ата ысмы өмүрдө унутулбайт!

3375 Баласыз өзү өлсө, тукуму өлөт,
Артында атаары жок — аты да өчөт!»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
айткан жообу*

«Айтканың чын, дейт Өткүрмүш жооп кыла,
Башкача мындан дагы болот тура.

Уул, кыз жакшы чыкса токтоо, сылык,
Сен айткандай баарысы болот толук.

А кокус уул-кызың начар чыкса,
Өлөр замат атасын унутат да.

Чыр-чатагы алардын кылат уят,
Жатың көрүп, артыңдан шылдың кылат.

3380 Уул-кызың жоо болор — кереги эмне?
Душмансыз жашоо жакшы андан көрө!

Жоолошуу бизге кандай пайда берет?
«Жоолашуу» «жоо» экөө тең үңдөш келет!

Макалда маани жатат эң бир терең:
«Ата аты уланат уулу менен».

Бул тууралуу насыйкат сөздү тыңда,
Ак жүрөк адам ачык айткан тура:

«Бала деп сан түйшүккө түшөсүң сен,
Уул-кызың эмгегиң баалар бекен!

3385 Жыйып-терген дүнүйөң артта калат,
Сен өкүнүп, пайдасын алар табат!»

Аял алган, кемеге түшкөн сымал,
Айланада деңиз-суу чалкып турар.

Уул-кызың төрөлсө кеме сынат,
Кеме сынса, суудан ким тирүү чыгат!

Кызы-уулу атага гүл менен күн,
Бирок алар түйшүк да, караңгы түн!

Уул-кыздын жаманы, билбей баркын,
Ата-эненин унутар өлсө атын!

3390 Атка тете уул-кыз болор бекен?
О, кайдан — опосуз иш, түйшүк экен!

Уул-кызга аталык — машакат иш,
Пил болуп турмуш жүгүн сүйрөп жүрүш!

Жоро-жолдош көбөйтүп күткүн дедиң,
А мейли! Бирок кайсы пайдам менин?

Акылман сөзүн ойлоп айтса керек,
Көңүл назик — эң кыйын ардактоо деп:

«Көңүлү адамдардын — айнек идиш,
Сынбасын, абайлагын, керек күтүш».

- 3395 Назигине көңүлдүн бергин эсеп:
Ысыкка эрип, суукка тоңуп кетет.

Көңүлү достун сынса — каска тете,
Душманың бир таарынса — кас жүз эсе.

Душман кылса кастыгын — жашоо кыйын,
Жашоо болсо душманың — өмүр тыйын.

Душманың канча начар, алсыз болсо,
Баатырым, зор деп билгин аны ошончо!

Чиркей да бир жабышса күчтүү келет:
Чакканда пилди дагы бир секиртет!

- 3400 Кастыкты жакшы билген жоокер сөзү,
Өмүрүн чабыштарга берген өзү:

«Душманым кичине деп бой көтөрбө,
Коркпойм деп, сөз азабын тартып жүрбө.

Осол болбой касыңа дайым сак бол,
Душманга душман болуп, доско досбол!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

Акдилмиш жооп кылып айтты аган:
«Кулак сал, көңүлгө алып эми маган.

Бул дүйнөнү кудайым төп жаратты,
Жеп, ичер тамагыңды адалдатты.

- 3405 Жакын болсо эгер ким жакшы менен,
Андайдын иши, досу — мыкты экен.

Адамга пайдасы бар жанга дос бол,
Эмгек кылса элине мыкты ошол.

Бактысыз, мерез болот жалгыз киши,
Өмүрүн бошко байлап берген өзү.

Эл үчүн иштебеген — өлүк адам,
Өлүк болбой, күч барда иште абдан.

Жакшы адамдын көп болот дос-тууганы,
Таралат эл ичине атак-даңкы.

- 3410 Өмүрдө каалаганга колу жетет,
А дүйнө кылган иши сооп дешет.

Кырсыкка сен чалынсаң — башын саят,
Сен жетсең урмат-сыйга — бакыт табат...

Жакшылыгың арттырып жаят элге,
Жамандыгың жашырып турат жерде.

Адамдын душман гана тынчын алат,
Жакшылык, жамандыгың жайып турат.

Душманы улуп-жулуп турбаса көп,
Жакшыларга атак-даңк кайдан келмек?

- 3415 Адамдын канча болсо атак-даңкы,
Ошончо артып турат кас-душманы.

Ким болсо адилеттүү, чынчыл ашкан,
Ичи тарлар көбөйөт бардык жактан.

Жакшы адамдын душманы миң-сан болот,
Наадандар өлүк сымал, душманы жок.

Билип ал: жаман көрсө кимди душман,
Ал анда — жакшы адам мыкты чыккан.

Душман менен чабышкан атак табат,
Касы жоктор акыры унут калат!

- 3420 Эрдик менен аты шер — болгон көк жал,
Даңктуу эрдин айткан сөзүн угуп ал:

«Миңдеген душманынан эчен-эчен,
Миң каргыш укпаган эр эркек бекен?

Кайрылып коёт бекен көкжал бөрү,
Миң дөбөт чуу көтөрүп үргөн менен?»

Сен айттың, четтедим деп элден жалгыз,
Жашайм деп ушак-айың сөздөн алыс.

Айтасың ашык көрүп кайсы жанды,
Жалгызсың, айланаңда адам барбы?

3425 Адам менен болот да адам деген,
Урмат-сыйга жетесиң сөзүң менен.

Оройбу сага бирөө — болгун сылык,
Жаман сөзгө — жакшы сөз айткын буруп.

Өз жүгүндү өзүң тарт, көмөк көрсөт,
Адам бол, жамандыкты жеңгин тепсеп!

Жүрөгүңдөн айдап чык кекти, өчтү,
Ачык айтып, туу туткун асыл сөздү.

Адилет адам айткан уккун кепти,
Аны үчүн атак-даңкка ошол жетти:

3430 «Таарынычтын бир сөзүн оозуңа алба,
Таарыныч эч кетпеген азап жанга.

Мактагын эгер бирөө сени сөксө,
Жакшы атак сага калат, ага жектөө.

Жамандыкка жакшылык кылуу милдет,
Жакшылык — адам иши, жаман — илдет!

Четтеп кетсе өзүңдөн тууган-урук,
Жакындаш жолун таап өзүң чыгып.

Таарынтса, кек санабай унуткунуң,
Кечиргин, ыйык жолуң болот узун.

3435 Кул-кутандын күнөөсүн кечирип кой,
Кечирдиңби — сыйлай бил дал ошондой.

Өз жүгүн өзү тартсын эр азамат,
Чыдам менен күнүңдү өткөр жашап!»

Бул жерде күн көрөсүң жалгыз-жалаң,
Күткөндө мындан кайсы алар пайдаң?

Көрбөйсүң жыргалын да, пайдасын да,
Алтын-күмүш албайсың акысына.

Жер ээлеп, сарай-үйдү курганың жок,
Байлык жок, байлык түгүл, балдарың жок!

3440 Билбейсиң бийлик күчүн, эл башкараар,
Түшүңгүн, бийлик болсо атак алар!

Жоготтуң тапканыңды жылдап, эң көп,
Аташат элден безген календер деп.

Аз нерсеге алмашса ашкан көптү,
Элден безип тентирөө андайга энчи.

Бул энчи — кыйындыктан качкандыкы,
Бар иши — ыйлап-сыктап тапкандыкы.

Каалаганга кол сермеп жеткен мыкты,
Көңүл кош олжо-сыйга болгон жакшы.

3445 Бей-бечара кедейге жеп, ичирсе,
Кудайды көкүрөккө бекем түйсө.

Байлык келсе жүрөгү жарылбаса,
Байлык кетсе ый-муңга малынбаса.

Ойдогусун орундап, бекем тутса,
Көңүл, тилин дагы да чынчыл кылса.

Буга ылайык айтылган жакшы сөз бар,
Көңүл бур, негиздүү сөз, түшүнүп ал:

«Кандай түйшүк болсо да көтөргөн эр,
Кубаттуу, күчү ташып турса жеңер.

3450 Эң мыктысы өзүнө катаал келер,
Бактысы баштан ашып турса эгер!»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
айткан жообу*

«Чын айтчы, Акдилмишим, угайын мен,
Жүрөккө кандай тилек каткан элең?

Не десем да сөзүмдү бөлдүң кесип,
Жообунду катаал кылып, темселетип.

Оюңда эмне сөз бар айтчы мага,
Көңүлдөгү сырыңды чеччи, кана!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

«Айтайын, — деди Акдилмиш, мени тыңда,
Буйруктун күчү айдап келдим мында.

3455 Күнчыкты Элик көп угуп мактоо кепти,
Чакырып кел сени деп тез жөнөттү.

Көрүүгө сени катуу эңсеп калды,
Чаптырды, менде милдет алып баруу.

Канчалык кыйылсаң да баруу керек,
Эликке бир көрүнүп келүү себеп!

Элик — бул өкүмдар да, мыкты сулган,
Бүт элдин ишенчине жетип чыккан!

Анын жүзүн көргөндөр бакыт табат,
Эки дүйнө төрүндө бейиш жанат.

3460 Бүт дүйнөнү багынткан адам айткан,
Акыл менен бийликтин даамын таткан:

«Адилет, чынчыл бектер куттуу келет,
Кутун төгүп элине бакыт берет.

Куттуу бектин кай жерден атын уксаң,
Бакытка бөлөнөсүң, турба аттан!

Андайдын аты калыс, адилеттик,
Адилеттен тайыса, кулайт түркүк!

Эгерде бек турбаса тартип сактап,
Кудайым, жети кабат жерди бузмак.

3465 Бектин жүзүн көргөнгө бакыт конот,
Иши жүрүп, күнөөдөн алыс болот!»

Билесиң — мен да мына адам болдум,
Себепчиси Элик да, жөлөөр колум.

Кудай мага акыл-эс, билим берди,
Көп жакшылык иш өтөө — колдон келди.

Иштеги ийгилик да, кудай эрки,
Эл үчүн эринбестен жүк көтөрүү.

Элик сени келсин дейт калбай бүгүн,
Чогуу болуп чечсек дейт иштин түйнүн.

3470 Чакыргын деп жиберди мени сага,
Жөнөтпө мени жалгыз, ойлоп кара.

Кат жазды Элик сага өз колунан,
Окуп көр, маанисине кангын абдан!»

* * *

Чыгарып Өткүрмүшкө катты берди,
Ал ачып, көзүн албай окуп кирди.

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
берген суроосу*

Катты окуп, узак ойлоп баш катыра;
«Элик, — дейт, — жакшы кабар берди мага.

«Келгин» — деп Элик мени чакырыптыр,
Жакшы сөздөр катта көп айтылыптыр.

3475 Чоң ишеним мен үчүн мунун баары,
Не кылсам, кеңешиңди берчи дагы!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

Акдилмиш айтат: Элик сага жазган,
Эми сен катты жоопсуз калтырбасаң.

Катта өзүңдү атаптыр, ал да — урмат,
Каалаптыр бир өзүңдү, күтүп жатат.

Арзыса көңүл кимге, болсо жакын,
Оозунан түшүрбөйт да анын атын.

Ашыктын ырга салып айтканы бар,
Арзыгандын ак жүзү — жанга кумар:

3480 «Сүйгөнүңдүн ажары көздөн кетпейт,
Канчалык карасаң да элеси өчпөйт.

Арзуу тилек көңүлүңөн көрүнөр,
Ооз ачсаң сөздөр өзү төгүлөр!»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
айткан жообу*

«Айтчы, — деди Өткүрмүш, эми өзүңдү,
Эмне кылсам, берсеңчи кеңешиңди!

Сен мага — жакын тууган, жөлөгүмсүң,
Акыл кош, — ал туугандык зор милдетиң.

Суранам, жардам бергин кеңеш айтып,
Бул иште сенин гана оюң артык!

3485 Сен — туугансың, эми сен досум болгун,
Дос — туугандын бир кылып кошкон жолун.

Билбейсиң тайсалдоону койдум сага,
Ишенем, не кылайын, айтчы мага?»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

Акдилмиш жооп айтты: «Эмне үчүн,
Суроого мага жооп бердиресиң?

Мен сага кабарчымын Элик жактан,
Кеңештин кереги эмне менден уккан?

«Жөнөйлү» — бир гана сөз айтам сөзсүз,
«Калгының» деп айтканым мага жөнсүз!

3490 Мага жакшы сен менен бирге жүрсөм,
Жөлөк болуп, оюмдун баарын билсең!

Билимдүү чигил¹ айткан сөздү тыңша,
Билимсиз, бой көтөрүп чектен чыкпа:

«Өзүмчүлдөн сураба акыл-кеңеш,
Айтканы анын сага пайда бербес.

Кеңешсең, акылдашкын адам менен,
Өз пайдасын эч качан көздөбөгөн.

Өзүмчүл, өз максатын көздөп турар,
Ал кеңеш түз жолундан адаштырар.

3495 Оюңда ишти жашырбай — элге салгын,
Ар ишти жүрөк менен тандап алгын.

Ишенгин жалгыз гана өзүңө өзүң,
Чыкпасын башкаларга, ашык сөзүң!»

Өзүңө өзүң гана кеңешчисиң,
Кереги эмне мен айтар кеп-кеңештин?

Алыстан келдим алып кетейин деп,
«Камдангын узак жолго» — мен айтар кеп!

Эл ичинен табылчу жыргалчылык,
Бул жерден таба албайсың, билгин угуп.

3500 Жыргал табар шаарлар кыштак канча,
Сага айттым, каалаганың өзүң танда.

Билесиң, жалганы жок, бул сөзүмдүн
Жакшылык каалаганым сага менин.

Эмнеге жерип кеттиң эл-жериңди?
Элге бар, элге көрсөт эмгегиңди!

Жардамдаш, ишинди өтө мусулмандык,
Кудай сага бейишин берет ачып!

Пейил, тилди, оңоп дайым түздөгүн,
Кайда жүрсөң жакшылык иш иштегин.

¹ Ошол чактагы күчтүү түрк урууларынын бири.

3505 Жалгыз жүрбөй түшкүнүң жакшы жолго,
Элдин айбын көрбөстөн, өзүңдү оңдо!

Бул тууралуу айтылган ырда жакшы,
Маанисин эске тутуп, окуп алчы:

«Кайда жүрсөң, жакшылык кылганың эң,
Даража эмес, пейилиң түзөлсүн бек.

Эстүү киши, өз ишин тескей жүрөт,
Адашпай багытынан доорон сүрөт»

Пейили ак, куурабастан көгөрөр,
Кайда жүрсүн кубанычка бөлөнөр.

3510 Жакшы иш бардык жерде жакшы болот,
Жакшылыкты жасасаң бакыт конот.

Жакшылык кыл, эч кимге кылба зыян,
Кайда барсаң, чочубай шилте кадам!»

42

ӨТКҮРМҮШ АҚДИЛМИШКЕ БУЛ ДҮЙНӨНҮН КӨЙҮН АЙТАТ

«Тыңшадым кулак төшөп,— дейт Өткүрмүш,
Кулак сал сөз кезегин айталы биз.

Бул дүйнө сени чырмап алган экен,
Жакшы дейсиң, кемчилик четин көрсөң.

Таң калба, макал сөз бар жалган дебес:
«Сүйгөнүңдүн кемтиги — уят эмес!»

3515 Бул дүйнөгө сен катуу чалыныпсың,
Кемчилиги сага ак болору чын.

Ашыктардын мындайда айтканын ук:
«Сүйгөнүңдө эч качан болбойт кынтык».

296

Сүйгөндүктүн белгиси, жаман ишин,
Сүйгөнүңдү осол деп түшүнбөйсүң.

Бул дүйнөнү жаныңдай көрөсүң сен,
Андыктан тозогу да — бейишке тең.

Эгер сен бул дүйнөнү туу көтөрсөң,
Мен анын миң айыбын айтып берем.

3520 Теңирим көп кырсыкты бабаларга,
Бериптир, дүйнө — зындан болгон ага.

Зындандан эмне издеп тапмак элең?
Бейиште табар энчиң, тилегин сен!

Бейиште ата-баба дан чайнашкан,
Сыйынуудан көңүлгө топук тапкан.

Көзгө жакшы көрүнгөн шайтан жолу,
Калганы кудайымдын колдогону.

Кудайым кимге берсе сыймык, атак,
Анда аны жаман жолдон сактап турат.

3525 Күнүмдүктү көздөгөн жакшы болбойт,
Ишенимди кетирип, илдет жолдойт.

Бой көтөргөн адамды кудай көргөн,
Бүт дүйнөнү алам деп, итче өлгөн!

Бай адам кекирейме осол келет,
А кедей — жаны, дилин ишке берет.

Жылаңач төрөлгөнсүң, жылаңач сен
Өлөсүң, жыргал издөө бекер экен.

Эмне үчүн калгансыйсың болуп түркүк?
Сен — конок, бу жашоодо эки күндүк!

3530 Билесиң, төрөлгөнгө өлүм да бар,
Кезегин ажал күтүп турат даяр!

Баш баксаң бир эшикке — дагы эшик,
Ачылат, өлүм баарын кетет тизип!

297

Эки күндүк бейбана өмүр үчүн,
Күйдүрбө өмүрүңдү бекерге өзүң!

Бул өмүр өзгөрүлмө, жыргалы жат,
Бергенин ошол замат кайра алат.

Өлүм үчүн бек да бир, кедей да бир,
Жакшыны, жаманды да бөлбөйт эч бир.

3535 Бирине бийлик берип, кайра анын,
Ордуна камдай жүрөт башкаларын.

Ойлосоң көлөкөдөй өмүр өзү,
Куусаң — качат, а качсаң — ээрчийт сени.

Бул тууралуу жакшы сөз айтылыптыр,
Аны угуп, маанисине сен топук кыл:

«Бу дүйнө куусаң качат сыртын салып,
Сен качсаң, кайра жөнөйт ээрчип алып.

Ойлогун, бул жыргалдын арты зыян,
Бул дүйнөнүн жыргалы сага душман!»

3540 Бул дүйнө — селки сымал куп жасанган;
Көрөр замат жүрөктүн тынчын алган.

Көңүл түшүп калган соң — жүзүкара,
Жакаңа чап жармашып, минет сага!

Кылыгы, кылган иши анын жаман,
Беги менен үч ай да туралбаган!

А кокус көңүлүңдү берип койсоң,
Өмүрүң тозокто өтөр ошол бойдон!

Адамга жашоодогу өмүр кымбат,
Пайдасыз ишке бербей, өткөр кылдат.

3545 Өмүр — жашоо, жемиши жакшылыктан,
Өмүрүңдү кетирбе текке, кутман!

Бу дүйнөнүн көйүндө үч нерсе бар:
Арам, адал, үчүнчүсү орто заар.

Адалга — сый, арамга — жаза, — делет,
Орто заарды салмактап көрүү керек.

Бул дүйнө бир азгырып, таштап кетет,
Ойнойт да — жүзүн буруп кыйгач өтөт.

Эркелетип бирде жанды семиртет,
Бирде азгырып, кайгысына кемиртет.

3550 Кубанычтын акыры кайгы болот,
Жакшылыктын аягы азап-тозок.

Дөөлөттүн аягында мээнет келет,
Башында азап тарткан, бакыт көрөт.

Билип ал акылман сөз эмне дээрин:
«Азгырыкка алданба — шоруң сенин!»

Бүгүнкү сенде байлык — кедейлигиң,
Кембагалды азыркы — бай деп билгин.

Сага ким тил тийгизсе, болбо аксым,
Кара жерге киргенде өч аласың.

3555 Курганыңдын бардыгы урап калар,
Чогултканың акыры бүт чачылар.

Бу дүйнө узак эмес, кетет өтүп,
Алдыда келечегиң чын түбөлүк.

Бардыгы бул өмүрдө жашап өтөт,
Сага да, кача албайсыз, кезек жетет.

Эстүү жан көр дүйнөгө азгырылбайт,
Акылман келечекти бүгүн кармайт!

Өлүмүн унутпаган, шашуу билбейт,
Өлөрүн ойлой жүргөн, кекирейбейт.

3560 Жолоочу түйшүктөнбөйт там курам деп,
Көчмөндүн ашык жүксүз болгону эп.

Жолоочусуң, бул өмүр — аялдама,
Үмүт кылып жол карап көпкө турба!

Байлыкка умтулгандык бөөдө кырсык,
Өзгөртөт кулк-мүнөздү такыр бузуп.

Календерлер байлыкка колун сунбайт,
Шакирттери жыргалга азгырылбайт.

Турмуш сага көрүнбөгөн тузакчы,
Кадам сайын жайып койгон тузакты.

3565 Алаңгазар адамдын көзү тойбойт,
Торго түшүп жатса да жалкып койбойт.

Сөздү баккан бир адам айткан экен,
Акыл менен эң терең баарын сезген:

«Жем көрүнөт, а көрүнбөйт тузакчысы,
Көздү алат колуктуунун жасалгасы.

Ачкөздөр, эрки да жок алаңгазар,
Илинсең капкан болуп катуу чабар!»

Мисалы, эл чогулткан байлык-дүйнө,
Миң жылдап өмүрүңө жетет мүлдө.

3570 Пайда канча, баары бир барар жериң,
Караңгы көрдүн түбү, бир бөз кепин.

Өз өмүрүң өзүңө энчи болот,
Эмне берсең өмүргө, кайра толот.

Өкүнбөгүн, бул жашоодо жаңылба,
Кызматыңа Ай, Күн күбө жадында!

Өмүрдө топук кылар үч нерсе бар,
Үчүнөн тең адамзат жыргал табар.

Биринчи — ичкен тамак, жеген ашың,
Экинчи — өмүр кошкон аял затың.

3575 Үчүнчүсү ден соолугуң, тирлигиң,
Бул үчөөнүн сактоо керек бирдигин.

Бул үч нерсе — өмүргө кубанч берер,
Үч зыян бар — сен андан алыстай көр!

Ичкен, жеген — жашоого зарыл керек,
Андан да кээде адамга зыян келет.

Үч манжадан тамакты жегин ченеп,
Ашыгы ашказанга күч келтирет!

Сиңирбесе тамакты — ич бузулат,
Ич бузулса — сырκοого жол ачылат!

3580 Сыркоолук ал ажалдын чабарманы,
Өлүм жаман, кутманым, куугун аны!

Да бир жыргал — кошулган аял затың,
Муздак сууга чайканып чыккандайсың!

Андан кийин төрөлөт бала-чака,
Өстүрүү уул-кызды — түйшүк таза.

Угуп ал бул жөнүндө жакшы ырды,
Айтылган аял, бала, сен тууралуу:

«Эң жыргал — жакын болуу аялыңа.
Зыяны — муздак суусун чачканы да.

3585 Зыяны жок жыргалдар болор бекен?
Жыргалдан тапкан пайдаң ачуу экен!»

Самайбыз биз өмүрдөн дайым жыргал,
Бул жолдун буйткасы көп, күтөт куурал.

Канчалык таттуу болсо өмүр сүргөн,
Ошончолук катаал да өлүм деген!

Өмүрүңдүн жыргалы — үчөө делет,
Үчөө тең, ойлоп көрсөң күнөө келет!

Бир душманың — кумарың, дагы — денең,
Эки душман бириксе чырмайт бекем.

3590 Азезил, шайтан — болот үчүнчүсү,
Сактасын бул кырсыктан, кудай өзү!

Өз денең — жаман ишке түрткү берер,
Кырсыкта, жоготууда ушул жүрөр.

Дуба кылсаң, качат да азезилиң,
Кумарыңды тыя алсаң — тийет күнүң.

Өз денеңди өзүңдөн бөлө албайсың,
Ажал жетсе ажырап калары чын!

Акыл жүгүн көтөргөн адам айткан,
Акылдуу кеңешти угуп, ойлон, сактан:

3595 «Өз денем — кайра өзүмдү кыйнап тынды —
Бирде күлкү, а бирде берет — ыйды.

Бүт дүйнөнү имер деп кысат, шыкап,
Бирде ачка, бирде ток тарттым азап.

Бирге жетсем, да бири сунат колду,
Ойлоймун ушуга эле жетсем болду.

Бул балээден кутулар күч таппадым,
Арылта көр азаптан, бир кудайым!»

Ал туура, денең — душман, улам тилеп,
Семирип кетерлигин гана билет!

3600 Өтө семиз байталың азоо келет,
Чабендести жыгат да, качып кетет!

Өтө семиз тайган да ууга жүрбөйт;
Аң уулоонун амалын такыр билбейт.

Карды тойсо — унутат чуркаганды,
Кеп эмес өз ээсинин кыйкырганы,

Дене да кичинекей кереметтей,
Тойдубу, керек жакка безип кетмей.

Тойгон соң, туралбайсың, умтулсаң да,
Дененин көп талабын кабыл кылба!

3605 Тирүүлүктүн маңызы үч гана күн,
Калганы — көргөн түш да, караңгы түн.

Кечээки күн, да бири түн алдагы,
Эртеңди — элдин баары көрө алабы?

Мындан башка эч тирликке караба,
Башкаларын жашоо го деп санаба.

Аял менен катнашуу — заматтык иш,
Денедеги эркектик отту өчүрүш.

Өчүрөсүң тез эле кумар отун,
Мейли сулуу, а мейли көрксүз болсун.

3610 Кекиртектин айласы карын камы,
Карды тойгон көздөбөйт көп пайданы.

Бары бир карын үчүн халва, арпа,
Толсо болду — ашканы бербейт пайда!

Жегениң шекер халва, арпа беле,
Турасың ачка бойдон эртең эле.

Сөздү ук бир акылдуу кедей айткан,
Жүрөгү ак, көрөгөч келген абдан:

«Сен жедиң ширин тамак, казы-жалын,
Мен жедим — жалаң кебек, ичек-карын.

3615 Кампайтып курсактарды уктап калдым,
Ушинтип өттү өмүрүм, таң калбагың!»

Жыясың дүйнө-мүлктү — денең өлүк,
Эки кез кепин менен коёт көмүп!

Байсыңбы, кедейсиңби — ажал билбей,
Жашырат, көр ичинде — мансап бирдей.

Болгону эки күндүк өмүрүнө,
Жанталашып арзыйбыз мынча неге?

Байлыкты, дүнүйөнү жыйсам дейсиң,
А ажал сени аңдыйт, түк билбейсиң.

3620 Кезегинде өмүрүң сенден качаар,
Шум ажал тамырыңды кыйып салаар.

Төрөлгөн соң өлөсүң, аргаң барбы,
Жолун тосуп токтотот ким ажалды?

Жаш кезекте сакал-мурут самайбыз,
Сакал чыкса — агарса деп карайбыз.

Агарса сакал-мурут — өлүм келет,
Өлүмгө дабаа болбойт, күч жок демек!

Кур бекер отко салба өмүрүңдү,
Оорутпа зордоп, күчтөп көңүлүңдү!

³⁶²⁵ Байлык деген ойлосоң шор суу делет,
Канча ичсең да канбаган суусун демек!

Адамдар ачкөз, окшош чөлдө кумга,
Дайраны куйсаң дагы, калбайт ным да!

Тирүүлүктүн түйшүгү закымга окшош,
Жакындасаң алыстап, эч жолотпос!

Ал закым көрөр замат көздөн учат,
Артынан түшүп куусаң, алыс сызат.

Бекем кармап ким өзүн, кылса кызмат,
Бул ооруу жармаша албайт, алыс турат.

Азгырылып шайтанга сунба моюн,
Кумар — анын максаты, тилеги — оюн.

³⁶³⁰ Өткөн өмүр токтолбой кетет ары,
Эч ким билбейт канчасы калды дагы.

Булгаба өмүрүңдү таза тургун,
Өлүмгө моюн сунуп, дуба кылгын.

Күнөө, кирден дене жаны тазарган,
Баатыр айткан пейли оңолуп агарган:

«Өткөрдүң куюндай тез күндөрүңдү,
Канча калды, дагы эми, билесиңби?

Өмүрдө көнөсүңбү, көнбөйсүңбү,
Тыныгуу аз, кыйнаба сен өзүңдү!»

³⁶³⁵ Көп болду мында келдим, кырсык билбейм,
Күндөр өтүп, напсимди тыйгамын мен.

Сен мени шаар, элге чакырасың,
Напси кетсе — канткенде кутуласың?

Напси душман тараган ар бир элге,
Жайып койгон тузагын бардык жерге.

Алданба, тыя жүргүн аны өзүң,
Акыл менен иш кылсаң сен жеңесиң.

Эрки бек түшүнүктүү мындай айткан,
Сөзүн ук, пейлин түзөп өзүн туткан:

³⁶⁴⁰ «Туткуну болбогунуң өз денеңдин,
Жок кылат ал адамдын ишенимин!

Алдангандар азгырып кумарына,
Акылсыз алсыз жандар болот тура.

Напсиге эгерде ким берсе сыйын,
Андайды акылдуу деп айтуу кыйын.

Акылсыз деп айтабыз адамдарды,
Карынынын камында калгандарды!»

Билими жок кишилер — жансыз өлүк,
Курсак тойсо ошону жыргал көрүп.

³⁶⁴⁵ Бул дүйнөнүн кемтиги мына ушундай,
Түшүңгүн, айтып бердим мен жашырбай!»

АКДИЛМИШ ӨТКҮРМҮШКӨ БҮГҮН
КЫЗМАТ ӨТӨӨ МЕНЕН ЭРТЕҢГЕ ЭЭ
БОЛУУ ЖОЛУН АЙТАТ

Айтты Акдилмиш: «Урматтуу кутман адам!
Көңүл коюп тыңшадым жообуңду айткан.

Бул сөзүмдү угуп алгын белгилеп,
Акылга акыл, билимге да үлгү деп:

Бул дүйнөдө жоготуу ачуу келсе,
Аны неге күчтөйсүң сен жүз эсе?

Кең дүйнөнү анчалык кылбагын тар,
Кулуна кудайымдан ырайым бар.

3650 Азабына жараша жыргалы бар,
Күнөкөрлөр алардан сооп табар.

Азаптан корк, рахым күт үмүттөн,
Сыйынгының, алыс болгун күдүктөн.

Жалгыз адам элинен алыстаса,
Жашоосу эң азаптуу, кырсык басса!

Бүт дүйнө алар үчүн жайсыз, өлүк,
Адамдардан алыстайт өзүн бөлүп.

Кудайым кулдарына жайды коштоп,
Куруптур, бири — бейиш, бири — тозок.

3655 Адамзат — түйшүк тартат күнүмдүккө,
Күн өтөт алмашылып күндөн-күнгө.

Тозокко — түшөт жандар кудай дебес,
Бейиш деле ачык го, жабык эмес!

Көз, кулакты жараткан эки кылып,
Турсун деп эки дүйнө көрүп, угуп.

Адамдарга берген го эки колду,
Кармасын деп калтырбай оңду-солду!

Басканга берген тура бутту эки,
Бири — алга, бири — артка басып кетчү.

3660 Ашкан эстүү кемеңгер адам айткан,
Бийлик кылып, акылдан атак тапкан:

«Эсиң болсо, осол болбой жанарсың,
Сак болбосоң кесирине каларсың!»

Эки дүйнө кудайым түзүп койду,
Келдиң бүгүн, эртеңге тарткын жолду!

Жараткан жаратыптыр адамды да,
Кумар менен напсиге тойбос кыла.

Карынга — аш, кийим керек кийүүгө,
Түйшүк менен кажет өмүр сүрүүгө.

³⁶⁶⁵ Тирүүнүн көр оокатсыз күнү болбойт,
Кийим кийип, курсагы тойбой койбойт!

А эгер тапкан болсоң адал дүйнө,
Кедейге энчисин бөл, алсын күндө.

Аш ичпесең, анда күнүң караңгы,
Кийим, тамак адам кылат адамды.

Кудайдан корк, а бирок кудай дегин,
Үмүтүң мээриминен үзүлбөсүн.

Ушул эки ой — милдетиң, унутпагын,
Кудай деп ак жолуңдан адашпагын,

³⁶⁷⁰ Акылдуу адам сөзүн уккун тактап,
Нааданга ушул сөздөр акыл-насаат:

«Коркуу, үмүт — үзүлбөс эки канат,
Кармаган бул экөөнү — бакыт табат.

Кудайдын буйругун ук, күнөкөр кул,
Азаптан алып чыгат мына ушул!»

Үмүт, коркуу — учууга эки канат,
Ар адамды асманга алып барат.

Үмүт кыл, коркпо өткөн күнөөң үчүн,
Кудайыма дитиңди бергин бүтүн.

³⁶⁷⁵ Кул өмүрүн, кызматына арнасын,
Кул болгон соң кулчулуктан танбасын.

Айтканды угуп, ошого моюн сунгун,
Моюн сунсаң жетесиң көккө, курбум.

Кедейсиң, тобо кылгын кудайыма,
Түшүңгүн, бар байлыгың сыйынууда.

Эл ичинде, түшүңгүн, алсыз сенсиң,
Бардык элге, иш — сөздө ак дил берсин!

Мынакей, билгенимдин баарын айттым,
Кеңешти угуп, ак сөздөн баар тапкын.

³⁶⁸⁰ Албасаң эгер кабыл — айтканымды,
Түшүңдүр, мен угайын, бар сырыңды?

Узун сөздөн чыгар пайда жок болот,
Маңыз сөздүн маани жагы бош болот!»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
айткан жообу*

Башын мыкчып Өткүрмүш көпкө туруп,
Кайрадан коногуна жүзүн буруп:

«О, боорум, — деп баштады, мага кыйын,
Чыныгы айттың сөзүн туугандыктын.

³⁶⁸⁵ Жакшылык мага тилеп айтып өттүң,
Теңирим тилегиңди кабыл этсин!

Каалабады көңүл качып бул иштен,
Пайда жагын көрбөй жатам такыр мен.

Көңүлү чаппагандан адам — качат,
Көңүлсүз бүткөн ишиң кайра — азап.

Акыл менен иш кылган адам айткан,
Эл сүйүп, элге жакшы сезим тарткан:

«Кандай ишке келсе эгер киришкиң,
Эң оболу көңүл менен кеңешкин.

Адамдарга айткын анан акылдаш,
Көңүл чалса, мына ошондо жакындаш.

³⁶⁹⁰ Баарынан өзүңө өзүң эң жакының,
Көңүл чаппас иш болсо урунбагын!

Көңүлсүз бүткөн иштен чыкпайт майнап,
Пайда эмес, зыян чыгат анда жайнап!»

Мындай ишке жүрөгүм чаппай турат,
Бул сөздөн анан кантип майнап чыгат.

Кечирип кой өзүмдү, сурайм эми,
Өз жайыма койсоңчу тийбей мени!

Мен Эликке бере албаймын эч пайда,
Жайыма кой, бара албаймын эч кайда!

3695 Элден качып жашагам — ушул чөлдө,
Кайра кантип артыма барам элге?

Кудайга деп өмүрдү касам ичкем,
Эми кайтуу артыма болор бекен?

Жөн кой мени, сыйынып теңириме,
Сен үчүн да дуба окуйм, эми күндө.

А кокус мени дагы көргүң келсе,
Мен барайын өзүңө, издеп келбе.

Мен куурайын, сен гүлдөп, бүрдөп өнгүн,
Эликке кызмат өтөп, убай көргүн.

3700 Мээрман адам айткан сөздү тыңша,
Жакшылык кылган жакшы жакынына:

«Эл үчүн көңүлү оорур ачык адам,
Ишке ашат тилек-ою — ардактаган!

Ак пейилден жол жүрүп жетем деген,
Өз тилегин чарчабай табат экен.

Адамды бийлеп алса асыл максат,
Чарчабайт, ак тилегин акыр табат!»

Айтыптыр элге жаккан адам жакшы,
Чынчылдыктан ал тапкан атак-даңкты:

3705 «Көңүл болсо жакын болот алыс жер,
Көңүл жокто алыс болот карыш жер.

Бир карыштай Батыш, Чыгыш арасы,
Ишенимдүү болсо эгер чамасы!»

Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу

Жооп берип, айтты Акдилмиш: — «Өзүңдү
угуп турдум. Эми уккун сөзүмдү.

Өзүң билгин, жеткин дайым тилекке,
Зордобоймун кир сактаба жүрөккө.

Сөз бүттү, жашай бергин аман-эсен,
Уят кылбай кат жазгын, ала кетем!

3710 Элик сага кат жазган өз колунан,
Барбайсыңбы, кат жазгын, ала барам!

Анда мен жообунду ала кетем,
Он толгонуп оюңду жазсаң экен.

Толук жазгын калтырбай, унутпагын,
Мен жөнөйүн Эликке, тетик жаным!»

ӨТКҮРМҮШ ЖООП ЖАЗЫП ЖӨНӨТКӨНДҮГҮ ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Айтты Өткүрмүш: «Сабыр кылгын не дейин,
Керек десең кат да жазып берейин.

Кагаз сыя, калам алып толгонуп,
Ошол замат катты жазды ойлонуп.

3715 Жараткан деп а дегенде демденди,
Кат баштады, кечиргин деп пенденди.

«Мен кудайга тобо кылам дилимден,
Миң мертебе ыраазымын бүгүн мен.

Ал жасады: асман-жер, Айды-Күндү —
Күн жарыгын жана да көөдөй түндү.

Жаны жаныбар жаратты миң-сан кылып,
Тирилигин улантты аш-жем сунуп.

Эрки менен жаратты эки дүйнө,
Сөз менен айтуу кыйын, болот күнөө.

3720 Ал жалгыз, бардык жерде, көрүнбөгөн,
Кездешкин оюң менен, көңүл менен.

Ал жалгыз, күчтүү, жана бийик турат,
Кадырлап аалам эли сүйүп турат.

Кол алдында тургандын — баарын түздү,
Мээрим менен бөпөлөп тегиз күттү.

А жараткан керектүүсүн бүт билип,
Жашасын деп төбөбүзгө күндү илип.

Тик көтөрүп көк асманды жаратып,
Түндөсү Ай, күндүз Күнү жарашып.

3725 Жер гүлдөтүп сууну шар-шар агызды,
Жел жүргүзүп, кызыл отту тамызды.

Бирдей түзүп ысык менен суукту,
Жандуу-жансыз жараштырып кубултту.

Бардыгын эрки менен койду түзүп,
Жардамсыз, көмөгү жок жалгыз бүтүп.

Бардыгы анын эрки: кызмат — сыймык,
Жасалма сыйынганга наалат кылдык.

Ал каалап «Бол» дегени болуп турат,
Айтканы ошол жерге конуп турат.

3730 Миң алкыш кудайымдын элчисине,¹
Жол көрсөткөн дайыма пендесине.

Эликке дуба окуп, жооп жаздым,
Дени сак, кырсык билбей, бейпил жатсын.

Элик мага кат жазып, урмат кылды,
Аны окуп, көз ачылып, көңүл тынды.

Кубанам акыл-насаат сөздөрүнө,
Ак сөзүң баалуу сыйлык бир өзүмө.

Өкүмдардын өтө зор убадасы,
Курсак ток, кийим бүтүн, сыйың жакшы.

3735 Мындай сый-урматтарды көргөн адам,
Тартынбайт ааламды алты айлангандан.

Кызмат кылбай бекеринен сый көрсөм,
Кыйын болор жакшылыкты билбесем.

Бирок мунун зыяны бар, карагын,
Барсам сага бир күн тиет залалым.

Биринчиден — кызмат кылар билим жок,
Ката иштесем элди карар түрүм жок.

Чынын айтсам билбеймин иштин жайын,
Кызматым кыйын болор сага дайым.

3740 Экинчиден, көрдүм дүйнө жапасын,
Жапасынан көрө элекмин опасын.

Бир кудайга ишенип, сыйынамын,
Кудай өзү кырсыктан сактайт дайым!

Ичер тамак, киерге кийим демек,
А мага мындан бөлөк эмне керек!

Жакам бүтүн, ичерге тамагым бар,
Буйруганы кудайдын болор даяр.

Теңирим өмүр берди, сактап келди,
Дагы да бир кудайым жөлөр эми.

3745 Эңинди берген экен кудай сага,
Эмнеге мерез болсун анан мага.

Күүлү болсом, кедейлигим байлыгым,
Бир кудайдан, кубаныч же кайгы, муң

¹ Курандагы Мухаммет пайгамбар туурасында айтып жатат.

Тобо кылып бактым кудай эшигин,
Эң акыркы барар жерим, чечимим!

Кетпей алыс босогоңдо түнөйүн,
Жашоо үчүн анда эмне тилейин?

Экөөбүз тең бир кудайдын кулубуз,
Алдында анын бирдей тагдыр, кунубуз.

3750 Кулга кулдун бөйпөңдөшү болобу,
Кулга кайра кул болгондор оңобу!

Адамдын намыс-ары күчтүү болсо,
Кудайга кулдук урсун ал ошончо.

Дили таза бир адам жакшы айтыптыр,
Кулак салып ушуга, көңүлдү бур:

«Ачка, токко сыйынба, текке турат,
Ал ишинден акыры эмне чыгат?

Бир кудайга сыйынуу болсун адат,
Кудай деген кур калбай, баар табат!»

3755 Төрт өтүнүч айтайын уккун, Элик,
Дуба кылам өзүңө көңүл бөлүп:

Түбөлүк өмүр берип, өлбөс кылгын,
Жашайын жигит бойдон, карытпагын.

Ден соолугум чың кылгын, оору бербей.
Бай кылгын, кедейликти өтсөм көрбөй.

Аткарсаң — аягыңа жыгылайын,
Өмүрүмдү өзүңө сарп кылайын.

Өтүнчүмдү кабылдап уксаң эгер,
Кулуңмун, өмүр бою кызмат этер.

3760 Муну иштөөгө алы-күчүң жетпесе,
Менден артык айырмаң не, айт кесе!?

Ичерим, кийерим да — менде даяр,
Жана да керегимди кудай табар,

Кудайымдан — жакшы атак, жаман үлүш,
Эрки анын узак өмүр, өлүм бериш.

Түшүнүп кабыл туткан — эстүү, бийик,
Башкача жолу барбы, айтчы Элик?

Бир кудайым өзүмө таянч-жөлөк,
Бул жүктү өзүңө алып эмне керек!

3765 Сага өтсөм, өзүм сени коргоом керек,
Бул жерде кудай мага коргонч — көмөк!

Сен тойбосоң, тамак жок мага дагы,
А кудай өзү жебейт, менде камы.

Көңүл чөксө кыйналбайм айтамын деп,
Айттырбай ойдогуну өзү билет.

Күзөтчүсүз жашаймын, жолтоо болбойт,
Эч кандай күч себепсиз тийип койбойт.

Жаза бассам кечирбейсиң, сынайын,
Бар күнөөмдү кечип турат кудайым.

3770 Күнөөлүүнүн сөзүн ук таамай айткан,
Көңүл сырын апачык даана тапкан:

«О, кудайым, мээрманым, теңирим,
Бийлик кылат, сенин адил амириң!

Капа болсом сенсиң жайым билери,
Жардылардын сенсиң арка-сүйөрү.

Сыркоого — шыбаа өзүң, муңга — дабаа,
Кырсыкта — көмөкчүсүң, дос — жалгызга.

Кубанчым, сүйүнчүм да менде болгон,
Жараткан бир өзүңдөн — алган олжом.

3775 Теңиримдин алдында күнөөм арбын,
А сенин мээримине жетпей калсын!

Кечир мени, сага оңой, күч сенде,
Кыйнаганда не пайда? Кыйнай көрбө!

- 3780 Күнөкөрмүн, а артык сенде мээрим,
Байкуштардын кечиргин күнөөлөрүн!
- Жазабы — татыктуумун, — жазалагын!
А кечсең — сен кененсиң, кечир баарын!
- Билесиң ушул жерде мен жалгызмын,
Билемин алыс жерде сен жалгызсың.
- Күнөкөрмүн, кыйналам кайгы тартып,
Сен — боорукер, жакшылык сенде артык.
- Дилим ак — аманатка жаным даяр,
Таппадык башка аманат сага жарар!»
- Бул дүйнө көз ирмемдей кыска, Элик,
Башталат да, тез эле кетет өтүп!
- Кур кыялга алданып эмне керек,
Күнүмдүккө баш уруу эмне берет?
- Атаң өттү, кетер инин, уул-кызың,
Энең өттү, өчөр бир күн жылдызың!
- 3785 Ажал жеткен өлүшөт, калган тирүү,
Кара жерди жамынат бүтсө күнү.
- Бошоң болбо, чечкиндүү болгун. Элик,
Өмүрүңдө жакшы атың болсун бийик.
- А эгер өткөн өмүр кетсе текке,
Келечекки күнүңдү булгап өтпө.
- Алгының өткөн күндүн жакшыларын,
Эртеңкиге кам көрүп даяр баргын.
- Мен болсом, акыл толгоп, тапкан ак сөз,
Бул жерден сага баруу зарыл эмес!
- 3790 Жүрөгүмдөн жеридим бул өмүрдү,
Ишенгеним кудайым, жок бөлүнүү.
- Жайыма кой, өзүмчө өмүр сүрөйүн,
Мында сага дуба окуп жүрөйүн.

- Барганымдан пайдам кандай сен үчүн,
Өзүңдү өзүң колдой билгин, кеңешим.
- Мага окшоп алыс болгун адамдардан,
Мага да, сага да жок пайда андан.
- Ушул жерде өткөрүп калган күндү,
Жаратканга өтөйүн милдетимди.
- 3795 Жетиштүү мага баары — калганы бош,
Бул өмүр негизи жок, көңдөйгө окшош.
- Өмүр өтөт токтолбой бороон болуп,
Түшүндүм, көкүрөгүм муңга толуп.
- Карыным — ток, кийим бүтүн турушум,
Пайдасы жок жыйган байлык курусун!
- Кийим бүтүн, карды ток киши айткан:
«Колунда бар киши эле өзүнчө хан!»
- Ыраазы киши айтыптыр тагдырына,
Эркиндикти байлыктан тапкан тура:
- 3800 «Бергенине турмуштун карыным ток,
Кийимим — үстүмдөгү, башкасы жок.
- Тирүү болсом тамагымды табармын,
Кудайымдан керегимди алармын!»
- Кызмат кыл деп Элик мени чакырса,
Байлыгым жок, билимим да, акыл да.
- Эл ишине жарайт десе мени эгер,
Ачык айтам менде такыр жок өнөр!
- Иш тууралуу сөз болсо — начар жанмын,
Миң киши үчүн иш кылат бир тууганым.
- 3805 Мени мактап, о Элик, келсе айткың,
Өзүңдү жакшы тутуп, өздөн тапкын.
- Миң жакшылык кылам деп жулкунбагын,
Ак жолуңа бет буруп жакындагын.

Миңдеген мыктыларды топтоп көптөн,
Кызматына өзүнүн Элик чеккен.

Эликке менден кандай жардам болот?
Пайдасы да ишиндин — майнабы жок.

Суранам кыйнай көрбө мени бекер,
Жайыма кой, кыйналба, күнүм өтөр.

3810 Көп нерсени айтканга куштар элем,
Калганын бир тууганым айтар кенен!»

* * *

Ушул жерден бүтүрүп катты бекем,
Инисине карматты айтып нечен.

* * *

«Баары ушу, — деди ал, — жашырбадым,
Билесиң катка эмне жазылганын.

Түшүнсүн Элик сөзгө, айт дагы да,
Жөн койсун мени мында, өз жайыма.

Элчилер жооп кабар алып барат,
Сен дагы ушул ишке койгун жарап.

3815 Үч-Ордонун ханы айткан жакшы түшүн,
Бүт элге насаат кылып айткан сөзүн:

«Элчи деген сөздү так айтып барат,
Сөздүн чынын жеткизип абийир табат».

Түрк ханынын сөзү да абдан жүйөө:
«Элчи чынчыл — ак сөзүн бөлбөгүлө!»

Чындык айткан элчи жашайт түбөлүк,
Сөзү, тили ак дилине күбөлүк.

Элчиде сөз жеткирүү милдети бар,
Айттыбы — толук жетет берген кабар!

3820 Болсо элчи таттуу тилдин устасы,
Ага сый бер, узун сөздүн кыскасы!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

«Сен сөз айттың, мен уктум, — деди
Акдилмиш,
Бардыгы түшүнүктүү, жүйөөлүү иш.

Жооп кылып катына катты жаздың,
Бери бер ал катыңды, тапшырайын.

Бирок да эскертейин сөздү тыңда,
Өкүмдар жөн калтырбайт сени мында.

Жөнөтөт кайра мени алып кел деп,
Максаты ордосунан орун бермек!

3825 Кайрадан дагы мени жолго салат,
Барбасаң — капа болот, ачууланат!»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
айткан жообу*

Бул сөзгө Өткүрмүштүн айткан жообу:
«Жүрөктөрдү сыздатпай жөн коёлу!

Ишенгин, кете албаймын ушул жайдан,
Экинчи кайра келүү — кур убараң.

Баш тарткан соң асылуу — катуу азап,
Калса сөзүң жоопсуз — өтө уят!

Сөзүн ук акылы артык бир адамдын,
Көрүптүр жакшылыкты, кордукту арбын:

3830 «Бербегенди сурап өзүң кордобо,
Албаганды алгының деп зордобо!

Алыс жолго камынсаң жөө чыкпагын,
Чыктыңбы — өз жүгүңдү калтырбагын!»

Жөнө — деди Өткүрмүш, — жолуң алыс,
Кайра келип убара болбо, намыс!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

Ордунан туруп айтты Акдилмиш: «Мен,
Сөз калбады, кошкунуң, эми кетем!»

* * *

Узатып Акдилмишти өзү кайра,
Бардыгын баштан аяк айтты ага.

3835 Атка минип кетти Акдилмиш ашыгып,
Куру келип түштү үйүнө ачынып.

Күн алоолоп жерге жүзүн жашырды,
Көк төрүнө кара кундуз асылды.

Көмүрдей дүйнө кара чөктү түнгө,
Көз жумулуп — уйкуда чөйрө мүлдө.

Акдилмиш төшөгүнө жатты салган,
Көз илинип, уйкусу абдан канган.

Чыгыштан жалын ойноп, боёлду бел,
Сулуудай көзүн ачкан ойгонду жер.

3840 Күндүн күлгөн чарасы чыга келди,
Аалам жайнайт ачылган бермет өңдүү.

Үйдөн келип, Ордого эртең менен,
Кабыл ал деп өтүндү ал Эликтен.

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

«Өткүрмүш кандай жатат? — деди Элик,
Айтып бер суроомо жооп берип.

Кандай экен, сунушума не деди,
Ою кандай, чакырганга келеби?»

* * *

Акдилмиш катты берди, сөздү сактап,
Катты ачып, Элик аны окуду бат.

3845 Бир кызарып, кабагы кайра ачылып,
Үшкүрүп туруп калды ойго батып.

Деди: — «Агаң суук сөздөн териптир,
Жибек берсем, тикен түйүп бериптир.

Бирок да чындык сөздөр күнөө делбейт,
Сөзү ак, чындык дайым таттуу келбейт!

Каттан башка, сөздү уксаң сен эгер,
Түк калтырбай мага баарын айтып бер!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Кабарды сөзү менен толуктады,
Чындыкты жашырган жок, айтты аны.

3850 Сүйлөп жатып ооздорубуз көбүрдү,
Менден, андан далай сөздөр төгүлдү.

Сүйлөсөм өзүм көпкө, жооп кыска,
Кыстасам — жерди карап турду кайта.

Кандай айла кылсам да — эч болбоду,
Токтосом, мурункудай бар болжолу.

Айткан сөзүн топтолук уктун, Элик,
Ою терең, акылы андан жетик.

Ооба, чын, кокус жүрөк калса муздап,
Адамды анда кырсык калат кыстап.

3855 Жакшы айтыптыр тартынбас баатыр адам:
«Жүрөгү муздаган жан — алсыз абдан!

Бүт денеңе бир гана жүрөк башчы,
Башчы артынан калганы жөнөйт жалпы.

Жетем десең оюңа — тапта жүрөк,
Болбосо жүрөк байкуш калат жүдөп!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

«Ооба,— деп Акдилмишке айтты Элик,—
Адамдыгы агаңдын абдан бийик.

Сөзүн угуп сезбесем ой күлүгүн,
Жакшы болмок укупганда билимин.

3860 Сөзүн уктум — көңүлүмдөн өткөздүм,
Кантсең дагы тилегиме жеткизгин.

Өз элимде туруп сөзүм өтпөсө,
Баркым кайда, чакырганда келбесе!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Жооп кылды Акдилмиш: «Кутман Элик,
Сен жалгызсың, сенде зор бийлик улук!

Айткамын сүйлөшүүнүн акырында,
Элик кайра жиберет — келем мында.

Калтырбайт арасында сени тоонун,
Дегемин, ыгы менен айткам оюм.

3865 «Келбегин — деген болчу ал өтүнө,
Күчтөбө мени кыйнап!» — деген эле!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

«Аныңа,— деди Элик, түшүнгөмүн,
Бирок бул жаңылышуу — жакпайт кебиң.

Бир нерсе баштап койсоң, ошол замат,
Ишке ашпаса максатың жолдо калат!

Өкүмдарга оңойбу болуу күчтүү,
Аткарылбай отурса өкүм, эрки!

Өкүмдардын улуулук бир белгиси —
Аткарылып турганда айткан иши.

3870 Көңүлдө турган ишиң, жылбай турса,
Андайда собол бирөө — бүтүр, тынба.

Бул тилегим — өзүмдүн кесел сымал,
Табылбаса дарысы — жалмап тынар!

Угуп ырды мына бул жаттап алгын,
Ойдогу максатым бил, сен ардагым:

«Болсо да ар кеселге дары пайда,
Кээ ооруга эмчиден болот айла.

Тилек тилеп, ага жетпей саргайсаң,
Изден, тапсаң соо болосуң, ар качан!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

3875 Акдилмиш айтты дагы: «Кутман Элик!
Айыкпас кесел болбойт эч түбөлүк.

Элик болсун дени сак, узак жашаар,
Курмандыгың болууга кулуң даяр!

Сүйлөдүм убадамды бузбай толук,
Кайгырууга себеп жок кутман улук.

Бул тууралуу сөзү бар акылмандын:
«Баштаган сөздү жолдо калтырбагын!»

А бирок унчукпоо да кээде пайда,
Тилимден кыйла кырсык таптым кайра.

3880 Сүйлөбөсөң сөзүң сага пул кылар,
Сүйлөп койсоң сөзүң сени кул кылар.

Ойлоп сүйлө, ошону эске алгының,
Шашылбагын өкүнүчкө калбагын!»

Ойлобогом, эстүү жан Өткүрмүштү,
Чакырсаңыз келбейт деп, укпай сөздү.

Элик күтөт, а мен го жүз миң эсе,
Жардамын күткөн элем көзүм теше.

Ойлогом бириктирсек аракетти,
Элик үчүн жасайм деп дагы көптү.

3885 Бирок да мен канчалык айткан менен,
Каршыгып туруп алды өтө бекем.

Керек болсо — кайрадан барам дагы,
Айтайын, көндүрөрмүн балким аны!

Эми да жаңы катты жазып бергин,
Ишенсин. Не болсо да бара көрдүм!»

*Эликтин Акдилмишке
берген жообу*

Элик айтты: «Бир кат жаздым атына,
Башын чайкап жооп берди катыма!

Жаңы катты жазганда эмне кылам?
Кат ордуна өтөөрүм сен деп турам!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

2890 Айтты Акдилмиш: «Сөзүм ук, кутман Элик,
Көрсөң боло дагы бир кат жиберип.

Элчи канча адилет, түз болсо да,
Кат жок болсо, куру сөз болот анда.

Кат деген — таанышыңа көңүл, салам,
Далил болсо, куулукка жол калбаган!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

«Болуптур, — деди Элик, — сөзүң менен,
Кат жазам — өз оюмду айтып берем.

Кат — кагаз, каттан майнап күтпөө керек,
Ийгилик жалаң каттан келбейт демек!

3895 Керек сөздү ага сен өзүң айткын,
Чакырып, келтирүүнүн жолун тапкын!»

КҮНЧЫКТЫ ЭЛИК ӨТКҮРМҮШКӨ
ЭКИНЧИ КАТТЫ ЖӨНӨТКӨНДҮГҮ
ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Алдырып ал өзүнө кагаз-калам,
Кат жазууга киришти Элик анан.

Бир кудайды чыгарбады эсинен,
А кудайым кубат берген кечирген:

«Миң сан алкыш кудуреттүү кудайга,
Мээриминен жашап жатам бу жайда.

Бир өзү ак, күндөй нурун тараткан,
Жоктон барды, бардан жокту жараткан.

3900 Акыл менен көңүлдү бирге кармап,
Башыңды ий жаратканга дитиңди арнап.

Ал дароо каалаганын ишке ашырат,
«Бол!» дегени алдына жаралат бат.

Жаралгандын баарына тирлик берди,
Ага тете жаратты өлүмдөрдү.

Мактоо, сөгүү аралаш бир жаратты,
Кичине, чоңго дагы өзү башчы.

Бир дагы жан теңир сөзүн уга албайт,
Ага каршы эч ким даап тура албайт.

3905 Миң эсе пайгамбардын даңкы артсын,
Кудайым ак жолуна мени тартсын!

Макталсын ишенимдүү достору да,
Кудайым ошолордон мени айырба!

Эң оболу сага алкыш айтамын,
О, акылман, сен үчүн көп айтаарым.

Ак көңүлдөн жазамын бул катымды,
Абал кандай ардактаймын затыңды!

Жиберемин кабарды иниц менен,
Оюм бар дайым чогуу болсок деген.

3910 Мен чакырсам каалабадың келбедиң,
Кол алышып, жүзүмдү бир көрбөдүң.

Катты берип, оюңду айтты иниц,
Калтырбай айтып берди баарын бүгүн.

Катыңды окуп, сөздөрүңө түшүндүм,
Дагы кайра чакырамын түшүнгүн.

Балдан ширин сөздөр сага айткамын,
Уудан артык жообуңду тек кайтардың.

Эми дагы ойлонуп, сөзүмдү уккун,
Түшүнүүгө умтулуп талдап чыккын.

3915 Ишенимди ээрчидиң тоо ичинде,
Ак жол кууган адамсың ушул күндө.

Бул атагың эл ичинде жайылды,
Бирок сени элден-журттан айырды.

Өзүң үчүн дурус ага барганың,
Ойло артыңды, ырыскыңдан калбагың!

Эгер элдин көзү көрсө кызыгар,
Зыян болуп, бар максатың бузулар.

Кудайга сыйынганды ыйык коёт,
Жалпыга жарыялоо — уят болот!

3920 Каалаган кулун сактайт кудай өзү,
Алардын ишин баалоо элге чеки.

Кудай кулу билбейт да өз керегин,
Ким билет — кудайымдын түшөр эмин?

Элге келип жашагын арасында,
Билинбей көп ичинде турасың да.

Адал малга өзүңдү өзүң сүйүндүр,
Ачкаларды тойгуз дагы кийиндир.

Эр адам, боорукер да, жакшы жүргөн,
Эки дүйнө кем болбойт эч нерседен.

3925 Келгенди каалабаган адамды уккун,
Акылдуу адам айткан сөздү туткун:

«Боорукердик иш менен жакшы ат тапкан,
Эки дүйнө кем болбойт бардык жактан.

Мал, дүнүйө ашык жыйсаң кызыгып,
Ал турмушуң бир күн кетет бузулуп!

Адамдарга кызмат кыл, акылманым,
Эл кызматы — милдети жакшы адамдын!

Сен менде мусулманга кызмат кылгын,
Олуям, чакырамын бирге тургун!

3930 Сен элге жөлөк болгун көңүл бөлүп,
Эл кызматын кылбаган — тирүү өлүк!

Адам эмес жалаң өзүм дегендер,
Чыныгы адам элдин камын жегендер.

Байлык, дүйнө чогултуу жайсыз өнөк,
Жакын үчүн жаныңды берүү керек.

Өзүңчө тынч жашаган — жакшы эмес,
Эл менен, бирге болуп, бирге кеңеш.

Боорукер деп кимди айтат, айтчы мага?
Жообуңуз, о акылман, болсун даана!

3935 Баары айтат жакшы адамды боорукер деп,
Куткарган кайгы-муңдан адамды көп.

Акылдуу, билгир адам ыкка көнүп,
Айткан сөзгө назар сал, көңүл бөлүп.

Сөздөрүмө ынансаң, карап турба,
Куру жоопту койгун да, келгин мында!

Узун сөз уккан жанды зериктирер,
Акылдуу сөз аз болор, даана тийер.

Ашык сөздү улантпа, болду эми,
Акыл-ойду аркалоо иштин жөнү!

3940 Сөз калса дагы катта айтылбаган,
Өз иниц айтып барар баарын саган!»

* * *

Катты бүтүп, каламын таза жууду,
Кургатып сыясынан, бүктөп-бууду.

Ал катка мөөр басып, тынчып калды,
Акдилмиш сунган катты колуна алды.

Элик айтты: «Жеткиргин катты дагын,
Акдилмиш, айта баргын иштин жайын.

Колдонуп билгениңче амалыңды,
Эл ичине келтиргин сен агаңды.

3945 Не тилесе, каалаганын берейин,
Келсин мында коргоп, коштоп жүрөйүн!»

* * *

«Мейли» — деди Акдилмиш, жүрүп берди,
Ошол замат үйүнө кирип келди.

Үйгө кирип, олтуруп, ичип-жеди,
Кыйшайып жамбаштады, алып серүү.

Рум кызы жашырды жүзүн жерге,
Дүйнө жүзү жамынды кара көрпө.

Асман бетин чулгады кара бүркүт,
Бүт дүйнөгө чачылды пырлары бүт.

3950 Төшөгүнө кыйшайды ойго батып,
Агасына сүйлөөрүн нени айтып.

Уктап кетип, ойгонсо өзү билбей,
Көзгө сайса көрүнгүс түн көмүрдөй.

Уйку качып, ал турду төшөгүнөн,
Караңгы түн өңүрүн түргөн экен.

Күн чыгып алтын жүзү чачыраптыр,
Бермет нуру дүйнөнү бүт каптаптыр.

Ал туруп, таң намазын окуй салды,
Намаздан соң, кудайга дуба кылды.

3955 Карматты атын дароо бир балага,
Токунуп, жүрүп кетти үмүт жана.

Жакын келип акырын эшик какты,
Ошол замат агасы эшик ачты.

Капканы ачып, туура эле босогодон,
Көрүштү, кучакташып ошол бойдон.

Өткүрмүш кучакташып кирип келди,
Өбүшүп, ага төрдөн орун берди.

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
берген суроосу*

3960 Ал сурады: «Неге сен түйшүк тарттың,
Артыңа эмнеликтен кайра кайттың?

Жообумду мен айткан уккан элең,
Кыйнайсың неге өзүңдү, мени да сен!

Көптү билген адамдын сөзүн уккун,
Жамандык, жакшылыкты билгени чын:

«Акылдууну билесиң бир көргөндө,
Чечендигин баалайсың сөз келгенде.

Алтын, жездин айырмасын ким билет,
Кайрак ташка бир сүрткөндө билинет.

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

3965 «Сага, — деди Акдилмиш, ооруйт боорум,
Ачууланып сен мага, док койбогун!

Буйругуна ээсинин кул кубанат,
Айтканын ошол замат так аткарат.

Айтканыңды жеткирдим өкүмдарга,
Маанисин бузбай айттым өзүм ага.

Ал сага кат жиберди кайра дагы,
Мынакей, катты сунду, алгын аны!»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
берген суроосу*

Өткүрмүш катты алып, дароо ачты,
Окуду, анан терең ойго батты.

3970 Өзүнчө күнгүрөндү: «Себеп барбы,
Кайсыныма, өкүмдар, каарына алды?»

46

АКДИЛМИШ МЕНЕН
ӨТКҮРМҮШТҮН ЭКИНЧИ
МАЕГИ ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Жооп кылып Акдилмиш айтты ага:
«Боорум, кулак салып укчу мага!

Жакшылык сага Эликтин тилегени,
Жакшынын жакшылыкты тилөө жөнү.

Бул жерде баш урасың ишенимге,
Жакшылык жандап жүрсүн түбөлүккө!

Жакшы иштин — эң жакшысы элде болуу,
Өзүңе айткан элем мен ошону!

3975 Дүйнө куту — жамандык эмес, анча,
Аны тапкан бактылуу, алда канча.

Олуясың, о дүйнө көздөп жүргөн,
Бул жолуң — жакшылыктуу, аны билем.

330

Дүнүйө күт, барбагын жамандыкка,
Ал, бер элге, жыргагын амандыкта.

Жоомарт адам айтыптыр жакшы сөздү,
Аны окуп, көңүлгө түй, салып кездү:

«Байлык деген — жакшы ишке болот көмөк,
Көп кырсыкты, ооруну ошол жеңет.

3980 Колунда бар — билимдүү, акылдуу да,
Көп жакшылык кол сунса келет ага.

Бай адамдын тилеги ишке ашат,
Көтөрүлөт асманга, болбойт такат.

Зыярат кылам десең — дүнүйө тап,
Аскердик атакка да жеткирет бат.

Алыш бериш дүйнөсү болбой турса,
Андайдын ар бир иште колу кыска!»

Сен неге бул чындыкты унутасын,
Жакшы сөздү, кеңешти, кор тутасың?

3985 Зыяратка эл ишенсе жүгүнөр,
Мен токмун деп карап турсаң түңүлөр.

Кудай жолун табабы сыйынуудан?
Сыйынгандын жолу тар, ыйык абдан!

Миңдеген зыяратым бек дегендер,
Алдастап ажал келсе шашып кетер!

Миңдеген сыйынбаган күнөөлүүлөр,
Ажал жетсе, шашылбай жолдуу кирер.

Бир кудайдын жакшылыгы билемин,
Бар күнөөмдү кечиргин деп тиледиң.

3990 Билип болбойт сыйынуу жолун анык,
Андай болсо не керек кур кыйналып!

Сыйынуу керек болсе, андай жерде,
Айтар сөзүм — калтырбай баарын өтө.

331

Айтканымды ойлонуп талдап көргүн,
Таразалап бардыгын, жооп бергин.

Сөздөрүмдү туура көрсөң макул деп,
Түшүнөөрсүн, айткан кебиң акыл деп,

Кур кыялга кул болбо, көңүл түздө,
Аралашып эл менен, жүргүн бизде».

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
айткан жообу*

3995 Өткүрмүш жооп берди: «Эсиңе алгын,
Кайгыртып тамагыма ууну салдың.

Мейли эми сөздөрүңө ынанайын,
Кызмат кылып Эликке мен барайын.

Кызмат үчүн — үрп-адат билүү керек,
Ошондо ишиң, сөзүң туура келет.

Кирип, чыгып, отуруп — туруу жайын,
Билбегенге машакат болот дайым.

Кызмат ишти билгендин уккун сөзүн,
Көптү көргөн, кызматтын тапкан көзүн:

4000 «Бектер үчүн кызматты өтөйм десең,
Дилиңди, сөзүңдү да туткун бекем.

Кызматыңды заң, шарттарын карагын,
Үйрөндүңбү — үзүр болор аларың!»

Көп болду, мен жашаймын элден алыс,
Ишти, сөздү билбеймин, айтам калыс.

Анан мен кызмат кылам бекке кантип,
Мен үчүн дайым жабык анда эшик!

Эмне үчүн күчкө салып мени кыйнайт,
Бул сөздү бирин койбой Эликке айт!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

4005 «Жообуң, — деди Акдилмиш, жооп эмес,
Акылманым, сөзүңдү чындык дебес.

Элик андай иштерге кечирымдүү:
Отурсаң, турсаң эркин, бил өзүңдү!»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
айткан жообу*

«Жок, болбойт, — деди Өткүрмүш, ушул сөзүң,
Урматтуум, билип турам эп келбесин!

Сага да, мага дагы жарашабы,
Жол-жобобуз туш келди бекер каңгуу?

Бийликти кармап туру, элдин ичи,
Тартип сактоо өлкөдө бектер иши.

4010 Бийликтерди жүргүзүү — өкүмдарда,
Адамдар баш ийишип көнгөн заңга.

Өкүмдарга бийлик үчүн күч берилген,
Башкар деп өз элиңди акыл менен!

Эл башкарган өкүмдар жакшы айткан,
Акылы, иши менен элге жаккан:

«Жүрөк керек туура бийлик кылууга,
Акыл керек эл башкарып турууга.

Анан да кызматчысы ак дил жүрсүн,
Жол-жобосун ишинин жакшы билсин.

4015 Ошондо өкүмдардын артат күчү,
Жоосун жанчып, касынан кайтат өчү!

Эгерде тартип, заңды урмат кылсаң,
Жарашабы ага бут тосуп турсаң!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

«О, боорум, — деди Акдилмиш, не деген сөз?
Аракеттүү адамга — кыйын эмес!

Тартип, заңды, ишенгин жакшы билем,
Ойлонуп айтканыма кулак сал сен.

Билбегенин үйрөнүп кете берет,
Билген адам тилегине жете берет!

4020 Бул тууралуу билерман адам айткан,
Акылсыз — анын сөзүн бек тутпаган:

«Акылдуу бойдон адам төрөлбөгөн,
Акылы, айтар сөзү кийин келген.

Ишти үйрөнсөң — аталасың билерман,
Иштин да жүгүн тартат билим алган!»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
айткан жообу*

«Бул оюң, — деди Өткүрмүш, түшүнүксүз,
Сага жагар, а мага жакпаган иш!

Сен мени ишке кыйнап чакырасың,
Айтып берчи ишинди кандай аның?

4025 Түшүнөмбү же жокпу айт угайын,
Сөздөрүңдүн маанисине тунайын.

Жол-жобосун заңыңдын айтып берчи,
Тартибинди талдайын санап көрчү!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

Жооп берди Акдилмиш ачык сүйлөп:
«Сенин жообуң эң туура, акыйкат кеп!

Акылдан алыс эле баскан жолуң,
Адилетке эми сен сундуң колуң.

Баарын айтам, сөзүмө төшө кулак,
Түшүңгүн айтканыма акыл улап.

4030 Эгерде айткан сөздү билем десең,
Ашык айтпай, сөзүмдү уксаң экен!»

АКДИЛМИШ ӨТКҮРМҮШКӨ
БЕКТЕРГЕ КЫЗМАТ
КЫЛУУНУН ЖОЛ-ЖОБОСУН АЙТАТ

Кызматкердин бар экен эки түрү,
Көтөргөн түйшүк жүгүн күнү-түнү.

Бири болсо жашынан ишке кирет,
Экинчиси көптөн соң билек түрөт.

Бул экөөнүн талдаса бирин тартып,
Жаштайынан кызматка киргени артык.

Мен айтайын сөзүмдү, баштап эми,
Жашынан кызмат кылуу кептин жөнү.

4035 Орто жолдон башталса — арты кыска,
Болбосо бир бүтүндүк — калпыс иш да.

Токтоо болсоң сөзүң да болсун даана,
Ишиң түзбү дилиңди туура карма!

Ким кызматтын эшигин ачам десе,
Көтөрсүн кызмат жүгүн бала кезде.

Ал билсин кызмат иштин жол-жобосун,
Кирип-чыгып жүргөнү туура болсун.

Кызматка күндө таңда эрте чыкса,
Дилин, сөзүн ар дайым сылык тутса,

4040 Ишинде болсун дайым чапчаң-дилгир,
Кулагы сак, көзү да болсун өткүр.

Кызмат кылса эгерде улууларга,
Тилин тиштеп, сөзгө сак болсун анда.

Эгерде так аткарса бала ишин,
Керектүү адам болор беги үчүн.

Бегине алар турат кирип-чыгып,
Оюн айтып, бирөөнүн арзын угуп.

Мартабасы бийиктеп анан анын,
Өкүмдары эске алат кызмат жагын.

4045 Өз ишин так аткарган ал кызматкер,
Арыз-муңун келгендин тактап билер.

Мерген болсо дайындаар ок атарга,
Баатыр болсо тургузар түз катарга.

Көңүлү түз, а жүзү болсо жарык,
Суусун катчу идишчи кылаары анык.

Эсеп билген адамга казна кармат,
Билимдүү — жазма ишке келет карак.

Кызматкердин чак болсо түйшүктөрү,
Коркушпай, так аткарап ишин жөндүү.

4050 Сөзүн ук, кызматкердин ишин билген,
Тилегин ак кызматтан таап жүргөн:

«Бек алдында өзүңдү таза карма,
Ийменип жан-жагыңдан көзүңдү алба.

Токтоо, сак жана дагы болгун тыкан,
Ак жүрүп, көп сүйлөөдөн дайым сактан!»

Ак иш менен ар кандай жумуш бүтөт,
А кызматкер адилет ойду түзөт.

Каалайсыңбы жакшылык — кылгын кызмат,
Кызмат кылсаң — маанайың ачык турат.

4055 Бек алдында иштеткин кулак, көздү,
Жерди карап, так уккун ар бир сөздү.

Бутту бирге, колдорду койгун төшкө,
Сол колуңа, оң колду коюуну эсте.

Босогону оң бут менен аттап өткүн,
Маанисин тактап түшүн айткан сөздүн.

Арыз менен кирдиңби — тез чөк түшкүн,
Эки колду куушуруп, таалим күткүн.

Оңго да, солго дагы карабагын,
Бийман күтүп, сөз учун билгин дайын.

4060 Сүйлө десе — чындыкты ачык сүйлө,
Так жаса айткандарды толук күндө.

Шарап ичпе, бош жүрбө, жүргүн калыс,
Жаман иштин баарынан болгун алыс.

Укпаган бол, угуп турган сөзүңдү,
Көрбөгөн бол көрүп турган көзүңдү.

Көзүн тапкан ишинин — ишмер адам,
Куту артып, зор бакыт кетпейт андан.

Анын бири кайра тартпайт жоо таптап,
Экинчиси атка минер эл баштап.

4065 Аскербашы да бири, бири хаджиб,
Окумуштуу айрымы илим ачып.

Иши менен урматка жеткен адам,
Ой-тилегин, даңкты да табат андан.

Бири табат ийгилик билгирликтен,
Да бири аты чыгат иши менен.

Бири дайым кеңеш берет салмактуу,
Баатырдыктан бири табат атакты.

Кээси ябгу, югруш, элбек болот,¹
Андайларга даңк келип, бакыт конот.

4070 Улуктукка жетип калса наадандар,
Ал ээсинин башын жутат, турбай, шар.

А бектер кулдарына көңүл бөлсө,
Акылына, ишине чактай жүрсө.

А эгер кызматкериң атак тапса,
Андан ашкан зор сыйлык болбойт анда.

¹ Кызмат даражалары.

Эгер бек кызматкерин кылса урмат,
Ага андан кайрымжысы кайтып турат.

Барктуу болсо кызматчы пайдасы анык,
Бекке да ийгиликтер келет агып.

4075 Эгерде атак алса жаман адам,
Ар түрдүү кырсыктарды күткүн андан.

Акылдуу адам айткан сөздөрү чын:
«Жамандын көтөрбөгүн мартабасын!»

Акыл экен тыңдаса сөздүн жөнүн:
«Эй бегим, билимсизге кол бербегин!»

Акылсызга билим да бербейт пайда,
Акылсыздар журт ыркын бузат кайра.

Эгер бек жакын болсо шылуундарга,
Негизгиси кемчилик өзүндө анда.

Кызматчыңды тандагын, мүнөзүн бил,
Акылына жараша ардактай жүр.

Кызматчы өз бегине дили ак болсун,
Ошондо анын колу сыйга толсун.

Уккунуң бектин сөзүн, бийлик кылган,
Жол-жобону так сактап, бекем турган:

«Кул аты кул улуктукка жетсе да,
Бек кызматын жөнүн жөндөп өтсө да.

Бек аты бек канча кичик болсо да,
Моюн сунат артык көрүп эл ага!

4085 О, силер, даңк алгандар бек колуна,
Өмүр бою урматта аны абдан.

Бек менен өр талашып, күч сынашпа,
Сүйлөсөң, ар бир сөзүң ойло, такта!

Алар куттуу, дүйнөдө бактысы чоң,
Алар — от, өрттөп кетер сак болбосон!

Алар — чыны эркеси заманынын,
Кул кубансын күчүнө дайым анын!»

Көптү көргөн сынчы адам айткан жакшы,
Ал өзү ак кызматтан бакыт тапты:

4090 «Бектер сага жылмайганда, мактанба,
Артын байка, сак болгунуң алданба.

Бектер менен бой көтөрүп, теңешпе,
Ачууланса күнүң бүттү, эгешпе!»

Кичинеби же чоңбу, артык даңкы,
Кызматчы кызматында турган жакшы.

Бекке кызмат өтөөдө тактык керек,
Тактыгың кызматыңа болот желек.

Бектер сени жакын көрсө канчалык,
Сен өзүңдү жүргүн дайым түз алып.

4095 Бек сага мээрим төксө, коркуп тургун,
Теңсинбе, өзүңдү ойлоп сак болгунуң.

Анын сөзү бирде от, бирде суу да,
Бир күлдүрүп, кайра эле салат ыйга.

Үч нерсе коркунучтуу, болбо жакын:
От менен суу — бул экөө чын душманың.

Анан да бек кыялы арстан сымал,
Эркелетип сыласаң жибектей ал.

Эрегишсең анда эле ишиң бүтөт,
Өлтүрүп, жылуу бойдон каныңды ичет.

4100 Каары келген бегиңен — алыс болгун,
А кокус жакындасаң — курман болдуң.

Сураганда сүйлөгүн, чакырса кир,
Аралыкты так сактап, саламат жүр.

Укканыңды айтпагын дудук болуп,
Көргөнүңдү айтпагын — азиз болуп,

Сак адамдын угуп ал айткан кебин,
Кирип-чыгуу адептин билген жөнүн:

«Кир десе — анда сага сыймык, урмат,
Чык десе — каар сени күтүп турат.

4105 Сак болуп өзүңдү өзүң кармай билгин,
Алыска бара аласың, аяр жүргүн!»

Үч нерседен алыс болуп байкагын,
Биринчиси өжөр болбо айтарым.

Бири — ач көз, дагы бири — жалган айтуу,
Үчөөнүн акыры бир өлүп кайтуу!

Ушактаба, бөөдө кылба жаманатты,
Эч нерсени жашырбас түздүк жакшы.

Адилет бол, ишиңди ак жасагын,
Өкүмдар өзү чынчыл, жагат аның.

4110 Ордого кирип калсаң, байкай билгин,
Өзүңдү сыйлаганды сыйлай жүргүн.

Кекирейбе, өтө эле жалпаңдаба,
Абайла, кокус бирин түртүп алба.

Ордуңду таап олтур жай бергенде,
Бирөөнүн намысына тийе көрбө!

Какырынба, түкүрбө, шалпылдаба,
Эң жаманы адаттын ушулар да!

Бүрүшпөй кенен отур, алба жатып,
Каткырбагын, каткыруу болот ашык!

4115 Тырмагыңды кемирбе, тизе ачпа,
Андайлар урмат-сыйдан кетет таза.

Сүйлөп калса өзүңдөн улуу адам,
Сөздү коюп кулак сал өзүң аган.

Туура сөздү сүйлөсөң жүзүң жарык,
Теңиң менен маек кур тандап алып.

Ичип алып ордого кирчү болбо,
Ичкилик алып барбайт жакшы жолго.

Үч нерсени дайыма бекем карма,
Болбосо башың кетет — сөзсүз анда!

4120 Биринчи — өз бегиндин сөзүн уккун,
Өз жаныңдай айтканын бекем туткун.

Экинчи — адилдикке өзүңдү арна,
Ак болгун, дүрбөлөңдө эстен танба.

Үчүнчүсү — ишиңди ак аткаргын,
Ар кандай жаман иштен алыстагын.

Буздунбу үчтүн бирин, ошол жетет,
Болсоң да өзүң улук, башың кетет!

Кутманым адыраңдап шашылбагын,
Көзүнө убактысыз катылбагын.

4125 Эгерде калган болсоң төргө отуруп,
Киши келсе ордуңду бергин туруп.

Бек сураса бир сөздү — адеп сакта
Айтар сөздү ардактуум көп узартпа!

Сурайбы жооп бергин токтобой бат,
Токтосо сөздү сен да кыскартып айт.

Эгерде бек чакырса тамак-ашка,
Адеп сактап тартипти бузбай, башта.

Тамакты оң кол менен баштап алгын,
Эң алгач кудай ысмын атоо парзың,

4130 Колуң созбо бирөөнүн тамагына,
Өз алдында ашыңды алган туура!

Бычак алып устуканды кемирбе,
Чалпылдатып ишчү ашты жей көрбө.

Аялдардай болбогун шашылбай ал,
Аялдык кылыктарды ыргытып сал.

Ток болсоң да бек ашын тартынбай ич,
Конок болуу бегинде сыймыктуу иш.

Канча түрлүү ишинди баштасаң да,
Чын берилип иштесең чыгат пайда.

4135 Акылмандын эң жакшы айткан сөзү,
Алтынга тете тура түшүнсө өзү:

«Бек менен басар жолуң кошулган соң,
Акыл менен бүт ишти кылганың оң.

А эгер мартабаңыз болсо бийик,
Ак дилден кызмат өтө башыңды ийип.

Бийлигиң мейли болсун аскербашы,
Бар учурда дилиң ак болгон жакшы!

Эгер сен көп аймакты алсаң басып,
Жакшылык кыл журтуңа ашып-ташып.

4140 Эгерде увазирлик бийлик тийсе,
Ак иштеп, адилеттик жаса күндө.

Кеңешчи болуп калсаң, эстүү болгун,
Жаңылса өкүмдарың — оңдой койгун.

Ынак болсоң дилиңди таза карма,
Бакытка ороносун өзүң анда.

Кол баштасаң аскердик катар сактап,
Кулакты, көзүңдү да кармагың сак!

А эгер хаджиб болсоң — алба пара,
Жетим, жесир, байкушка жакшы кара.

4145 А өзүң казынага болсоң башчы,
Билбегин чынчылдыткан башка жакты.

А кокус катчы болсоң өзүң анда,
Эч бирөөгө сырды такыр чыгарба!»

Кызмат кылчу мансаптар мына ушулар,
Иш кылчунун дагы да канчасы бар!

Ишчи көп жарар ордо керегине,
Төшөкчү, кушчу, ашпоз дегенине.

Булардын баарысынан болсоң алыс,
Эмгегин жокко чыгар, кетип намыс.

4150 Эгер сен урмат менен бийлейм десең,
Кызматкердин эмгегин баала бекем.

Улууларын урматтап кадырлагын,
Өзүңө дөөлөт конуп, ашат бактың.

Абышканын айтканын баамда бат,
Кары сөзүн капка сал, көз ачылат:

«Улууну урмат кылуу адат, адеп,
Улуу келсе урматтоо — жашка милдет.

Улууга сый көрсөтүү жашка таандык,
Улуулар сыйлайт жашты эске алып!»

4155 Акдилмиш сөзүн бүтүп айтты: «Эсте,
Ушундай кызмат кылуу милдет бизге.

Мен айттым, сен түшүндүң, толук эми,
Кандайча кызмат өтөө сенде жөнү.

Кызмат заңы ушундай, оңой дейт ким,
Эмгек менен ачасың бакыт үйүн!

Билип ал кызмат жөнү дал ушундай,
Түшүнсөң — кызмат өтө карап турбай!»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
берген суроосу*

«Уктум, — деди Өткүрмүш, жооп кылып,
Айтканыңды, урматтуум, алдым билип.

4160 Дагы бир соболум бар сурар сенден,
Сурооомо ачык даана жооп берсең.

Эликтин эгер барсам кызматына,
Эл көзүнө көрүнүп жүрөм анда.

Билүү мага милдет да үрп-адатын,
О боорум, анда жашоо табышмак чын.

Болормун көп адамдын арасында,
Кандайча, кантип жүрөм өзүм анда?

Сен мага анын баарын айтып бергин,
Түшүнөйүн, калтырбай сүйлө жөнүн!»

АКДИЛМИШ ОРДО
КЫЗМАТЧЫЛАРЫНА КАНДАЙ МАМИЛЕ
КЫЛУУ КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

4165 Акдилмиш жооп берди: «Боорум, менин,
Бардыгын айтып берүү менин жөнүм.

Сабакты сага айтам бекем карма,
Жол-жобосун үйрөнүп, билсең пайда.

Эл менен бирге жашап, тилин тапкын,
Тууган кыл, дагы бирин достой баккын.

Кандай адам болсо да ордо ичинде,
Сүйлөшүп, аралашып кир ичине.

Таба албасаң алардын көңүл жолун,
Анда өзүң жалгызсың жана корсуң.

4170 Ишти билген адамдын айткан сөзүн,
Угуп ал, ошол тапкан иштин көзүн:

«Кимдин бекке ой-тилеги ак болсо,
Эли менен бүт иштери так болсо.

Улуулукка кол сунуп жетем деген,
Жакын болсун кызматчы, ишчи менен.

Бектер сени жакын көрсө канчалык,
Адилеттүү баарына бол ой салып!»

Ордодо кызматкердин үч түрү бар,
Жакшылап иштин көзүн табат алар.

4175 Бири алардын — өзүңдөн жогоркулар,
Кызмат кылган аларга — бакыт табар.

Урмат көрсөт, аткаргын айткандарын,
Даражаң көтөрүлүп турат дайым!

Билимдүү, эстүү адам жакшы айткан,
Эстүү сөзүн пайда алат бекем туткан:

«Улуулар кичүүлөрдүн камын көрөт,
Улууга кызмат кылсаң бакыт келет.

Акылын ук, улууларды урматта,
Уксаң эгер иш оңолуп турат да!»

4180 Жакшылыктын бардыгы улуулардан,
Бакытка жетем десең — иште абдан.

Экинчиси — өзүңө теңдүү жандар,
Бөтөнгө — жат, жакынга — тууган алар.

Алар сенин катарың доорон сүрмөй,
Саламдашып, баарына болгун бирдей.

Үчүнчүсү — өзүңдөн кичүү келет,
Акыл айтып, жемелеп жолдоо керек.

Басындырып оюна салба бүлгүн,
Теңтуш болбо, ашык сөз айтпай жүргүн.

4185 Күнөөлүүбү — жазала, кээде макта,
Жарым саат бош коюп чалчактатпа.

Айланаңда көөнү ак досуң болсун,
Көп болсо дос — тууганың, өзүң зорсуң.

Элге сенин болбосун жаман оюң,
Касы көптүн, кубанычы болот солгун.

Кичинекей кастын да зыяны көп,
Айта албайм араздашуу пайдалуу деп!

Душмандан азап чеккен адам сөзүн,
Уккан соң, күйүтүнө ишенесиң:

4190 «Душманың бирөө болсо, залалы миң,
Досторуң миң болсо да, аздай көргүн!

Душмандан эч ким пайда көргөн эмес,
Көрсө да жеңгенден соң, аны билгин!»

Не иш кылса сен ишенген досторуң,
Сен да ошончо кызмат кылып коштогун!

Курбуларга ар дайым сыйлуу болгун.
Катарыңан калтырба ордо толсун.

Наадандардан алыс бол, жакындашпа,
Наадандар ак жолуңдан бурат башка.

4195 Эл ичине жаям десең баркыңды,
Наадандардан артык көргүн жатыңды!

Тобун бузбайт жан-жаныбар — бул чындык,
Адамдар, айбанаттар, коңуз, чымчык!

Не дегенин угуп ал белдүү киши,
Жамандык, жакшылыкты көргөн өзү:

«Чыйырчыкты мен көрдүм учуп өткөн,
Өзү да, тобу менен кап-кара экен.

Аккуулардын ичинде кара болбойт,
Ак, каралар ар башка жолу бөтөн!»

4200 Учкан куш да өз тобун таба билет,
Адамсың, өз теңиңди тандоо керек.

Жакындыктын болот дейт эки түрү,
Дал ошондой достук да эки түрлүү.

Достук бар ажырагыс кудай сүйгөн,
Өмүр бою кыйшайбай туура жүргөн.

Дагы бирөө дос күтөт пайдасы үчүн,
Андай достук бек эмес, үзөт өзүн.

Эгер сен теңир кошкон болсоң достон,
Дос түйшүгүн тең көтөр, козголбостон.

4205 Үмүт кылып достон күтпө эч пайда,
Бир кудайың берер, кетпейт эч кайда.

А кокус досуң болсо сараң, ач көз,
Жакындабай алыста, айтпа эч сөз.

Достукту жакшы билген адам сөзү,
Бир пайдасын достуктун билген өзү:

«Досуңду ар кыл шартта сынап көргүн,
Сындан өткөн досуңа колду бергин.

Достун көөнүн дааналап билем десең,
Сынагын жаман кылык, сөзүң менен.

4210 Билгиң келсе, досуңдун чын көңүлүн,
Жакшы көргөн буюмун сурап көргүн.

Ким ошондо кабагын бүркөбөсө,
Дал ошол анык досуң түбөлүккө!»

Ушакчыдан алыс бол, жакындаба,
Ушак сөзү өрт болот — күйбө ага.

Булагы ушак болот чыр-чатактын,
Колдон келсе ушакчынын башын алгын!

Алыс бол тилемчиден, сараңдардан,
Ач көздүктүн аягы сага душман!

4215 Ач көз адам пайда көрсө байланат,
Жандан чыкпай чимирилет айланат.

Сураганын бербесең — душмансың сен,
Мындан мурун билбеген, эч көрбөгөн.

Дос изде өз пайдасын көздөбөгөн,
Аны тапсаң — бактылуу болосуң сен.

Дос деген — жакшылыкта, жамандыкта,
Жөлөк болуп ар дайым даяр турса.

Ал досторуң сүйсүн десең өзүңдү,
Дасторкон жай, жарык карма жүзүңдү.

4220 Бул экөөнү туткандын — жүрөгү ак,
Жамандыкка, жакшыга тике турат.

Бул тууралуу айтыптыр эстүү киши,
Кутманым, бекем туткун накыл сөздү:

«Элди сыйла, кенен кыл тамак-ашты,
Жакшы сүйлөп, ачык тут кабак-кашты.

Ушул экөө адам кылат адамды,
Башка амал жок, сен таппасаң амалды!»

Душмандын да болушат эки түрү,
Жайышкан каска торун кыйын билүү.

4225 Бири — болсо теңирдин жолун бузган,
Ал капырлар — түбүндө диний душман.

Дагы бир каршылашың көрө албастык,
Аны туткан башкы күч, өчөш, кастык.

Чыныгы катуу касың капыр болот,
Катылса карсылдашып кыйрат, жогот.

Өч алууга умтулган адамдарды,
Өчүктүрбөй, жарашып кечир аны.

Душманыңды жумшартсаң жакын болот,
Кастык кетип жакшылык, ырыс толот.

4230 Касыңды досуң калып, тилин тапкын,
Сак болуп кырсыктардан алыс качкын.

Араздашуу пайдасыз түшүн, билгин,
Түйшүктүү болбос иштен алыс жүргүн.

Досторуңду көбөйтүп, азайт касты,
Душмандыктын аягы болбойт жакшы.

Татыктуу, жакшыларды дос кылгының,
Болбосо азап болот көргөн күнүң!

Татыктууга доссуңбу — түйгүн эске:
Эки түрлүү досу бар жетет көпкө.

4235 Алардын бири — акылдуу, асыл адам,
Жакын болуп, достукту арттыр аган.

Экинчи момун адам кудай деген,
Ал жашайт адамдык зор сапат менен.

Экөөнү тең жакын алып жүргүнүң,
Ошолордун жакшылыгын көргүнүң.

Жаман аттуу адамдан алыс болгун,
Андайдын дили кара, алба колун.

Жакшы адам, жамандардан алыста бат,
Ак нерсеге ар кыл кир жугуп калат.

4240 Көптү билген бир адам айткан кеңеш,
Ал акылды эске түй жаман эмес:

«Жамандан алыс болгун, кутман киши,
Жамандын дайым тийет кесепети.

Жакшы адам, жамандардан алыстап өт,
Жаман атты, ушак сөз сага да өтөт.

Көрүп калсаң нааданды — өткүн четтеп,
Жаман атты өзүңдү кылат беттеп.

Көп көргөм өмүрүмдө жакшыларды,
Нааданга жакындашып, өспөй калды.

4245 Наадандарга дос болгон билем көптү,
Айрылып атагынан кайгыда өттү!»

Бек турган жер — ак сарай, ордо делет,
Ушак-айың, каршылык тапкан түнөк.

Көп болот ордо ичинде чыр-чатактар,
Чыр-чатактын аягы уруш, жаңжал.

Мансабы сенден чоңдор — сени тепсейт,
Отко түртөт, артынан аттиң ай дейт.

Көрө алышпайт мансабы теңдер дагы,
Жакшы ишинди жамандап турат баары.

4250 Кызганышат өзүндөн кичүүлөр да,
Ыраа көрбөйт жакшылык алар сага.

Көп болсо кызматчылар, душман да көп,
Каршылашып кай бирин курутат жеп!

Көз артпагын эч кимге, көңүлдөшүм,
Адамга адилет да, ак бол өзүң!

Ич күүдүлүк — айыкпас дартка тете,
Жай таппайсың жаныңды мыжып жесе.

Жакшылык, жамандык да теңир эрки,
Буза албас анын эркин өчөгүшүү!

4255 Ич тардыктан деги ким пайда алат?
Ичи тарлар өлүмүн өзү табат!

Ак ишке өмүр бою ташта кадам,
Жакшылыкка жакшылык кылат адам.

Кубанса ким, сен да кошо кубангын,
Ким мөгдөсө сен да мөгдөп тура алгын.

Атың чыкса, атак-даңк өзү келет,
Баары сага достошуп колун берет!

О боорум, кас душманды сен көбөйтпө,
Дос, курдашты арттыргын бардык жерде!

4260 А бирок, душман сага торун жайса,
Сен дагы ага каршы карма найза!

Сөзүн ук баатыр эрдин жоосун жеңген,
Кас душманын жүгөндөп айдап көнгөн:

«Четтеп өт душманыңды, азгыр алдап,—
Билдирбей буктурманды койгун камдап.

Душманыңдын сырын билгин, жайын да,
Таяктууга темир калканч дайында!»

Досундун жүгүн көтөр, көңүлүн ал,
Айткан сөздү унутпай, эсиңе сал.

4265 Жакын досуң кас болсо, катуу болор,
Мал-мүлкүңдү алууга колун созоор.

Ички-тышкы сырындын баарын билет,
Байлыгыңды сапырып чачып кирет!

Кааласа — мал-мүлкүңдү тартып алат,
Кааласа — ысык жаның сууруп салат!

Өзүңдү аяп, өзүң сактап күзөтсөң,
Так ошондой досторуңду күзөт сен!

Досту табыш оңой иш, сактоо — кыйын,
Баштоо оңой чатакты, токтоо — кыйын.

4270 Душманың болсо эгер — сактана жүр,
Душмандан кутулган аз — ошону бил!

Эки түрлүү адам менен катышпа,
Катышканда калдың чатак-чатышка.

Алардын бири — ушакчы, чагымчылар,
Да бири — эки жүздүү акмак жандар.

Жана да ичкич менен дос болбогун,
Жадында бузукулук бар ошонун.

Жакындашпа өзүмчүл адам менен,
Андай достон эң жакшы алыс жүргөн!

4275 Достугум болсун десең бекем, узак,
Сураба эч нерсени, напсиң тушап.

Жакшылыкта жашайм десең сен дайым,
Адамды кемсинтпегин, басынтпагын.

Бөтөндүн көңүлүн ал сөз, аш менен,
Баш ийдирип байлайсың баарысын сен!

Жакыныңдан кутулгун келсе анда,
Сураганын бербе да, кагып ташта!

Өмүрүм узак болсун десең өзүң,
Дасторконуң дайыма кемибесин.

4280 Эл оозуна эгер келсе алыңгың,
Тил таба бил, керек болсо табынгын.

Көргүң келсе элиңден урмат, сыйды,
Өзүң дагы эл менен болгун сыйлуу.

Болом десең өзүң бай — кылгын топук,
Ыраазы бол баарына, байсың толук.

Эңсеп элден мактоону алам десең,
Ишинди, жүзүңдү да жарык тут сен!

Кишинин эң мыктысы асыл адам,
Адамдыкты эч качан унутпаган.

4285 Билгиң келсе киши асылын, куулугун,
Сөзүн тыңшап, көргүн байкап кылыгын.

Бул жакшы ырды оку да, ойлоңуп көр,
Ар сөзүнө акыл менен маани бер:

«Сен кимдин ким экенин келсе билгиң,
Сөзү менен иштерин баалап көргүн.

Жакшы адамдар ак ниет, чынчыл келет,
Адамдыкты таанытчу ушул делет!»

О, кутманым, нааданга жакындаба,
Чырга болот жүзүңө, ыйманыңа!

4290 Ук сөзүн, адеп жолун жакшы билген,
Адамдын, акмактардан алыс жүргөн:

«Акмак менен кутманым, достошпогун,
Чыр-чатак, ыйкы-тыйкы табар жолуң.

Анан да ачкөз менен жакындашпа,
Ич тардыктан сатып кетет керек чакта!»

Сырыңды, оюңду ачпа сен эч кимге,
Ачтыңбы — күнөө койгун сен өзүңө!

Ынтымакта эл менен болом десең,
Өз пайдаңды эч качан көздөбө сен.

4295 Болсун десең көңүлүм дайым ачык,
Адилет бол, кырсыктар кетет качып.

Кааласаң атак-даңкың бийиктешин,
Жөнөкөй бол — бейпилдик таптың өзүң.

Эгерде болсун десең жүзүм жарык,
Жалган айтпа эч качан, уят анык.

Көтөрсө дөөлөт башын кайсы жерде,
Жөлөк болуп жеткиниң ошол жерге!

Бирөөнүн дөөлөтүнө көз артпагын,
Болбосо ууга айланат ичкен ашың.

4300 Айтылган ар сөзүңдө болсун салмак,
Ар жообуңдан нак чындык турсун жайнап!

Ушаг айтпа, сөз кылба, киши жокто,
Оорутуп, көңүлдөрдү сөзгө кошпо!

Сөз — бороон, катуу соксо көңүл калат,
Көңүлү калган адам өчүн алат.

Өзүңдөн улууларга бой көтөрбө,
Жооп кылып орой сөз айта көрбө.

Улууларга урмат-сый көрсөтө жүр,
Өзүң да кут табасың, ошону бил.

4305 Достор менен болгунуң эриш-аркак,
Катышкын, алыш-бериш мамиле тап.

Кадырласа өзүңдү — кадырла сен,
А жек көрсө, жектегин ошого тең.

Өзүңө кандай кылса, ошондой кыл,
Эркелетсе, шаттуу сөз сүйлөсүн тил.

Жакшылыкка арна жакшы жолуңду,
Жамандыкка жамандык кыл орундуу.

Жакшы айтыптыр адатты билген адам,
Элин барктап, сыйлоодон жаңылбаган:

4310 «Сиз» дегенге өзүң дагы «сиз» дегин,
Мүмкүн андан жакшы жообун издегин.

Билип ал үнү болуп жаңырыктын,
«Сен» дейби, ага тете жооп кылгын!»

Эл ичинде эп келер мамиле ушул,
Каалайсыңбы жашоону, ушундай кыл!

Билгенимди сүйлөдүм, уктун өзүң,
Көңүлүңө түйүп ал, шек кетпесин!

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
берген суроосу*

Жооп берди Өткүрмүш: «Сөзүңдү уктум,
Ак пейилим, кебинди түшүндүм чын.

4315 Билсем деген башканы тилегим бар,
Кутманым, эми ошону мага айта сал.

Эгер мен эл ичине калсам барып,
Эл менен карым-катнаш болоору анык.

Алар менен мамиле кантип кылам,
Көзүмдү ачып, ошону айтчы маган?»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

«Ооба, деп жооп берди анда Акдилмиш,
Чын айтасың, алар да билүүчү иш.

Керек болчу сөзүңдү сураган оң,
Угуп ал, түшүндүрүп айтканым оң».

АКДИЛМИШ ӨТКҮРМҮШКӨ
КАРАЛАМАН ЭЛГЕ КЫЛЧУ
МАМИЛЕНИ АЙТАТ

4320 Караламан элдердин кулк-мүнөзү,
Тарбия, билимине тете дечи.

Кем-кедейлер адеп менен жүрүшпөйт,
Кишиликтүү мамилени билишпейт.

Аларсыз бирок бүтпөйт эч бир ишин,
Сылык болуп, теңелбей жүргүн өзүң!

Караламан журтуңдун иши кара,
Кир кылбагын өзүңдү, кошулба ага!

Алардын кулк-мүнөзү жайсыз делет,
Өзүнө кылган иши шайкеш келет.

4325 Бар жыргалы курсагы эле болсо ток,
Бир курсактан башка аларда кайгы жок.

Көптү көргөн бир адам айткан экен,
Адам баркын дааналап мындай деген:

«Кедейдин бар түйшүгү — карын камы,
Курсагы үчүн кам көрөт анын баары.

Канча жанды курутту куу кекиртеп,
О дүйнөдө от күтүп турат аны!»

Карды тойсо тилине жетпейт алы,
Тил бошонсо — эч болбойт теске салуу.

4330 А бирок, алар менен сүйлөшө бил,
Ичип-жегиз, дайыма тил таба жүр.

Сылык сүйлөп, аяба сураганын,
Өзүң берсең алардан көп аларың.

Көп сүйлөбөй, дайыма аз сүйлөгүн,
Суусу көп билип алгын арбын сөздүн!

Мынакей токтоо жандын ыйык сөзү,
Акыл менен ар сөзүн айткан өзү:

«Тилим бар деп ой келди сүйлөй бербө,
Айткының айтар сөздүн орду келсе.

4335 Акылмандар аз сүйлөйт, салбай күчкө,
Ашык сөз алып келет өкүнүчкө!»

50

ТЕГИ МЫКТЫ АДАМДАРГА КАНДАЙ МАМИЛЕ КЫЛУУ КЕРЕКТИГИ АЙТЫЛАТ

Ичинде бекке кызмат кылгандардын,
Жандар бар, сыймык ага таанышканың.

Жакындар бар ичинде пайгамбарга,
Кадырлаган аларды бактылуу да.

Аларды чын көңүлдөн кадырлагын,
Жөнөткүн белек-бечкек, олжо дагын.

Алар жакын пайгамбар үмөтүнө,
Урматта кудай үчүн болбойт күнөө.

4340 Сыйлагын, түпкү тегин сураштырба,
Жаман сөздү айтса да каршы турба!

51

ДААНЫШМАН, ИЛИМДҮҮ АДАМДАРГА КАНДАЙ МАМИЛЕ КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

Дагы бир адамдар бар билими мол,
Билими жалпы журтка көрсөтөт жол.

356

Кадырлап, сыйлуу болгун алар менен,
Аз болсо да билимин алгының сен.

Жаман менен жакшыны билет алар,
Ак жолду ажыратып баарын табар.

Билимин алыш үчүн аракет кыл,
Ашык айтпай, белегин жөнөтүп тур.

4345 Алар түркүк жолунда акыйкаттын,
Билиминен күч алат шариат чын¹.

Болбосо кокус булар бу дүйнөдө,
Жер байлыгын жашырып өнбөйт эле!

Билими даанышмандын элге жарык,—
Жарык болсо түндө да жолуң анык.

Белек берип, аларды урмат кылгын,
Аш берип, ачык жүздөн күлүп тургун.

Ийменип ашык сөздү айта көрбө,
Уу болот артыкбаш сөз андай жерде.

4350 Сый көрсөт, дасторконуң болсун ачык,
Ашык сөздөн жүргүнүң алыс качып.

Илимине ишенип, айтканын кыл,
Сөзүн бузуп ишине салбагын чыр.

Илими андайлардын сага керек,
Ак жолуңду адашпас айтып берет.

Алар чыны отордо — эркеч сымал,
Баштаса койду жолго алып чыгар.

Булар менен жакшы бол, ынтымак тап,
Эки дүйнө табасың кетпеген бак.

¹ Дин жолу деген мааниде.

ДАРЫКЕРЛЕРГЕ
КАНДАЙ МАМИЛЕ КЕРЕКТИГИН
АЙТАТ

4355 Адамдын түрлөрү бар, дагы канча,
Иштери, мансабы да башка-башка!

Таанып ал арасынан дарыгерди,
Айыктырат кеселден алар элди.

Ойлонсоң булар сага керектүүлөр,
Буларсыз жолуң болбойт басып жүрөр.

Сопсоо туруп кээде адам ооруп калат,
А дарыгер кеселге дабаа табат.

Оору жолдош өлүмгө, жолун туткан,
Өлүм болсо — өмүргө чексиз душман.

4360 Дарыкерди сыйлагын, достошо жүр,
Элге керек, айтканын аткара бил.

ЭМЧИЛЕРГЕ КАНДАЙ
МАМИЛЕ КЕРЕКТИГИН
АЙТАТ

Дагы бар эмчи жандар — сыйкыры бар,
Жин ооруну тууралап эмдейт алар.

Булар менен оңдогун мамилени,
Жин ооруга чакыргын келсе жөнү.

Эгер сенин алгың келсе көмөгүн,
Жакшы сыйла, кааласа бер керегин.

Дарыгерлер эмчиге ишенишпейт,
Эмчилер дарыгерди киши дешпейт.

Бирөөсү кесел жанга дары берет,
Да бири жин ооруну эмдеп көрөт.

ТҮШ ЖОРУЧУЛАРГА
КАНДАЙ МАМИЛЕ КЕРЕКТИГИН
АЙТАТ

Дагы бир билгирлер бар — түш жоручу,
Көргөн түштү так жоруп айтат ушу.

Адамдар уктаганда көргөн түшүң,
Гүш келет, так сүйлөсө жорур кишиң.

Түш келет, так сүйлөсө жорур кишиң.
Жолуң болуп, кубаныч келет сага.

Эгерде көргөн түшүң болсо жаман,
Ырымдап дүнүйө чач — сооп саган.

4370 Түштүн дагы жолу бар кудай берген,
Кулдарынын кур койбой камын көргөн.

Жакшы болсо көргөн түш — чоң кубаныч,
Жаман болсо — кудай деп туруу парыз.

Кембагалга тараткын күмүш теңге,
Кудай оңдоп ишинди салат жөнгө.

Түш жоручу сөздү так билсин десең,
Көргөн түштү дурустап айтканың жөн!

Адамдар бар түштү жоруп баалаган,
Жакшылыкты дайым сага каалаган.

4375 О боорум, марттыгыңа татыйт алар,
Дос, туугандай аларды күт, сыйлап ал.

ЖЫЛДЫЗ САНООЧУЛАРГА
КАНДАЙ МАМИЛЕ КЕРЕКТИГИН
АЙТАТ

Мындан башка дагы бар жылдыз санар,
Так эсепке, санакка мыкты алар.

Жыл, ай, күндүн эсебин алар билет,
Мындай эсеп эң зарыл, баалоо керек.

Билгин келсе үйрөнгүн, татаал эсеп,
Билим жолу так эсеп жерден өтөт.

Көбөйтүүнү, бөлүүнү, бөлчөктү бил,
Татаал жолду баспасаң келбейт үзүр.

4380 Жакшы билгин катмардын эрежесин,
Санактан тамыр чыгар билип өзүң!

Аянттын өлчөмдөрүн так чыгаргын,
Жети катар асманды, жердей айткын!

Алгебра жолдорун даана тапкын,
Евклиддин капкасын катуу каккын.

Билип ал азыр дагы, келечекте,
Багынган акыл-оюң бүт эсепке.

4385 Кутманым, эсебинден ката кетсе,
Эч качан иш илгери болбойт иште!

Иш баштасаң — эң алгач суроо абзел,
Жакшыбы, жаман кезби ойдон өткөр.

Түрлүү Айдын күндөрү — жакшы жаман,
Жакшы күндү так билип башта анан.

Кары айткан иштин көзүн жакшы билген:
«Иш баштасаң, акылдаш эстүү менен!»

Ар ишинди коштосо илим-эсеп,
Максатыңа ойдогу колун жетет.

Бардык иштин башында илим жолу,
Билимсиздин максатка жетпейт колу.

4390 Сура көптөн, ишенбе сен баарына,
Бир гана ишенериң теңир тура.

Булар менен жакшылап ымала кыл,
Ашык сөзгө албастан сый болуп тур!

АКЫНДАРГА
КАНДАЙ МАМИЛЕ
КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

Акындар бар кызматы алардын сөз,
Адамды мактайт, сөгөт тартынбай эч.

Алардын тили кылыч — миздүү өткүр,
Алардын ою ичке, чачтай жиптир.

Уккуң келсе учкул, көркөм сөздөрүн,
Сөзүн угуп, маанилүүсүн көздөгүн.

4395 Акындар ой көлүнө окшоп турат,
Ал жерде сөз бермети өнүп чыгат.

Мактаса алар кимди — алат атак,
Жамандаса кимди алар — уят, азап.

Достошуп алар менен жакындагын,
Тилине илинбегин акындардын!

Мактоого татыйм десең, акылманым,
Алар менен сыйлуу бол, өзүң дайым!

Сурайбы — аябастан көрсөт сыйды,
Сактап кал уулуу сөздөн сыймыгыңды!

ДЫЙКАНДАРГА
КАНДАЙ МАМИЛЕ
КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

4400 Эми айтамын дыйкандар туурасында,
Эң керектүү адамдар, ишен буга.

Аралаш, мамиле түз — ушул кеңеш,
Сен болосуң кардың ток, кырсыксыз эч.

Алардан адам көрөт сый-ырахат,
Ичер суусун, жээр аш андан алат.

Тирүүлөрдү тойгузат ичкен тамак,
Колду кароо оозантар тирүүгө адат.

Сыйынан дыйкандардын четте эмессиң,
Эмгегинен алардын ичип, жейсиң.

4405 Дос болгун алар менен — тазарасың,
Жетиштүү дайым болот алдыңда ашың.

Угуп ал кадыр-барктуу адам сөзүн,
Көп нерсени акылга түйгүн өзүң:

«Ак жол менен жүрөмүн деген киши,
Алкымын адал тутсун ошол өзү.

А эгер кылам деген такыба өзүн,
Барды кийип, болгонду танбай жесин.

Дегендер кедей болбой бай болоюн,
Бузбастан таза тутсун ишин, оюн.

4410 Жакшы аттуу болоюн өзүм десең,
Жаман ишке кошулбай жүргүнүң сен!»

Бузуктук бардык ишти булгап салат,
Бузуктарга оң баспоо болгон адат.

Бузукулар кутту кууп, боздотот,
Өчкөн өрттү кайра үйлөп козгошот.

Жүзү жарык түз киши жакшы айткан,
Билим менен ишинин көзүн тапкан:

4415 «Бузуктуктан алыста болгон жакшы,
Бузукулар сени кылат жаманатты.

Бузуктарга дөөлөт-бак кантип конот,
Келсе да, бир түнөөрлүк кетчү конок!»

Дыйканда колу ачыктык, жсомарт сапат,
Теңир берген кенендик бүткөн адат.

Кыбыр эткен жердеги тирүү жанга,
Элге — тамак, кушка — дан, баары анда.

Булар менен баарлаш, кошула жүр,
Ачык сүйлөп, ак дилден мамиле кыл».

СООДАГЕРЛЕРГЕ
КАНДАЙ МАМИЛЕ
КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

Дагы бар соодагерлер, күнү-түнү,
Максаты өз пайдасын көздөп жүрүү.

4420 Киреше үчүн тынбастан дүйнө кезет,
Бир кудайга ишенип өмүрү өтөт.

Мамиле түз аларга, келиш-барыш,
Сураса бер, болгунуң алыш-бериш.

Керектүүлөр арзыган анда делет,
Эл издеген асылды алар берет.

Чыгыш менен Батышты өтөт басып,
Керектүүнү жеткирет сага ташып.

Түрлүү түмөн табылбас буюмдарды,
Табасың соодагерден сен аларды.

4425 Соодагерлер болбосо аалам кезген,
Кайдан суусар тонунду кийет элең!

Келбесе Кытай жактан баалуу кербен,
Шайы, мата сен кайдан алат элең?

Жүрбөсө соодагерлер дүйнө кезип,
Кимдер көрмөк берметти койгон тизип!

Санай берсе баарысын койбой эсеп,
Тилиң катып, санагың жетпей кетет!

Соодагерлер соодалайт сураганды,
Достошуп, ачык карма дарбазанды.

4430 Ачык болуп, кабыл ал алар келсе,
Жакшы атагың таралат алыс жерге!

Ааламга ат чыгарар мына ушулар,
Жаман, жакшы атыңды жаят булар.

Азбы-көппү буюмун кылса тартуу,
Жандырмагын кубантар кылган жакшы!

Пайда-залал кай жерде — алар билет,
Аралашсаң пайдасын арттыруу эп.

Көптү көргөн адамдын айтканын ук,
Ааламды аралаган жер кыдырып:

4435 «Жаям десең ааламга жакшы атыңды,
Сыйлагын жолоочуну, мусапырды!

Адилеттүү атыңды жаям десең,
Соодагерге ачык кол болсоң экен!

Атак алгың келеби, билгин анда,
Мусапыр, кербен келсе — сыйың камда!»

Соодагерге түздөсөң мамилени,
Атак-даңкың аралайт бүт дүйнөнү!

МАЛЧЫЛАРГА
КАНДАЙ МАМИЛЕ
КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

Мындан башка дагы бар малчы адамдар,
Мал-жандыкка көзөмөл башчы алар.

4440 Булар — ак дил, такыба элден болот,
Эч адамга тийгизер залалы жок.

Кийим, тамак, минер ат — ошолордон,
Жүк ташуучу унаа да ошол колдон.

Кымыз, сүт, май, жуурат жана курут,
Шалча, кийиз, ат токум — алардан бүт.

Малчылардын бардыгы — асыл келет,
Ишенимин алардын актоо керек!

Ичип, жегиз жакын болуп колдогун,
Адилетке кетсин жашоо жолдоруң.

4445 Сураганын бер дагы, керегиң ал,
Жалган айтуу дегенди билбейт алар.

Булардан тартип-билим талап кылба,
Бирок кенен мүнөзү, адаты да.

Аралашсаң буларга сактана жүр,
Каада, сыпаа билишпейт, ошону бил.

Жалган айтпа ачылба, дос экен деп,
Билим болбойт Чигилде, түркөйү көп.

Тартип көргөн бир адам кеңеш берет,
Эл тааныган аралап нечен ирет:

4450 «Билимсизди өтө эле жакын кылба,
Жакындатсаң жаман иш кылат анда!»

Акылман жан эң жакшы айткан экен,
Бардык ишти башта деп акыл менен:

«Билимсизге жолобо, алыс турсун,
Токтоо болсоң дайыма бактылуусуң.

Билимсизден ар дайым болгун ыраак,
Кулк-мүнөзү алардын начарыраак!»

Малчылардын жөн-жайы мына ушундай,
Кеңешти ук, аралашсаң, чеки кылбай.

4455 Баяндадык баарын сага жашырбай,
Не иштерди ойлонорсуң шашылбай.

60

УСТАЛАРГА КАНДАЙ МАМИЛЕ КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

Дагы бар өнөрү артык уста жандар,
Аларды өнөргө маш колу багар.

Булар дагы керектүү жандар сага,
Өзүң үчүн аларды жакын кара.

Темирчилер, өтүкчү, бычмачылар,
Боёкчусу, жебечи, жаачысы бар.

Ааламда кооз буюм ушулардан,
Таң каларлык жасалга усталардан.

4460 Санай берсе узартып созом кепти,
Маанисин өзүң ула, бүттүм сөздү.

Булар менен болгунуң карым-катнаш,
Кубандырсаң аларды кубаныч качпас.

Кызматы үчүн акысын кылгын белең,
Ичир, жегиз, казаның болсун кенен.

Ошондо сага айтылбайт ушак-айың,
Атак-даңкың бөксөербөй турат дайым.

366

Жакшы айтыптыр би адам көптү билген,
Ак жүрөк, адамдарды жакшы көргөн:

4465 «Жакшы жашоо көздөбөй,— атак көздө,
Жакшы атагың артык го тирүүлүктө.

Өзүң өлүп, артыңда атың чыгып,
Жакшы болсо атагың, жашоо кызык.

А кокус өз атыңды булгап алсаң,
Анда артык бул жашоого туулбаган!

Өмүр эмес, атыңды ыйык сакта,
Түбөлүктүү даңк болбойт мындан башка!»

61

КЕДЕЙ-КЕМБАГАЛДАРГА КАНДАЙ МАМИЛЕ КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

Көрөсүң кедейлерди эл ичинен,
Тамак-аш, кийим берип, көңүл бөл сен.

4470 Алар сенин атыңа дуба кылар,
Эң сонун иш — дубанын пайдасы бар!

Марттыгыңдын сураба кайрымжысын,
Бейиштен кудай жайды берери чын!

* * *

Эл мааниси ушулар таанып алар,
Сен анда, алар сенде муктажы бар.

Иши түшсө бүтүргүн ошол замат,
Баары жакын, милдеттүү болуп калат.

Өзүң пайда табасың эки дүйнө,
Атак-даңкың жайылат элге мүлдө.

367

ӨЗҮНӨ АЯЛДЫ
КАНТИП ТАНДОО КЕРЕКТИГИ
ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

4475 Аял алуу кааласаң эгер өзүң,
Жакшы танда, өтө өткүр болсун көзүң.

Теги дурус, абийирдүү, болсун ак кыз,
Уяттуу, таза, эстүү жана айыпсыз...

Ал болсун сенден башка жан көрбөгөн,
Көрсө көрсүн бир сени эркектерден.

Өзүңө чын берилип, так да болсун,
Күнөө кылбай, ар дайым ак да болсун.

Ата-теги өзүңдөн болсун төмөн,
Атактууга күч күйөө болосуң сен!

4480 Не дегенин угуп ал сынчы киши,
Сынчынын дайым бышык кылган иши:

«Аял алсаң, алгының өзүңдөн кем,
Өмүр өтөт түйшүксүз, жыргал менен.

Жүзү эмес, көңүлү сулуу болсун,
Сени дагы тазартат пейли кенен!»

Өзүң теңдүү жердин да алба кызын,
Качыра көр аялдын акылдуусун.

Жүзү эмес, көңүлү болсун сулуу,
Ак болсо аял пейли — артык сыны!

4485 Сулууну эңсегендер, шашылбагын,
Кызыл жүзү саргайт акыр анын!

Аласыңбы аялды, билгин анда,
Төрт түрүн эске тутуп, анан карма.

Бири жүрөт бай кызга үйлөнсөм деп,
Да биринин — сулуудан көзү өтөт!

Үчүнчүсү тектүүнү самап келет,
Чекирейме адаты болуп себеп!

Төртүнчүсү эстүүнү издеп жүрөт,
Таптыбы — түбөлүккө кошот тилек.

4490 Булардын кимиси артык — кеңеш берем,
Аласыңбы аялды — уккунуң сен.

Кулак сал, бай аялды көксөгөнүм,
Кул болуп байлык-мүлккө калба өзүң!

Андайлар ач көз болот, алкымы ачык,
Тойгузуу кыйын болор байлык ташып!

А силер, азгырылган сулууларга,
Элге шылдың, шакаба болуп калба!

Сулууларга түшөт да көптүн көзү,
Кудай колдоп напсисин тыйса дечи!

4495 Тектүү кызды самаган чекиреймем,
Тек астына тепселип калбагын сен!

Тектүү жердин кызынын тили заардуу,
Кулдукка моюн сунба болуп шордуу.

Акылдуу кызды тапсаң карап турба,
Төрт сапаттын бардыгы анда болот!

Акылдуу кыз таап калсаң карап турба,
Дароо үйлөн, бактылуу болуп жырга.

Тилегиң байлык болсо, аял жыят,
Байлык артып, бакытка үйүң тунат.

4500 Абийирдүүбү аялың — сулуу ошо,
Аял сулуу көңүлү изги болсо.

Акылдуу, таза бекен — демек асыл,
Үч сапатты чогултуп баккан ушул.

Аялдын акылдуусун тапсаң эгер,
Төрт тарабы сапаттын болот түгөл!

А эгер акылдуунун тапсаң бирин,
Эч токтолбой, кутманым, үйлөнгүңүң!

УУЛ МЕНЕН КЫЗДАРДЫ
КАНДАЙ ТАРБИЯЛОО
КЕРЕКТИГИ АЙТЫЛАТ

Уул, кыздуу болуп калсаң сен эгер,
Үйүңдө өстүр, жайсыз болот бөтөн жер.

4505 Тарбиячы адам тап, пейли кенен,
Уул-кызың дени сак өсөт экен.

Билим берип, адилет тарбияла,
Эки дүйнө бактылуу болот анда.

Кыз чыгарып, келин ал куда күтүп,
Кайгы-капа билбеген байлык бүтүп.

Уулдарга үйрөткүн жакшы сапат,
Жакшы иштен бакыт да, байлык табат.

Тескеп тур, уул ишсиз — бош калбасын,
Бош болсо, текке кетер өмүрү чын.

4510 Төрүңдө картайтпагын кызды кармап,
Кеселсиз чөгүп кетер, күйүт арбап.

Сөзүмдү ук, о кутманым, ачык айтам,
Кызы жок болгон жакшы, деги баштан!

А төрөлсө кыз бала — болсун дейли,
Көзү өтүп, көр алдында жатса мейли!

Аялды үйдө карма, болуп катаал,
Алардын маани, кейпи окшош татаал.

Бөтөндү үйгө койбо, чыгарба аял,
Бөтөнгө бузулууга аял даяр!

4515 Көз көрбөсө — көңүлдө арзуу болбойт,
Көргөндөн соң көңүлүң тынчып койбойт.

Карабасаң жүрөгүң козголобу,
Козголбосо жүрөгүң тоз болобу!

Аялга эркек менен бербе тамак,
Бирге болсо арамдык жолго барат!

Аялдарды чыгарба үйдөн алыс,
Үйдөн чыкса оп-оңой бузуп салыш.

Аял деген — чийки эт, сакта өзүң,
Чирип кетсе — пайдасыз аракетин!

4520 Аялыңды кадырла, айтканын тап,
А эшикти бөтөндөн жылчыксыз жап.

Аялдарга илгертен ишеним жок,
Көңүлү дайым жүрөт көзүн коштоп.

Күч менен өстүрүлгөн, кошмо дарак,
Мөмө бербес, берсе да арам тамак!

Нечен миң көзгө толгон эрендерди,
Аялдын текебери алдап, жеңди.

Нечен эр, жүзү жарык, абийир алган,
Аялдарга алдырып, жер караган.

4525 Нечен бир азаматтар атагы ашкан,
Тируүлөй жерге кирген аялдардан.

Аларды кантип бузбай сактоо керек?
Теңирим, боло көргүн өзүң жөлөк!

64

КОЛ АСТЫҢДАГЫЛАРДЫ
КАНДАЙЧА ТАТЫКТУУ
КАРМОО КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

Кол астыңда элдерди жакшы карма,
Тамак, ашын, кийимин белен камда.

372

Жүк бергин ченеп туруп кубатына,
Бир кудай алар үчүн калыс сага.

Артык жумуш жасатып күч келтирбе,
Кудай каары тийбесин бир өзүңө.

4530 Алар дагы кудайдын кулу болот,
Кыйнай берип, өзүңө кылба тозок!

Сен улуксуң, а баары сенден кичүү,
Кичүүсүн аяп кароо чоңдун иши.

Бийик болсоң, жапыс кыл сен өзүңдү,
Улук болсоң кичик тут мүнөзүңдү.

Көңүл бур акылмандын айтканына,
Кеңешин туура тутуп, ишиңди ула:

«Эгер сен эл башкарган улук болсоң,
Көңүл, сөздү эң сылык тутканың оң.

4535 Сак болгунуң, туура жолдон жаңылба,
Бак-таалайдан колду жууп кагылба!»

Үй-жайыңды тап-таза, жакшы карма,
Дөөлөт кирер үйүңө, токтоп анда.

Кенен болсун үйүңдө тамак-ашың,
Кут, дөөлөт өзү келип конор бачым.

Кирешеге жараша чыгаша кыл,
Чыгашаңды эсептеп, так кылып тур.

Алыш-бериш ишинде так болгунуң,
Так болсоң дайым таза басар жолуң.

4540 А кокус кыйындык иш түшсө башка,
Жүгүндү өзүң көтөр, бирөөгө артпа.

Мындайда жакын дос да жардам бербейт,
А жатың, шылдың кылып күлүп сүйлөйт.

Сенден дос, тууган дагы четтеп калат,
Жүрөгүң кайгы-муңдан алат жарат.

373

Аралаш, жакын болгун жакшыларга,
Аракет кыл теңелгин сен аларга.

Пайда күтпө, байлыкты көздөбөгүн,
Өкүнүчтө өмүрдү өткөрөсүң.

4545 Үйүңдү кашка жолго жакын курба,
Жеңдиресиң өзүңдү түйшүк, муңга.

Там курба жар башына, бай жанына,
Чептен алыс тургунуң сен дайыма.

Жакындоо бул үчөөнө жакшы эмес,
Кырсыктан кутулууга чамаң келбес!

Кошунанды сурагын там саларда,
Суусу бар жерди изде жер аларда.

Нааданга ымалашпай, жүргүнүң сак,
Адилетке тик карап, даңгыр жол тап.

4550 Каниет кыл барына — өзүң бексиң,
Өмүрүң эч кайгысыз, жырғап өтсүн!

Унутпа өлүмүңдү, азгырылба,
Кудай де, акыл-эсти ачык карма.

Сөзүңдү ойлоп сүйлө, кырсык келбейт,
Бош өткөрбө өмүрдү — өкүнүч жеңбейт.

Кекирейбе, анда кырсык табарсын,
Сараң болбо шылдың болуп каларсың!

Жөнөкөй адам сөзүн ук жакшылап,
Адамдыкты ал туткан зор ардактап:

4555 «Болом десең өзүң элге жакшы атты,
Жоомарт болуп аткара бер максатты.

Аябастан чач мүлкүңдү пул кылып,
Аласың сен кимди болсун кул кылып.

Жетсин десең сен эгер төбөм көккө,
Ишиңди илим, ойго байлап иште.

Ойлосоң дүйнөгө атым жайылсын деп,
Конок күт — атың көккө чаап жетет.

Жыргал менен жашаймын десең көпкө,
Наадандыкты таштагын, кагып четке.

4560 Эгер сен кудай жолун тутам десең,
Жаба көр ой, эшикти, жолду бекем.

Бактылуу болом десең бардык жерде,
Токтоо бол, болбос ишти баштай көрбө!»

Акылдуу адам айткан баалуу сөз бар,
Түшүнүп, оюңа түй, пайдасын ал:

«Напсиңдин талабына алдырбагын,
Алдырсаң — кетет денден башың, жаның!

Кесирлик ашкан жерде — акыл качат
Сезбейсиң алтын башты жерге басат!»

* * *

4565 «Ушундай, деди Акдилмиш, кутман досум,
Кызматчыңдын жөн-жайы эсте болсун.

Мен айттым, сен тыңшадың, баарын козгоп,
Түшүнсөң, анда айтар башка сөз жок!»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
берген суроосу*

«Олуям, — деди Өткүрмүш, — уктум сөздү,
Айтканың ошол бойдон ойго жетти.

Дагы бир суроом бар айтчы мага,
Түшүндүрүп чындыкты аччы жана.

Эл менен аралашып жүрсөм демек,
Барыш-келиш мамиле кылуум керек.

4570 Конокко чакырышып калар мени,
Мен дагы чакырууга келер жөнү.

Конокко кантип барып, кантип турам,
Чакырганга кандайча жооп кылам.

Суранам, айтып берчи, билгениңди,
Мен угуп, түшүнөйүн жөн-жөнүңдү!»

65

АКДИЛМИШ ӨТКҮРМҮШКӨ
КОНОККО БАРУУНУН
ЖОЛ-ЖОБОСУН АЙТАТ

«Ал тууралуу айтууга — деди Акдилмиш,
Даярмын, аны баары билүү тийиш.

Чакырылган адамдар болот түрдүү,
Ошондо түрлүү болот конок күтүү.

4575 Үйлөнүү той, же башка болот кажет,
Сүннөт той, же төрөлгөн уул себеп.

Теңтушуң, же курдашың чакырышар,
Улуу, кичүү, ага-иниң сыйлап турар.

Чакыраар өлгөндөргө аш болгондо,
Болбосо наристеге ат койгондо.

Чакырса эгер сени жеп ичкенге,
Өзүң чеч керектигин баруу кимге.

Тууган-достор чакырып калса сени,
Даамын татып келгиниң келсе жөнү.

4580 А кокус бетөн адам чакырганда,
Азбы, көппү туз — даамын таткын анда.

Чакырса жакын досуң, же кошунаң,
Буйурган аш деп билгин теңир саган.

Аларга да баргының, ал көңүлүн,
Кубанткын сен аларды өзүң сүйүн!

376

Эгер сый болсо сенин урматыңа,
Сен барып, ичип-жегин кубанчына.

А кокус — сыйлар болсо мындан бөлөк,
Көңүлүң ооруп калар, барбоо керек!

4585 Ич түйүлүп, болбосо өтөт жана,
Жармашып кетпей калат кесел сага.

Ичкилик болгон жерде — аксым болор,
Сиңбесе чийки тамак — сырκοо конор.

Бир кесим эт, бир тамчы суусун үчүн,
Кордобо сен өзүңдү, зордоп өзүң.

Каниеттүү адамдын айтканын ук,
Эрки менен напсисин койгон тыйып:

«Напсиңди тый, баспагын жаман жолго,
Напси үчүн көр оокаттын кулу болбо!

4590 Көп көргөм далай даңктуу азаматты,
Бардыгы кекиртектин айбын тартты.

Көргөмүн тектүүлөрдү ишин билген,
Напсисинин айынан жерге кирген.

Көрдүм байды, тойбогон кекиртеги,
Көктөн кулап кедейлик энчи эми.

Кекиртекке кул болбо, жолуңдан кайт,
Напсиге туткун болгон, кутула албайт!»

Конокко чакырбасын сени кимдер,
Адеп күтүп, тамакты даамдай көр.

4595 Адеп тартип сактабас наадан адам,
Адептүүнү көргөндө болот жаман.

Улуу болсо өзүңдөн — эзелки адат,
Ашка колду кичүүлөр кийин салат.

Кудайды атап, сунгунуң оң колунду,
Байлыгың баштан ашар, болуп улуу.

377

Бирөөнүн алдындагы тамакты алба,
Өз жактан ал, өзүңдү бекем карма.

Бычак менен кеспегин, албагын сөөк,
Шашылба — озу кетпе элден бөлөк!

4600 Аябай тойсоң дагы кол сала тур,
Сени карап жешет да, сыпаалык кыл.

Оозуңа салганыңды шашпай чайна,
Ысык ашты үйлөбө — жаман анда.

Дасторкондон тамакты сүйрөп кетпе,
Сыпаатыңды бузбагын бардык жерде.

Наадандыктан алыстап, каада күткүн,
Наадан адам кор болот, сүйбөйт эч ким!

Тартиптүү адам кеңеш бизге айткан:
«Татыктуу урмат-сыйга сыпаа адам».

4605 Баарында тартип-таалим, адеп жолу,
Сактагандын узарат сунган колу.

Жөн билбеген, адепсиз наадан менен,
Иш бүтүрүү эч качан болбойт деген!

Тамакты жеген сайын мактап алгын,
Үй ээсинде кубаныч, сүйүнүч калсын.

Сен үчүн тамак жасап түйшүктөнгөн,
Аракетин талаага кетирбе сен.

Жакшы адам сөз айтыптыр жүрөгүнөн,
Анын ою, ойлосом, чындык экен:

4610 «Адам көөнү — эң назик айнек идиш,
Абайла, зирек кармап, сындырбай ич.

Көңүл сынса — кайрадан толбойт мындай,
Достук да, кубаныч да кетет турбай.

Чын досундун көңүлүн ыйык сакта,
Достук болбойт — бир жолу көңүл калса!»

Шашылба, лапылдатпа, ашык жебе,
Ушинтип акылдуу жан айткан эле:

«Ашка соргок адамга кырсык өнөк,
Соргокту кесел өзү чырмай берет!

4615 Кекиртегиң тыя жүр — келет кесел,
Ичкен, жеген ашыңды азайта көр!

Ден соолукту бул адат буза берет,
Эмдебесең артынан — өлүм келет!»

Дарыгер бир акылман айткан жакшы,
Анын сөзү так келип, ордун тапты:

«Кесел деген — өлүмдүн кабарчысы,
Оорунун өлүм жакын нак коңшусу.

Оору — азап, өлүмдүн чабарманы,
Өлүмдө байлык барбы, жыргал барбы?»

4620 Адам деген атакка татуу үчүн,
Ысык менен суукту ченеп ичиң.

Табитиңе жараша тамак танда,
Сак болгун, жараксызын алып ташта!

4625 Мол болсо ысык тамак — муздагын ич,
Муздап кетсең — кайрадан ысыкка түш.

Жаштык чагың өмүрдүн ысык тушу,
Муздагын же — ансыз да каның кызуу.

Кырдан ашсаң — өмүрдүн күзү салкын,
Ашказанды ысытып таптап алгын.

4625 Алтымыштын чилдесин калсаң басып,
Муздакты унут, ысыкты алгын шашып!

Муздак, кургак бар жерге — ысык, суулуу,
Керек да бир-бирине коштоп туруу.

Муздак менен суулууга — жокпу көңүл,
Кургак менен ысыкты — колдоно бил.

Ден үшүсө жылыткын ысык менен,
Ысыдыңбы муздакка өткүнүң сен.

А сенде аралашпы ысык-суук,
Кошуп ичкин экөөнү теңдеп туруп.

4630 Эгерде өз денеңди сактап жүрсөң,
Ден соолугуң темирдей болот бекем.

Эң мыкты дарыкердин айтканын ук,
Кеңешин кабыл алып түйшүктү унут:

«Мен сенин негизинди айтып берем:
Кызыл-сары, кара-ак сенин денең.

Булар кас бир бирине — элдешпеген,
Бөтөндү эч батырбайт бөтөн деген.

Акылдуу өз денесин сактай жүрөт,
Жагар тамак денеге даба берет.

4635 Адамдын айбандардан айырмасы,
Тамагын таап ичет, болгону ушу!»

Ак чачтуу кары айткан тыңша сөздү,
Эске түй, билип алгын айткан кепти:

«Кырк жашында бир өзүн билбеген жан,
Айырмасы жок болот анын малдан.

Илим жолун тааныбас чоркок жанбы,
Адам деп атабагын досум, аны.

Көп жашап бирок жөндү билбегенди,
Андайды малга теңөө болот жөндүү.

4640 Ким өткөрсө өмүрүн көөдөк бойдон,
Андайды адам дебей, — мал деген оң!»

Илгери эмчи айткан, жаңы эмес:
«Тамакты тартып жеген, кеселдебес».

Эгерде кесел менден качсын десең,
Тааныш бол «чакта» деген дары менен.

Эгерде жаным жайлуу болсун десең,
Этти же, эл кадырлап «тил»¹ деп жүргөн».

АКДИЛМИШ ӨТКҮРМҮШКӨ
КОНОККО ЧАКЫРУУНУН
ЖОЛ-ЖОВОСУН АЙТАТ

Мейманды чакырсам деп калсаң өзүң,
Дайындап, көздөгүнүң иштин тезин.

4645 Идиш-аяк, үй-жайың болсун даяр,
Тамак-аш, төшөк болсун жерге салар.

Даамдуу болсун ашың, ичкилигиң,
Коногуң эч калтырбай баарын ичсин.

Болсо начар, мейли эле — жалгыз ичсең,
Даамсыз аш жүз жанга болбойт берсең!

Байкагын, берген ашың болсун таттуу,
Коногуң ичип-жесе сага жакшы.

Алыс-жакын дос-тууган баарын чакыр,
Бөлбөгүн жакшы-жаман элди такыр.

4650 Келген келсин, келбесин каалабаган,
Баарына айттың — таарыныч болбойт саган.

Таарыныч чыкса тамак, кекиртектен,
Өлгөнчө өчөгүшү калбайт экен!

Байкагын баары ичсин, тоё жешсин,
Кечиккен да тамакка тоюп кетсин.

Тамак жесе, ичимдик даяр кылгын,
Ичиштиби, — дагы бер, ашып калсын.

¹ Тамактын сиңимдүүсүн ич деген мааниде айтылып жатат.

Аш көп жерде, көп керек ичимдик да,
Жеп, ичүүнү тең кылуу — милдет сага.

4655 Аш жегендин болбосо ичимдиги,
Тамагы анын жеген ууга тете.

Каалаганга ачкыл бер, ширени бер,
Шербет десе шербетти, бал бере көр.

Берүүнү ичимдиктен дагы кандай,
Мен эмес, билгендерден сурагын жай.

Аксакалдар тойдубу тамак-ашка,
Кичүүлөрдү тамакка сыйлап башта.

Көз салгын, тамак-ашың толук жетсин,
Тойгузгун баарын тегиз, ач кетпесин.

4660 Тоюштубу тамакка, конокко бер,
Кургаган, жаңы жемиш, таттуу шекер.

Колдон келсе, матадан тарат белек,
Баарына бирдей кылып бөлүү керек.

Болдубу конокторун ичип-жешип,
Эшикти ач, конокторун калсын кетип.

Конокко чакыргандын төрт түрү бар,
Коноктун да төрт түрү болот катар.

Бир бар чакырганга дароо келет,
Бергениңди ичип-жеп кете берет.

4665 Бирөө бар эл чакырбайт, болот камсыз,
Тамагын баш көтөрбөй ичет жалгыз.

Үчүнчүсү конокко келет шашып,
Кезегинде чакырат даамын чачып.

Төртүнчүсү чакырган жерге баспас,
Үйүндө да эшигин бөтөнгө ачпас.

Андайлар өлүк делет, тирүү дебе,
Достошом деп кыйналба бекерге эле.

Бирөөлөр бар барганды турбайт самап,
Конок келсе бир малын союп салат.

4670 Мындайлардын артык да акыл-эси,
Мактай турган адам да мунун өзү.

Барасыңбы конокко, барбайсыңбы,
Соо болосуң чактап ич тамагыңды.

Тойбос, соргок — оорулуу, кесел келет,
Өңү купкуу, соргоктук бир сөлөкөт.

Бир дарыгер айтыптыр буга мисал,
Ден соолуктун сырларын так билген ал:

«Тамак менен аласың дарттын баарын,
Дарт картайтат, кыскартат өмүр сабын.

4675 Кекиртекти тыя алсаң — оорубайсың,
Кызыл өңүң кубартар ашказаның!»

Адеп ушул ашка да, ичимдикке,
Конокко барасыңбы, келеби үйгө.

* * *

Баарын айттым, сөзүмдү уктун өзүң,
Жетет деп бил ушуну, бүттү сөзүм.

Жол-жосуну дүйнөнүн мына ушундай,
Эстей жүр эл ичинде унуткарбай.

О, олуям, шооласы акыйкаттын,
Сөз маанисин ойлонуп өзүң тапкын!

ӨТКҮРМҮШ АҚДИЛМИШКЕ БУЛ
ДҮЙНӨНҮН
КӨЙҮН УНУТУП, БОЛГОНГО КАНИЕТ
КЫЛУУНУ АЙТАТ

4680 Жооп берди Өткүрмүш: «Уктум сени,
Айтайын жооп берип, тыңша мени.

Сөзүңдүн маанисине жеткен адам,
Тилегени дайыма келет аган.

Тириликти эл менен кылам деген,
Түшүнүп, көп нерсени билгени жөн.

Чогултса адам дүйнө түйшүк менен,
Көрбөсө көпкө үзүрүн, керек неген?

Берилсе күнүмдүккө адам өзү,
Кудайымдын жолуна зыян дечи.

4685 Сен мына алыс жерден келдиң маган,
Сыйынуунун жолуна кылдың зыян.

Бир кишиден ушунча залал таптым,
Көпкө мени кошул деп кыйнабагын!

Айылга, шаарларга кирсем өзүм,
Киши менен болот да ишим, сөзүм.

Анан качан сыйынам? Анда мага,
Дарбазасы бейиштин жабылат да!

Жаш эмесмин, күн сайын карып барам,
Кудайга кулдук уруу — максат маган.

4690 Максатсыз түйшүктөргө кайра кайтуу,
Жарашабы өзүмө боорум айтчы?

Билими дайра адам айткан акыл,
Кутманым, терең ойлоп болгун макул:

«Карылыкты ойлой жүр жаш убакта,
Карыларда күч аз да, мезгил кыска.

Кудай де жаш чагыңдан, күтпөйт мезгил,
Пайдасы карыганда, ошону бил.

Жашыңдан зыярат кыл, кайра жанат,
Карыган соң кайратың кетип калат.

4695 Жигиттик кез жалындап күйүп турат,
Жалпы журтуң жан-дилден урмат кылат!

Байкуш болуп карыган адам көп го,
Жаш өмүрүн өткөргөн бекер, текке!»

Тириликтин жыргалы өмүр үчүн,
Өмүр бүтсө — кереги ташка тийсин.

Чогултасың байлыкты, түйшүк менен,
Калтырасың кимге аны, өзүң өлсөң?

Сен айткандай Эликке ишке кирейин,
Достор күтүп, элдин жайын билейин.

4700 Пайдасы не? Акыры өлөр болгон соң,
Эки кулач бөз энчиң да өлгөн соң!

Мынчалык күйүп-бышып эмне керек,
Максат экөө — жок мүдөө андан бөлөк.

Анын бири — байлыгың арбын болсо,
Экинчиси — бийликте, сыйда жашоо.

Өлбөс болсо адамдар түбөлүктүү,
Бул экөө анда адамга керек дечи!

А бирок бул экөөнү алды өлүм,
Айтчы боорум кереги эмне бу дүйнөнүн?

4705 Куттуу жандын жаркып турат чырайы,
Байлыгы артып, балкып турат ырайы!

А эгер болсо адамдын кутсуз жолу,
Карыганда артылар арман-шору.

Өтө жакшы айтыптыр бир даанышман,
О, жигитим, пайдалуу аны уксаң:

Адамдын эң асылы — карыганча,
Жамандыксыз, жакшылык дайым кылса.

Адамдын бактысызы — карыса да,
Написинин артынан кууп турса!»

4710 Кайда ааламды колуна алып элирген,
Темир капка сепил курган темирден.¹

Кана дөбөт аалам кезип чардаган,
Алп кара куш минип көктө зуулдаган.²

Кайда аның «Кудаймын!» деп көгөргөн,
Теңир аны көк деңизге чөгөргөн.³

Жер жайнаган байлыкка тойбой кайра,
Жер соргон Карынбайың азыр кайда?

Чыгыш менен Батышты баскан кайда,
Бийлигин кең тараткан бардык жайга?⁴

4715 Жылан тилдүү кармаган таягынан,
Деңизди тең жарылткан кайда адам?⁵

Бүт айбанат, ит-кушту, курт-кумурска,
Багынтып улук болгон адам кайда?⁶

Канакей өлгөнгө жан берген киши,
Өлүмгө туткун болду акыры өзү?⁷

Кайда азыр кудай сүйгөн пайгамбары?
Бул дүйнө ансыз эми тул калдыбы!

Ушулардын баарысын өлүм алды,
Сен эмне, өлбөс болуп калгың барбы?!

¹ Ирандын шахы Шагдат жөнүндө айтылып жатат.

² Мифтик падыша Намруд жөнүндө айтылууда.

³ Фараон (Фираун) куранда өзүн кудай деп эсептеген каарман.

⁴ Александр Македонский (Искендер) жөнүндө сөз болуп жатат.

⁵ Сөз Муса пайгамбар жөнүндө болуп жатат.

⁶ Курандагы жан-жаныбарлардын тилин билген Сулайман (Соломон) жөнүндө болуп жатат.

⁷ Бул курандагы Иса (Иусис) пайгамбар жөнүндө.

4720 Ушундай жашоо заңы, түзөп болбойт,
Жагабы же жакпайбы сурап койбойт!

Ушунча сансыз жандар кирген экен,
Кара жердин карыны тойду бекен!

Кара жердин катмарын көрсө ачып,
Канча асыл жандарды алган катып!

Канча бектер жатышат турпак болуп,
Канча билгир жоголду түпсүз соолуп.

Билип болбойт бекпи, же кул экенин,
Өлүм үчүн талдоо жок, бир эсебиң.

4725 Бой көтөрмө, нечендер оорубаган,
Жер алдында кыймылсыз жатып калган.

Канча жан кача албай жер төшөндү!
Түбөлүк тирүү калчу биз бекенби?

Адам деген — жолоочу, багыты алыс,
Улуу жолдо үй куруу болбойт калыс!

Менде жок теңириме арзуу, тилек,
Мени кой, бир кудайым болсун жөлөк!

Кул кылат адамдарды сараңдыгы,
Жетишет мага баары, укпайм аны.

4730 Айткан сөзүн угуп ал, жетик абдан,
Бул дүйнөгө көңүлү тойгон адам:

«Каалаганым турмуштан толук алдым,
Ачкөздүк, кумардыктын кечкем баарын.

Ыргыттым күнүмдүктүн азгырыгын,
Тилек бүттү, сөзүм жок, бейпил жаным!»

Бул дүйнө — ачык талаа, билгин жана,
Эмне эксең, ошол чыгат жайнап ага.

Уругуң жакшы болсо, өнүм жакшы,
Демек сен, ашка токсуң, кийим жаңы.

4735 Жаман эксең — түшүмү болот начар,
Оор түйшүк эртеси сени басар.

Бүгүн сен кумарыңды тыя албасаң,
Жакшылыкты көрбөйсүң сен эч качан!

Бул дүйнөнүн түйшүгүн ташта, унут,
Калсынчы туйбаган соң эстен чыгып.

Ыргытпасаң, өзүңдү ал ыргытат,
Жармашсаң өзүң ага — четтеп турат.

Биргесиңби? Эмнеге? Эмне берет?
Ал сени булгаганча — алыс жөнөт!

4740 Муну таштап, эртеңки күнүңдү ойлон,
Табасың, бейпил тынчтык ошол жолдон.

Андан да жогорусун кылсаң максат,
Экөөн тең ойлобой, койгун таштап!

Эки дүйнө ээ болгон жанга жүгүн,
Ошондо биригишкен эртең, бүгүн.

Ал түзгөндүн баарысын сен аласың,
Жаралганды ошондон таба аласың.

Жаралгандан коркпогун, таштоо керек,
Жараткандан корккунуң, сага жөлөк.

4745 Жаратканга жалынбай, унутуп сен,
Жаралганга кайрылуу болот бекен?

Сыйынуунун ак жолу экөө гана:
Ким сыйынса дилинен, урмат ага.

Жарабаса жасаган аракетин,
Өмүрү текке кетип, эрксиз дечи.

Жакшы ишиңди өкүмдар өзү көрөт,
Жаман болсоң уяттан жүдөйт, демек.

Ачсыңбы же токсуңбу, тынба чыдап,
Бек — жатат, а кулдары — эмгек кылат.

4750 Чыкпаса пайда, майнап эмгегинден,
Анда өмүрүң бапасыз өтөт экен.

Кызматчыга бул иштен пайда кайсы,
Канакей ал кызматтын ырахаты?

Ылалык бир адамдын айтканын ук,
Иш кылуунун маанисин билген толук:

«Бек кызматын аткаруу кыйын жумуш,
Көп кылсаң да, аз болот алкоо алыш.

Жагып калсаң — туткунсуң чыгалбаган,
Жакпайсыңбы — жек көрүү энчи саган.

4755 Кызматыңа кубанба, билип алгын,
Ишиң үчүн акыры кетет башың!

Кубанат го десең сен — сөгүп турат,
Колдойт десең — кайрадан жүзүн бурат.

Билип болбойт эч качан кылыктарын,
Алып бүтпөйт ойдогу иштин баарын!»

О, уулум, бул өмүрүң шамал белем,
Көлөкө го, эч качан жай билбеген.

Ал закым: бир көрүнүп, оюн курган,
Кармайм десең жолобой качып турган!

4760 Дөөлөт кетет көрүнүп, келер замат,
Ал шашма, ишенимсиз, эскирет бат!

Керексиз бул дүйнөнүн көйү мага,
Пайдасы жок мен үчүн дөөлөтү да!

Теңиримдин аты эле — мага кубат,
Анын жолу кубаныч берип турат.

Теңир сүйсүн, калгандан пайда кайсы?
Шайтан-душман теңирге, мага дагы!

Жашоодо кубаныч да, үмүт ошо,
Калка болор таяныч, сүйүнүч ошо!

4765 Кийгеним — кой териси, арпа-ашым,
Жетет ушу, унуткам мен башкасын.

Кудай деген бир адам айткан сөзү,
Календерче жашаптыр тоодо өзү:

«Браазымын, жетишет мага дечи,
Ашым — кебек, кийгеним — кой териси.

Балдан таттуу мен үчүн иче-карын,
Артык эмес тонумдан, сокмо шайың!»

Тамак жетет иче бер жарылганча,
Бир мага тоюш үчүн жетет арпа!

4770 Бышкан нан же, көжө ич — өмүр улап,
Баарын аймаар малдыктан болгун ыраак.

Таттууну кууй бербө, зор азабы,
Казылган көр ал таттуунун табары.

Таттуу тамак кекиртек, ашказанга,
Ашказанга алдырсаң — малсың анда.

Адам сүйөт кымкап тон кийингенди,
Кутманым, жапсаң болду уят жерди!

Карынды бир тойгузсаң — эки күн да,
Бир тон кийсең, жетишет — эки жылга.

4775 Экөө үчүн өзүмдү-өзүм кул кылып,
Кызмат кылсам жарашабы бул кылык?

Бийик тоодон, төмөнкү түзгө чейин,
Тирүү жандар азапта кармайт өзүн.

Муң билбеген бир гана кудай өзү,
Муңдууларга кайрылар жөлөк дечи.

Багыштадым оюмду бир кудайга,
Тилегим, оюм дагы менин анда.

Биримдиги кудайдын мага маалим,
Көңүлүмдөн ишенем ага дайым.

4780 Уйку көрбөй тилеймин жакшылыгын,
Кайдан табам, белгисиз мага аным!

Тилегим теңиримде көз ирмебей,
Ишин көрөм, жүрөмүн өзүн көрбөй.

Издеген жан уктабайт, көздөйт дайым,
Таппай калсаң тагдырга таарынбагын.

Изде тынбай — жол узак, жолдон калба,
Жетпеймин деп козголбой жатып алба.

Тилегендер эс алып жатып болбойт,
Жаткандарга жанашып бакыт конбойт.

4785 Далбас урган тилекке кантип жетпейт?
Далдайып жатып алган нени көксөйт!

Эң алгач өзү мага көңүл бөлдү,
Эми мен ага арнадым өмүрүмдү.

Абалы өзү мени келсе деген,
Эми мен жалгыз аны эңсеп келем.

Теңиримди ушундай кантип сүйбөйм,
Тынчтыгымды жоготуп дайым издейм?

Кайгы, кырсык келгенде теңир жөлөк,
Күнүмдүктөн куткарып коргоп келет.

4790 Абалы өзү тапты, көргөздү жол,
Эми ага ак дилимден сунамын кол.

Ал жаратты өзүмдү, танбайм аны,
Өстүрдү, тарбиялап жолго салды.

Элди таштап ошого бойду каттым,
Ар балаадан асырап сактаары чын!

Жалгызмын, бирок өзү көкүрөктө,
Теңир аты жүрөктө күндүз, түндө.

Теңир мага ишенич, жөлөк, калканч,
Мага тамак кээ күндө болгондо ач.

4795 Кудай деген адамдын ук айтканын,
Кир жукпаган таптаза дили анын:

«Көңүлдөгү сырымды ачам сага,
Кыялымда бир сен деп учам сага.

Кудай менин таянычым, кубанчым,
Бардыгынан безип сага качам чын!»

О дүйнө үчүн алгансың бу дүйнөнү,
Таштабасаң мунусун — күтпөйт тиги!

Бул дүйнөдөн жүзүңдү буруп кеткин,
О дүйнөгө ошондо колуң жетсин.

4800 Бүгүнкүнү оюндан чыгарбасаң,
Эртеңкини табасың кантип анан!

Бул дүйнө коркунучтуу, тымчысы — уу,
Тазалык, тунуктукту издесеңчи!

Күнүмдүктүн түйшүгүн унут бачым,
Ак жолуңду эртеңден табарың чын.

Акдилмиш бүт чындыкты билип алгын,
Мен айтайын, сен эми кулак салгын!

Төрт тоскоолду талкалап таштабасаң,
Төрт ишинди бүтпөйсүң сен эч качан.

4805 Кумардыктын дүйнөсүн унутпасаң,
Келечектин эшиги бекем саган.

Кетпесең элди таштап өзүң алыс,
Ойлобо кудайыма болдум калыс!

Кумардыктын аркасын сындырбасаң,
Адилет жол таппайсың канча бассаң.

Кумардыкты оюндан алып ташта,
Ошондо кудай жолун болот тапса.

Дүйнө жай — мусулманга түнөп өтөр,
Жыргалды түнөк жайдан күтүү бекер!

4810 Напсиңди тый, дайыма алып колго,
Мына ошондо чыгасың туура жолго.

Тек өткөрбө күнүңдү желдей сызган,
Билип кой кайра келбейт колдон чыккан.

Өмүрүң текке кетсе — күтөт тозок,
Бир өмүр колдон чыкса — башкасы жок!

Акылман айткан сөзү, ою деңиз,
Ою бийик, а өзү жөнөкөй, түз:

«Айылдан бир айылга көчсөң анда,
Көччү жолду тандагын алдын-ала.

4815 Жолдуу болот көчкөнгө даяр адам,
Ишинин ийгилиги келет аган.

Шашсаң да, шашпасаң да көчүү абзел,
Көчүңдүн барар жери — караңгы көр!

Бексиңби же кулсуңбу — түшүн өзүң,
Түбөлүктүү эмессиң, күтөт өлүм.

Жашайсыңбы миң жашты, же он сегиз,
Сен өлөсүң — артыңда калтыргын из!

Байсыңбы, кедейсиңби, ылгап турбайт,
Кара жер баарын сорот, койбойт, аймайт.

4820 Атак-даңкың жетсе да бийик көккө,
Кирип жатар орунуң кара жерде.

Ким өткөрсө өмүрүн пайдасы жок,
Өзүн өрттөйт, ал мал да, сезими жок!»

Денеси чың, а болсо ою арам,
Опосуз андай жашоо, көз артпа аган!

О, боорум, сен мен үчүн азап чекпе,
Өзүңө ыйла, сен эми өзүңдү эсте.

Күнүмдүктүн акыры тарткан тузак,
Азгырылба сен ага — бекем тутат.

4825 Бүгүн сенин дөөлөтүң ашып-ташса,
Ишенбе, эртең анын жолу башка.

Өлүмүңдү унутпа, ажалга адат,
Буктурмадан чыккандай тосуп калат.

Далай эрди калтырбай өлүм жеңди,
Далай байлык чачылды калбай изи!

Көрөгөч бирөө айтып эскерткен сөз,
Өлүм-балээ, анысын унутпа эч:

«Көп адамга көрсөтпөй өлүм чачты,
Өлүмдү ойлогондо төгөм жашты.

4830 Өкүмдарлар жок болду менменсинген,
Аскери, куралы бар шаңдуу жүргөн!»

Өмүр өтөт ирмемде унутпагын,
Өткөн күндү кайрууга келбейт алың!

Бейпил күнгө алданба, учуп өтөт,
Бакытыңа ишенбегин өтүп кетет!

Баатырмын дегенди да ажал эңди,
Улукмун дегенди да ажал жеңди.

Өлүм бузду шаарды, кыштактарды,
Өлүм бузду ордону, сарайларды.

4835 Жер алдында миңдеген өлүк жатат,
Тирүүлөрдү чакырып күтүп атат.

Көзүңдү ачып аларга назар салчы,
Жаткандын беги кайсы, кулу кайсы?

Карабайт өлүм сенин даражаңа,
Өлүмдү жеңген барбы айтчы кана?!

Пайгамбарды калтырбай өлүм алган,
Бул балээден кутулар барбы аргаң!

Бул дүйнө ишеничсиз, азап жанга,
Алдамчы, катаал жана азгырылма!

4840 Алмашып улам чубап күндөр өтөт,
Жакшы-жаман, туурасы өтөт-кетет.

Тогу да, ачы дагы аман калбайт,
Бек, байы, кедейи да кутула албайт.

Жыргалың, кууралың да өтөт, демек,
Болбоско чырылдашып эмне керек?

Айтайын айткан сөзүн акылмандын,
Көңүл-сөзү төп болгон дайым анын:

«Мактанчаак аз иштерге кагат төшүн,
Көккө теңеп көтөрөт андай өзүн.

4845 Ажал келсе андайлар билбейт өзүн
Көксөсүн өлүм басаар, жаап көзүн!»

Ылымсырап сөз айттым мен өзүңө,
Кутманым көңүл бөлүп, кулак төшө!

Бул чындыкты ким таанып, баалай билсе,
Жалган дүйнө ал үчүн болбос нерсе.

Жигиттик кезим өттү, жаш эмесмин,
Кара чачым агарды, башка сезим.

Ажалды ойлонууга мезгил жетти,
Кутманым өлүм жакын, жаштык өттү.

4850 Ажал жакын, кубаныч алыс калды,
Өлгөндөн соң башка да жумуш барбы!

Балээни өзүм сезип туруп, анан,
Эликтин кызматына кантип барам?

Эликке менден такыр жокко жардам,
Ишенүү кыйын го дейм кандай пайдам.

Ал ойлойт мени тирүү жашайт го деп,
Мен кеткем бул дүйнөдөн — ойлошу эп.

Жаратканда кудайым адамды ушул,
Эки түйшүк — эки ишке жаратыптыр.

4855 Бирине — бейиш, бирине — тозок берген,
Бирин тепсеп, көтөрөт бирин жерден.

Бейишти тилегенге жол көрсөттү,
Тозок жолун жашырбай айта кетти.

Өтөйм деген кулуна турат дайым,
Кудайым көмөк кылып көрөт камын!

Кудайым бир алкулум десе болду,
Ачык болот ар дайым анын жолу.

Ал сыйынса күн-түнү дити менен,
Миң түркүн жакшылыкка жолу кенен.

4860 Билгенимди калтырбай бул турмуштан,
Кутман досум, жашырбай айттым саган.

Акыл болоор асыл сөз сага керек,
Мына булар, чынында өткүрүрөөк:

«Акыретти издесең — түз жол мына,
А байлыктын жолдору — дайын сага.

Тагдырда жолдуу болсоң, бакыт улап,
Тилегениң баарысы аткарылат!»

Башканы кантип анан тилей алам,
Тилегим жардам берүү дайым саган!

4865 Тапшырсын теңириме мени Элик,
Дуба окуйун атына күндө келип.

Түшүндүң билгенимдин баарын айттым,
Бүт уктун, айта баргын эми кайткын.

Түшүн мага, түшүнбөсөң анда эгер,
Эрте кечпи так түшүнөр кез келер.

Акылы — деңиз адам, айткан экен,
Тыңшагын, жүзүң жарык болосуң сен:

«Айткан сөзүм бүгүн сага түш болор,
Акыл тутсаң адилет иш туш болор.

4870 Акылды ук, ар сөзү эсте калсын,
Укпайсыңбы — балээге жолугарсың!»

Кечирсин бар күнөөмдү Элик менин,
Таарынычты жазууну ойлон өзүң.

Машакаттуу эмгегин, жолуң алыс,
Теңирим өзү болсун сага калыс.

О, боорум, орундатчы ичте оюмду,
Үзө көрбө достукту, бер колуңду!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

Жооп кылып Акдилмиш айтты: «Ишен,
Ак жолуңду түшүндүм айтып берген.

4875 Кулак төшөп тыңшадым айтканыңды,
Сүйлөбөйм, ак сөзүңдөн көңүл тынды.

Чындык бар, адилет бар айтканыңда,
Калгандары бүтүндөй жалган тура.

Туура айтасың, бул ишим окшойт оюн,
Моюн сундум чындыкка кул болоюн.

Мен кеттим, тургун эми аман-эсен,
Э, адам, эки дүйнө көйүнө өткөн!

О, боорум, кудай сага кубат берсин,
Дубаңда бизди унутпай эскерерсиң.

4880 Мен үчүн да кудайдан кылгын тилек,
Ак жолуна чыгарып болсун жөлөк!»

* * *

Сөзүн бүтүп, ордуна турду дагы,
Коштошту — үйүн көздөй багыт алды.

Атка минип үйүнө кирип келди,
Үйгө кирип, жамбаштап алды өргүү.

Тамак ичип, жайланып ойго батты,
Уккандарын оюнда тактап жатты.

Күн жүзүнө кара парда оролду,
Дүйнө жүзү караңгыга оронду.

4885 Рум кызы байкатпай жүзүн жапты,
Кара чачы каптады туш-туш жакты¹.

Бүт аалам кара кулдай түнгө айланды,
Куштар учпай, баскан кадам жайланды.

Даарат алып, намазын окуп бүттү,
Салдырып, төшөгүнө жата кетти.

Бир аз уктап, ойгонуп баш көтөрсө,
Кыйшайыптыр Марс жылдыз карап көрсө.

Дагы көрдү Үркөр ооп өтүптүр,
Чыгыш жактан Чаян тууп кетиптир.

4890 Көпкө жатты көз ирмеп уктай албай,
Калтырап безгек болгон кесел жандай.

Көпкө чейин уйкусуз жатты ойлоп,
Супа салат чыгыш жак түндү козгоп.

Асман али көө сымал караңгы эле,
Жарык нуру таралды болуп жебе.

Күн чыкканда караңгы тарап кетти,
Алтын түстүү байрагын көкөлөттү.

Анда Акдилмиш туруп, жуунуп күтүндү,
Билгенинче намаз окуп бүтүрдү.

4895 Көтөрүлүп Күн шашке болгон ченде,
Акдилмиш хан сарайга келип кирди.

Кирсин деди уккан соң Элик аны,
Колун кысып бооруна жакын барды.

¹ Түн түштү деген мааниде.

Элик анда отур деп берди жайды,
Адеп сактап отурду ал сыпайы.

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

Аздан соң Элик өзү сөз баштады:
«Жооп берчи кутманым, сурайм дагы.

Тууганың эмне деди? Ишиң кандай?
Эмне келдиң? Жаныңа кошуп албай?»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

4900 Жооп кылып Акдилмиш айтты кепти,
Болгон сөздү, калтырбай сүйлөп өттү.

Экөөнүн ортосунда сүйлөшүүнү,
Жооп кылып Эликке айтты жөндүү.

Элик турду ойго батып камыгып,
Көзүнөн жаш шорголоду жабыгып.

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

«Сенин бооруң, — деди ал, ачык айтты,
Анын сөзү адилет, чындык жакшы.

Зордодук өзүбүздү биз өзүбүз,
Зордук менен ага да келтирдик күч.

4905 Бул өмүр өтүп кетет, калбайт изи,
Келгени да токтобой, кетет дечи.

Түбөлүктүү күндөрүң кийин келет,
Жакшы, жаман токтобойт, өтө берет.

Түбөлүктүү дүйнөгө жеткен жакшы,
Демек ал, көп жакшылык, сыймык тапты.

Туура айтат бир бооруң, көптү билет,
Чакыруу бизге аны — өнбөс тилек.

Баарыбыз туткунубуз напсибиздин,
Бекер тура түйшүгү күнүмдүктүн!

4910 Айтканын ук пейли кең айкөл адам,
Акыл сөзү андайдын сабак саган:

«Напсиңди тыя албасаң, — кумар жеңет,
Болосуң өлүмүңө өзүң себеп.

Напси жеңсе көңүлүң өлөрү анык,
Көңүл өлсө, жүрөктө от өчөт калып.

Көңүлүбүз өлүкпү, биз туткунбуз,
Кумар багы чоңоюп жооноёт жүз.

Улуктук, бийиктик да, дөөлөттүү кез,
Кутманым, түбөлүктүү дайым эмес!

4915 Турмуштун жыргалы аз, кууралы көп,
Сырскоо, каргыш жармашат жаныңды жеп.

Эң акылдуу адамдын жакшы сөзү,
Көп көрүп бул турмушту билген өзү:

«Улук болсоң кубанбагын күлүңдөп,
Болсоң улук баш оорутар күнүң көп.

Кубанычтын кайгы жүрөт соңунда,
Ыракаттын мээнет турат жолунда».

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

Элик айтты кайрадан: «Акдилмишим!
Чакырган себебимди билгин өзүң.

4920 Эгер андан пайданы көрөм десем,
Мынчалык сан түйшүккө түшпөйт элем!

Катуу турду, келүүгө ынабады,
Тууган, достун коюну тартпады аны.

Чындык тура акыйкаттуу сөзү ошо,
Болбойт эми күчкө салып мажбурлоо.

400

Эмгегинден чыкпады эч бир майнап,
Жол азабын, көп тарттың жанды кыйнап.

Кутманым шашылбайлы, күтөлүчү,
Кандай болуп аяктайт анын иши.

4925 Келечек күн белгисиз, караңгыда,
Нурлары жарык кылар күн чыкканда!

Мезгил өзү — тартылган жаага тете,
Жыргал, кырсык жебесин атар нече.

Бүт ишинди кудайдын кой эркине,
Жоктон барың жаралат — мезгил жетсе.

Чыкпаган иштериндин ырахаты,
Кутманым, коё турчу, шашылбачы.

Турмуш деген ушундай куусаң качат,
Таштап койсоң, чакырып жолуңду ачат.

4930 Сабыр кылып бир азга сынайлычы,
Колубузга бир конор бакты кушу!

Тек койгун, өзү эңсеп издеп келер,
Далай жолу толгонуп, ойлоп көрөр!»

* * *

Элик сөзүн ушинтип аяктады,
Акдилмиш сылык туруп, калтырды аны.

Мезгил учуп, күн өттү күн артынан,
Элик батат сан ойго улам-улам.

68

КҮН ЧЫКТЫ ЭЛИК ӨТКҮРМҮШТҮ
ҮЧҮНЧҮ ЖОЛУ ЧАКЫРТКАНЫ
ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Элик дагы чакырып Акдилмишти:
«Тапшырамын өзүңө ушул ишти.

401

4935 Чакырыкка келбеди бир тууганың,
Тилегимди ойлогон мен таппадым.

Таштадым унуткарып ал тилекти,
Түйшүктөнтүп башка ой кыйнайт мени.

Оюмда башка максат жатат менин,
Беттешип, бир бооруңду көрсөм деймин.

Мен барамбы, болбосо ал келеби,
Бир сүйлөшүп калалы келсе жөнү.

Мейли келип кеңешин берип кетсин,
Кайра барып өз ишин кыла берсин.

4940 Мага пайда, а ага залал эмес,
Тазарып, күмөн иштер калбасын эч!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Жооп айтты Акдилмиш:» Кутман Элик,
Бул сөзүңдөн чындыкты турам көрүп!

Элик айтса — жолума камданайын,
Жүйөсүн келтирүүнүн мен табайын.

Өзүм барып сөзүңдү билдирейин,
Элик барбайт, мен аны келтирейин.

Жана дагы бир катты жазсын Элик,
Шек санабай ишенсин катты көрүп!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

4945 Элик айтты: «Кагаздын кереги эмне?
Каттан көрө ишенет ал өзүңө!

Чабарманга ишенбес катты берет,
Сенден артык ишеним эмне делет?

Ягма¹ беги айтканын угуп алгын,
Акыл экен сөздөрү бүтүн анын:

¹ Ошол кездеги түрк уруусу.

«Ишенимдүү элчиге, катың ашык,
Ишендиңби, кайтпагын кайра шашып.

Сөзүңдү айт, уккунуң айткандарын,
Пайдасы эмне кагазга жазгандарың!»

4950 Бул милдетиң сен үчүн татаал эмес,
Чочугандай мынчалык катаал эмес!

Айтар сөзгө каттын жок кошумчасы,
Кат да — өзүң, урматтуум асылбачы.

Мага келсе, тез эле кайра кетет,
Зордобоймун, эркине кылбайм бөгөт.

Кошумча сага айтар менин оюм,
Жөн чакыр, эч убакта зордобогун.

Эгерде өзү каалап келбейт экен,
Өзүм барып көрүшүп, кайра келем!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

4955 «Куп болот, — дейт Акдилмиш, бардык тилек,
Төп болот бир кудайым болсо жөлөк.

Кызматыңды талбастан кылып берем,
Арзыган тилегиңди өтөп келем.

Турсаң болду сен өзүң аман-эсен,
Тилегиңди кудайым берсе экен!»

* * *

Тышка чыгып, аттанып үйгө келди,
Аттан түшүп, кийимин төргө илди.

Сары болду кызыл күндүн ажары,
Бүт дүйнөнү алтынга ороп, тарады.

4960 Күндүн бети боёлду сары күрөң,
Асман көпкөк жамынды шейшеп менен.

Кабак бүркөп көк бети күүгүмдөндү,
Аалам жүзү чүмкөндү кара өңдү.

Тамак ичип, намазын окуп бүттү,
Кыйшайып төшөгүнө уктап кетти.

Булбул конуп сайрап коё бергени,
Чочуп кетип, уйкусу түк келбеди.

Уйкусуз көпкө жатып, кулак салды,
Кайрыгына булбулдун кумар канды.

4965 Түн узарды, а уйку келбейт такыр,
Таң супасы кубантты аны азыр.

Асман ачты жакасын кара түндүн,
Чачылды бийик тоодон нуру күндүн.

Кыз ырайы жылмайып күлүп ийди,
Нуру менен ааламды мээрим сүйдү.

Жайнап турду асмандан күндүн көзү,
Жарыкка толуп чыкты аалам бети.

Туруп анан жуунуп, кийим кийип,
Намаз окуп, ойлонду илгери үмүт.

4970 Токутуп минген атын жолго чыкты,
Бир бооруна бет алып, ою сызды.

Жетип анан жайына ээн сайда,
Аттан түшүп, пыяда басты кайра.

Эшик какты, жанына токтоп туруп,
Чыга келди тууганы, үндү угуп.

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
берген суроосу*

Акдилмишти көрөр замат кабак түйүп:
«Чаалыкпайсын сен неге сапар жүрүп?»

Неге өзүңдү мынчалык шорго салдың,
Эмне үчүн улам-улам тынчымды алдың?

4975 Киреличи үйгө эми, айт кебиңди,
Кайрадан мага келген иш-жөнүңдү?»

Алар кирди. Календер уйгу-туйгу,
Таарынычын жашырбай айтып турду.

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

«Оо бир боорум көрсөт жакшы адатты,
Сөздү угуп, түйбө бекер кабакты.

Сенин айткан сөздөрүңдү калтырбай,
Мен Эликке айтып бергем жайма-жай.

Кулак салып бардыгын укту Элик,
Ар сөзүңө атайын маани берип.

4980 Зордобойт Элик сени, ишенип кой,
Бирок анда туулду башка бир ой.

Жиберди мени сага бир сөз менен,
Кабак бүркөп, каардуу караба сен.

Ар бир иштин өз чеги, ченеми бар,
Өз ишиңди кыйратып кылба залал!

Акылдуу сөздү айткан адамды ук,
Ар нерсеге кереги калат чыгып:

«Ашып кетпе, ар иштин бузба чегин,
А бузулса — ал ишти өлдү дегин!

4985 Баарынын өз ченеми, орду болот,
Орду менен бүткөн иш болбойт төгүн!»

Элик кайтты мурдагы талабынан,
Бир көрүшүп алсам дейт өзү саган.

Барасыңбы сен ага, же ал сага,
Сени көрүп сүйлөшүү муктаж ага.

Мунун сага о боорум, залалы жок,
Кабак ачып, кайтарчы омоктуу жооп.

Элик өтө ак пейил, акылдуу бек,
Кедейлерге көрсөткөн мээрим көп!»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
айткан жообу*

4990 Жооп берди Өткүрмүш: «Жылыйт чекем,
Мурункундан бул сөзүң жөндүү экен!

Көңүлү бир, ою бир адам менен,
Коноктошсо сырдашуу болот деген!

Кабыл алам дилимден чакырыгын,
Бүгүн эле барууга мен даярмын.

Билесиңби алиге барбаганды,
Максаты анын менден жардам алуу!

Эми ал туура жолду тандап алды,
Адилет жол мага да кымбат, баалуу.

4995 Келбесин Элик мында, мен барайын,
Жол түйшүгүн ал эмес — мен алайын.

Элик деген элге баш болот, демек,
Аны үчүн улуу сыймык, даңк да керек.

Ал баарын иш, сөз менен оңго салат,
Жамандыкты четтетип, жолун табат.

Акылы терең деңиз адам сөзү,
Жөнөкөй, акылдуу да, ачык өзү:

«Сен кулсуң, моюн сунгун бек эркине,
Баш ийет ага баары — чоң кичине.

5000 Бекти сыйлап, ар сөзүн эки кылба,
Кул болсо да сатылып келген пулга!»

Жарлыгы Элигимдин мага ыйык,
Өзүм барам мен ага, таасим кылып.

Эми кайтып Эликке, айт сөзүмдү,
Келатат де, урматтап бир өзүңдү.

Чыгамын күн киргенде уясына,
Барамын жай даярлап койгун мага.

Күндүз чыксам — адамдар мени көрөт,
Сөз кылышып, ар түрлүү жоруй берет.

5005 Үйүңө бар күткүнүң, өзүм анан,
Уктабагын, бат эле жетип барам.

Мен барайын, экөөбүз чогуу болуп,
Эмне кылып, кантипти ойлонолук!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

Акдилмиш чын кубанып жооп айтты:
«Адилетсиң, мына эми сөзүң жакшы!

Барайын мен Эликке, жетер замат,
Жакшы кабар айтайын, ал кубанат.

Сөзүңө бекем болуп, артымдан кел,
Макулдашкан мезгилде так келе көр!»

5010 Убаданы бекемдеп чыгышты алар,
Көңүлдөр жай, жайдары кабак-каштар.

«О боорум, деди конок эске салып,
Сөзгө бек бол, келериң болсун анык!

Күн кылкылдап батып бара жатканда,
Дүйнө жүзү көмүр түскө батканда.

Келип калгын күтөмүн, — деди, сени,
Камымды шай кылайын, көрүп эми!»

Атка минип Эликке жетип келди,
Кируүгө уруксатты сурап көрдү.

5015 Айтты баарын болгон сөздү жанагы,
Сүйүндү Элик жарк дей түшүп кабагы.

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

«Эң сонун, — деди Элик, жакшы кабар,
Сөзүңөр да силердин бирдей чыгар.

Качан келет, айтчы эми акылманым,
Кайсы жерден көрө алам аны бачым?»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Жооп кылып Акдилмиш узатты сөз:
«Караңгы түшөр менен ал келет тез.

Келмек болду ал алгач — биздикине,
Качан десең келебиз сиздикине!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

5020 Элик айтты: «Кыйналып көп жүгүрдүң,
Кайырымын кайтарар зор теңирим!

Бир дартымдын давасын таап бердиң,
Көкөлөдү качанкы пас көңүлүм.

Үйдө күткүн, кабарла келер менен,
Чуркатамын, чакырап жан жиберем.

Кошо келгин сен дагы камданайын,
Көзүм көрүп, сүйлөшүп мен тынайын.

Бул тууралуу акылдуу сөз айтылган,
Маңызын тааный билгин угуп андан:

5025 «Киши көөнү эңсесе жакшылыкты,
Камчыланып үмүтүн күтөт жакшы.

Орундалса ойдогуң жүрөк шаттуу,
Ал тууралуу токтолот сөздү айтуу!»

* * *

Күн жашынды көрүнбөй жер артына,
Жер оронду кара түн туманына.

«Албетте» — деп Акдилмиш айтты дагы,
Үйгө кетти, конокко камынганы.

408

Көзгө сайса көрүнгүз түн да кирди,
Дүйнө жүзү жесирдин киймин кийди,

5030 Жан-жаныбар тынчыды, кетти уйкуга,
Жым-жырттык, ызы-чуу жок, баары уйкуда.

69

ӨТКҮРМҮШТҮН АКДИЛМИШКЕ КЕЛИШИ ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Белгиленген мезгилде келди Өткүрмүш,
Кучак жайып, сый менен тосту Акдилмиш.

Саламдашты, конокту колдон алып,
Экөө тең үйгө кирди катар басып.

Сый көрсөттү, тамак-аш, даам келди,
Келди деп Элигине кабар берди.

Элик угуп, кайрадан ошол замат,
Чакырды келишсин деп, күттү самап.

70

КҮНЧЫКТЫ ЭЛИКТИН ӨТКҮРМҮШ МЕНЕН ЖОЛУККАНЫ ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

5035 Токтолбой экөө бирдей жөнөп калды,
Көрүп Элик урматтап тосуп алды.

Ийилип Элик өзү салам берди,
Календерди биринчи төргө өткөрдү.

Календерден амандык жай сурашып,
Кабыл алды аларды көңүлү ачык.

409

Өзүнүн катарына отургузду,
Ар тараптан көргөздү ызаат-сыйды.

«Өткүрмүш, жолуң алыс, татаал болду,
Сен мында, — деп сурады жөө келдиңби?»

*Өткүрмүштүн Эликке
айткан жообу*

5040 Айтты Өткүрмүш: «О, менин ачык көзүм:
Сени көрдүм — жок болду түйшүктөрүм!

Өзүм калап келдим го алдыңызга,
Кандай түйшүк болмокчу Элик мага?

Максатын беттеп чыккан адам үчүн,
Түйшүк жок — андай адам сезбейт жүгүн.

Акылдуу, зобололуу адам айткан,
Акыл менен ал чексиз бакыт тапкан:

«Алыс жер да эңсесең болот жакын,
Тилегиңе жетесиң анда бачым.

5045 Көңүл менен максатка арымдаган,
Көп күттүрбөй ийгилик келет аган.

А кокус жолго чыксаң зордук кыйнап,
Көңүлсүзгө жакын жер болот ыраак!»

Жөө адамга албетте, жол түйшүктүү,
Көңүл жайда — сезбейсиң сен түйшүктү.

Элигим, ойду сага багыштагам,
Жол түйшүгү сезилсин кайдан маган!

Эгерде көңүл кимди самап калса,
Алыс жол да жапжакын болот ага!»

*Эликтин Өткүрмүшкө
берген суроосу*

5050 «Көп суроонун ичинен, деди Элик,
Кайтарчы алгачкыга жооп берип.

Сен айттың, ак дилимден өзүм келдим,
Андай болсо бир собол, жооп бергин.

Билесиң: саламдашуу — сыймык, урмат,
Саламдашсаң биринчи — жол ачылат.

Мени көрүп, бербедиң саламыңды,
Бул сыйыңдан мен куру каламынбы?»

*Өткүрмүштүн Эликке
айткан жообу*

Айтты Өткүрмүш: «Адатым, айып көрбөң,
Мен биринчи бирөөгө салам бербейм.

5055 Салам жолу — эсендиктин адамга,
Салам берсең — соолук бердиң аларга.

Саламдашуу — ал каалоо амандыкты,
Каалаган соң — ден соолук анда жакшы.

Бул тууралуу таамай сөз айтылыптыр,
Агы угуп, о, кутманым сен топук кыл:

«Амандыкты тилейбиз салам менен,
Алик алган жакшылык табат экен.

Салам ал жамандыкты кагып таштайт,
Алик алган — дени сак көпкө жашайт!»

5060 Салам берет адамга тек улуулар,
А кичүүлөр өзүнүн алдын алар.

Кичүүсү улууларын турса сыйлап,
Акыл укса жашамак көпкө жыргап.

Оолак болсо агасынын каарынан,
Кайры тийип, ини жыргайт баарынан.

Хан адамга шер келсе да алаңдар,
Мен кичүүмүн андан кандай залал бар?

Элге башчы, Эликте бийлик күчтүү,
Каары келсе айтканы дароо бүтчү!

5065 Бекке шашып, жөн адам бербейт салам,
Себебин, акылманым мурун айткам.

Эң алгач чакыргансың кызматыңа,
Пайда кылып турсун деп дайым сага.

Мен болбодум, сөзүңө көнгөнүм жок,
Бул дүйнө ырайымсыз, ишеним жок.

Аны коюп чакырдың зияратка,
Сөзүңдү угуп алдыңа келдим мына.

Алдыңда күмөн санап, чочуп тургам,
Кубат алдым ачык жүз, саламыңдан.

5070 Сүрдөнттүң, бийлеп алды коркуу мени,
Ойлогом — өткөн сөздү козгойт эми!

Эми гана ишендим толук сага,
Көрүп турам, пейлиң ак сенин мага!»

*Эликтин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

Элик айтты жообун: «Эң бир жаман,
Бек болсо айткан сөзүн кармабаган!

Андайга бийлик, даңктын жок пайдасы,
Аткарылбай калса эгер убадасы.

Жалган сүйлөр, кыялы чапчаң киши,
Кайдан элге өкүмдар болсун ушу.

5075 Башкарат анан кантип элди ошол.
Калпычы, бийлиги жок болсо осол.

Бул тууралуу айтылган жакшы сөз бар:
«Калпычыдан жолобой бакыт качар».

Калпычылар адамдын эң жаманы,
Андан жаман убада бузгандары.

Чынчыл адам жашырбай түз сүйлөгөн,
Чынчыл алкыш кудайдан алат экен:

Алдамчыны эркек деп айталбаймын.
«Бек болсун адилеттүү, чынчыл дайым,

5080 Эркек бузбайт эч качан убадасын,
Ушак сөзгө алданган — болот катын!»

*Өткүрмүштүн Эликке
айткан жообу*

Жооп берди Өткүрмүш: «Кутман Элик,
Татыктуу болдуң ушул сыйга бийик.

Кудай сенин арттырсын айбатыңды,
Күч кошуп, арбын кылсын кайратыңды!

Бектин баары — калкына кадыры бар,
Иши үлгү, сөзүнөн акыл чыгар!

Акылман айтып келген илгертеден:
«Жакшы бектин журту да түптүү экен!»

5085 Киши сөзүн угуп ал чачы аппак,
Көп жашаган, көп көргөн дүйнө таптап:

«Пейилиңди ак туткун, элге башчы,
Бакыт — оома, бир келип, бирде каччу.

Атың калсын артыңа даңкың ушу,
Бирде — бар, бирде — жок да бакыт кушу!

Жамандыкка барбагын өкүмдарым,
Жакшылык кыл иште да, сөздө дагың.

Улуктук, бектик дагы келет-кетет,
Урматтуум, жакшылык иш көпкө жетет.

5090 Эл үчүн жакшылык кыл, изде пайда,
Кайрымжысы миң эсе кайтат кайра.

Күндөрү өмүрүңдүн соккон шамал,
Ишенимсиз бакыт да, кетип калар!»

«Акылманым,— деди Элик, тилегим бар,
Дайыма бир өзүңдөн акыл алар.

Мен өзүм өтө ыйык ойду куугам,
Көрсөм дегем өзүңдү катарымдан.

Эми мага кеп-кеңешти бергиниң,
Ийгиликке колум жетсин көргүңүң.

5095 Мында бар — кошоматчы, жойпу, арам,
Арасынан чынчылды таппай калам.

Бектер мында талапка чапчаң келет,
Көңүлгө арасынан таппайм жөлөк.

Сарайда көп иштеп жаткан далай баш,
Арасынан камчы саптык табылбас!

Бул тууралуу жакшы ыр айтылыштыр,
Билип алгын олуям, пайда ушул:

«Кишимин» деген адам толуп жүрөт,
Пайдасы жок карасаң далай ирет.

5100 Бир адам миң адамга татып кетет,
Бир кол кээде миң колдун күчүн берет!»

Түшүнүп ал, Өткүрмүш,— деди Элик,
Кудай сага коюптур мээрим төгүп.

Сенин ишиң атыңа төп келет чын,
Жакшылыгын кудайым аябасын!

Кудай берген энчиңден бөлүшүп кой,
Напсим өлүп, агарсын мендеги ой!»

*Өткүрмүштүн Эликке
айткан жообу*

«О, бегим,— деди Өткүрмүш жооп кылып,
Бир гана сырткы кейпим сыйларчылык.

5105 А эгер билген болсоң ички дүйнөм,
Сөгүп, сагып жаныңдан кубар элең.

Сөздөр бар мени олуя имиш деген,
Бирок ал — зыяратка зыян экен.

Ойлочу ушул сөздөр түпкө жетет,
Кекирейүү күн санап өсүп, өнөт!

Мен кепемди көрсөтмө кылып койдум,
Содага мындан пайда кайдан болсун?

Адамдардын баалаба көрүнүшүн,
Терең кара, аңтаргын анын ичин.

5110 Коондун сырты сулуу, кооз болот,
Көрүнүшү, жытына көңүл толот.

А даамы болсо начар — оозго алгыс,
Эй, бугу, ыргыт аны жандан алыс!

Акылмандын көрөгөч сөзүн тыңша,
«Жүзүң эмес, ичиңиз болсун таза!»

Бардык нерсе баалуусу ичиндедир,
Ичи бошбу — андайдын көркү көмүр!»

*Эликтин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

Жооп берди анда Элик: «Кутман, сылык,
Турат сыртың ичиңе тете чыгып!

5115 Бул дүйнөдөн безип жүктөн арылдың,
Мен дүйнө жүгүн артып арыдым.

Бул дүйнөнүн мүшкүлү басып калды,
Кудайга сыйына албайм — айла барбы!

Мен тутунар бергиниң кеңешиңди,
Бакыт алып, тазалайм жүрөгүмдү!»

*Өткүрмүштүн Эликке
айткан жообу*

Жооп берип, айтты Өткүрмүш: — Эй, бегим,
Жакшылыкка жакшылыкты теңдегин.

Билими терең деңиз, уккун адам:
Кудайдын кулдарынан — мен эң жаман!

5120 Издеп калсаң эң жаманын пендеден,
Жамандардын эң жаманы мен келем!

Сөздөрүмдүн канчалык пайдасы бар,
Кеңешимден болобу майнап чыгаар?

Үзө элекмин кудайдан үмүтүмдү,
Кечирер жалгыз өзү бүт күнөөмдү.

Күнөөгө далай баткан адам сөзү,
Кечиргин деп жалынган кайра өзү:

«Күнөөлүү кулуң болом, бузук, жаман,
Бүт өмүрүм күнөөлүү, жүргөн-турган.

5125 О, кудай, сен тирексиң таяп-жөлөөр,
Ал кулум деп күнөөдөн куткара көр!»

*Эликтин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

«О, кутманым, — деп айтты Элик жообун, —
Татыктуу кызматкерим сен болосуң!

Өзүңдү элден төмөн туткан үчүн,
Эл ичинде сый табар сенин өзүң.

Сенин таза көңүлүң, сөзүң, ишиң,
Кеңеш берер, насаатчы болгун кишим.

Олуясың, жакшылык кылгандарың,
Кеңеш бергин, кубансын алсыз жаным.

5130 Кудай акыл бериптир муюбаган,
Кутманым, ак жолумду аччы магаң?

Жоомартым, кеңеш айтып, берчи жардам,
Теңирим бейишинди берсин саган!»

ӨТКҮРМҮШТҮН ЭЛИККЕ
АЙТКАН АКЫЛ-КЕҢЕШИ
ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Жооп кылды Өткүрмүш: «Кутман Элик,
Кудай берсин жардамды, колун берип.

Бул дүйнө өзгөрүлмө, дайыма ач,
Карытты канчаларды, өзү жапжаш.

Сендейдин баарын «сүйүп» жолго узатты,
Эми сага кол созуп жакындашты.

5135 Анчалык жакындашпа, көңүл бербө,
Үмүт үз, бапасызга жолой көрбө!

Сен неге менден кеңеш күтүп калдың?
Замандын өз жолунан сабак алгын.

Мурун да хандар-бектер бийлик эткен,
Кайда алар, даңкы, күчү кайда кеткен?

Алар кеткен жол кайда, ойлон өзүң?
Артынан алыс эмес кетер кезиң!

Бектик сенде кубаттуу жана күчтүү,
Өмүр кыска, ойлой жүр эртеңки ишти!

5140 Ага деп көп кылдыңбы жакшылыкты?
Эми жаса — эртеңиң болот мыкты!

Өлүм келсе өкүнүч кошо келет —
Жакшылыкка сен дайым болгун себеп.

Көптү билген бир киши кеңеш берет,
Акылдуу сөз — баасы артык, жакут, бермет:

Өлөт баары, турбайсың тирүү бойдон,
Өзүңдү таза кармап, өлүмдү ойлон.

Ажал жетет түбүңө таанып калгын,
Өтөт өмүр, өзүңдөн үлгү калсын.

5145 О, капарсыз жашаган кудай кулу,
Унутпа, сени тосот өлүм жолу!

Өткөргөн күндөрүңдү таразала,
Өмүр — түш, өтөт-кетет, турбайт сага!

Эгер сен жакшылыкты жасайсыңбы,
Калтырасың түбөлүк жакшы атыңды!

А эгер өмүр өтсө пайдасы жок,
Ыйлагын күнү-түнү муңдап-боздоп.

Албайсың өмүрүңдү сурап өзүң,
Айланып кайра келбейт жаштык кезиң!

5150 Өмүрүңдү өткөрбө болбос ишке,
Өлүмүңдү алдыда келер, эсте!»

Ойло Элик, далай жылдап сага чейин,
Башкарган сенин атаң ушул элин.

Ээ болгон казынага, аскер, элге,
Жыл санап эли, жери арткан эле.

Акыры ажал жетти, өлүм алды,
Атак-даңкы пайдасыз артта калды.

Өлөрүндө атаңыз насаат берген,
Ата сөзү ар-намыс болот деген.

5155 Бул тууралуу накыл сөздүн сыры бар,
Пайдасы көп, уксаң көзүң ачылар:

Атасы ажал кыстап келген чакта:
«Күнүмдүккө күйбө уулум, тартип сакта.

Өлүм мени кармады, сени да алат,
Жакшы болгун, артыңда атың калат!»

Өлөрүндө дайыма ата-энеси,
Балдарына акыл-сөз айтат дечи:

Көрүп ал, өлүм бизди калтырбады,
Кезегинде тузактайт сени дагы!

5160 Бул дүйнө алар үчүн азап болду,
А сага жибереби даңгыр жолду!

Баалагын тирүүлүктү, элге арна,
Бүт өмүрдү, кыпындай өзүң алба.

Керектүүнү иштегин, күндөр бүтпөйт,
Аткаргын милдетиңди, өмүр күтпөйт.

Жонуңа өз элиңдин жүгүн арткын,
Сак жана ойлуу болуп, алга баскын.

Сени көздөй бой урат ач бөрүлөр,
Өкүмдар, койлоруңа сак боло көр!

5165 Эл ичинен ач калса бири гана,
Көзүң ач, жоопкерсиң өзүң ага!

Сен бүгүн күн сыяктуу жарык чачтың,
Жарыгың башкаларга, түшсүн башчым!

Өмүр-күнүң чегине жеткен кезде,
Алар бекен бир адам сени эске?

Күнүмдүккө чабылып, өрттөнбөгүн,
Ысык чачар жалының тек кетпесин!

Улуктук, бийлик жана атак-урмат,
Шум өлүм оозун ачса, баары калат.

5170 Адилеттүү, ак иштеп, чындык десең,
Бийлигиң козголбостон турат бекем.

Жакшы айткан билими мол улуу адам,
Сөзүн эстеп, жолуна койгун кадам:

«Бийликти чыңайм десең сен ар дайым,
Адилеттүү башкарып, тургун дайын.

А эгер бүт ааламды алам десең,
Анда деле айтаарым чынчыл бол сен!

Бекмин деп, күчтүүмүн деп — бой көтөрбө,
Туруксуз, бул дөөлөтүң урат жерге!

5175 Ишенбегин бийлигиңе шаңданып,
Кырсык болуп, сен каларсың алданып!»

Эй, Элик, ушул ордоң, салт-сарайың,
Күнүмдүк тыным алар, конок жайың.

Бул жерди сенден мурун жай кылгандар,
Өтүштү бул дүйнөдөн канча адамдар.

Бул ордо, салт-сарайлар бүгүн — сенде,
Ойлонгун, өзүң өтсөң тийет кимге?

Билип ал ордо, сарай курба өзүң,
Күн өтөт, анда болбойт аёо сезим!

5180 Жатар жайың түбөлүк, турат күтүп,
Мына ошонун камын көр, ойго түшүп!

«Бул ордо — меники!» — деп манчыркаба,
Адилетби, ушунуң, айтчы мага.

Угуп алгын айтылган адилет сөз,
Кутманым, чындык сөздө күнөө жок эч:

«Меники, бул меники», дейсиң демеп,
Сен ойлочу, мындай сөз кимге керек?

Мураскоруң келет да — «чык» деп айтар,
Анын да «меники» дээр сөзү даяр!»

5185 О, кутман! Бул дүнүйө билгин, зындан,
Таппайсың кайгы-муңдан башка мындан!

Зынданда кайдан болсун күлкү, жыргал,
Бир гана бейиште дейт андай кырдаал.

Көз ирмемдик жыргалың топук беле,
Өтүп кетер кубанычты кубаныч дебе!

Токтобогон дөөлөтүң турбайт качат,
Жыйган, терген оокатың түгөл чачат.

Өмүрүң өтөр сенин башка жайда,
Бул дүйнөнү унутуп, баргын анда!

5190 Күнүмдүккө алданба, түбөлүк де,
Жол татаал бара турган түбөлүккө.

Кудайымдын мээримин асыл келет,
Далай сонун жакшылык өзү берет!

Эл үстүнөн узун кылды колунду,
Тилегиңди берди оңдоп жолунду.

Сага тете, өзүңдөй адамдардын,
Этегиңе жыгылтты, көрчү, баарын.

Топук кылып жырға, жаша кулпуна,
Кайрымдуу бол алдыңдагы журтуңа.

5195 Адилет деп теңирим сени койду,
Адилетке, чындыкка бургун ойду!

Бар ишиңди бүтүргүн акыл менен,
Напсини эмес, жүрөктү уккунуң сен.

Бардык элге тең кара, ырайым кыл,
Чоң кичине баарына адилет тур!

А эгер көрүп калсаң жамандыкты,
Токтотуп, бергин ага жаза катуу.

Акылы деңиз адам айткан таанып,
Акыл менен иштесең — жүзүң жарык:

5200 «Бардык жерде жакшылык өнсүн десең,
Эң алгач өзүң таза болсоң экен!

Тартипсиздик болбосун элде десең,
Үлгү болуп эл камын дайым жесең.

Бектер — башчы, калган эл кайда болсо,
Бек артынан ээрчишип жүрөт кошо.

Эл бузулса — бек тескеп жолго салар,
Бек бузулса, дабаасын кимдер табар?

Өз ишиңди, пейлинди жүргүн түздөп,
Эл оңолот — бийлигиң болот эң бек!

- 5205 Жасайм десең дайыма жакшылыкты,
Жамандыктан алыс бол, сөзүм ушу!
- Наадан болбо, алыс кач бузуктардан,
Бул экөө тең адамды уяткарган.
- Жамандыктан четтөөнү каалайсыңбы,
Барбагын жамандыкка сөздүн чыны!
- Шарап ичпе, берилбе кумарыңа,
Экөө бирдей сормо саз, чыкпас кайра.
- Адам бол ою, иши бирдей асыл,
Кеңешчиң — билим болсун, жолдош — акыл.
- 5210 Дилиңди оңдо, кырсыктарга кабылба,
Сен өзүңдү кармай билгин, жаңылба.
- Кекирейбе, чиренбе мансабыңа,
Аскерим арбын го деп — манчыркаба.
- Карачы, канча баатыр, даңктууларды,
Жер жутуп, аяп койбой өлүм алды!»
- Жакшы айтыптыр акылы артык адам,
Айтканын ук акыл сөз алар саган:
- «Бой көтөрбө арбын деп казынаңды,
Манчыркаба — колдо деп аскер дагы!
- 5215 Күчтүүмүн деп мактанып салса далы,
Андайдын жеткен эмес чымынга алы!»
- Апырылба, өзүңдү кармай билгин,
Ачууң келсе токтотуп сабыр жүргүн.
- Шашылба, шашмачылык шайтан иши,
Шашкан иштин эч качан болбойт изи.
- Сыйлайм десең тезинен сыйла аны,
Жазаласаң шашылба, күткүн дагы.
- Иште да, сөздө дагы шашылбагын,
Сабырдуулук эң баалуу — чыда дагын!

- 5220 Берешен бол элиңе, тарат белек,
Бек сараңбы — эл сөзү катаал келет.
- Токтоо болуп, орой сөз оозго алба,
Оройлуктан көңүлдөр муздайт кайра.
- Эл менен сүйлөшкөндө жумшак сүйлө,
Жүзүңдү ачык тутуп, эч түнөрдө.
- Эл шайлады мүнөз, ишиң шай болсун,
Ишиң, сөзүң айкалышып Ай болсун.
- Жакшы болсо өз элиң түшүн аны,
Жакшылыгы өзү үчүн, болор дагы.
- 5225 Жакшы болсо бектердин кулк-мүнөзү,
Элге болор миң түркүн кубаныч энчи.
- Эгер бектин мүнөзү болсо начар,
Жаманчылык күч алып, кырсык басар.
- Наадан болбо, бекерге жаманатты,
Эси жокту тизгиндеп, тоскон жакшы!
- Кемчилдик — ууга окшойт, ичпейт ууну,
Уу ичкендер өмүрдөн колун жууду.
- Билимдүүнү өзүңө жакындаткын,
Акылын ук, бек туткун сөзүн анын.
- 5230 Адилеттүү адамды, атагы алтын,
Чакырып өз жаныңа ишке салгын.
- Эки жүздүү бу дүйнө кетет алдап,
Осол болбой сак болгун, жолу тайгак.
- Жасанып, орой берип көңүлдү алат,
Көңүл берсең, — жүз үйрүп кетип калат.
- Өлүмүңдү унутпа ойлон, тынба,
Кокусунан бастырба ажал шумга!
- Уктай бербө, капарсыз уйку — душман,
Бийлигиңе мас болбо, Элик кутман!

5235 Бүгүнкү жыргалыңа багынбагын,
Эртеңкиңе кам көргүн, ага сабын.

О дүйнөдө жыргалды узак берет,
Узак үчүн баасы да кымбат келет!

Каалайсыңбы жакшылык — адам болгун,
Түбөлүк жыргалыңа жетет колун.

Көптү билген акылман айтканын ук,
Билими үчүн атагы болгон улук:

«Алкайм десе кудайым, чеги болбойт,
Өмүр бою ырахат берип колдойт.

5240 Жүзүн бурса, тозоктун оту ойнойт,
Азабынан кутулар такат койбойт!»

Элик сен, эл көйүнө дарыгерсиң,
Алдыңа үмүт кылып келет элиң.

Бирлери күч-кубаттан айрылышкан,
Кээ бирин кедейликтин тору туткан.

Бири ачка, дагы бири нак жылаңач,
Айрымы кайгы басып агызат жаш.

Милдетиң ушуларга бергин дары,
Эмчи бол, жакшылыкты күтөт баары.

5245 Элиңди арылтпасаң кырсыктардан,
Эл күйүтү болосуң өзүң жаман...

Кыяматта сенден сурайт кудайым,
Мурдатан берчү жообуң болсун дайын.

Өмүр өтөт, артыңда бектик калат,
Жакшы атыңды калтыргын, тартпай азап.

Бул өмүр — жаңы айдаган эгин талаа,
Эмне эксең, ошону берет сага.

Эге көр, бул талаага — жакшылыкты,
Өмүр бою аларың болот мыкты.

5250 Ук сөзүн эл бийлеген жакшы бектин,
Ишин билген, көңүлүн таап көптүн:

«Бек болом, элге башчы деген жандар!
Жөнөкөйлүк, ачыктык үйрөнүп ал.

Өкүмдарлык, бийликти эңсесе ким!
Иши менен илимди бириктирсин.

Илим менен бирдикте ишти башкар,
Билим болсо, иштен да майнап чыгар!

Күнүмдүк өтөр-кетер, өмүр ылдам,
Жакшылыгың арттыргын, өлбөй турган.

5255 Төрөлгөнгө өлүм бар — жашоо калат,
Жамандык, жакшылыкты айтуу адат.

Жаманга жакындашпа, залалы көп,
Жакшы иш менен атыңды калтырып кет!»

Токтоо болгун, эки эсе сак да болгун,
Азап тосот ар дайым аңкоо жолун.

Токтоолук, сактык — негиз бийлигиңе,
Ушулардан түбөлүк майнап изде.

Осол болбо, бийлигиң учуп кетет,
Осол жандар ар дайым азапта өтөт.

5260 Өзүңө жоо издебе, канын төкпө,
Күнөөң артат эки эсе, өлүм келсе!

Арам тамак аш болбойт, ичпе аны,
Арам ичкен — тозокто күйөт жаны.

Бардык элге жакшылык, пайда тиле,
Жамандыкты көздөбө — ал иш күнөө.

Шарап ичпе, бузуктук ишке барба,
Бул экөө бүт ордонду бузат анда!

Туулган соң өлөбүз, жан жок өлбөс,
Атың калсын артыңда мезгил жеңбес.

5265 Өмүр — кочуш кум сымал, турбай агат,
Жаманбы, же жакшыбы атың калат.

Өмүр сени азгырып, термей берет,
Көз ирмебей уйкуну кууш керек!

Шалаакылык уйкуга алып келет,
Уктап калган ишине бербейт эсеп.

Болбосо элдин баары мындай аңкоо,
Периштедей болушмак өмүр — жолдо!

Акылдуу адам айткан бир сөзүндө,
Анын сөзүн түйүп алгын көңүлгө:

5270 «Оюн-зоокко шалакы болот жакын,
Андайлар жутуп алат адам затын.

Байкагын өтө ашыкча уктабагын,
О, кудай, күнөөсүн кеч бир жол анын!»

Сак жүргүн, дайым болсун көзүң өткүр,
Арка болуп элиңе мээримдүү жүр.

Бардыгы үчүн өзүңдөн алат эсеп,
Эсеби күнөө кылсаң, тозок дешет!

Эске тут акылдуу жан айткан сөзүн,
Акыл менен төп келсин бардык ишиң:

5275 «Эй бейбаш, бой көтөрмө байкуш адам!
Сурак болор, камдангын азыртадан.

Көңүл жолун ээрчиген адам көөдөк!
Сага да жооп берчү — келет кезек.

А соргок! Кекиртектин кулу болгон,
Камдангын, кутулбайсың ушул бойдон.

Баары үчүн жооп берчү келет учур,
Жашынчу жайың барбы, качып кутул!»

Эй, Элик, колуңда бар кылыч, камчы,
Наадандарды жазалап, шилтеп калчу.

5280 Эссиздер наадандыгын таштабаса,
Камчыны башка ойнотуп бергин жаза!

Нааданга жаза таасир болбой калса,
Алыс тур алар баскан жолдон анда!

Элик болсо бузуку — элге азап,
Жолдоочусу болбосо — ал адашат.

Жакшыларды урматтап, сый көрсөткүн,
Боорукер болуп чыгат бүтүн элиң.

Алыс болгун оюндан ушул чакта,
Жыргалыңа алданба өмүр кыска.

5285 Адилет бол, тартипти бекем тутуп,
Бекем болсо тартибиң, бийлик бышык.

Жеткенче күч-кубатың кыл аракет,
Жаза бассаң — жалынгын кечиргин деп.

Адамдын айтканын ук, эл башкарган,
Адилеттүү ишинен атак тапкан:

«О, бегим, аянбай кыл аракетти,
Ак ишиң алга сүрөп кетсин көптү!

Жаза бассаң кечирим сурай көргүн,
Сыйынып, тобо кылгын — кудай дегин!»

5290 Алтын, күмүш казнага жашырбагын,
Не чогултсаң элге бер, чачкын баарын!

Өзүң өлсөң байлыктан пайда канча?
Уул-кызың түгөтөр баарын чача!

Көзүң барда байлыкты чачкын кенен,
Эсептебе, өзүңө кылба белең!

Эл башкарган өкүмдар жакшы айтыптыр,
Улуу адамдын кынтыксыз ою да шыр:

«Эй өкүмдар! Кымбатбы казна сага,
Бекер иш, сен өлгөн соң калат а да!

5295 Күн өтөр — келер мезгил эсептешер,
Энчиңе туш келбесин кырсык бекер!

О, адам баюу жагын көздөп жүргөн,
Чачкынын байлыгыңды жетер менен!

Бапасыз бул дүйнөгө көңүл бөлбө,
Ишенбе — кетет бир күн тепсеп жерге.

Эй, адам, кубат-күчү бийлик берген,
Бийлигиңе корсойбой ойлон бекем.

Өзүмчүл, ачкөздүккө көнгөн адам,
Өлсөң калар, байлыкты чач азыртан!

5300 Ажал келсе — байлыкты кармоочу жок,
Калат малың артыңда — пайдасы жок!»

Тамагыңды чактап ич, тобо кылгын,
Аз сүйлөп, көптү үйрөнүп угуп тургун.

Камкор бол жетим-жесир, кедейлерге,
Жакшылыгың жайылып жетсин элге.

Ушакчыны өзүңө жакындатпа,
Калпычы, кытмырларды алыс карма.

Мындай жандар зыяндуу баарысынан,
Зыяндуулар түбүндө сага душман!

5305 Ачкөздөргө алданып эл башкартпа,
Гүлдүү жайды чөл кылып тынат анда!

Жакшылык кыл, күнөөдөн болгун алыс,
Кудайым бир өзүңө болот калыс!

Бүгүнкүң жана дагы келечегиң,
Түнүң дагы жемиштүү болсун сенин!

Билимдүү, калыс киши айткан дурус,
Сен үчүн жакшылыкта берчү жумуш:

«Бүгүнкү үчүн эртең жоопту берерсиң,
Эртеңди ойлоп, калыс бол эми өзүң.

5310 Токтоо, сак бол, уктаба, көзүңдү ачкын,
Үргүлөбө, унуткун бүт башкасын!»

Жашоо, диниң дайыма турат каршы,
Жолу башка, эки айры туткан жакшы

Дин, жашоону кошом деп түйшүк тартпа,
Бирикпейт билип койгун жолу башка.

Бирин тутсаң, алыстап бири качат,
Бирге кармоо экөөнү куру азап.

Бул дүйнө жортуп жүргөн бороон, шамал,
Бир каптап буй түшүрүп, кетип калар.

5315 Бактың келер, баш багып дарбазаңа,
Көңүл бурсаң, жүз бурат ал башкага.

Байыйм десең — а сени кедей кылат,
Атак десең — айланып жерге урат.

Ачкачылык жанында токчулуктун,
Дөөлөтүңдүн жанында мээнет, уккун,

Өз напсиңди тыя бил, кутман Элик,
Кумарыңа жол бербө, кармай билип.

Алар — душман, башкача мамилеси,
Жакындашсаң — жат болуп качат өзү.

5320 Жакшылыкты жазасаң — кырсык кылат,
Ачуулансаң — алдыңа моюн сунат.

Өзүңдү ойлон, напсиңди чындап тыйсаң,
Бегиң болор — билимиң, илимиң — хан.

Бу дүйнө сенин — касың, кумар — душман,
Тузагы бар экөөнүн сага туткан.

Бакытыңа кубанып дардайбагын,
Ишенбе бул дүйнөгө, жалган аның.

Бектигиң, улуктугуң келет-кетет,
Дөөлөт оту бир күйүп, бирде өчөт.

5325 Кутманым, жакшы сөзгө кулак салчы,
Жакшы сөздү бел тутуу болот жакшы:

«Бекмин деп чакчырылып мактанбагын,
Мактанбасаң өзүңдү сактаганың.

Бул дүйнөнүн көйүнөн алыстагын
Кудайым берсин сага жакшылыгын!»

Иш үчүн үч түр адам тандоо керек,
Үчөөнө тең үч мансап бергин демек.

Алардын бири кадий¹. Элиң үчүн,
Эң калыс адам болсун ушул кишиң.

5330 Экинчиси, эл үчүн адилеттүү,
Ыйык жан, эң такыва — халиф² дечи.

Үчүнчүсү увазир³ керек киши,
Ушуга жамы журттун түшөт иши.

Үчөө тең адилеттүү болсо эгер,
Эл гүлдөп, бейпилдикте өсүп-өнөр.

Өлкө гүлдөп, эл байып, кол узарат,
Өзүңдү атап теңирге дуба кылат.

А кокус ушул үчөө болсо начар,
Элиңден тынчтык кетип, кырсык басар.

5335 Буга мисал бир макал келтирейин,
Угуп тур аны айтып мен берейин:

«Увазир беги үчүн жолду табат,
Ал элди, бекти дагы тескеп турат.

Увазир баштап кетсе башка жолго,
Билип кой: бардык ишиң кетет солго!»

Бул дүйнө дасторкондо даяр тамак,
Ар кимдер кезегинде келип алат.

¹ Сот, тергөөчү деген мааниде.

² Бийлик ээси.

³ Хандын кеңешчиси, жардамчысы, иш башкаруучусу.

Бизге чейин келгендер тамактанып,
Киришти жер алдына, тоюп алып.

5340 Улуу тойго бизди да күтүп абдан,
Чакырышат — жөнөйбүз биз артынан.

Дагы бар курсактарда жаткан жандар,
Бизден кийин тамакка келет алар.

Бирлери күтөт бизди кетсе экен деп,
Башкасы күтөт көргө түшсө экен деп.

Бүгүн биз дасторкондо отурабыз,
Тагдыр берген тамагын канча алабыз?

Чакырат бизди көрдө жаткан жандар,
«Кеткин» деп шаштырышат ичтен балдар.

5345 Бири «кел», дагы бири «кет» деп турат,
Тынчтык жок! Эки жактан кысым кылат!

Түйшүк жок деп кубанба, кутман Элик,
Эске түй, өмүр кыска көз ирмемдик.

Арам ишке жакындаба бир кадам,
Пейилиңди кара кылат бул арам...

Колдон келсе камкор бол, адам асыл,
Адал тамак ичүүнү бузба такыр.

Ар дайым адал тамак ичип көнгөн,
Киши айткан, адилетке камкор келген:

5350 «Адал ичкен — күнөөгө батпай жүрөт,
Адал тамак — келечек күндү берет!»

Ким тамагын, денесин таза тутса,
Күнөө болбойт андайда эч кымынча.

Тазасыңбы, таза дайым тамагың,
Анда айкын пайдаларды табарың.

Өзүңө эмес, пайданы элге кылгын,
Элиң көрсө пайдаңды жыргап турдуң.

Бир шаардын айтыптыр өкүмдары,
Ар кыл иште зор экен акыл-ары:

5355 «Бек бактылуу, элине берсе бакыт,
Карды токто калкы да жатат чалкып.

Бек деген — бермети көп деңиз сымал,
Жээкте жашагандын байлыгы артык!»

Бек деген тоого окшош алтыны бар,
Канчалык терең казса бай болот ал.

Бек болсун кең дасторкон, колу ачык,
Бүтүн эли бай болот, ырысы ашып.

Жарык чачкан күндөй бол, кутман Элик,
Эл алсын даам-ырыс сага келип.

5360 Аманат катса бирөө коротпогун,
Бересиң кезегинде анын жообун!

Эй Элик, карап көрчү сен өзүңдү,
Бир өзүм деп чогулта бересиңби?

Деңиздеги каухар түтпөс чыгар,
Түбүндөгү бермети аздык кылар.

А сен го кенди казып тереңдейсиң,
Алтын-күмүш алсаң да аз го дейсиң!

Жер астында катылган каухар таштын,
Баарысын бир сен үчүн кайдан тапсын!

5365 Жер үстүндө өнгөндү — дандын баарын,
Тынбастан казынаңа жыйып алдың.

Учкан куш, жерде аңдар, сууда балык,
Кутулбасы торундан болду анык!

Кербендериң жүрүшөт дүйнө кесип,
Шайы, кундуз, кештерди келет терип!

Румдун көз тайгылткан кымкаптарын,
Бүт берсе да казынаң толбойт жарым!

Түркүн күлүк аргымагын араптын,
Аз көрүнүп акырыңа байлаттың!

5370 Талаада, акырыңда жылкы сансыз,
Төөлөрүң, качырларың, жоргоң да жыш.

Жайытыңда сансыз кой, бадаларың,
Өзүң менен кызматчы, көп кулдарың.

Тоо ичинде топозуң санап болбойт,
Түздө уюң, өгүз, букаң жайнап оттойт.

Бугу, марал, бөкөндөр тоо кийиги,
Жей албайсың түгөтүп баарын эми!

5375 Куландарды, жапайы эчки-теке,
Жеткирет сага кармап баатыр аке!

Түлкү, бөрү, арстан, аюу, доңуз,
Аңга чыксаң кутулбай өлөр тегиз.

Турнабы, же казбы, аккуу, чулдук,
Алдыңа түшүп турат топ деп ыргып.

А түгүл көктө учкан бүркүт дагы,
Көк жал бөрү, өзүңдөн кутулбады!

Алгыр кушун канаттууну учурбайт,
Жүгүргөндөр тайганыңдан кутулбайт.

5380 Аталуулар атасыз жетим калат,
Энелүүлөр энесиз, жашы агат!

Канчалык кырсаң дагы жан-жаныбар,
Түгөнбөйт, кайра дагы толуп турар!

Сен кырдың бир кекиртек, кардың үчүн,
Өлүм келсе калат да баары бүтүн!

Үзүп-жулкуп байлыкты жыйдың неге,
Өзүң өлсөң — үзүлөт тамыр деле!

Ачкөз адам түйшүктүү дайым жакыр,
Өмүрүндө тойбогон тойбойт такыр!

5385 Токпейил адам айткан сөздү уккун,
Токпейилдин пейили — байлыгы чын:

«Ким ааламды башкарып алам десе,
Болбогон сөз! Андайды байсың дебе!

Кедейлерди ким кемсинтип «кедей» дээр,
Ачкөз байлар — так ошолор кедейлер.

Ачкөзгө байлыктын да пайдасы жок,
О жоомарт, сараңдарды койчу оңдоп!

Ачкөзгө сансыз байлык аздык кылат,
Барга канаат кылгандар бакыт табат.

5390 Сараңдар бай болсо да, дайым ачка,
Бир тоёру топурак өлгөн чакта!»

Көргөн, билген нерсемди айттым, Элик,
Укканымды сайрадым толук төгүп.

Айтканымды калтырбай уктун өзүң,
Ачылар нак түшүнсөң көңүл, көзүң.

Кабыл алсаң сөзүмдү анда пайда,
Албайсыңбы — жүгүң оор болот кайра.

Билимдүү адам айткан тыңша сөздү,
Кабыл алсаң пайдасы тийет дечи:

5395 «Насаат сөз адамдарга берет кеңеш,
Сураса акыл-насаат айтпайм дебес.

А кокус уккан адам түшүнбөсө,
Жөн койгун, өрткө күйсүн, күйөм десе!»

*Эликтин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

«О, кутман, — деди Элик көзүн жаштап,
Айткан сөзүң кажетсиз, чындык аппак.

Көзүң ачык, сен баскан таза жолуң,
Бек болсом да мен азыр, кыйноодомун.

Көз ачылды, түшүндүм баарысына,
Отко салып өзүмдү койгом тура.

5400 Жалган жолдо адашып жүргөн экем,
Даана жолго чыгардың өзүмдү сен.

Дуба кылчы Өткүрмүш сен мен үчүн,
Бир кудайым берсин дагы жемишин!»

*Өткүрмүштүн Эликке
айткан жообу*

Жооп кылып Өткүрмүш айтты: «О, бек,
Кудай берсин жардамды, тилекке жет!

Акыл менен ачууну баса билгин,
Алдырат ачуусуна алсыз кишин.

Сени азгырган кумарың, напсиң болот,
Андай болсоң жүгөндөйт, сени тороп.

5405 Кары дүйнө чырмаган кумарына,
Далай бекти өртүнө салган тура!

Карытты сен өңдөнгөн далайларды,
Түбөлүк сени койбос, айла барбы.

Алар кетип, азыр сен тактыдасың,
Керегиңе кам көргүн, күтпөй бачым!

Акыры Элик сени ажал жеңет,
Паштырып арт жагыңдан жетип келет.

Ким экениң унутпа, Элик кутман,
Унутсаң, ой жүгүрткүн кайра баштан.

5410 Бул экөөнү унутуп койгон адам,
Ак жолунан адашып болот жаман.

Өзүн билген акылман жакшы айткан,
Акыл менен напсисин бекем туткан:

«Барар жериң кара көр унутпагын,
Баркың кетип өзүңдү курутпагын.

Сен да адамдын бирисиң мактанбагың,
Токтоо адам ойлонот алды жагың.

Буктурмада көрүнбөй өлүм тосот,
Чыккан соң угуп койбойт турсаң боздоп!

5415 Тирүүдө болбосо да кетпес өчүң,
Ойлоо өзү өлүмдү — оор сезим.

Жетишет жамандыкты эске салуу,
Чирикти, жансыз тарпты кепке алуу!

Дагы канча салмактуу түйшүк болот,
Өлүм келсе айлантып сени тороп!

Эске алып ушуну эстүү адам,
Түн уйкусун, тамагын таптайт абдан.

Акылдуу бир адамдын сөзү сабак,
Билими, токтоолугу бийик адат:

5420 «Көңүлүң ак, максатың кымбат десең,
Күнүмдүктөн түңүлүп, жолобо сен.

Бул дүйнөбүз зындан сындуу караңгы,
Аны таштап, адилет жайга камдан!

Акыры көз жумулса жатар жериң,
Кара жердин алдыдыр, ак пейилим,

Бул дүйнөбүз зындан сындуу караңгы
Кайгы, түйшүк, кыйнап турар адамды.

Сен зындандан кандай рахат табасың,
Кандай тилек, не кайырым аласың?

4525 Бир чымчым топуракты — чач калтырбай,
Түбөлүк, улуу нерсе изде такай!

Бул түтүн, коюу чаңдан жогору бол,
Түбөлүккө көз артып, издегин жол.»

Сен канча жашасаң да — мейли миң жыл,
Ажал табат акыры, чындык ушул!

Өмүрүң сенин канча узун болсо,
Жарат арбып, азабың көп ошончо.

Жашасаң да өмүрдө миң-сан жылдар,
Орундалбас тилегиң баары катар!

4530 Ук кутман, адам айткан сөзү терең,
Жараланган тагдырдын огу менен:

«Миң жылдап тилек менен жашасаң да,
Тилекке толук жетүү жок адамда.

Көптү көксөп, кыялды ээрчип калса,
Жетпес ойду куугандар — өлүк анда!

Сөз асылы эмес да көптүгүндө,
Пайдасы жок унчукпай уга берсе.

Чоң пайдасы түшүнүп айткан сөзгө,
Акылынан нак пайда таба билсе!

5435 Мен айттым, айтканымды уктугуң өзүң,
Жакшы ишке багыштап үйрөнөрсүң.

Тилим тынбай, сөздү сөзгө жаныды,
Сөз көбөйүп, кетти кадыр жалыны...

Кудай сенден жардамын аябасын,
Жакшылыкты издесең тапкын бачым!

Теңир берсин тилеген тилегиңди,
Дуба кылгын унутпай Элик мени!»

* * *

Сөзүн бүтүп, турууга умтулганда,
«Отур» деп кармап калды Элик кайра.

5440 Дасторконго жайнатты, түркүн тамак,
Даам тат дейт мен ичкен ашка карап!

Өткүрмүш алдында ашка колун сунду,
Көп жебей, ооз тийип топук кылды.

Дасторкондон кол тартып башка албады,
Кудайдын атын атап, бата арнады.

Өткүрмүш аттанууга бетин бурду,
Элик өзү узатып урмат кылды.

Өткүрмүш тышка чыкты, коштоп аны,
Узатып бирге чыкты Элик дагы.

5445 Тышка чыгып экөө тең коштошушту,
Элик кирип, кайгырып ичтен сызды.

Конок эми аттанды өз жайына,
Колун өптү иниси катарына.

Инисин кала бер деп айтты Өткүрмүш,
Коштошуп үйгө келди кайра Акдилмиш.

Кайра келип, көңүл кангып чөлдөдү,
Кайгыргандан уйкусу түк келбеди.

Чыгыштан күн акырын шыкаалады,
Дүйнө агарып, аккуунун түсүн алды.

5450 Күн турду, кенен жазып көкүрөгүн,
Бүт аалам жаркырады ачып өңүн.

Дүйнө жарык, жүзүндөй периштенин,
Асман чачты ажайып атыр желин.

Акдилмиш туруп, сууга жүзүн чайды,
Жыйналып, дуба кылып колун жайды.

Кийинди да атына минип алып,
Ордого багыт алды, үйү калып.

Ордого дароо жетти, ошол замат,
Элик аны чакыртып жанына алат.

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

5455 Өткүрмүштү анан ал суроого өттү:
«Качан турду, чоң конок качан кетти?»

Акдилмишим, — деди ал, буюрбасын,
Эми бүт уу болду го ичкен ашым.

Мындан ары кандай кылам, түңүлдүм,
Боюм чөгүп, түзөй албай бүгүлдүм.

Бийлик эмне! Мага оор салмагы анын,
Көңүл калып, кайгырып кыйналамын!

Элди аскерсиз болбойт асти башкарыш,
Бир бек үчүн аны кыйын аткарыш!

5460 Аскер үчүн, албетте, байлык керек,
Байлыксыз аскер топтой алат белек!»

Аскер баштап көнгөн эр акыл айткан,
Бийликти да колунда жакшы туткан:

«Казына, аскер — бектин күчү, демек
Эки тизгин бир болсо бийлик да бек.

Бул эки күч бар болсо урмат келет,
Жок болсо ушул экөө таажы кетет!

Кошун жыйган көп дүнүйө чогултат,
Мал, дүнүйө зордук менен келет бат.

5465 Менде бирөө — бар турпатым, тамагым,
Неге мынча элдин жүгүн аламын?

Албетте, мусапыр да күнүн көрөт,
Өлүм дагы баарыга бирдей келет!»

72

АКДИЛМИШ ЭЛИККЕ
ЭЛ БАШКАРУУНУН ЖОЛ-ЖОБОСУН
АЙТАТ

Жооп кылды Акдилмиш: «Кут, бак конуп,
Бардык ишиң оңолсун жолуң болуп!

440

Жаман сөздү эзели оозуңа алба,
Акылманым жамандык болот анда.

Бектигинди сен сурап алган жоксуң,
Теңир буйруп берген соң, жолдуу болсун.

5470 Кадырлап бир өзүңдү бектик берди,
Шүгүр дегин ушуга, кутман билги.

Көңүлүңдү ак тутуп, кудай дегин,
Элиңе адилеттүү жашоо бергин.

Ачууң келсе акыл менен кармагын,
Напсиң келсе билим менен арбагын.

Билимдүүнүн сөзүн уксун кулагың,
Билим менен тыйган экен кумарын:

«Түзсүңбү — сындыр кумар кыр аркасын,
Жолуң түз, эч убакта бузулбайсың.

5475 Бек болуп, напсиңди бек тыя билгин,
Тыя албасаң барк кетет, көңүлгө илгин!»

О, Элик, мынча неге алсырайсың
Ак жол үчүн алп тоодой кубатың чың!

Мынчалык кайгы-муңга кайдан баттың,
Эмне үчүн бул дөөлөттөн келет качкың?

Аскер күчтүү колунда, казынаң мол,
Акыл менен билимиң өбөлгө зор!

5480 Аскериңе казнадан дүнүйө бөл,
Андан соң ойдогунду бүткөрө бер!

Айтыптыр душманына акылдуу жан,
Алтынга бет келе албайт эч бир душман:

«Согушта жеңиш колдо болсун десең,
Аскериңди марытып, мактай бил сен.

Баарын бер да, буйрукту кошо бергин,
Тилегениң төп болот, аны билгин!»

441

Аскер көп күт, баарына бергин белек,
Керек кезде аскериң жанын берет.

Аскер менен душманды талкалагын,
Кудайдан кубат тиле — ошол камың.

5485 Аскериңди душманга даяр карма,
Душман өлсө, бат эле чыгат кайра.

Жайын бузуп, буддасын кошо сындыр,
Жамаат түзүп, жана да мечит курдур.

Кызын күң, уулдарын кул кылгының,
Байлыгына казнаңды толтургунуң.

Мусулман кыл, шариат жолун ачкын,
Атың чыгып, урмат-даңк ашып-ташсын.

Мусулманга колуңду көтөрбөгүн,
Мындайды жакшы көрбөйт Көк теңирим.

5490 Мусулманга мусулман бир туушкан,
Тууган менен чырдашпай жөн угушкан.

Калың элге камкор бол, жардам көрсөт,
Атыңды атап ар дайым бата берет.

Кубанчыңды кур койбой кудай берер,
Эки дүйнө эшиги ачык келер!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

«Эң жакшы, — деди Элик, ушул сабак,
Колдон келсе ушундай кылам талап!

Жетүүнүн буга канча жолдору бар,
Жардам берчи, көрсөтчү, кандай алар?

5495 Элди тескеп, өлкөнү башкаруу эп,
Ички-тышкы иштерди жөндөш керек.

Ишенимдүү адамды баалап, сыйлап,
Ишенимсиз жан болсо жазалоо бат.

Чыңдоо керек өлкөнү эң биринчи,
А дегенде жоготуп ичкиликти.

Калкка бердир эң жакшы, бекем заңды,
Тазалап эл ичинен, калп, жалганды.

Башкаруунун оң жолун билбейм өзүм,
Ишке иштер уланып, жумбайм көзүм!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

5500 «Карап турба, о бегим, — деди Акдилмиш,
Айтканыңды аткарып жасагын иш.

Кылар ишти эмнеге созуу керек?
Кечиктирсең — мезгилиң өтүп кетет!

Бүгүн калса бир ишиң, эртеңге күч,
Иш көбөйсө үйүлөт, кыйын бүтүш!

Эртеңкиге калтырбай бүгүн жогот,
Эртең ишти бүтүрүү кыйын болот.

Бардык ишти дит менен анык аткар,
Эртең сени өз элиң алкаар, мактаар.

5505 Баары менен жакшы бол, жаманга кас,
Колуңду таза карма, күнөө калбас.

Чынчыл, түз, адилеттин жолун жолдо,
Кыйшык, жалган алпарбайт жакшы жолго.

Өжөр гана өз ишин билбей жүрөт,
Бузуп алып, артынан оңдоп кирет.

Наадандарга жолобо — бузуп тынат,
Чынчыл менен бир болсоң, түзөп турат.

Тыңша сөзүн ак пейил, чынчыл жандын,
Көңүлү түз, тили ачык болгон анын:

5510 «Жаманга жакындаба, чынчыл, түз бол,
Жалганчыга бардыңбы — жалганчы ошол.

Арам ишиң кырсыкты ала келет,
Адамдарга жакындап, адилет бол!»

Болбосо колдо аскериң, тынчтык болбойт,
Аскер сени калкалап жоодон коргойт.

Аскер күчтөп, аларга олжо тарат,
Байлык бергин кедейге, ачка — тамак.

Кызматчылар жүрүшөт үмүт менен,
Кетип калат чыгышса ишенимден.

5515 Алдыңда кызматчылар түрлүү келет,
Ар бирине ар башка кароо керек.

Жакшы көрөт бири анын сыйлаганды,
Сый көрсөтүп, кубанткын анда аны.

Дагы бири олжону жакшы көрөт,
Аяба байлык андан — жанын берет!

Үчүнчүдө олжо да, даңк да тилек,
Андайга ат-тон берип, мактоо керек.

А эгер баатыр болсо, күмүш бергин,
Кылыч алып жооңду жеңип берсин.

5520 Билими, илими бар акылманды,
Жоомарт болуп, сый тартып кадырлачы.

Жаман зулум, көөдөктү көтөрбөгүн,
Жол бербегин чоң кырсык табат элиң.

Мактанчаакка башкадай олжо бербе,
Андайлардан азап-шор келет элге!

Билип алгын маанисин асыл сөздүн:
«Байып кетсе зор көрөт жаман өзүн».

О кутман, эси жокту байытпагын,
Байыган соң, пейилин бузат аның.

5525 Жакшынын эгер болсо колу кыска,
Ийилер анын бели муктаждыкка.

Жакшыны эгер кокус кайгы басса,
Жаман болот айласыз, жакшы адам да,

Жамандарды жазалап, оң жолго сал,
Жакшыларды көтөргүн — оңолот ал.

Ишенимдүү, изгини ишке чеккин,
Абийирсизди жолотпо, алыс кетсин.

Кимден пайда, кимдердин жок пайдасы,
Айрый билгин акылман адам кайсы.

5530 Билип ал кимдер жакшы, жаман көрөт,
Жакшыга — өз, каска — өрт болуу керек.

Өзүңдөн бөлүнгөндү жинин кагып,
Жакындатпа ишиңе, каарыңа алып.

Чын, жалганды кошпостон таанып билгин,
Жарактуу, жараксызды айрып жүргүн.

Бир ишти тапшырбагын эки жанга,
Тапшырдыңбы, ал ишиң жылбайт алга.

Аткара алчу адамга тапшыр ишти,
Ишти билбес адамда шылтоо күчтүү.

5535 Кошоматчы-шашмага иш бербегин,
Тандап бергин адамдын жөндөмдөрүн.

Өзүңө, элиңе да камкор болуп,
Бирөөдөн жардам күтпө, аның кордук.

Талап кылба өзүңө элден байлык,
Адат алып кетесиң өзүң айнып!

Жакшылык сага кылса — кайтар толук,
Пайдасызды жолотпо — катаал болуп.

Аракеттүү адамды баалай билгин!
Ар дайым иш тапшырып кармай жүргүн.

5540 Сен аткараар кызматтар мына ушулар.
Аткарсаң өлкөң бүтүн гүлдөп турар.

Бакыт тап, өзүңдүн даңкың артат,
Урмат кылып артыңдан атыңды айтат.

Эл байып, бийлик бекийт мындан дагы,
Карк кылып толтура бер казынаңы.

Мындай дептир акыл-ойго бай киши,
Дили аптак, тили мээрим шай киши:

«Кайсы жерде бек болсо адилеттүү,
Ал элдин байлыгы мол, ачык күнү.

5545 Эл байлыгы бекке да байлык болот,
Камкор болсо казына ашып толот!»

Кыштак, шаарды арылткын уурулардан,
Кербен жолун коргогун бекем абдан.

Өлкө ичинен жоготкун козголоңду,
Тонгоо, талоо тазарсын тыштан болчу.

Жаза берип түзөгүн жамандарды,
Кынтык ишке катуу күч болот дары.

Зынданга сал бузукту, акылсызды,
Оңдой турган аларды жолуң ушу.

5550 Эл ичинде адамдар бар ар кандай,
Айрып тааны алаканга салгандай.

Арасында илимдүү, даанышман бар,
Илимдүүлүк — бакыттын жолун табар.

Сен аларды ардактап, сөзүн аткар,
Шариаттын жолун тут, көңүлгө ал.

Аларга акы төлөп, тамак-аш бер,
Түйшүк билбей жашасын, камкордук көр.

Алар күндө арттырып улам күчүн,
Наадандарды оң жолго үйрөтүшсүн.

5555 Булардан башка дагы мухтасиб¹ бар,
Кубаттуу, күчтүү колдуу болсун алар.

Алар — бузук, бейбашты жолго салат,
Жалпы журт, мечиттерди күзөткө алат.

Алдында дагы да бар кызматчылар,
Тескебесең — терс жолго качып турар.

Жүк көтөрбөс аларың, алар жүгү,
Мойнуңа бир өзүңдүн бүт илинүү.

Булардан башка дагы жалпы журт бар,
Адилет, тартип түзүп, колуңа ал.

5560 Жалпы журттун, билип кой үч түрү бар,
Бардыгын кошуп койсоң чатак чыгаар.

Бири — байлар, колунда байлыгы бар,
Эл ичинде — кубаттуу келет алар.

Дагы бири болушат орто чарба,
Теңтайлашуу бай менен болсун кайда.

Булардан соң — болушат кембагалдар,
Бардыгынан буларды камкорго ал.

Орто адамга байлардын жүгүн артпа,
Бузулуп, болор ишти тартат артка.

5565 Орто жүгүн көтөртпө кембагалга,
Алы жетпей, жыгылып өлөт анда.

Кембагалды көтөрсөң — орто болор,
Ортолорго — кадимки байлык конор.

Орто болгон кедейден киреше бар,
Байып кетсе — өлкө да байлык табар.

Эл бактылуу, өлкө бай өмүр сүрөр,
Калың эл бир өзүңө өмүр тилээр.

Үч-Ордонун ханынын айтканын ук,
Жакшы атыңды калтыруу болсун ыйык:

¹ Өлкөдө тартипти, заңды көзөмөлдөөчү адам.

5570 «Артында ким калтырса жакшы атак,
Калың эл дайым жүрөт атын атап!

Эл кимди, өлсө дагы эстеп жүрсө,
Ал үчүн бир өмүрү миңге тете.

Сен жерде тирүүсүңбү, өлүк көрдө,
Жакшы атың жашап калсын дайым элде.

Сен өлөсүң, артыңда атың калсын,
Калган атың түбөлүк өмүр тапсын!»

Билип ал, эл алдында үч парзың бар,
Кармоо болбойт күч менен, аткарып кал.

5575 Биринчиси эң таза болсун күмүш,
Казганда тазалыктан болот бул иш.

Экинчи — заңды бергин элге адилет,
Бири-бирин эзбесин эл тебелеп.

Үчүнчүсү — жолдорду коопсуз кыл,
Каракчы, талоончуну тек тыйып тур.

Мына ошондо өтөйсүң милдетинди,
Анан кийин сурай бер жалпы элинди.

Бийлик берген өзүңдө үч укук бар,
Не сурарды элиңден түшүнүп ал.

5580 Элиндин бир милдети — жарлыгыңды,
Быйык тутуп, ар бирин так аткаруу.

Экинчиси — так төлөө казына акы,
Учурунан өткөзбөй турса жакшы.

Үчүнчүсү: жек көрүп душманыңды,
Жакшылап урмат кылуу досторуңду.

Эгер сен өз милдетиң так аткарсаң,
Анда болот элиңден талап кылсаң.

Чыкпас болсун бек өзү ушул жолдон,
Кол алдында эли да жолдуу болгон.

5585 Эл көрсө өз бегинин жакшылыгын,
Чыгарат бир ооздон атак-даңкын.

О, Элик, энчи болсо, мындай бакыт,
Эки дүйнө өзүңө жыргал ачык!

Мындан башка дагы бар илимдүүлөр,
Элге түрлүү, ар кандай билим берер.

Дагы да муктасиб бар. Эл аралап,
Жамандыктан эл ичин таза кылат.

Соодагерлер көздөсүн аманатын,
Уздар болсо кооз буюм көп жазасын.

5590 Дыйкандар жери менен алек болсун,
Малчынын мал-салына жайыт толсун.

Сага кызмат кылуучу аскериң бар,
Милдети — душманыңды талкан кылар.

Таратып аскерге олжо, ардактай жүр,
Башка ишке салбастан сак кармай бил.

Эрдигине жараша энчи кошкун,
Ар жоокериң күчтүү да, бай да болсун.

Кас душманга тап болсун курал-жарак,
Каска — өлүм, досторго болсун канат.

5595 Бардык жагың ошондо гүлдөп турар,
Бардык ишиң тептегиз орундалар!

Эки дүйнө өзүңө кубанч берет,
Эч түйшүксүз, кудай деп жашоо керек!

Мына ушу сопулук — такыва бол,
Каалаганга жеткирер ушул ак жол.

Туура жүрсөң теңирим мээрим салат,
Элге кылба, кыянат тике карап.

Пейли жакшым, ук айтылган кеңешти,
Бул мисал чын далилдин өзү эмеспи:

5600 «Козголбос чындык сымал көктө асман,
Өзгөрбөйт жемиш, чөптөр жерде бышкан.

Сен дагы адилет бол кыйшайбастан,
Чынчыл адам адилет жолун тапкан!»

Билгенимди мен сага айттым Элик,
Жабыкты, ачыкты да айттым бөлүп.

Эки дүйнө тең татыйт айткан сөздөр,
Ал тууралуу айтылды далай кептер.

Жакшы атшы, же жашоонун жыргалыбы,
Танда өзүң бүгүндү же эртеңдиби!

5605 Канчалык чогултсаң да байлык кетет,
Жакшы атыңды ойлогун — өмүр өтөт!

Бул тууралуу айтылган жакшы сөз бар,
Мааниси үндөш келген сөзгө төп ал:

«Өзүм өлсөм, артымда атым калсын,
Тирүүлүгүм калса эгер жакшы атым.

Жакшылык кыл, калтыргын жакшы атак,
Анда атагың түбөлүк турат жашап!»

* * *

Уккан жоопко кубанды Элик абдан,
Жүзү жаркып, көңүлдөн шаттык тапкан.

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

5610 Акдилмишти алкады көп сөз менен:
«Билгениңди эң жакшы айтып бердиң.

Буюрса көктө Теңир мындан ары,
Сен айткан акыл менен иш кылалы.

Өзүңдөй жардамчыны берген кудай,
Тилегимди берер дейм да бир курдай.

Керегинди кудайым сага берген,
Жардамыңды мага да көп бердиң сен.

Мындан ары чыныгы көңүлүмдөн,
Көмөгүңдү аябай берсең экен!

5615 Мен сага ишенемин, өзүм өңдүү,
Жашырба эми менден кеңешиңди.

Ушул күн мага күндөй жарык берди,
Жакшылыкты жүрөгүм сенден көрдү.

Көңүлү түз адамдын ук айтканын,
Сөзү, иши төп чыккан дайым анын:

«Ишенимдүү адамың — күзгү сымал,
Ким караса — өз жүзүн көрүп турар.

Жакшы адам — күзгү да көргөндөргө,
Аны карап пейлиңди оңдо, түздө!

5620 Кимдин көөнү өзүңө жакын болсо,
Ишен дагы, жакында ага ошончо.

Кеңеш сура, керекте ишенгенден,
Айтканына жараша иште да сен!»

* * *

Жооп кылып Акдилмиш «Макул» деди,
Нур чачып жайнап турду анын өңү.

Ошондо Элик тынчып, сөзүн бүттү,
Акдилмиш тез козголуп жолго түштү.

Тынчтык билбей иштеди анан Элик,
Өз элинин, жеринин камын көрүп.

5625 Нааданды алыстатып, жакшыларды,
Көтөрүп, наам берип жанына алды.

Өлкө гүлдөп, эл-журту жыргап калды,
Алмашты Күн, Ай, жылдар улам жаңы.

Эл бактына өнүктү өмүр гүлдөп,
Кубанычка чулганды жер менен көк.

Аябады олжону Акдилмиштен,
Ишенимди көрсөттү бардык иштен.

Акдилмиш күн өткөрдү кыйла, нечен,
Сүйрөдү мезгил жүгүн, түйшүк менен.

5630 Артын карап көрдү кылган иштерин.
Өчкөн оттой жигиттик чак кеткенин.

Көңүлү куйкаланып, жүрөктү эзген,
Арылууну эңседи оор жүктөн.

73

АКДИЛМИШТИН ӨТКӨН
ӨМҮРГӨ КЕЙИП, ТОВО КЫЛЫШЫ
ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

«Жашаптырмын, — деди ал, — максаты жок,
Өтүптүр кайран өмүр шамалга окшоп!

Күч да кайтып, алы жок колум менен,
Өзүмө таяк менен жардам берем!»

Ал кейиди: «Токтолбой күндөр өтөт,
Өмүр бүтүп, алдыда ажал күтөт!

5635 Өмүрүмдү жептирмин мал катары,
Малдай жашап — билбепмин максат табуу.

Өткөрүпмүн өмүрдү ойноп-күлүп,
Болуптур бар билгеним бекерчилик!

Жигиттигим өтүптүр талаа менен,
Өкүнөм жаштык кезим бошко кеткен.

Төрүмдөн көрүм жакын, өлүм мына,
Ажалга дабаа барбы, айла кана!

Боз ала болду чачым шумкар сымал,
Куураган чөпкө окшоду байкуш сакал.

5640 Отуз эки тишим да чирип эми,
Бермет тизген жип турат үзүлгөнү.

Көрөр эле көздөрүм күндүк жерди,
Карайлап, карыш жерим күүгүмдөндү.

Алыс жерди укчу эле сак кулагым,
Бүгүн мен дүлөй болуп жаңсап калдым.

Кузгундай кара эле кайран башым,
Аккуу конуп төбөмө, өттү жашым.

Өлүм жакын, кудайга жалынайын,
Күнөөм үчүн кечирим мен сурайын.

5645 Артка кетчү арыммы ылдам кетер,
О кудай, күнөөм болсо кечире көр.

Жараксыз кыялымды таштадым мен,
Көңүлүмдө кынтыкты куусаң экен!»

Суроого кечиримди даяр эле —
Кудайдан эгер өзү кылса күнөө.

«Жок, болбойт, — деп ойлоду, шашпоо керек.
Шашкан — шайтан, ал жаңы күнөө берет.

Эң алгач бул тууралуу кеңешейин,
Күнөөдөн арылуунун жолун, жөнүн.

5650 Ар бир ишти кеңешип баштоо керек,
Кеңешти укпаганга кырсык келет.

Сөзү таамай адамдан айтылган кеп:
«Бардык ишке кеп-кеңеш — дары келет»

Кеңешсең — кеңеше көр жакыныңа,
Бардык иш кеңеш менен бүтөт тура.

Кеңеш менен ар адам жолун түзөйт,
Кеңешпеген адамда кырсык күчөйт.

Барайын тууганыма көрүшкөнү,
Эң керек мага анын кеңеш сөзү.

5655 Жактырабы — аткарам ойдогону,
Жактырбайбы — кеңешин билсем болду.

Адам билбейт маанисин өз ишинин,
Сүйлөшүп, кеңешин ук жат кишинин.

Кеңешкенден кеңейет акыл-оюң,
Кеңешке билим кошсо андан сонун!

Угуп ал кеңешчинин айткан сөзүн,
Кеңеш уксаң, алгалайт сенин ишиң:

«Ишиң барбы — кеңешкин иш жөнүндө,
Сөз укпаган адамды досум дебе.

5660 Кеңеш алып, ишиңди анан башта,
Тилекке жетүү үчүн арыш ташта!»

Кечте жатып, таңында эрте турду,
Аттын башын ордону карай бурду.

Жол сурап, көрүшүүнү самап калды,
Урмат кылып, Элик тез кабыл алды.

*Акдилмиштин Эликке
берген суроосу*

Кайрылды өкүмдарга суроо менен:
«Оюм бар тууганымды көрсөм деген.

Барайын өзүңүздөн болсо уруксат,
Сүйлөшүп бүтөр замат, кайтамын бат!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

5665 «Акылманым барсаң барып келгиниң,
Деди Элик — менден салам бергиниң.

Унутпай мага арнап дуба кылсын,
Бир кудайга сыйынып дайым турсун.

Теңиримден кубатты сурап алсын,
Жараткан бар күнөөмдү кечип салсын!»

* * *

«Болуптур!» деп Акдилмиш туруп кетти,
Үйгө жетип, кең жайды көкүрөктү.

Бүтүн дүйнө алтындын өңүн алды,
Күн бети кызыл жакут жалтылдады.

5670 Асман түйүп кабагын, күүгүмдөндү,
Адамдарды аз-аздан уйку жеңди.

Намаз окуп, ал жатты төшөгүнө,
Көзүн жумуп, чөмүлдү ой көлүнө.

Көз илинип, ойгонду чочуп кайра,
Ойлodu күн чыкты го алда кайда.

Төшөк салып, уктады эч кыймылсыз,
Чочуп кетип ойгонсо, — айлана тынч,

Ошол бойдон жолобой уйку качты,
Ойго батып кыймылсыз тыптынч жатты.

5675 Кара куш¹ көрсө чыгып Чыгыш жактан,
Жалындай канат менен көктү жапкан.

Тайгандын төп жылдызы жылт-жулт сонун,
Тараза жылдыз көктө чийди жолун.

Кыргоол куш көтөрүлдү улам бийик,
Жан алгыч жаркылдады отсуз күйүп².

Чыгыштан күн баш бакты көтөрүлүп,
Кара жерге ак нурун чачып ийип.

¹ Юпитер жылдызы.

² Эртең мененки асмандын түсүн салыштырып жатат.

Бүт ааламга ал жарык нурун чачты,
Асман бети жалындан кызгылт тартты.

5680 Бүт дүйнө жылмайгансып жайнай түштү,
Кайгы качып, кубаныч болду күчтүү.

Кайра туруп жуунду, намаз өтөп,
Атын токуп, жөнөдү тоо этектеп.

Чаап келип, акырын эшик какты,
Тууганы туруп келип эшик ачты.

Салам айтты ийилип Акдилмиш да,
Алик алды эң сыпаа Өткүрмүш да.

Кол кармашып үйгө кирди толгонуп,
Сөзгө сөзү, ойго ою бир болуп.

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
берген суроосу*

5685 «О, боорум, — деп сурады, айтчы мага,
Көрүшкөнбүз, өттү го бир ай гана.

Көрүп турам, көңүлүң кайгы баскан,
Кызыл жүзүң саргайып өңүң азган?

Кандай кайгы ичинди эзип турат,
Ачылып, бар сырыңды айтсаңчы бат!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

Жооп берди Акдилмиш: «Кутман боорум,
Тагдырдын огу менен оору болдум.

Жакшы тагдыр жолдосо үгүт, насаат,
Өлгөн жүрөк тирилет кайра жашап!

5690 Уйкуда элем эң катуу козголбогон,
Тагдыр мени ойготуп, үгүттөгөн.

Жүрөк сезип, кулагым угуп калды,
Адашып жүргөн жаным оңго салды.

Өмүр өтүп, салмактуу алган жүгүм,
Ар күнөөдөн арылсам деймин бүгүн.

Эл үчүн сарыптадым өмүрүмдү,
Кудайыма бурбапмын көңүлүмдү!

Күнүмдүк тирилик деп өмүр өттү,
Өмүр өтсө — тапканың азбы, көппү.

5695 Өмүр үчүн ааламды алсам дедим,
Өмүр өттү, талаага кетти эмгегим!

Мынакей, бүгүнкү күн өтөт-кетет,
Алдыда келчү түндө эмне күтөт?

Куураган көк чөп болду башта чачым,
Шумкардай бопбоз болду сакал, башым.

Эртеңимди ойлонуу мага кажет,
Эртең үчүн кыйналдым азапты жеп!

Айтмакчы, бул тууралуу жакшы сөз бар,
Акылдуум мен айтайын көңүлгө ал:

5700 «Өмүр өттү, өкүнөм өткөн күнгө,
А дагы канча өмүр калды менде?

Жигиттик күндөр өттү келбей күүгө,
Калган күндү арнаймын ак жүрүүгө!»

Алдыңда келер күндү ойло деген,
Акылмандын ак сөзүн уккан элем.

Бүгүн мен бир кудайга моюн сунам,
Сообу бир күн тиер деп күтүп турам.

Максатсыз жашаптырмын, көр тамак деп,
Ачкачылык карынды кармашы эп!

5705 Семирипмин жей берип ар нерсени,
Арыктоонун кезеги келди эми.

Жыргалда, токчулукта уктай бергем,
Ойгондум турчу кезек келген экен.

Каршылашып таапмын көп душманды,
Жардам берип кубантам эми аларды.

Эл-журтка иште, сөздө катаал экем,
Даярмын кечиримди суроого мен.

О кутман, элге бекер кысым кылдым,
Болбогон манчыркоону жоюп, тындым.

5710 Мен байкуш — кудайынан качып күндө,
Күнөөгө, ыпыласка баттым мүлдө.

Кайрылайын мен эми келме кылып,
Кечиримди сурайын моюн сунуп.

Өлгөнүмчө бузбаймын убадамды,
Өлгөндөн соң баары бир билбейм аны!

Билимдүү адам айткан сөздү тыңша,
Эй таш боор, акыл болот баары сага:

«Тирүү кезде сыйынган, зорлоп жанды,
Өлгөндөн соң — баарысы артта калды.

5715 Сыйынган мүмкүн болсо тирүү кезде,
Жакаңдан бек муунтар өлүм келсе!

Моюн сун күч-кубаттуу жаш кезиңде,
Карыган соң каруу-күч калбайт сенде!

Тирүүлүктү баалагын, кудай дегин!
Өлөрүңдү унутпоо парзың сенин.

Ойлонгун — ажал сени арбаганча,
Ажал келсе, алышсаң пайда канча!»

Ушул ойлор жай бербей сага келдим,
Жашырбай жакшы ойлонуп кеңеш бергин.

5720 Кара тутуп келип турам мен сага,
Боордошум, эмне кылам айт мага!

ӨТКҮРМҮШТҮН АКДИЛМИШКЕ
БЕРГЕН КЕҢЕШИ
ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

«О боорум, — деди Өткүрмүш жооп кылып,
Айта турган кеңешти алгын угуп.

Ой-тилегиң көздөгөн өтө бийик,
Кудайым жөлөк болсун көңүлү ийип!

Бир гана түшүнгөнүң аздык кылат,
Көп нерсе билүү, иштөө башкы талап.

Эң алгачкы белгини ойго салгын,
Ар бир ишти так билип, колго алгын!

5725 Азыр сага ордодо болуу абзел,
А мага ылайыктуу мына ушул жер.

Сенден журтуң жакшылык, пайда көрөт,
Пайда кетсе, чыр-чатак, уруш келет.

Элик берди сага күч эл башкарап,
Ишиң арбын, элиңден алкоо алар.

Эл байып, өлкө күчү ашып-ташты,
Эл ичинде атагың орун тапты.

Угуп ал айткан сөзүн жоомарт адам,
Жакшылык — жакшы сапат адам саган:

5730 «Ишенгин, ошол гана адам делет,
Ким элге байлык жана бакыт берет!»

Эл үчүн пайдасы жок — адам кору,
Элге кызмат кылгандан — ырыс келет!»

Чын көңүлдөн ниети болсо жакшы,
Ал анда ойлогонун толук тапты.

Ниети жакшы адамдан жакшылык бар,
Ишке ашпаган ою да эсте калар!

Тартип болсо, эл болот жайчылыкта,
Элик да, элиң дагы сүйөт анда.

5735 Жакшы заң, катуу тартип болсо элде,
Бузуку, куйту, жаман болбойт эле.

Булардын баарын таштап кетсең андан,
Өкүнөсүң, бардыгы болот жаман!

Тартип менен таалимди бузуп койсоң,
Өлкө кыйрап, анда эле болот ойрон.

Ордуңа начар жанды алып келер,
Азабын, артык шорун элиң көрөр.

Эссиз адам терс жолго элди бурат,
Жаман иш ынтымакты бузуп тынат.

5740 Муну сенден эртең сурайт жараткан,
Күнөөң үчүн ажырайсың атактан!

Жаман жүрбө, бузуку ишке барба,
Жамандарды көкүтүп бузуп алба.

Угуп ал көңүлү түз адам сөзүн,
Жакшы кеңеш жемишин сага берсин:

«Жамандарга кошулба, теңелбегин,
Бузук менен кырсыкка жол бербегин.

Жакшы иш кылып, чыңдагын тартип чегин,
Эки дүйнө ачылат жолуң сенин!»

5745 Кудай сага ишинде болсун жөлөк,
Ак жолуң жакшылыкка алып келет.

Жакшы ишинди эмне үчүн бузасың,
Жалаасына бекер калып, ызасың!

Элге зыян, күч келсе сага зыян,
Кандай пайда табам деп келдиң маган?

Андан көрө кутманым айтам сөздү,
Улам-улам кайталап айткан кепти.

Өмүрүмдө байлык, дөөлөт күтпөдүм,
Бир да тилек келбей койду издегим.

5750 Эл менен байланыш жок катышпадым,
Бектерге жүгүнгөн жок байкуш жаным.

Көргөнүм жок дүйнөнүн байлыктарын,
Адамдын же жакшысын, же жаманын.

Өзүм каалап келгемин ушул жакка,
Ташташым бул ишимди болбойт мага!

Адамга алтын-күмүш кармабаган,
Аралашса бузулуп болот жаман.

Кытайдан келе жаткан кербен башы,
Айтканын ук, ааламды көргөн жакшы:

5755 «Өмүр бою жарыбас кедей адам,
Байып кетсе кыялы болот жаман.

Байыса кедей киши кырсык басат,
Өткөн күнүн унутуп аксымданат.

Бактысыздын колуна тийсе бакыт,
Карасаң жаман адат калат басып.

А кокус жамандарга тийсе бийлик,
Өз элин эрксиз кууруп, болот шүмшүк!»

Сен көрдүң байлыкты да, бийликти да,
А бирок бой көтөрүү чоочун сага.

5760 Көзүң тоюп, көңүлүң бузулбады,
Элик менен эң мыкты доссуң дагы.

Мунун баарын өзүңө кудай берди,
Жакшы жашоо, жаркыган көңүлдөрдү!»

АДИЛЕТКЕ — АДИЛЕТТИК,
АДАМКЕРЧИЛИККЕ — АДАМКЕРЧИЛИК
КЫЛУУ ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

«Бул болсо, — жашообуздун бир тарабы,
Ачайын экинчисин, уккун аны.

Көзүң көрбөй, буздуңбу пейилиңди,
Кандай парда жашырат бул ишиңди?

Билерсиң, алат тура миң-сан мактоо,
Адам үчүн ар иши адал болсо.

5765 Бул дүйнөнү башкарат — билебиз заң,
Ал өзү адамкердик, карап турсаң.

Жакшылыкка жакшылык кылуу керек,
Бир иш кылсаң — он эсе кайрып берет.

Азамат уулу болсо ким атанын,
Бардык камы эл үчүн болот анын.

А эгер энеси анын болсо бузук,
Тапкан уулу элге жут, жарып-бузуп.

Сен Эликтин жакшылыгын унутпа,
Дайыма көрүп жүрөт камын сага.

5770 Акылдуусуң, билгирсиң, көпкө жеттиң,
Элик сага эшигин ачты көптүн.

Сени сыйлап, көтөрдү атагыңды,
Жоомарттыгың өзүңдү даңктуу кылды.

Унуттуңбу, жакшылыгын сен эми,
Татыктуу жооп берер кезиң келди.

О, боорум, сөздү кесе айттым белем,
Жүрөгүңдү кайгыга чулгаба сен!

Адилет сөз, көбүнчө ачуу келет,
Ага чыдап түшүнсөң, пайда берет.

5775 Туура сөз сага айтса, таарынбагың,
Ачык сөздүн өзөгү чындык дайым.

Бул тууралуу мындай сөз айткым келет,
Кулак төшө, кутманым акыл берет:

«Чындык ачуу чыда ага сабыла,
Сүйүндүрүп тийет пайда жаныңа.

Бетке айтылган сөздөрдө заар болбойт,
Башка асыл сөз барбы кана дагы да?»

Көз жумганда өз атаң, кичине элең,
Чоңойбодуң бир болуп атаң менен.

5780 Элик сени колго алып бапестеди,
Маалим болду ушундан адам жөнү.

Кул-күнүң да, кең талаа үйүр жылкы,
Эликтин эрки менен сага тийди.

Жетиштиң сан байлыкка, бак-дөөлөткө,
Жайылды атак-даңкың, узак, көпкө.

Жарабайтко, ойлон, жыйна эсиңди,
Жоо сыяктуу буруп кетпе жүзүңдү?

Кези келсе бир тийгизбей пайданды,
Кетип калсаң сыздап көңүл калбайбы?

5785 Эликтин сыйы сага чексиз эле,
Кезеги го, ага тете акы төлөө!

Бардык элдер өзүңдү алкап жүрөт,
Эл ичинде атыңды зор деп билет.

Жакшы адамдын оозунан айтылган кеп,
Чыныгы адам дайыма боорукер деп:

«О, кутманым, адам болуп, улуу бол,
Кишиликке кетет андан улуу жол!

Адам үчүн жакшылыкка жарар бол,
Адам деген атты сыйлап алар бол!»

5790 Элик сага март эле миң эселеп,
Андан артык эмгегин кайруу керек!

Жакшы адамдар боорукер, жолдуу болор,
Эл кишиси, аталар адам ошол!

Түшүнбөгөн, билбеген кичине элең,
Жөлөп-таяп бакытты Элик берген.

Ага сен аябагын жан-дилиңди,
Тыным албай, кызмат кыл күнү-түнү.

Жакшылыкка кайтаргын жакшылыкты,
Кудай сага кур койбой берер кутту!

5795 Ук сөздү, чын көңүлдөн оюн айткан,
Адамдыкты жогору койгон адам:

«Тузун таткан адамдын кылгын ишин,
Жакшылыгы артылып тийери чын.

Акылдуу актайт дайым жеген нанын,
Аябайт керек болсо жалгыз башын!»

Тилегиң ишке ашса, жолуң таза,
Жакшылыкка жакшылык ишти жаза!

Кийгениң көз тайгылткан парча, дечи,
Көрө албастын тыйылды ушак сөзү.

5800 Эми Эликтин атын чыгар, шаттансын,
Душмандары көрүп калса жаскансын.

Миңдеген мансап олжо энчиледиң,
Букадай жоон тартты мойнуң сенин!

Элик үчүн жумшагын бул күчүңдү,
Элиң тилээр кудайдан өмүрүңдү.

Сен байсың, түркүн дүйнө турат колдо,
Алдыңа токуп миндиң арап жорго.

Бул байлыкты иштетип, Эликке арна,
Ою орундап, ачылсын жүзү анда.

5805 Отурсун Элик такта көңүлү жай,
Душманы башын ийсин тик карабай!

Элик сага зор бийлик, сөздү берди,
Жакса да, жакпаса да эл баш ийди.

Ушун үчүн ага сен өмүр тиле,
Дөөлөткө ээ болосуң өзүң көпкө.

Адамдын асылдары жакшылыктуу,
Түбөлүк атак-даңкты алчу ушу.

Арапта так айтылган жакшы сөз бар,
Жакшы адамды таанууну сен билип ал:

5810 «Адамды баалоо керек иши менен,
Адам иши өзүнө жараша экен.

Иши жакшы адамдын өзү жакшы,
Иши бузук адамды бузук деген»

Пейли Эликтин бузулса өзүң оңдо,
Жаман иштен калкалап, дайым колдо.

Жакшылыктын баарына — Элик башчы,
Четте калбай жанаша турган жакшы!

Мага ишенип, кеңешти сурап келдиң,
Билгенимдин баарысын айтып бердим.

5815 Билгениңди айтканга салыштыргын,
Керегиңдей ишинди улаштыргын!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

«О, боорум, — деди Акдилмиш көңүлүнөн,
Айтканыңдай баарысын улай берем.

Сөздөрүңдүн бардыгын туура айттың,
Чечилбес түйүнүмдүн учун таптым.

Бул сөздөр мен түшүнбөс туман эле,
Үртүгүн анын ачтың, сен өзүмө.

Калтырдым болгон арзуу, тилегимди,
Кудайым жөлөк кылам бир өзүңдү!

5820 Теңирим көңүлүмдү ачык кылсын,
Көөнүмдөн жамандыкты кууп турсун.

Жардам кылып, батаңды бергин мага,
Эстей жүр, ишенгеним өзүң гана!»

* * *

Ал туруп, сөзүн бүтүп, кош айтышты,
Атын токуп, алыскы жолго чыкты.

Үйүнө келип түштү, малдаш урду,
Тамак жеп, суусун ичип, тыным кылды.

Асман бүркөп кабагын, жаап калды,
Үстүнө жесир аял киймин салды.

5825 Жайгансыды алтын күн чачын, көргүн,
Дүйнө жүзү кундуздун алды өңүн.

Салдырды да төшөгүн, жатты эс алып,
Татты уйкуга чөмүлдү уктап калып.

Ойгонуп, ошол замат көзүн ачты,
Кыз күлкүсүн кең асман төгүп жатты.

Күн көтөрүп кабагын, нурун чачты,
Бүт дүйнө аккуу болуп канат какты.

Акдилмиш туруп келди орунунан,
Жуунуп, намаз окуп, тамактанган.

5830 Атын минип ордого кайра барды,
Төркү жайдан Эликти таап алды.

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

Элик сурайт: «Өткүрмүш кандай экен,
Дени чың, жалгыз жаны эсен бекен?»

Дуба кылып ал мени алабы эске,
Кылган дуба кырсыктан сактайт көпкө.

Сыйынуудан адамзат сооп алат,
Сыйынган жан бейиштин жолун табат!

Болбосо жакшы дуба бул ааламда,
Жамандыктар күч алып, кетмек анда!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

5835 «Туура айтасың, деп айтты анда Акдилмиш,
Эң туура, эң акылдуу жасалды иш.

Боорум, эми элетте өзү жалгыз,
Биз үчүн дуба кылат, муңда алсыз.

Бизден ашкан күнөөлүү адам барбы?
Биз күнөөлүү, түйшүгүн тигил алды!

Элик үчүн тынбастан дуба кылат,
Эт жүрөгү бүтүндөй актан турат!

Мындан ашкан адилет адам кайда?
Өзүн таштап, биз үчүн издейт айла!

5840 Элигим, бизден ашкан осол ким дээр,
Текке кеткен өмүрдү берет кимдер!

Жыргал күнгө семирп жүрө бердик,
Көз ачылбай оюндан күн өткөрдүк.

Денебизди жем кылар курт-кумурска,
Өкүнүчтөн башка жок жаның чыкса!

Угуп ал акылдуунун айткан сөзүн,
Ишиңе ушул кеңеш, негиз дегин:

«Жылан, курттун жемисиң — көп семирбе,
Конуп кетер коноксуң көп элирбе!

5845 Өмүрүң түш сыяктуу, өтөт-кетет,
Ага далил — чуурган күндөр эсеп!»

«Акылманым, — деди Элик, — түшүндүрчү,
Кантип өзүн ар дайым кармайт киши?

Сенден артык беделдүү жок адамым,
Сага ишенем, мен сага ынанамын.

Мен жатам ордо ичинде, эч капарсыз,
Иш деген ойдон чыккан менден алыс.

Көзүм да, кулагым да — сен өзүңсүң,
Жакпай калса сен оңдоп иштей бергин.

5850 Керек болсо жардамым — кабар кылгын,
Ылажысын ишиңдин мен табармын.

А кокус аскерлерин чатак салса,
Жайыма кой, сен менин тынчымды алба!

Элге зулум адамдар болбосун эч,
Жаман өлүп, жашасын ак, акыл, эс!

Эл байып, өлкө гүлдөп турсун дайым,
Атагыңды чыгарып мен турайын!»

Акдилмиштин Эликке
айткан жообу

Акдилмиш жооп кылып айтты: «Бегим,
Кудай болсун жөлөгүң, таянч сенин!

5855 Тилегим, оюм дагы мына ошондо,
Теңирим ак жолумду ачкан болсо!

Элик дайым бактылуу жашай берсин!
Эмгек, түйшүк дайыма мага келсин!

Курман болсун өзүңө жалгыз жаным,
Бейпилдикте өмүр сүр, өкүмдарым!

Бирок сага бир гана өтүнүч бар,
Ак пейилден кубанып аткарып сал.

Билесиң го, бек тутса кимди жакын,
Ушак кылып эл айтар анын атын.

5860 Канчалык мени жакын, өз кылбагын,
Кабагың карыш түшөр уксаң — чагым.

Кулак сал айкөл баатыр айткан сөзү,
Кабыл алып кеңешин, туура дечи:

«Эт сымал — адам көөнү, бат бузулат,
Кутманым, аны ыйык сактоо максат.

Кулак салбас болсоң да чагым сөзгө,
Ишенесиң кээде сен ушак кепке.

Бек канчалык акылдуу болсо дагы,
Ушак укса, залалы басат аны.

5865 Жүрөк — бек да, мүчөсү — элге татыйт,
Ара сөзгө бир үшүп, бирде ысыйт.

Кишинин денесинде төрт душман бар¹,
Бири — ойнотсо, да бири — капа кылар.

Бири — шашса, да бири сабыр кылат,
Бири — күлсө, да бири ыйлаттырат.

Кубанарда — кайрадан көңүл чөгөт,
Кырсык күтсөң, сүйүнтүп кубанч келет!»

Кутман Элик, чынында ойлоймун мен:
Ушакчылар жаман да жолбун иттен!

5870 Көңүл ооруп, тескери буруларсың,
Жакпай калар андайда ак кызматым.

Өзүңдөн сурай турган бир тилегим,
Ушак айтса үстүмдөн сурай көргүн.

Түбүнө жете билип, так сурагын,
Тактап алгын уккандан анын баарын.

¹ Байыркы Чыгыш медицинасында адамдын денесине төрт түрлүү суяктук: кызыл-кан, сары-өт, кара-ириң, ак-какырык бар, алардын тең салмактыгы бузулса адам көңүлү чөгөт, ооруга чалдыгат дешкен.

Чагымчынын өзүн да тактап сура,
Чын, төгүнүн аныкта абдан туура.

Көптү көргөн татыктуу адам айткан:
«Баарын ук, баарын болбойт көңүлгө алган!»

5875 Бул тууралуу дагы да жакшы сөз бар,
Кутманым, аны иште колдонуп ал:

«Баарын угуп, алгының керектүүсүн,
Өзүңдөн сүрүп ташта керексизин!

Баарын угуп, ажырат жалган, чынын,
Чынчылды ал да, кууп сал калпычысын.

Калпычылар дүйнөнү бузуп тынат,
Өкүмдар, чынчылдарды тап, жакындат!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

Элик айтты: «О кутман, акыл тапчу,
Керегиң, тилегиң да сенин жакшы!

5880 Сага берген кудайым жашкы сапат,
Мүнөзүң, сөзүң, даңкың — элден ашат.

Кантип чыксын сенден зулум, жамандык,
Сүттөн сиңген адамчылык — адалдык.

Чагым кылган үстүңөн адамдарды,
Душман дей бер ошону мага дагы.

Мейли алар көп айттыбы, аз айттыбы,
Угайын кулак салып кантип аны!

Кантип болсун өлкөнүн өкүмдары,
Жакшы менен жаманды билбей калуу?

5885 Бек болобу, эркине эл баш ийген,
Чындык менен жалганды — так билбеген?

Бийликте тура алабы кара зулум,
Ишенбесе адамга айтчу чынын?

Жетеби максатына — жасаган заң,
Чындык менен жалганды билбес адам?

Сен белексиң, кудайым мага берген,
Чечилбес түйүндөрдү чечкенсиң сен!

Дайыма кызматты так аткарасың,
Акыңды ак өтөгөн асыл жансың.

5890 Мен эми ак кызматың кайтарайын,
Насип буйруп тагдырың болсун жаркын!

Жакшы адамдын айтканын угуп көргүн,
Чындыгын мактап келген сөзү элдин:

«Адамдардын ичинен жакшы дейбиз,
Ак пейил, кишиликтүү жанды сөзсүз.

Жооп кайтар адамга адам болуп,
Жоомарт адам атактуу, биз билебиз!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Жооп берди Акдилмиш: «Кутман Элик,
Бактың артып, бийлигиң болсун бийик!

5895 Эки дүйнө жыргалын кудай берсин,
Ой-тилегиң, үмүтүң өсүп-өнсүн.

Көктө теңир өзүңө көмөк болсун,
Тагдыр буйруп тилегиң кабыл келсин!

Ак пейил, ак көңүлдүү такыва адам,
Узак өмүр, бак-таалай тилейм саган!

Өзүңдөн көп жакшылык насип болду,
Тамак, кийим, байлык, даңк, атак конду.

Кызматыңа таштадым көңүлүмдү,
Кудайым аман кылсын өмүрүңдү.

5900 Кутман Элик, — дейт Акдилмиш сөзүн улап,
Жакшы атыңды кудайым жайып турат.

Кудай берген бакытты сакта ыйык,
Көңүлүңдү таза тут, напсиң тыйып!

Бектигимди түбөлүк сактайм десең,
Төрт милдетти өтөгүн бек тутуп сен.

Биринчи — ойдо сөздү таамай айткын,
Экинчи — заңдын жолун бекем баккын.

Үчүнчү — жоомарт болгун, ишке шайлан,
Элге камкор, боорукер болгун абдан.

5905 Төртүнчү — баатыр болгун тартынбаган,
Башын ийип душманың келсин саган.

Эгер бек аткарбаса бул төрт ишти,
Анда өлкө чачынды, бүлүк түштү!

Ушулар — бек адамдын шам жылдызы,
Ушулар — өкүмдардын кылар иши.

Бузулбай, жүрө көргүн ак жол менен,
Жол ушул ата-бабаң салып кеткен.

Бурулсаң ушул жолдон — ишин начар,
Кармап турган бийлигиң колдон качар.

5910 Кадырлай жүр адамдын үч түрлүүсүн,
Мен айтайын баамдап, баала өзүң.

Биринчи — баатыр, мүнөзү келет чапчаң,
Кылыч менен элине пайда тапкан.

Экинчиси — кеңешер акылмандар,
Сөзүн угуп, керектүү таалимин ал.

Үчүнчүсү — жазгычтар, эсеп кылат,
Киреше, чыгашаңды жазып турат.

5915 Буларды баалай билип, сыйла дайым,
Ынтымакта көздөй жүр пайда жагын.

Ошондо бардык ишин орундалат,
Элиң арбып, аймагың канат жаят.

Атың тарап, аласың улуу даңкты,
Ак жүзүңдү көрсөк дээр аалам калкы!

Акылман насаат сөзүн айтып кеткен:
«Адам өлөт, жакшы аты өлбөйт экен!»

Кандай жакшы калтырган жакшы атыңды,
Өзү өлсө да, артында калат аты!

Өлбөс да тирүү кезде атак алган,
Жатса да жерде чирип алда качан.

5920 Өмүр эмес, — өзүңө атак сура,
Жакшы ат менен жалтанбай өмүр ула.

Карачы, өмүр кайсы, жакшы кайсы,
Айтчы мага аларда маани кайсы?

Өмүрүңдүн мааниси — адал ишин,
Өмүрүң арналсынчы — жакшы иш үчүн.

Жакшылардын жүрөгү өмүргө бай,
Наадандар тирүү туруп — өлүк жандай!

Өмүр өтөт, жарабайт, чекти койгон,
Жакшы иштер жашай берет, жакшы бойдон.

5925 Бейпай дүйнө өзүңдөн бурса жүзүн,
Жакшылыкты жасай бер, өзүң үчүн!

Алданба күнүмдүккө, кутман Элик,
Бапа кылбас башынан мунуң өлүк!

Бул дүйнөнүн мааниси кыйды, бузук,
Аягына баш урсаң, кетет учуп!

Оюнуна кошулба, алыс туруп,
Аралашсаң чырмайт да чыккыс кылып.

Китепте жазылыптыр эң жакшы сөз,
Акылдуум, аны сактап, үйрөнгүн тез:

5930 «Бул дүйнөнүн кызматы — оюн, күлкү,
Эмне чыгат оюндан, алыс жүрчү!

Сен — кулсуң, аткар жолун теңиримдин,
Болбосо буруп кетер — турмуш күчү!»

Кутман Элик, мына ушул билгендерим,
Ич, тышын эч койбостон айтып бердим.

Айтканга ишен, ынангын ушул сөзгө,
Ишенбесең, төп келер жолуңду изде!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

Элик айтты: «Суранам ак дилимден,
Кудай мага көмөгүн берсе экен.

5935 Издеймин теңиримден ишке жөлөк,
Баарын айтып, жашырба менден, демек.

Бардык ишке көз болуп карап тургун,
Кулак, көздү сак кармап жумуш кылгын.

Ал жеткенди менсиз да аткара бер,
Калган ишке мен бармын көмөк берер!»

* * *

Ачык айтып баарысын, токтоду Элик,
Акдилмиш көтөрүлдү, боюн керип.

Атка минип, тез эле келди үйүнө,
Тонун чечип, кыйшайды аз, кичине.

5940 Чырм эткен соң, шап этип атка минип,
Ордого кайра келди, ишке кирип.

Андан ары Акдилмиш көп иштеди,
Тик туруп, өз милдетин так өтөдү.

Эл бейпил, өлкө гүлдөп өсө берди,
Элик узак, түйшүксүз бийлеп келди.

Ар тараптан алкоолор жаап турду,
Атак-даңкын түбөлүк өчпөс кылды.

Жакшы ойлор, элге жаккан жакшы заңы,
Илгертеден бийликтин пайдубалы!

5945 Эл башчысы болсо бектин алгыры,
Кайгы-муңсуз болот элдин бардыгы.

Эли кошо күлүп жыргап жаркырайт,
Эң бактылуу өкүмдар деп ошону айт.

Теңирим берди бекке бийлик бакты,
Бек жакшыбы, эли да бүт ыраазы!

Эли бузук болсо эгер, беги бузук,
Эки бузук бириксе — баары кыйшык.

Эл жакшыбы, анда эле бек да жакшы,
Бек жакшыбы — анда өлкө бакыт тапты!

* * *

5950 Арадан күндөр, айлар, жылдар өттү,
Байып эли, дүйнө жүзүн гүлдөттү.

Туман тарап, дүйнөгө жарык келди,
Кынтык иштин баарысы тез түзөлдү.

Шүгүр деди анда Элик теңирине,
Дуба кылды, алкоо сөз амирине.

ӨТКҮРМҮШ ООРУП КАЛЫП АКДИЛМИШТИ ЧАКЫРТКАНЫ ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Кайсы бир түн ичинде тынчтык тилеп,
Акдилмиш камынды эле жатайын деп.

Аңгыча дарбазадан уу-чуу укту,
Кызматчысын жумшады, билчи, чыкчы.

*Кызматчысынын Акдилмишке
айткан жообу*

5955 Кызматчы кайра келип: «Бирөө турат,
Кабар берем, киргиз деп талап кылат!»

*Акдилмиштин кызматчысына
берген суроосу*

Дагы айты: «Кайра барып сурап келчи,
Ким экен, кабары эмне, айтып берчи!»

*Кызматчынын чабарманга
берген суроосу*

Кызматчы кайра чыгып суроо берди:
«Не деген кабарың бар айтчы деги?»

*Чабармандын кызматчыга
айткан жообу*

Ал айтты: «Азыр келдим Өткүрмүштөн,
Тууганына саламын айтып кетем!»

*Кызматчысынын Акдилмишке
айткан жообу*

Кызматчы кайра келип айтып кирди,
Тууганыңан шашылыш кабар келди.

*Акдилмиштин чабарманга
берген суроосу*

5960 Ал туруп, кирсин деген белги берди,
Ийилип, салам айтып кирип келди.

«Кайдан келдиң, — Акдилмиш сурады шар,
Мага кандай шашылыш кабарың бар?»

*Чабармандын Акдилмишке
айткан жообу*

«Келдим сага, — деди ал, Өткүрмүштөн, —
Суранып, сени ылдам келсин деген!»

Ал жатат төшөгүндө, катуу кесел,
Кутманым, жетүү үчүн шашыла көр!»

*Акдилмиштин чабарманга
айткан жообу*

«Токто, — деди Акдилмиш, кылчы сабыр,
Тамак ичкин, чыгабыз чогуу азыр».

*Чабармандын Акдилмишке
айткан жообу*

5965 «Жок, — деди, өтө катуу сырκοо агаң,
Тез барайын ал-жайы эң бир жаман.

Азыр эле аттанам, убакыт жок,
Артымдан келе бериң, турбай токтоп!»

* * *

Дарбазадан бурулду кайра артка,
Акдилмиш аң-таң болду, мындай шартка!

Үйгө кирди капалуу, муңга батып,
Кубанычы чачылды, кайгы басып.

Жатып көрсө уйкусу келбей койду,
Жай албай, жалгыз түнү жылдай болду.

5970 Укташ үчүн кыйналат көзүн жумуп,
Уйку келбейт тап-такыр кычаш кылып.

Баш көтөрүп, олтурду төшөгүндө,
Таң жакындайт, шооласы көтөрүлө.

Гүлзардан булбул мукам сайрап ийди,
Көңүлүнө кооптук, түйшүк кирди.

* * *

Атка минип, шашылды ою айдап,
Бир боорун кучактады, өптү аймап.

Караса бир тууганы араң жатат,
Чепкенин жерге салып, жеңин жастап.

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
берген суроосу*

5975 Ал сурады: «Не болгон кутман боорум,
Сени көрүп, мен өтө капа болдум!»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
айткан жообу*

«О боорум,— деп сүйлөдү,— аргам барбы,
Мен өлөм,— ажал мени чырмап алды.

Өлөрүмдө жүзүңдү көрсөм дедим,
Кокустан көрбөймүмбү — кайгы жедим!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

О боорум,— деди Акдилмиш жооп кылып,
Тирүү менен бир жүрөт оору, кырсык.

Жаман сөздү сүйлөбө, ооруйт көңүл,
Оору, кесел — биз кылган күнөө деп бил.

5980 Көптү билген бир адам туура айткан,
Билим менен көңүлүн улайт адам:

«Кесел деген — биз кылган күнөө дечи,
Көрдүң беле күнөөсүз таза киши?

Кесел менен — күнөөлөр чыгып кетет,
Күнөө кетсе — сакаят адам өзү!»

Азбы, көпбү — ар адам күнөө кылат,
Күнөөсүз, сүттөй таза чанда чыгат!

Кесел кетет, сакайып айыгасың,
Даба болуп — күнөөдөн арыласың!

5985 Сен неге жаман сөздү сүйлөп кирдиң,
Өлүм күтүп турганын кайдан билдиң?»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
айткан жообу*

«Айтайын,— деди Өткүрмүш, анын жөнүн,
Аят кылды теңирим, бир түш көрдүм.

Бул чындык уктап жатсам түшкө кирди.
Жакында өлүп тынам — болду белги.

Тагдырда жаман, жакшы боло калса,
Теңирим түшүндө айтат кулдарына!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

«Бул сөздү да,— деп айтты анда Акдилмиш,
Айтып туруш чынында, болбогон иш!

5990 Ар кеселден адамдар өлүшсө тез,
Тирүү адам арада калмак эмес.

Адамды оору-сыктоо кыйнай берет,
Оору эмес, өлүмдү да адам жеңет!

Уктаганда түш көрүү көнүмүш иш,
Жакшылыкка жорулат ар көргөн түш».

**АКДИЛМИШ ӨТКҮРМҮШКӨ
ТҮШ ЖОРУУ ТУУРАСЫНДА АЙТАТ**

«Илимде көп нерсени билүү керек,
Ошондо түш жорууну даана билет.

Илимде түш жоруунун жолу түркүн,
Кутманым баарын баамдап, жакшы билгин.

5995 Түшүңдү билимсизге жорутпагын,
Кечиктирбей билгенге айткын дайым.

Кечээ көргөн түш болсо — жөнү башка,
Азыр көргөн түшүңдүн — шарты накта.

Көргөн түштүн — көп болот белгилери,
Билүү үчүн аларды, түшүн эми.

Көргөн түштү туш келди жоруй бербейт,
Көрүнгөнгө айтуу да — туура келбейт.

Кесир кылба, бул түш деп, ашык сүйлөп,
Түштүн дагы түшүнөр жолдору көп.

6000 Жоруба өзүң түштү, же жорусаң,
Илим менен келтирип такта абдан.

Көргөн түшүң туш келет жоругандан,
Жорулбаган түш болсо — анда жаман.

Акылы деңиз адам айткан сөзү,
Билип алсаң — пайдасы тийет деңи:

«Түштү түшүн, ойлонуп бардык жагын,
Акыл менен айлантып бүт карагын.

Түштү кандай жорусаң ошол келет,
Жоруба жамандыкка, кетет бактың!»

6005 Көрөсүң тамак-ашты кээде түштө,
Жаман болот араң аш түшкө кирсе.

Жыл маалынын кирсе эгер түркүн кези,
Дене-бойдо ширелер жүргөндүгү.

Жаш бала жазды көрсө уктаганда,
Же жерди гүлдөп турган эрте жазда.

Демек, анын кандары ашып-ташып,
Койгон жакшы канынын жолун ачып.

Жигит көрсө түшүндө саратан жай,
Саргыч-кызгылт боёктуу жерди аябай,

6010 Анда өтү көбөйгөн денесинде,
Жолун таап, чыгарыш керек мүлдө.

Күздү көрсө түшүндө токтоо адам,
Саргайган жайыттарды ээн калган.

Демек, анын күр оту күчөп кеткен,
Дары менен азайтуу керек тезден.

А кары түштө көрсө ызгаар кышты,
Же карды, же күрткүнү, көпкөк музду.

Какырыгы каптаган көкүрөгүн,
Ысыкта, дары-дармек кошо бергин.

6015 Кээде түшкө — баш-аламан нерсе кирет,
Аларды жорутпастан таштоо керек.

Жатканда, ойго батып уктаганда,
Ойгонсоң түшүң түшпөйт эске кайра.

Түштөр бар шайтан өзү түртүп турар,
Аны көрсөң — сууга түш, жуунуп ал.

Түшүндө өзүң тынбай иштеп жүрсөң,
Жорубагың максатка жетпейсиң сен.

Ажыратып жорууга түштү демек,
Мол акыл, жана терең билим керек.

6020 Түш жоруган акылман айткан экен,
Түш жоруган акылдуу болгону жөн:

«Билбей туруп түшүндү жоруй көрбө,
Жакшы жоруу, туш келет дешет элде.

Түшүндө капалансаң, кубанасың,
Кубансаң — муң-капага түштүм мен де!»

Түш жоруунун көп болот айырмасы,
Кутманым, баарын толук билген жакшы.

Түшү башка элдердин карапайым,
А бектердин түшү да башка дайым.

6025 Түшкө кирсе кубаныч, оюн, күлкү,
Сени күтөт кайгыруу аны билчи.

Ыйладыңбы түшүндө, сен билип ал,
Кубаныч кучагыңа батпай калар.

Кээде болот, жакшы түш сен көрөсүң,
Жакшылыгы — сага эмес, бирөө үчүн.

Түштүн баарын адамга карап жоруйт,
Ийгилик көп болгондо, түш да чууруйт.

Кээде бир түш бирөөгө бийлик берет,
А башкага ал түштөн кырсык келет.

6030 О боорум, мунун баарын билүү керек,
Ошондо жорулган түш маани берет.

Көргөн түшүң сен мага айтып берсең,
Билишимче жоруюн тууралап мен!»

78

ӨТКҮРМҮШ АҚДИЛМИШКЕ КАНДАЙ ТҮШ КӨРГӨНҮН АЙТЫП БЕРЕТ

Айтып кирди Өткүрмүш тактап сөзүн:
«Мен айтайын — сен аны туура түшүн.

Шаты көрдүм, тепкичи элүү экен,
Бийик болчу, жаңылбайм жазы десем.

Көтөрүлдүм шатыга чыктым тынбай,
Чокусунан бир нече тепкич бардай.

6035 Чокусунан бир атчан суусун сунду,
Баарын ичтим, суусунум канып турду.

Андан соң көтөрүлүп көккө жеттим,
Дайным чыкпай асманга сиңип кеттим!»

79

АҚДИЛМИШ ӨТКҮРМҮШТҮН ТҮШҮН КАНДАЙЧА ЖОРУУ КЕРЕКТИГИН АЙТАТ

Жооп берди Акдилмиш: «Ушул түшүң,
Эң сонун, жолдуу экен өзүң үчүн!

Кандайча жаман ойго дитиң барды,
Жоруш керек түшүңдү кайра жаңы!

Учкандыгың көкөлөп — атак делет,
Бийик учсаң, атагың бийик келет.

6040 Бийик учсаң — болосуң дөөлөткө бай,
Атак даңкың артылат нечен курдай.

Шаты бийик — а сенин бактың бийик,
Айтылар улуулугуң, элиң сүйүп.

Бул тууралуу айтылган нак сөз ушу,
Түштүн сырын жакшы айткан түш жоручу:

«Шаты көрсө түшүндө — урмат, атак,
Ар тепкичи урматка жакындатат!

Канчалык бийик чыкса, абийири артып,
Бакыт да, байлык жана урмат табат!»

6045 Идиштен колго алып — сууну ичсең,
Өмүрүң сенин узун болот экен.

Көкөлөп көккө сиңип учуп кетсең,
Теңирим бар тилегиң берет экен!»

80

ӨТКҮРМҮШ ОПОЛ ЭЛЕ ТҮШТҮН БАШКАЧА ЖОРУЛУШУН АЙТАТ

Жооп берип айтты Өткүрмүш: — Түшүмдүн,
Жорунушу мындай эмес, түшүңгүн.

Ушуну сен түшүндө көргөн болсоң,
Сен айткандай бардыгы жорулмак оң.

Бул жалганга оогон сенин көңүлүн,
Бүткүл оюң, максатың да өмүрүң.

6050 Мен болсом күнүмдүктөн кеткем мүлдө,
Мында турам, машакат, көр түйшүктө.

Жорубадың түшүмдү толук мага,
Угуп ал мен жоруюн эми сага!

Бийик келген шатыны — көргөндүгүм,
Ал менин сүрүп келген өмүр-күнүм.

Чыккандыгым шатынын кылда учуна,
Өмүр-жолдун түгөнүп, бүткөнү да.

Эң башынан жолуккан жалгыз атчан,
Анда алып сунулган сууну жуткам,

6055 Мына ошол, бийиктеги атчан өзү,
Жетим кылар, атасыз белги дечи.

Ал бузуп жаралганды талкан кылат,
Тирүүлөрдүн өмүрүн кыйып турат!

Идиштеги сууну бүт ичкенимди,
Өмүр дедиң эң узун мага келчү.

Сен айткандай суу деген өмүр болот,
Жармын ичип, жарымы калса толот.

Жарымын ичкен болсом ошол суунун,
Калмак дечи алдыда жарты өмүрүм.

6060 Толук ичтим мен сууну идиштеги,
Эсен-соо өмүр сүргүн өзүң эми!

Билимдүү, эстүү айткан сөздү тыңда,
Чындык бар түшүндүрөр баарын мында:

«Сен ичсең идиштеги суунун жармын,
Жарты өмүрүң алдыда калганы чын.

А эгер баарын ичсең — жаман аның,
Жол бүттү, көр түбүнө түшөт жаның!»

Түшүмдө өзүм бийик учуп чыктым,
Дайынсыз көк асманга түпсүз життим.

6065 Ал учкан жан, бийиктеп денден кетип,
Кайтып келбес жайына кеткени өтүп.

Кудай мага түшүмдө белги берди,
Өлүмүнө даяр бол, баатыр деди!

Көргөн түштүн мааниси мына ушундай,
Башкача эмес аны сен жоругандай!

Жооткотуп көтөрдүң көңүлүмдү,
Куба албайсың туш келген өлүмүмдү.

Карап көрчү, о кутман, өлүм жойпу,
Канча жерди дөбөлөп казып койду!

6070 Канча сарай, ордону шаарларды,
Өлүм бузуп, уранды орду калды.

Канча баатыр тайманбас өкүмдарды,
Өлүм койбой, өкүртүп көргө салды.

Канча байлык, чогулган дүнүйөнү,
Өлүм чачып, табылгыс жерге көмдү!

Таң калба, туулган соң — өлүм да бар,
Тирүүлөрдүн бардыгын ажал чабар!

Таң калгын, аны унуткан адамдарга,
Өлүм дебей, жаман сөз айткан жанга!

6075 Ар бир адам түшүнөт өлөр маалын,
Чырмаган уйкусуна жетпейт алың!

Өлүм ак, кутулууга чама жок да,
Өлгөндөн соң не болом — аны айтпа!

Бар тилегим, эми ушул ойлогонум,
Теңирим, о дүйнөдө сунсун колун!

Болгонго канат кылып күн өткөрдүм,
Күнүм бүттү, алдыда жакын түнүм!

Билбедим ич тардыкты, байлыгым жок,
Жол бербедим напсима айрымга окшоп.

6080 Өз жүгүмдү бүгүнкө тартып келдим,
Тиледим эми анын жеңилдешин.

Не дегенин угуп ал насаатчы адам,
Кеңешин бүт берүүдөн тартынбаган:

«Азайтууну күнөөңдү көздөп жүргүн,
Басар жолуң кылдан ичке, байкап билгин.

Бүгүнкүнү бүтүрүп эртеңди ойлон,
Күнүмдүктү көздөбөй туура жүргүн!»

Дагы айтты; угуп ал боорум өзүң,
Мен өлөрмүн, артымдан сен келесиң.

6085 Сага айттым, кыттай ойду көңүлдөгү,
Мен өлгөн соң унутпай жүргүн эми!

Тирүү кезде таянчың болдум өзүм,
Өзүм өлсөм, калсынчы насаат сөзүм!»

ӨТКҮРМҮШТҮН АҚДИЛМИШКЕ
КАЛТЫРГАН КЕРЭЭЗИ
ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

«Кутман боорум, кайгы күнгө калбагын,
Өмүрүңдү кур өткөзүп албагын.

Түз болуп, ак жолуңдан адашпагын,
Ак жол менен максатты сен табасың.

Тирүүлөрдүн баарына боорукер бол,
Сөздө, иште болуп ак, түзөгүн жол.

6090 Кыйшайбастан өтөй бер милдетинди,
Токтоо болуп, кармай бил сен өзүңдү.

Өлүмдү эстеп, даяр бол ага өзүң,
А өзүңдө төп болсун токтоо сезим.

Ач көз болуп дүйнөгө көзүңдү артпа,
Дүйнө калар, үмүтүң тийип ташка.

Өз энчиңди көтөрүп кудай дегин,
Камын көргүн өлгөнчө тууган элдин.

Түз сүйлөп, чынчыл болгун, мээрим чачып,
Жалганчыны эл сүйбөйт алысташып.

6095 Ачык жүз, жылуу сөздүү, мээримдүү бол,
Ошондо тагдыр берер бакытты мол!

Жөнөкөй бол, пейлиңди кенен карма,
Айбын ачпа бирөөнүн эл алдында.

Напсиңди тыя бил да, ачууну бас,
Өзүңдү бузук жолдон алыстат, кач.

Өзүң эмес, элиңдин камын көргүн,
Бирөө эмес, сен өзүң иштеп көнгүн.

Байлыкты, көп буюмду жыя бербө,
Кутманым, кубандырып бергин элге.

6100 Жакшы адам күйүмдүү, белдүү келет,
Бирөө үчүн аянбай жанын берет.

Бул тууралуу белгилүү адам айткан,
Билими, акылы да толук абдан:

«Элге пайда тийгизген — жоомарт киши,
Боорукер, жалпы элге — улук өзү.

Адамдыктын белгиси эки нерсе:
Боорукердик, жоомарттык — ушул экөө.

Бул экөөнөн чынында акыл артык,
Акыл жолу адамга берет бакыт.

6105 Жоомартбы, эл оозунан мактоо алган?
Жакыны үчүн жардамга даяр турган!

Жоомарттык — эмес күмүш таратууда,
Аябоо канын-жанын марттык мына!

Колу ачык, жоомарт болсо бардык жанга,
Эл дагы сыйын кылат ага анда.

Эки нерсе — улуулук мисал алсак,
Бири байлык, а бири алда максат.

Бул экөөнү тең кармап миң жашагын,
Өлүм келсе — таштайсың анын баарын.

6110 Бек бийлиги куралат эл ишинен,
Бекемдиги тизгиндин — үзөнгүдөн!

Бирок элден бак-дөөлөт чанда табат,
Тапкан кезде — бек өзү карып калат!»

Күнүмдүксүң, даңкың да убактылуу,
Ажал келсе айтылбай калат баары.

Көчмөн курбайт өзүнө ордо-сарай,
Жолоочу да жолуна чыгат шашпай.

О боорум, сен да билгин, күнүң бүтөт,
Ашык күлбөй, абайлап жүргөнүң эп.

6115 Бу дүйнө өтүп кетет, жолу менен,
Өлөрсүң, а мөөнөтүн билбейсиң сен.

Тырмагынан ажалдын ким кутулат,
Бейпил жүрүп, акыры ал тутулат.

Бул дүйнө — жеген ашың, кол сунгандар,
Санап көрчү, санагың жетпей калар!

Напсинди тый, берилбе кумарыңа,
Алыс болуп ушактан, сөз чыгарба.

Жакшы адамдын калтырган насаатын ук,
Кабыл туткан ар дайым билбейт кырсык:

6120 «Эңсегенин ээрчиген — жыргал табат,
Жыргал арты кууралга алып барат.

Ширинге — ачуу, балга — уу боло келген,
Көтөрүлгөн — жыгылат, учкан кулайт!»

Кыз кыялдуу бул дүйнө туругу жок,
Кармалбагын, кутманым, туткун окшоп!

Сендейлердин далайын тузактаган,
Далай бекти билгизбей жалмап тынган!

Артыңдан колун созуп калган чыгар,
Осол болбой, кутманым, көңүлгө ал!

6125 Алганыңды тим койбой тартып алат,
Тапканыңды калтырбай чачып салат.

Канча күлсөң, дал ошончо ыйлатат,
Эмне курсаң бузуп кирет кыйратат.

Бузук кылык, бир дагы иш кылбайт оң,
Ачык күйбөйт, а бирок түтүнү чоң!

Көркү менен көзүңдү алдап алат,
Жакындасаң — бутуңа кишен салат.

Аселине азгырып, уу ичирет,
Бакыт деген алдамчы жүз миң ирет!

6130 Акылдуунун асылы айткан кеп бул,
Дөөлөттүүм, аны тыңшап тыянак кыл:

«Көңүл бурба, бу дүнүйө шум жалган,
Жаңылгандар азап-каарга кабылган!»

Жакшы айтыптыр бул ойду эстүү адам,
Көптү билген, билимдүү, акылман жан:

«Келчү, кетчү дүйнөгө алданбагын,
Кошоматчы, ойт берме кылыгы анын.

Көлөкөдөй ойлосоң дөөлөт, багың,
Таңдан кечке бир жерде турбайт аның!»

6135 О кутман, билим, ою кенен дайра,
Динге ишенгин, бүгүндү көңүлгө алба.

Жыргалыңа ишенбе, байлыктан кач,
Кудай деп, теңириме көөнүңдү ач.

Бакыт сенин башыңды айлантпасын,
Ойгонсоң — нөшөр болуп агар жашың.

Бектин айткан сөзүн жакшы тыңшагын,
Сынап көргүн ар бир сөздүн салмагын:

«Малга тете дөөлөтүнө эсирген,
Көргө түшсө жашы көлдөп, эсилген.

6140 Бийлигине эсирип аксымданган,
Жер алдында азабын тартар абдан.

Эсирген байлык, бакыт, жаштыгына,
Араккечтен ал жаман алда канча.

Ичимдикке мас болгон жатып алат,
Уктап турса, мастыгы тарап калат.

Дөөлөтүнө мас болгондо андай жан,
Өлгөнүнчө көзүн ачпайт, уйкудан!»

Сен кулсуңбу — бектерге теңелбегин,
Кулдугуң кыл, каргаша чакырба өзүң.

6145 Тирүүлүк көрөр күнүң узак эмес,
Улуулук түбөлүктүү мансап эмес.

Миң жылдар жашасаң да өлүмүң ак,
Улап жүргөн жибиң да үзүлөт бат!

Ылайыктуу ушуга жакшы сөз бар,
Кабак түйбөй, көңүлгө бек түйүп ал:

«Бардык жыргал, байлыкты алсаң дагы,
Өлбөстүн мүрөк суусун татсаң дагы,

Созгон колуң асманга жетсе дагы,
Төбө көккө тийсе да, жерде жайы!»

6150 Ак көңүлдөн айтылды сөзүм сага,
Жашырам сенден нени, айтчы мага!

Бул дүнүйө байлыгын кимдер сүйбөйт,
Жыргал, сүйүү отуна кимдер күйбөйт!

Бирок сен напсиңди тый, өзүмдү айтсам,
Жапкамын дарбазасын алда качан!

Шум дүйнө кудай атын унут кылат,
Жалпы элди жакшы жолдон бузуп тынат.

Ошондуктан эстүүлөр качат, безип,
Жүрүшөт туругу жок, дүйнө кезип.

6155 Үңкүрдү жай кылышат каңгырашып,
Чөп-чар жеп, жамгыр суусун ичет ташып.

Кайсы бири чөлдөрдө сандалышат,
Кайгы чегип, кыйналып күйүп-бышат.

Да бири шөмтүрөшүп, бүкүрөйүп,
Жер кезет, кайыр сурап, жашын төгүп.

Кай бири ач болсо да даам татпайт,
Кай бири — эс алышпайт такыр жатпайт.

Көзү ачылган кишилер мына ушинтет,
Биз жүрөбүз бей капар, уйку тепсеп.

6160 О боорум, күнүмдүктөн алыстап жүр,
Бул дүйнө бүт — сеники, башы — сен бил!

Напси менен пейлиңди тыйгын бекем,
Адамдын зор белгиси ушул экен.

Бул экөө алпты дагы алсыз кылат,
Колго түшсөң, кор кылып мойсоп тынат.

Көр оозунда жатамын, колуң берчи,
Барар жолуң ушул да, камың көрчү!

Наадандарга жолобо, боорукер бол,
Эки дүйнө эзилип жүрчү ошол.

6165 Көңүлү басмырт жандын айткан сөзү,
Өлүмгө даяр туткан өзүн-өзү:

«О, баатырым наадандыкты таштагын,
Жамандык — уу, жамандыкка баспагын.

Өкүмдарсын, эл башчысы, элдин шамы,
Өлүм келсе бузулаар жашоо тамы!

Сен дагы мен-мен деген мактанчаагым,
Даяр бол көрдү карай учар жаның!

Күн көргөн ач, жылаңач байкуш, алар,
Силерге да шум ажал капкан салар!»

6170 О боорум, кайгы менен өлүм барам,
Эки нерсе жүрөктү эзет жаман.

Биринчи — кудайымдын кулу өлмөк,
Экинчи — теңир үчүн кылбайм эмгек.

Бүгүн, эртең көз жумуп кете берсем,
Дуба кылып өзүмө жүрсөң экен.

Боордошум, дуба кыла жүрөрсүң,
Жолуң бүтсө арт жагымдан келерсиң.

Мынакей, көрдүң менин абалымды,
Бул — сабак, камдай жүргүн ылаажыңды!

6175 Ажал келди, кайгыда өтүп барам,
Алыс эмес, даяр бол сен да аган.

Ажырармын өзүңдөн кайгы түнөп,
Көрүшөбүз кай жерден, кудай билет!

Өлөрүндө бир адам айткан экен,
Койгулап жерге башын бекем-бекем:

«Өлүп барам кайгыда, көзүм соолуп,
Жыргалым, кууралым да бирдей болуп.

Өлгөндөн соң эки башка жол жатат,
Кайсы жолго айдап алып кууратат?»

6180 «О боорум, — деп айтты ал, — ыйлабагын,
Мен үчүн өз жаныңды кыйнабагын.

Боздой бербе, жаш төгүп, кайгырба да,
Ойлонуп, дуба кылгын кайра-кайра.

Ыйлай бербе, карма өзүңдү, эсти жый,
Бул кудайдын кылган иши, сөздү тый!

Камын эми, кайра айланып үйгө бар,
Көп кайгырып, көңүлүңдү кылба тар.

Керектүү сөздөрүмдү айтып бердим,
Көңүл түзүм, унутпай жүрө көргүн!

6185 Эликке менден салам айта баргын,
А балким, акыркысы болор аным!»

*Акдилмиштин Өткүрмүшкө
айткан жообу*

Акдилмиш боору ооруп айткан экен:
«Сени мен кантип жалгыз таштап кетем?

Кеселиң күч, жатасың өзүң жалгыз,
Кандай күндө каласың жалгыз байкуш?»

*Өткүрмүштүн Акдилмишке
айткан жообу*

«Кете бергин — деп айты ага Өткүрмүш,
Мен үчүн кам жебегин, болбогон иш?

Кудайымдын аты эле — мага жолдош,
Теңирим жалгыз мени таштап койбос.

6190 Кудай кимди кам көрүп, эсине алса,
Кур койбой, бар жардамын берет ага.

Жакшы айтыптыр түз сүйлөп көнгөн адам,
Көптү көрүп, көп билип жаңылбаган:

«Кудай кимден жардамын аянбаса,
Эки дүйнө бак-таалай берет ага.

Кимге кудай мээримин төгүп койсо,
Эки дүйнө оң жолдуу болот ошо.

Эгер кимден жүзүн бурса теңирим,
Баары бир да: бөрүлүгүн, иттигиң!»

6195 О боорум, токтотолу эми сөздү,
Жөнө эми, коштошолу аарчы көздү!»

* * *

Акдилмиш кучактады Өткүрмүштү,
Өпкүлөп, боздоп ыйлап, жашын төктү.

Шолоктоп, баш көтөрбөй чыгып кетти,
Атын токуп, үйүнө бурду бетти.

Аттан түшүп үйүнө кирди ойлуу,
Кайгы мыкчып жүрөгүн, тынбай койду.

Адам деген канчалык муңдуу келет,
Кубанчы аз, кайгыны чексиз көрөт.

6200 Тилеги ишке ашса, ойноп-күлөр,
Кайгы келсе — чыдабай ыйлап ийер.

Сүйгөнүнө жеткендер шайыр-шатман,
Ажырашуу туш болсо кайгы баскан.

Кубантса аны бирде жолугушуу,
Чөгөрүп, ыйга салат ажырашуу.

Ажырашып кеткендей азап барбы?
Деңизден терең болот анда кайгы.

Тируулар ажырашса — жолугушар,
Кайрадан көрүшүүнүн жолдору бар.

205 Баарынан эң катаалы — өлүм болот,
Өлүм алса, канткенде орду толот.

Ажарышуу же кыска, узак келет,
Өлүм болсо — түбөлүк айрып, бөлөт!

Окуп ал бул тууралуу чыккан ырды,
Саптарында маани көп каткан сырды:

«Шум ажал — бөлүнүүнүн эң катаалы,
Ажырашсаң жашыңды төккүн дагы.

Тируу менен бөлүнсөң үмүт калат,
Өлгөн менен жолукпайт — күтпө аны!»

* * *

6210 Акдилмиш эс алган соң тамактанып,
Намазын окуп кирди тура калып.

Күн жашырды маанайын жер артына,
Күүгүмдөнүп асман да калды мына.

Төшөгүнө кыйшайды. Уйку келбейт,
Көз ирмелбейт, санааны кайгы термейт.

Буркурап жашын төгүп чыкты сыртка,
Капкараңгы, көмүрдөй бүт айлана.

Кайра кирип үйүнө жамбаштады,
Толгонуп, кайгы-санаа басты аны.

6215 Рум кызы жашырды аппак жүзүн,
Караңгыда мелтирейт аалам бүтүн.

Уйку келбей карасаң кең асманды,
Үркөр жылдыз капталга оогон жаңы.

Көпкө турду асманга көз жиберип,
Айлана түн, караңгы, аалам өлүк.

Кыйшайып көз ирмеди, чочуп кайра,
Көз жиберди мелтиреп кең асманга.

Чыгыш жактан кара куш учуп чыгып,
Өрттүү отун бийиктен чачты туруп.

6220 Жетиген көтөрүптүр башын бийик,
Тайган жылдыз шылкыят мойнун ийип.

Жол төшөптүр Эгиздер жерди карай,
Күн шооласы чачылды жерге тарай.

Ал туруп жүзүн чайды. Кийип бачым,
Намаз окуп, өтөдү ак кызматын.

Дүйнө жүзү алтындын өңүн алды,
Жердин бети кызарып нурга жанды.

Кийинди да, атына минип алып,
Дароо эле ордого жетти барып.

6225 Ал чапкылап ордого жетер менен,
Чагырып Элик өзү — кирсин деген.

Акдилмиш кирер замат, Элик көрдү,
Кайгы басып, чүнчүткөн купкуу өңдү.

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

Элик сурайт: «Кутманым, алың кандай?
Көрүп турам, кебетең сыркоо жандай.

Кандай кайгы башыңа түштү бүгүн,
Кабагыңдан көрөмүн кайгы жүгүн.

Кызыл бетин кубарып каны качкан,
Кандай тагдыр бозортту, ошону айтсаң?

6230 Бул жашоодо бакыттан кур эмессиң,
Атакка, урматка да өзүң ээсиң.

Тагдыр сенден бурулуп качкан эмес,
Ай, Күнүң дайым ачык, бүркөлбөй эч.

Сени көрүп кабакты түйгөн жокмун,
Сени эч качан жактырбай жүргөн жокмун.

Ким сени кайгы менен муңга салды,
Эмне болду? — мага айтар жообуң барбы?

Бул кандайча кайгылуу көрүнүшүң,
Билгим келет, шылкыйдың эмне үчүн?

6235 Эгер сен кайгы, муңга батып турсаң,
Кубанып, көңүл ачам өзүм кайдан?»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Жооп кылып Акдилмиш айтты баарын,
Бир тууганы начарлап, ооруганын.

Кандай барып ал жерге көрүшкөнүн,
Кесел жандын багыштап айткан кебин.

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

Көңүлү ооруп Эликтин, жашын төктү,
«Аттиң, — дейт, кыйналган го эстүү киши!

Теңир колдоп, сактасын анын жанын,
Кубат кирип денине тепсин канын!

6240 Жана сурайт: — Ахвалы анын кандай?
Кантип кеттиң ал жерден, калып калбай?

Ким карап, ким кеселдин камын көрөт?
Жалгыз кантип оору жан жата берет?

Неге өзүң калган жоксуң кесел менен,
Калтырдың аны кимге ишенип сен?»

Акдилмиштин Эликке айткан жообу

Акдилмиш жооп берди: «Пейли кенен,
Ушул сөздү мен ага айткан элем.

Айткан сөздү ал угуп ынабады,
Көп айтып көндүрө албай койдум аны!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

6245 Элик айтты: «Бир кудай болсун жөлөк,
Дабаа жок сакайышка андан бөлөк.

Акылы, көңүлү да теңир менен,
Кудайым кур калтырбас эч нерседен.

Баарынан кечип кеткен кулдун өзү,
Кудай деген пейли үчүн күчтүү дечи.

Теңир сактап, кырсыктан жардам берет,
Атагы артып, тилеги кабыл келет.

Сөздү ук бул тууралуу жакшы айтылган,
Көңүлгө түй, жакшылык келет саган:

6250 «Жаратканга жалынып, көргүн камың,
Көңүлдө, сөздө ага жакындагын.

Ошондо кудай берет тилегиңди,
Шайтандабай — кудайга арна баарын!»

Түшүңгүн, — дейт Элик ага, Акдилмишим,
Азап чегип өзүңдү кыйнаба өзүң?

Жакшы адам жакшылыкты тараткан,
Эгер өлсө колдойт аны жараткан!

Эй бегим, бул күн келер бизге дагы,
Не иш кылдык тартынбай айтчы аны?

5255 Текке кетти оттуу жаштык күнүбүз,
Оңолбостон акылыбыз, дилибиз.

Өткөн өмүр көргөн түштөй, жок эми,
Кандай өттү? Бир өзүңдө себеби!

Калган күндөр талаага кетпесе экен,
Кер напсиге кул болуп өтпөсө экен!

Качсаң дагы, баары бир өлүм табат,
Кайгыртып, муңга салып өчүн алат.

Мындан ары ишинди туура иште,
Элиңди, кулдарыңды жолго түздө.

6260 Мени сактап осолдон, ачык болгун,
Теңир сага туш кылсын ыйык жолун!

Түшүнчү, жакшы адамдын айткан сөзүн,
Адамзаты ардактап сүйгөн кишиң:

«Жакшылыкка жакшылык кыла келген,
Карачы, кудайымдын жолу кенен.

Зулум болсоң, тийбей койбойт зыяны,
Тартар азап, адам десин ким аны!

А өзүң жаман ишке жакын болсоң,
Иштей бер — боздогон ый табар олжоң!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

6265 «Кутман Элик, эгер сен, — дейт Акдилмиш,
Мындан ары ишенип тапшырсаң иш,

Элиңе дөөлөт берер бекийт заңың,
Бийликте, кудай колдоп жыргар жаның.

Жыргалы үчүн дайыма өкүмдардын,
Дене, жанды берүүгө мен даярмын!

Адам мыкты артында даңкы менен,
Кудайым жакшы атагын сактаса экен!

Көз ирмемде ажалың турат даяр,
Алдырба капарың жок, болор залал!

6270 Акылмандын сөзү бар таамай айткан,
Ал сөздөн асыл чындык, маани тапкам:

«Арттан аңдып, ажал сунат тырмагын,
Көзү өтөт адамдарга дайым анын.

Жаман да, жакшы дагы — көргө кирет,
Күнүң бүтсө, кармалбай учат жаның!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

Элик айтты: «Жүрөйүн кудайым деп,
Бийлик, тартип сактоого берсин көмөк»

* * *

Сөзүн бүтүп Элик башка дебеди,
А, Акдилмиш шарт турду да жөнөдү.

6275 Арадан дагы өттү бир нече күн,
Акдилмиш алып жүрдү кайгы жүгүн.

Боорун эстеп муң менен баш көтөрбөйт,
Бүкчөйүп, өңү куп-куу азабын жейт.

Чыдабады көтөргөн кайгысына,
Кайрадан барсам деди бир бооруна.

Ордого, кайгы басып кайра келди,
Чакырды Элик өзү, анда кирди.

*Акдилмиштин Эликке
берген суроосу*

Ал сурады Эликтен: «Болсо уруксат,
Бир боорума барсам деймин кайра бат.

6280 Көрөйүн, кесел жаны не болду экен,
Тирүүбү, кырсыктан тыш эсен бекен?»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

«Бул сөзүң, — дейт өкүмдар, абдан туура,
Жанында бол, туугандык — милдетиң да.

Жөнө эми, мени дагы сурады де,
Көмөк бол ооруганда, ою сенде».

* * *

«Макул!» — деди Акдилмиш, сөзү бүттү,
Эс алууга үйүнө келип түштү,

Жол алдында тамактан ичип-жеди,
Жөнөдү бир бооруна, сыздап көөнү.

6285 Жарым жолду кыйналып жөө басты,
Жетип келип акырын эшик какты.

ӨТКҮРМҮШТҮН ШАКИРТИ АКДИЛМИШКЕ ӨТКҮРМҮШТҮН ӨЛҮМҮН УГУЗАТ

Эшик ачты келгенге шакирт — адам,
Учурашып, жаш төктү өзү анан.

«О, боорум, — деген сөздү араң айтты,
Кудайым сага берсин күч-кубатты.

Эсен-соо, бейпилдикте көп жашагын,
А бизди таштап кетти бир тууганың.

Ыйлаба, кайгыга бек болуу керек,
Тирүүлөрдүн баарына — өлүм келет.

6290 Төрөлгөн соң өлүм бар, ажал табар,
Мейли бек, мейли кул бол, же пайгамбар.

Баарыбызды шум өлүм күтүп турат,
Тырмагынан ажалдын ким кутулат!»

* * *

Кабарды угуп Акдилмиш боздоп ийди,
Бир боорунан айрылып оттой күйдү.

ӨТКҮРМҮШТҮН ШАКИРТИ АКДИЛМИШКЕ КАНТИП КӨҢҮЛ АЙТКАНЫ ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

«Кайгырбачы, — деп айтты шакирт адам,
Буйругуна кудайдын жок да дабаң.

Күнү бүтсө өлүм алат адамды,
Ал да өлдү, өзүң ойлон ажалды.

6295 Эмне пайда жаш төгүп ыйлаганда?
Тирилтип албайт беле баары анда.

Тирүүлөргө өмүрдү теңир берет,
Кези келсе кайра алып коёт, демек!

Алганын ошол бойдон кайрып бербейт,
Сагабы же магабы — өлүм бир дейт!

Мүрзөсүнө боорундун барып кеткин,
Маркумга эч болбосо дубаң жетсин!»

84

АКДИЛМИШТИН ӨТКҮРМҮШТҮН
ӨЛҮМҮНӨ КАЙГЫРЫШЫ
ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Боорунун мүрзөсүнө кулап түштү,
Кара жерди кучактап жашын төктү.

6300 «О, боорум, кайгырганым көрсөң боло,
Бир карайын козголуп келсең боло!

Жүзүңдү бир көрсөм деп дагы келсем,
Жер астына жашынып кетипсиң сен!

Бир боорум кайгы басты, кантип эми,
Күн көрөм? Өзүм жалгыз, көрбөй сени?

Түшүмбү же болбосо өңүмдөбү?
Сыйпалап таппай турам — эми сени!»

85

ЭЛИКТИН АКДИЛМИШКЕ
КӨҢҮЛ АЙТКАНЫ
ТУУРАСЫНДА АЙТЫЛАТ

Кабарды угуп сарайдан келди Элик,
Көңүл айтып, жубатты демди берип.

502

6305 «Көзүңдү аччы, Акдилмиш, — деди Элик,
Куран оку — өлгөндүн камын көрүп.

Жалгасын бир кудайым, Өткүрмүштүн,
Кылган күнөө — кылмышы болсо кечсин!

Бул кайгына тенирим болсун жөлөк,
Кудай дегин, өзүңө күнөө келет.

Эшик жабык, үстүңө кирген жан жок,
Качыпсың элден-журттан кеп, сөздөн жок.

Жарашпайт, бул кылыгың сендей жанга,
Акыл токтот, ыйлоодон болбойт арга.

6310 Айтчы мага ким мажбурлап, зордоду?
Капа кылып сени кимдер кордоду?

Кудайдын буйругу да — жашырды жер,
Бооруң кетти, эми өз камыңды көр!

Буркурап ыйлагандан пайда барбы?
Кой эми, андан алар энчиң кайсы!

Турган — кулайт, төрөлгөн акыры өлөт,
Жүргөн тынат, берген алат, баарын көрөт.

Бир боорундун өлүмү сага сабак,
Сабыр кыл, сабырдуулар жыргал табат.

6315 Өлүк көрүп, узаткан тирүү жандар,
Өлүм жайын баамдап сабак алар!

Кулак сал айтат имиш өлгөн адам:
«Мен өлдүм, ушул энчи келет саган!»

Бул тууралуу ырды оку, ою терең,
Акыл менен маанисин туйсаң экен:

«Сенден мурун өлгөндөр миң-сан чыгат,
«Мына, мени кара» деп сабак кылат.

Биз өткөрдүк өмүрдү ойноп-күлүп,
Биз өлдүк — сени кезек турат күтүп!»

503

6320 Элик сурайт: «Өткүрмүш кантип өлдү?
Билгениңди сен мага айтып берчи!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Эликке айтты көргөнүн, билгендерин,
Өлөрүндө калтырган насаат кебин.

Кумурасын, таягын алып келип,
Эликке эстеликке сунду берип.

«Мына ушу — деди ал, калтырганы,
Эч нерсеси жок болчу башка дагы.

Калтырды Элик сага мунун бирин,
Жакшы болсун бүгүнүң, келер күнүң!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

6325 Элик алды таягын: «Ушуну алам,
Бакыт берсин өмүрдө таяк маган.

Кумураны сен алгын, бооруңду эсте,
Колго карма кайгырып турган кезде!»

Акдилмиш кумураны алып өптү,
Токтото албай кайгысын, жашын төктү.

«Ойлоп көрсөк, — дейт Элик, эң бир терең,
Экөөбүзгө бул белек — насаат экен!

Күнүмдүккө алданбай так жашады,
Айтылып кала берди жакшы атагы.

6330 Угуп ал жакшы адамдын айткан кебин,
Так аткарган ойлонуп бардык ишин:

«Байлыкты көп чогултсаң, артып калбайт,
Аз болсо, жетишинче улап жалгайт.

Бир кубанчка дүйнөдө миң кайгы бар,
Ар бир адам өз жүгүн тартып барар.

Өлгөндөн соң байлыктан пайда барбы?
Өзүң эмес, баарысы жатка калды!»

Бир бооруң күнүмдүктү көздөбөдү,
Тытык кийип, ылгабай арпа жеди.

6335 Эл катары жашады өмүр сүрүп,
Байлык жыйбай, өткөрдү жайдак жүрүп!

Күнү-түнү сыйынды, милдет өтөп,
Өзүн кыйнап, эл жүгүн жеңилдетет.

Аткарды ишин, көңүлү жай тынчыды,
Бизди күтөт түйүн-түйүн кырсыгы!»

Айтты баарын, Элик кеңеш-акылын,
Жүрөгүндө түйүп жүргөн асылын.

Кайрылып ордосуна кайта келди,
Кайгы жүгү оордоп кыйнай берди.

6340 Акдилмиш да көп күнү аза күттү,
Кайгы азайып, жеңилдеп сергий түштү.

Кайгы кетип, кайрадан ишин кылды,
Ичип, жеп, ойноп-күлдү, көңүл тынды.

Эң жакшы айткан экен эл баштаар эр,
Башкарып билим менен журтту күтөр:

«Канчалык кайгы-азапты тартсаң дагы,
Алмаштырат күлкү-шат кайра аны.

Кылымдардан кылымга өтүп келет,
Жаман, жакшы баарына — мезгил дары!»

6345 Акдилмиштин кургады аккан жашы,
Кайрадан милдет — ишин өтөйт жакшы.

Жанталашып, аябай бардык күчүн,
Күнү-түнү тынбастан кылды ишин.

*Эликтин Акдилмишке
берген суроосу*

Бир жолу Акдилмишти чакыртты Элик,
Түшүндүр дейт иш жөнүн айтып берип.

«Айтып бер, элдин кандай акыбалы,
Кандай күн, кандай алда жатат баары?»

Кулак да, көз да сенсиң өзүм үчүн,
Дарбазасын ача бер бардык иштин.

⁶³⁵⁰ Узак болду кайгырып күткөн азаң.
Ишиң кандай, кириштин кайра качан?»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

«О, бек,— деди Акдилмиш, элиң жашап,
Тилегиңди тилешип жакшы жатат.

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Соргок, ушак, ач көздүк жана бузук,
Жакшы иштерди чиритет такыр бузуп.

Ким ачкөздүк, ушактан болсо алыс,
Жаман ишке жолобой, ошол калыс.

Ким напсисин катуу тыйып таштаса,
Токтоо болуп, чектен өтүп баспаса,

⁶³⁵⁵ Ошол адам акылдуу, билимдүү да,
Даанышмандык эң жакын болот ага.

Акылдуунун айтканы конуп турат,
Ар иши оң жагында болуп турат.

Жаман иштен андайлар алыс болот,
Жамандыкка эч качан койбойт жолоп!

*Эликтин Акдилмишке
айткан жообу*

Элик айтты: «Адилет сүйлөп сөздү,
Өзүң да, сөзүң дагы сенин эптүү!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Күнөкөр адамзаттын дене, бою,
Эң керек аны эрк менен тыйып коюу.

⁶³⁶⁰ Адам канча денесин ардактаса,
Ошончолук ал өзүн кыйнайт тура.

Ак жүрөк адам айткан сөздү тыңша,
Денең үчүн дарыдай сөздөр мына:

«Сен кимге жумшак болсоң, күткүн залал,
Күн сайын кырсык күчөп басат алар.

Сен кимди эркелетсең, ошондон корк,
Далай жолу ыйлатып отко салар!»

Үч нерседе семиздик зыян экен:
Семиз куш, семиз тайган, семиз денең.

⁶³⁶⁵ Үчөөнү таптоо үчүн тыкат карма,
Ашык кетсе — оор болот залал анда.

Табында жок куш менен — аң алабы?
Семиз тайган — кийикке тиш салабы?

Семиз дене төө сымал очорулуп,
Качкан олжоң карматпайт шылдың кылып.

Тапталбаса салган куш колуң толбойт,
Семиз болсо тайганың олжо болбойт.

А өзүң козголо албас төөдөй болсоң,
Азап менен тозок да тапкан олжоң!

6370 Ток жүрүшөт колунда жок жакырлар,
Барына азыр — байдан артык асылдар.

Тоё жеп, денесин тек жапса болду,
Ак кызматын аткарат, бузбай ойду.

А бакыт, байлык, бийлик жана мансап,
Ишке тоскоол, иритип көптү бузат.

Кекирейме тааныбайт теңирин да,
Оң жол менен түз басуу болбойт анда.

Өлгөндөн соң бай да бир, кедей да бир,
Энчиси эки кулач — кепинидир.

6375 Кедей өлсө арылат азабынан,
Бай өлгөндө — арманы артат улам.

Бир сөз бар жакшы айтылган бул тууралуу,
Сен өзүңө пайда тап угуп аны:

«Бай адамдын өлүмү — чыккыс тузак,
Бечаранын өлүмү — жыргал сымак:

Кедей өлсө шорунан арылганы,
Бай өлүмү муунтуп өзүн кысат!»

*Эликтин Акдилмишке
айткан сөзү*

Кайрадан Элик сүйлөйт: «Билип алсаң,
Бул дүйнө — уюгундай жылан, чаян.

6380 Ашы аз да, татар уусу көбүрөөк,
Жакшы сөз да, сөгүү-чуусу көбүрөөк.

Акылдууга дөөлөттүн жолу жабык,
Билимдүү да талабын таппасы анык.

Наадан үчүн бул дүйнө болду бейиш,
Каалашыңча ойно, күл, жаша, жеп-ич!

Акылдууга бул дүйнө — чычырканак,
Алам десе — канатып, чукуйт, саят.

Даанышманга бул өмүр — уулуу идиш,
Ууртадыбы — бат эле кетет ал-күч...

6385 Жашоодон, бүлөсүнөн безип кеткен,
Элден алыс, сыйынган олуя экен.

Биз чыкпадык күнөөнүн тузагынан,
Кудайым сактай көрсүн азабынан!»

*Акдилмиштин Эликке
айткан жообу*

Айткандарың — деди Акдилмиш — накыл сөз,
Көкүрөккө, ойго түйөр акыл сөз.

Бул дүйнөнүн мааниси ушул тура,
Ажыдаардай түрү да, мүнөзү да.

Өзү өстүрүп, өзү байлап семиртет,
Чыркыратып, алсыратып, жеп кетет!

6390 Карап көрсөң ааламдын түзүлүшүн,
Көңүл чөгүп бир жолу кетет күчүң.

Бул жашоо бабалардан калган белек,
Уругу муундарда өсүп, өнөт.

Ошондон адам чексиз өнүп калды,
Сан жеткис адам саны, өкүмдары.

Бири акылдуу, да бири — баатыр келип,
Башкасы — кара аскадай кекирейип.

Да биринин көзү ачык, акыл, эстүү,
Да бири — дөдөй, макоо, жалкоо өзү.

6395 Жаралган кандай мыкты пайгамбарлар,
Түз жолго салып келген элди алар!

Бири кыска, бири узак жашады,
Кээ биринин артты баркы, атагы.

Кайсы бири жаратканга таарынып,
Жоолашышып, ок атышты чамынып.

Оку, ырды бир кумардан канарсың,
Маани, сырын билип пайда аларсың:

«Даанышман бол, мейли миң жыл жашагын,
Үзүр көрүп дүнгүрөсүн атагың.

6400 Ажал келсе шарт бузулат катарың,
Өкүнсөң да анык көрдө жатарың!»

Канча мыкты, акылдуу адам заты,
Тилесе да узакка жашабады!

Билинбей бары, жогу канча жатат,
Жер алдында жок болуп жетпей санак!

Канча түрлүү жан болду ойлоп көрсөң,
Баарын жеди кара жер, тойбос экен!

Ээлери ордолордун, сарайлардын,
Жай кылышты канчасы жердин алдын!

6405 Уктайт бекен кыймылсыз, үнсүз жаны,
Ким билет — бактылуубу, кайгыдабы?

Эми алар, колунда жок бечаралар,
Ашы жок, кийими жок илип алар!

Кайгы-муңда жалдырап жатат алсыз,
Миңдеген тилектери калды алыс.

Бул жашоону кудайым берди бизге,
Жарабас аны бекер өткөрүшкө.

Жардамын аябасын теңир дагы,
Милдетиң, о кутманым, ак жол салуу!»

* * *

6410 Сөз улады Акдилмиш мактоо менен:
«Узак жашап, бактылуу болсоң экен!

Бул аалам калбаса экен сенсиз, жетим,
Кудай берип тукумуң өнүп-өссүн!

Кандай тилек тилесең орундалсын,
Бир кудайым өзүңө эшик ачсын!

Дагы канча көп болсо тилегиңиз,
Теңирим кабыл кылсын баарын тегиз!

Кубанычың көбөйүп, арта берсин,
Бакыт менен шаттыгың кабат келсин!

6415 Аттигинай, сендей асыл азамат,
Кантип көрдө топуракты жазданат?!

Табийгаттын жолуна амал барбы,
Теңирим өз тартибин куруп салды!

Сен өңдүүлөр өлсө да жашай берет,
Жакшы иштери жоголбой өсүп, өнөт.

Өлөсүңбү, же узак жашайсыңбы,
Жакшы сөзүң артыңда жашап калды.

Досту арбытып, касыңды жогот ары,
Өлкөң өсүп, аймагы артсын дагы!»

* * *

6420 Сөзүн бүтүп, жер өптү, өйдө турду,
Атка минип үйүнө жүзүн бурду.

Аттан түшүп, үйүнө келер замат,
Жеп, ичип — эс алууга бир аз жатат.

Эртең менен кайрадан ишке кирди,
Өзү иштеп, кеңеш-кебин айтып жүрдү.

Көңүл, тилин түз кармап, пейлин алды,
Бузулганды түзөтүп жолго салды.

Аалам гүлдөп, эл-журту алкап жатты,
Күндөр өттү бактылуу жана шаттуу!

6425 Алар өтүп, артында аты калды,
Андан ашкан дүйнөдө урмат барбы!

Бул жандардын кылыгын, көрсөң эми,
Билбейсиң жөн адамбы, периштеби?!

Алар өткөн мурунку замандарда,
Бүгүнкү элдин энчиси эмне анда?

Эгер бизди аташып адам десе,
Анда алар чын периште жанга тете.

Аларды, алар кылган ишти билсең,
Улуу бакыт, зор мурас табасың сен!

6430 Акылдуу — түшүнөр да, билген — билер,
Баары өлөт, дүйнө чексиз өмүр сүрөр!

Өткөрбөй өмүрүңдү бошко бекер,
Сыйынгын, кызматың жок андан өтөр!

Ушунда бар сен үчүн улуу сабак,
Өлгөн өлөт, өрнөгү сага калат.

Калат ордо, сарайлары тизилип,
Баарын таштап кетет адам үзүлүп.

А канча ордолорду, шаарларды,
Мезгил соруп, уранды орду калды!

6435 Гүлдөп турган канча көп айыл-кыштак,
Жок болду, түбү менен өлүм жалмап!

Шаар, кыштак, ордолор калар сага,
Жакшы сабак сөз калса жетет мага!

Кайда баатыр, кол баштаган каарман?
Жерге кирди орун таппай бул жайдан!

Элим аз деп ыйлаган ач көз кайда?
Көп эл алды, өзү өлдү, кимге пайда!

Зордукчуга бир калыс тагдыр өзү,
Эки кулач көр болду алган энчи!

6440 Кайда өзү канын төккөн мусулмандын?
Күчү кана? Жай кылды жердин алдын!

Азыр кайда өз элин эзген адам?
Жер алдында, кара жер конуш аган!

Бүт дүйнөнү багынткан жеңгер кайда?
Дүйнө турат, а алар жер алдында!

Кайда өзү мал-мүлктөрдүн жыйган баарын?
Эки кулач бөз болду — энчиси анын!

Кайда азыр жаңы жерлер алам деген?
Алган жери көр болду — өлөр менен!

6445 Бул дүйнөнүн мааниси ушул экен,
Ачылат бардык эшик, көңүл бөлсөң.

Анда кубанч — кайгы да, бакыт-кырсык,
Ойногону — өлүмү, жыргал — түйшүк.

Башка келген жүгүңө ыраазы бол,
А жүгүң — жаман болоор, жакшы болор!

Таалим берчү адамдын айтканын ук,
Чыдам менен жүгүңдү көтөрүп чык:

«Дөөлөт келсе кубанып топук кылгын!
Мээнет келсе сабыр кыл, бекем тургун!

6450 Сабыр кылсаң акыры келет бакыт,
Эрктүүлөрдүн дөөлөтү толо куржун!»

Назар салчы заманга, акылманым,
Өзгөрүп, башкача го мүнөзү анын!

Акылдуулар мукурап алсыз болду,
Билимдүүлөр тыйылып, тилсиз болду.

Эл ичинде зулумдар арбын болду,
Момундардын мойнуна түйшүк конду.

Шарап ичип, саткандар адамдыкты,
Жакшы аталып, баатыр деп аты чыкты.

6455 Бузук ишти кылгандар, делип адам,
Ичпегендин бир аты болду сараң!

Намаз окуп, сыйынып жүргөн киши,
Жек көрүнүп кор болду кылган иши.

Адамдыктын баарын арам таптады,
Кара ниет жердин жүзүн каптады.

Адалдын аты калып, өздөрү жок,
Арамдык басып кетти ченеми жок.

Арамды арамдык деп айткан барбы?
Көрдүңбү адалдыкка көчкөн жанды?

6460 Дили ак, адилеттүү адам кана,
Тик карап ачык барчу кызматына?

Арамдыктан көңүлдөр кирдеп бүттү,
Адал деген айтчы дос, кайда кетти?

Бул тууралу айтылган жакшы сөз бар,
Көңүл буруп, ойлонуп түшүнүп ал:

«Көңүлүм кара болду арамдыктан,
Жүздөн бирин билимдин кайдан табам!

Дене боюм, напсим да моюн бербейт,
Өзүмдү тыя албаймын, напсим жаман!»

6465 Бул ааламдын тартиби өзгөрүлдү,
Адам көөнү — тилинен тең бөлүндү.

Адамда адал эмес, арам күчтүү,
Тапчы адамды татыктуу, ишенимдүү!

Ишеним жок адамга, эки жүздүү,
Көбөйдү, кимге айтасың ишенимди.

Тууганынан тууганы алыс болду,
Арасында достордун ыр-чыр толду.

Кичүүдө адеп, улуунун — билими сеп,
Акылдуу аз, ааламда наадандар көп.

6470 Жакындардын баары пулга сатылды,
Адал адам таппай жаным ачынды!

Аманат бар, а аны туткан барбы?
Насыйкат бар, а бирок уккан барбы?

Жакшылыкка жакшылык кылган барбы?
Жамандыкты жактырбай тыйган барбы?

Соодагерлер эсептен алдайт элди,
Кунардүүлөр көр буюм сата берди.

Билимдүүлөр айта албайт туура сөзүн,
Уяты жок аялдар жаппайт жүзүн.

6475 Адилеттер азайды, көп алдамчы,
Кудай деген жоголуп, көп жалганчы!

Эл акчанын кулу болду, табынды,
Күмүш кимде болсо ага жагынды!

Мурун мечит аз эле, сыйынган көп,
Азыр мечит көбөйдү, сыйынган жок.

Акылдуу адам айткан сөздү тыңша,
Көңүл коюп түшүнгүн, сабак сага:

«Адилет, чынчыл кайда? — айтчы мага.
Ак жүргөндөр көрсөтчү кайда, кана?

6480 Жамандыктар жер жүзүн каптап кетти,
Ким таң калат мындайга? — айтчы мага!»

Мусулмандар чыр-чатак өзү менен,
Капыр үчүн — бул жыргал, сонун экен!

Мусулмандын дүйнө-малы таланды,
Кана кимин бириктирди араңды?

Таң атканча ызы-чуу бутпарастык,
Илим, куран кайда азыр? — таппай калдык!

Тилиң катып, көңүл чөгүп калды бош,
Абийир кайда, ар ким жүрөт көңүл кош.

6485 Уулу бир күн атасына башчы болду,
Уул — бек, а атага — кулдун орду!

Кысымда өмүр калып, кырсык артты,
Ач көздүккө жол кенен, абийир качты!

Жетим менен жесирди коргойт кимдер?
Таң калыштуу зымырайт ушул күндөр!

Жакшы айткан бир адам баарын көргөн,
Бүт түшүнүп жана да көптү билген:

«Бул дүйнө баш-аламан, тартип кетти,
Жамандан кысым көрүп, жакшы чөктү.

6490 Билген билер, акылдуу түшүнөт го,
Бул дүйнө оңолбогон жолго өтгү!»

Уул-кызда атаны урматтоо жок,
«Аксакал» деген сөзү — сөгүү окшоп.

Заң начарлап, көбөйдү тартип бузуу,
Ак, караны эч болбойт ажыратуу.

Бул болбосун жышааны кыяматтын,
Кабар келсе, алаамат болору чын.

Теңир бизди ыймандан кетирбесин,
Бузук, кырсык, балээден сактай көрсүн.

* * *

6495 Төрт жүз жана алтымыш экинчи жыл,
Жазып бүткөм, тизмектеп ишти ушул.

Акылымдын баарын сөзгө түшүрдүм,
Окурманым окуп өзүң түшүңгүн!

Канча башка болсо да жорук, жолуң,
Туура жерин пайдалан жетсе оюң.

Айтылгандар өмүр да, теңир жолу,
Адашпаган — акыры жетет колу!

Күнүмдүкпү күткөнүң, ушул тура,
Акыретпи эңсээриң — ал да мына!

6500 Кубат берет, кудайга кулдугум де,
Үчүнчү жок, — экинин бирин тиле.

О кудай, билесиң го кандай ойдо,
Баштаганды бул ишти алып колго.

Атак-даңкты оюмда көздөбөдүм,
Жат, жакынга — жакшылык издегемин.

Окуп калса өзүмдү эстээр дегем,
Атымды атап дуба окуп коёр бекен.

Жазган элем чоң тилек, үмүт менен,
Окуган жан эскерер мени дегем.

6505 Тилим сайрап, колдорум жаза берди,
Өлүмдөн сактап болбойт колду, тилди!

Тилге, колго эстелик — ушул китеп,
Калтырдым акылманым, бир сага деп.

Тируүлөр! Окуганда мени унутпа,
Жер алдына мен кирип жатканымда!

* * *

Түбөлүк, муңсуз теңир, улуксуң сен,
Сактай көргүн, сыйынган кулуңмун мен!

Мен кулуңмун, алдыңда күнөөм көптүр,
Боорукер бол, күнөөмдү өзүң кечир!

Мен — кулуң, сен теңирсиң, кул деген кул,
Сен — эге, өкүмдарсың, эгелик кыл.

6510 Мен — кулмун, сен пиримсиң, болсо эгер,
Кеңдик кылып, күнөөмдү кечире көр!

Жараткан кечире көр сен аларды,
Батыш, чыгыш жердеген момундарды!

Күнөкөрмүн, турушум бүтүн күнөө,
Кечир мени, ак көңүл өзүң эле!

Жыпардуу жер абага атыр чачар,
Чириктерден таркалат сасык шамал.

6515 Үмүтүм сен, тилекке — көмөкчүсүң,
Суранам, таштай көрбө бизди өзүң!

Күнөөлүү кулуң менмин, көп кылмышы,
Ишенген теңиримсиң, мээрим кылчы!

Жамандан жаман чыгат зыяны бар,
Жакшынын баары жакшы, танбайт алар!

Колдой көргүн дайыма момундарды,
Күнөөм үчүн кечиргин мени дагы!

Пайгамбарга өзүмдөн салам дечи,
Акыйкатка, ак жолго болгон элчи!

6520 Анын төрт шакиртине менден салам,
Жеткизе көр, кудайым, өзүң аган!

1

ӨТКӨН ЖАШТЫККА КАЙГЫРЫП КАРЫЛЫК ТУУРАСЫНДА АЙТАТ

Жигит кезим булуттай учуп өттү,
Өмүр дагы шамалдай өтүп кетти.

Жаштык кезим ойлосо ичим жалын,
Кармай албай өзүңдү, качыргамын!

Жакын келчи жаштыгым, азга кайра,
Ардактайм алаканда, ак шайыда.

Кайдасың, асыл жаштык, кайда калдың?
Изиңди, карааныңды көрө албадым!

6525 Жигиттикке туш келген жыргалдарды,
Кийин бербейт бул өмүр, айтты баары!

Жаштык кайрат, балалык оюндарым,
Эми таппайм, барында баалабадым!

Пайдасы эмне, баркы жок карылыктын?
Жаш күндөрдү талаага жоготупмун!

Жигиттик кез, ойлосо ичим күйөт,
Алып кеттиң көркүмдү, таппайм издеп!

Убагында кан тамган нурлуу өзүм,
Эми минтип саргайып турган кезим.

6530 Кундуздай кара чачты кыроо басты,
Толгон айдай курагым кайда качты?

Жаздай элем жаңы ачкан түркүн гүлдүү,
Гүл күбүлүп, күзгү жел чачып ийди!

Кайың сымал шыңга элем, жебедей түз,
Ийилип жаа болдум, кетти ал-күч.

Өмүрүмдү өткөрдүм оюн менен,
Кайгырып, кандуу жашым эми төгөм.

Балалык жок жигиттик учуп өттү,
Бошко кетип өмүрүм көңүл чөктү.

6535 Жеп, ичтим эч ойлонбой, мал сыяктуу,
Чаңытым напсим үчүн салып уу-чуу.

Олжо кууган куштай болуп атылдым,
Алгыр куштай минген атым качырдым.

Дос-курдашка ар дайым сүйкүм жанмын,
Душманымды түшүндө чочутканмын.

Азыр мен баарын сөгүп, тилдеп турам,
Күнөөсүздү күнөөлөп, байкуш кылам!

Кас душманды жеңгенсип манчыркадым,
Кара аскадай калдайып бой салбадым.

6540 Эми мына ойгонгон ичкич жандай,
Турамын өз күнөөмдү көтөрө албай.

Кудай калып, эл үчүн кызмат кылдым,
Күнүмдүктүн артынан кууптурмун.

Тилек, кыял артынан кууп келдим,
Кутурган берү сымал улуй бердим.

Эл туткундап, дүйнөсүн зордоп алдым,
Кыйнадым, уруп-согуп, таарынткамын!

Сураса бул күнөөмдү эмне деймин?
Жооп барбы? Шылкыйып туруп бердим!

6545 Менден ашкан дүйнөдө наадан барбы?
Жаш өмүрүм оюнда, жайсыз калды!

Бакыт таппайм, а азап өтсө экен тез,
Кайгыга үч бүктөлүп кыйналган кез.

Болсом дагы Хосров, Кайсар, Шаддад,
Шаддад сымак бейиштей өстүрсөм бак,¹

Же дүйнөнү багынтсам Искендердей,
Же жашасам Ной сымал өлүм билбей,²

Болсо дагы Хайдардай нар кескеним,
Үрүстөмдөй атагым болсо менин,³

6550 Иса сымал учуп көккө чыгайын,
Нуширвандай адил заңды курайын,⁴

Болсом да Карынбайдай чириген бай,
Курсам да темир шаар — көркөмдүү жай.

Пайдасы эмне? Бардыгы жок болот да,
Алар энчим эки кез кепин тура!

¹ Хосров — Хосров Парвия (590—628-жылдар) Сасанид-дерден чыккан Ирандын шахы, Кайсар-Румдун падышасынын жалпылашкан образы, шаддад — бейиш багы.

² Искендер — Александр Македонский, Ной — курандагы өлбөс адам, кээде Нух дейт.

³ Хайдар-Али пайгамбардын наамы, Үрүстөм — Фирдоусинин «Шах — Намесиндеги» баатыр.

⁴ Нуширван — Ирандын шахы.

Жылаңач төрөлгөмүн, кетем кайра,
Ошол бойдон, даңкыңдан эмне пайда!

Өткөн өмүр, өттү го бороон болуп,
Басынттым өзүмдү ага берип толук.

6555 Кайда мүнөз жашоого кошо келген?
Кандай жерге үрөндү эким экен?

Эмне эксем — ошону оруп алам,
Эмнени орсом — ошого канаат кылам!

Жаштык өттү, карганча жашадым мен,
Айткан сөзгө мен өзүм жооп берем.

Жатпагын, тобо кылгын теңириңе,
Күн-түнү күнөөмдү кеч деп тиле!

Жылан, курттар, денемди тойлоор бүтүн,
Жаралды экем мен неге ушун үчүн?

6560 Эй уйкучу, ойгонгун, ыйла боздоп,
Кудай де, энчиң ансыз болот тозок!

Жаштык кетип, карылык кучактады,
Жыргал өттү, түз жолдун калды камы.

Канча жанды шум ажал салды торго,
Ким элем мени аяп жөн коёрго!

О, жараткан, көзүмдү ачсаң экен,
Күнөөлөп сыртка түртпө тазамын мен!

Өзүңсүң чын боорукер, кечиримдүү,
Күнөөмдү кеч, мен акмын! ишенимдүү!

II

МЕЗГИЛДИН КАТААЛДЫГЫ ЖАНА ДОСТОРДУН МЕРЕЗДИГИ ТУУРАСЫНДА АЙТАТ

6565 Төгөрөктүн төрт бурчун кезип, жөнөп,
Ишенимдүү жан барбы тапкым келет.

Адамдык азайды го, жолу кайда?
Тапсам эле — бир карап тартам кайра!

Баарын таптым, таппадым чыныгы адам,
Аппак жүзүн бир карайм эгер тапсам!

Бул дүйнө эки жүздүү, ишеним — аз,
Кимде калды адамдык айтчы, бир аз?

Эгер тапсам ишенимдүү агайын,
Көтөрөйүн, жаш баламдай багайын!

6570 Жакшы адамды көрбөсө менин көзүм,
Кийик болуп жашайын тоодо өзүм.

Тамагым чөп, суусунум жамгыр болсун,
Кум дөбөдө жатайын, таар тончон.

Дубанадай жер кесип жолобоюн,
Элден безип, жашоодон жоголоюн.

А болбосо — жашоону унутайын,
Бороон болуп, же суудай агылайын!

О, теңир бузуктукка болдум туткун,
Жаным тартуу, жакшы дос бери чыккын!

6575 «Адам» — деген жаңырык, орду толбойт,
Кайда кетти? Изин да таап болбойт!

Ишенимдүү адам жок, таппай келем,
Мерез жанга көңүлдү кантип берем!

Жакын кылып кимдерди көздөй тутсам,
Душман чыкты бардыгы, эмне кылам?!

Кимди сүйүп, жанымдай көргөндөрүм,
Азап кылды өзүмө, эмне дейин!

Адам артык жакшына сөзү менен,
Оюу арамды, аланы, кантип сүйөм!

6580 Кимди сүйүп, кимди жакын санайын,
Кимге ишенип, кимди дос деп баалайын?

Кимге ишенип, кимге муңум айтайын?
Муңумду айтсам муңайарсың далайың!

Көңүл калды туугандан да, жаттан да,
Бир бооруң жат, жаман болду кастан да...

Айтышат: антка ишен, шертке ишен,
Шерт сөзүнө эми ким көнөр экен!

Чыгабы эми тузу, даам актаган?
Алтын, күмүш, каухарга бөлөп салам!

6585 Барбы кана, бирге күйүп, сүйүнгөн?
Баарын берип мен кетейин үйүмдөн!

Дос-туугандан барбы ишенер агайын?
Бек кылайын, ага кулдук урайын.

Дос таппадым, жалгыз жүрүп жүдөдүм.
Таап калсам, сүйүнгөндөн күлөмүн.

Эл бузулду, унутуп үрп-адатын,
Кандай күнгө туш болдум, айтчы бачым?

Жинди болуп, акылдан адаштымбы?
Түшүнсөм дейм, мен өзүм айтканымды!

6590 Кумар кыстап, айныттыбы атайын,
Же элеспи, көзүмдү чоң ачайын?

Же мени калды бекен кырсык басып,
Же тетири иш кылдым бекер шашып?

Кайда адамдар алкоого татый турган?
Туу көтөрүп мактоого жаным курман!

Алар түзсө адептүү тартип-заңды,
Иш оңолуп, кубанчым артмак дагы!

Болбосо жаңы заң бер, элиң тутсун,
Жакшылар төргө өтүп, жаман чыксын!

6595 Жакшы адат, жакшы заң — унут калды,
Эл бузулду, жакшы жан деги барбы!

Өткөн жандар атактуу салтты билген,
Билбептирмин, чыныгы периште экен!

Алар өттү, мен калдым булар менен,
Кандай кылсам, не ишке жарар экем?

Айта берсем түстө албайм сөзүмдү,
Токтотоюн карыган, тыйып өзүмдү!

Мындан башка айла жок да, нетейин,
Элден, журттан, оолак болуп кетейин!

6600 Атымды укпай, өзүмдү көрүшпөсүн,
Сөзүм бүттү, мени издеп, күтүшпөсүн!

Чаян чагат, ит тиштеп, чиркей сорот,
Кайсынысын токтотуп, уруп болот!

Туш келип наадандарга ыйлап турам,
Күн-түнү жүгүм тартып түйшүк кылам.

Азап менен кырсыктар алыс кетип,
Осолдуктар жоголсун четтеп өтүп!

Жараткан пайгамбарды көрсөтө көр,
Төрт шакиртиң көрүүгө көмөгүң бер!

III

БУЛ КИТЕПТИ ЖАРАТУУЧУ
ЖУСУП, УЛУУ ХАДЖИЕ
ӨЗҮНӨ НАСААТ АЙТАТ

6605 Билим алсаң урмат-сый алып келет,
Билим сага — акыл-ой, кубат берет!

Билимсиз жүрөк, тилдин пайдасы жок,
Билим өнөр, өмүргө суудай керек.

Канча билсең — ошончо үйрөн, оку,
Билимдүү тилегине дайым жетет.

Билимине мактанган билимсиздир,
Билгеним аз дегендер — көпкө кетет!

Билим деңиз түбү да, чеги да жок,
Канча сузсаң азайбайт, толо берет!

6610 Билимдүүлөр ой термеп көңүлү суз,
Билимсиздер каткырып күлүп жүрөт.

Билим ал, киши болгун багып сезим,
Болбосо мал атанган наадан делет!

Билимдүү түйшүктөнүп ойлоп жүрөт,
Билимсиз — ой жүгүртпөй ойноп-күлөт.

Акылдуу ой терметип турган жерде,
Акылсыз аркар сымал оттоп кетет.

Акылдуу ойго батып, ишин бүтөт,
Акылсыз — жара бузуп, аттап өтөт!

6615 Акылман кишендесиң, айла керек,
Акылсызды тузактап, бошон демек!

* * *

Билим үчүн кол создум тынбай өзүм,
Сөздү сөзгө кынадым кошуп сезим.

Кийик эле түрк сөзү тоодо жүргөн,
Үйрөттүм, үйүр кылдым анын өзүн.

Сылап-сыйпап бакканда жоошуп калды,
Бирок али унутпайт азоо кезин.

Чарчабастан жыйнадым сөздүн кутун,
Аңкытты анан сөздөр жыпар жытын.

6620 Сөздү айттым адилет, ачык сырым,
Акылдуулар баалашат сөздүн чынын.

Окурмандар таарынбасын ылайым,
Ашык кетсе, кечирим мен сурайын.

Сөз чынынан бузулбайт, баалай жүргүн,
Калп-чынды, ак-караны айра билгин!

* * *

Төрт жүз жана алтымыш экинчи эле,
Бүткөн жылым, тизмектеп сөздү эми.

Он сегиз ай ичинде жазып бүттүм,
Терип сөздүн асылын келсе жөнү!

6625 Сөзүм бүттү, гүлзар болуп бүрдөдү,
Жыпар жытын ааламга чачсын деги!

Ким сөздү түгөтүптүр айткан менен,
Сөз булагы соолубас күнү-түнү!

О, Жусуп, жалаң чындык сөздү сүйлө,
Калпыс сөздү катып сал, бузат сени!

Көп сүйлөдүң, көп сөздө маани болбойт,
Ашык сөздөн бат калат адам көөнү!

Опосу жок бул дүйнө, азгырылба,
Алыс болгун, акылдуу айткан кеби!

6630 Күнүмдүктүн көйүнө батып калдың,
Үзүп таштап, тазарткын пейилиңди!

Бул дүйнөгө ишенбе, берилбегин,
Тобо кыл, кудайга бер көңүлүңдү!

* * *

Жалган дүйнө кайгыртты канча жанды,
Ак жолунан канчаны адаштырды.

Эми сага жылмандап жабыштыбы?
Алданбай азыгырыкка, куугун аны!

Канча бек, менменсинген мыктыларды,
Калтырбастан, кайгыртып өлүм алды!

6635 Кайран жаштык! Майнапсыз өтүп кетти,
Өмүр бүтүп, өлөрүм жакын калды.

Миң жыл жаша, акыры ажал алат,
Ала кеткен байлыгын адам барбы?

О, кудай бир өзүңө кулдук урам,
Көзүмдү ачып, күнөөдөн куткар жанды!

Мен кулуңмун уятсыз, күнөөсү көп,
Бир өзүңдөн жакшылык күтөм дагы!

Күнөө кылдым, өзүңдөн алыстадым,
Кечире көр, байкуш жан далбастады.

6640 Эмнеге ишенди экен алсыз жаным?
Кайда келдим? Арзыйбы жалбарганым?

Жолуң түзөп, туурала жоругуңду,
Эки дүйнө аласың төрдөн сыйды.

Бул дүйнө ишенимсиз, кубанчы аз,
Аны таштап ак жолдон изде чынды.

Тил, напсини тый дагы, уктабачы,
Укпай, көрбөй дүйнөдөн алыстачы!

Кудайым момундарды жалгай көргүн,
Мээриминде бир сенин жашоо наркы.

6645 Пайгамбарым миң алкыш дайым алсын,
Андан соң төрт шакирти урматталсын!

